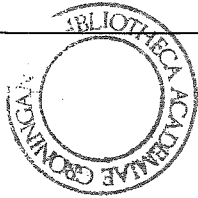

DEMOCRATEN

**Beleids-
programma**

INHOUDSOPGAVE

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

	blz.		blz.
0	3	ALGEMENE INLEIDING	
0.1	3	kernpunten van D 66 politiek	
0.2	3	algemene uitgangspunten voor denken en handelen van D 66	
0.3	4	practische uitgangspunten	
1	6	MAATSCHAPPELIJKE ORDERING	
1.1	6	Democratische ordening en Binnenlands bestuur	
1.1.1	6	inleiding	
1.1.2	6	structuren van de macht	
1.1.3	6	uitgangspunten en doelstellingen	
1.1.4	6	politieke inrichting democratie - kiesstelsel	
1.1.4.1	6	gekozen premier en districtenstelsel	
1.1.4.2	6	politieke minderheden	
1.1.4.3	6	verbetering kiesstelsel binnen huidige constitutionele bestel	
1.1.5	7	parlement	
1.1.6	7	inrichting centraal bestuur - organisatie rijksdienst	
1.1.7	7	referendum	
1.1.8	7	externe advisering	
1.1.9	8	gemeenten	
1.1.10	8	decentralisatie	
1.2	9	Vrijheid en Rechtszekerheid	
1.2.1	9	algemeen	
1.2.2	9	wetgeving	
1.2.2.1	9	algemeen	
1.2.2.2	9	euthanasie	
1.2.2.3	10	zedelijkheidswetgeving	
1.2.2.4	10	tijdelijke alimentatie en echtscheiding	
1.2.2.5	10	stakingsrecht	
1.2.2.6	10	rechtpositie minderjarigen	
1.2.2.7	10	consumentenrecht	
1.2.2.8	10	rechtspraak en rechtshulp	
1.2.2.9	11	administratieve rechtspraak	
1.2.2.10	11	privacy	
1.2.3	11	rechtshandhaving	
1.2.3.1	11	criminaliteitsbestrijding	
1.2.3.2	11	organisatie politie	
1.2.3.3	12	verbetering effectiviteit politie- taak	
1.2.3.4	12	soft drugs	
1.2.3.5	12	hard drugs	
1.2.4	12	justitie	
1.2.5	12	discriminatie	
1.2.6	13	kinderbescherming	
1.2.7	13	afstammingsrecht en naamrecht	
1.2.8	13	vreemdelingenbeleid en toelating vluchtelingen	
1.3	14	Emancipatie voor vrouwen en mannen	
1.3.1	14	inleiding	
1.3.2	14	beleidsvoornemens	
1.3.3	15	verwante beleidsterreinen	
1.3.4	15	concrete activiteiten	
1.3.4.1	15	onderwijs	
1.3.4.2	16	arbeid	
1.3.4.3	16	besluitvormingsprocessen	
1.3.4.4	17	vrouwen uit culturele minderheden	
1.3.4.5	17	internationale aspecten van emanci- patie	
1.3.4.5.1	17	emancipatie en ontwikkelings- samenwerking	
1.3.4.5.2	17	Europese gemeenschap en emancipatie	
1.4	17	Groepen in de samenleving	
1.4.1	17	inleiding	
1.4.2	17	minderheden	
1.4.3	18	ouderen	
1.4.3.1	18	inleiding	
1.4.3.2	18	uitgangspunten en doelstellingen	
1.4.3.3	18	beleidsvoornemens	
1.4.3.3.1	18	deelnamemogelijkheden van ouderen	
1.4.3.3.2	18	zelfstandige huisvesting	
1.4.3.3.3	19	hulpverlening	
1.4.3.3.4	19	gezondheidszorg	
1.4.3.3.5	19	pensioenen	
1.4.3.3.6	19	arbeid	
1.4.4	19	gehandicapten	
1.4.4.1	19	inleiding	
1.4.4.2	19	bestuurlijke aanpak	
1.4.4.3	19	sociaal-economische aspecten	
1.4.4.4	19	ruimtelijke inrichting en huisvesting	
1.4.4.5	19	sociaal-culturele aspecten en onderwijs	
1.4.4.6	20	maatschappelijke dienstverlening	
1.5	20	Ruimtelijke ordening	
1.5.1	20	uitgangspunten	
1.5.2	20	eerste contouren van het ruimtelijk beleid	
1.5.3	20	marges voor het ruimtelijk beleid	
1.5.4	21	het instrumentarium in de R.O.	
1.5.5	21	beleid m.b.t. de stedelijke gebieden	
1.5.6	21	beleid m.b.t. de landelijke gebieden	
1.5.7	22	recreatie en toerisme	
1.6	22	Koninkrijkszaken	
1.6.1	22	Nederlandse Antillen	
2	23	BUITENLANDSE BETREKKINGEN EN DEFENSIE	
2.1	23	Buitenlands beleid	
2.1.1	23	inleiding	
2.1.2	23	Verenigde Naties	
2.1.3	23	Europese integratie	
2.1.3.1	23	algemeen	
2.1.3.2	24	economische en monetaire samenwerking	
2.1.3.3	24	interne markt en industrie	
2.1.3.4	24	onderzoek en technologie	
2.1.3.5	24	werkgelegenheid	
2.1.3.6	25	sociaal beleid	
2.1.3.7	25	minderheden	
2.1.3.8	25	financiën	
2.1.3.9	25	gemeenschappelijk landbouwbeleid	
2.1.3.10	25	milieubeleid	
2.1.3.11	25	institutionele verbeteringen	
2.1.3.12	25	Europese Politieke Samenwerking	
2.1.4.1	26	mensenrechten	
2.1.4.2	26	bevolkingsvraagstukken	
2.1.4.3	26	vluchtelingen	

	blz.		blz.
3.4	52	<u>Midden- en Kleinbedrijf</u>	
3.4.1	52	algemeen	
3.4.2	53	financiering	
3.4.3	53	kapitaalmarkt	
3.4.4	53	advies, voorlichting en informatie-voorziening	
3.4.5	53	opleiding	
3.4.6	53	export	
3.5	54	<u>Industrie en Technologie</u>	
3.5.1	54	algemene plaatsbepaling	
3.5.2	54	mondiale verschuivingen productiestructuur	
3.5.3	54	Europees industrie- en technologiebeleid	
3.5.3.1	55	Europees mededingingsbeleid	
3.5.4	55	Industriebeleid, Nat. Industriële Raad (NIR)	
3.5.4.1	56	technologiebeleid	
3.5.4.2	56	juridische en financiële prikkels	
3.5.4.3	56	onderwijs	
3.5.4.4	56	onderzoekinstellingen	
3.5.4.5	57	overheidsaankoopbeleid	
3.5.4.6	57	werkgelegenheid	
3.5.4.7	57	aanmoediging particulier initiatief	
3.5.4.8	57	financiële consequenties	
3.5.5	57	kleinschaligheid en grootschaligheid	
3.5.6	58	mededingingsbeleid	
3.6	58	<u>Energie</u>	
3.6.1	58	politieke uitgangspunten en doelstellingen	
3.6.2	58	doelmatig energiegebruik	
3.6.3	59	conventionele energie	
3.6.4	59	kernenergie	
3.6.5	59	duurzame energie	
3.6.6	59	organisatie	
3.6.7	60	wetgeving	
3.6.8	60	lagere overheden	
3.7	60	<u>Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening</u>	
3.7.1	60	inleiding	
3.7.2	60	doelstellingen landbouwbeleid in Ned.	
3.7.3	60	het Europese landbouwbeleid	
3.7.4	61	relatie tot de Derde Wereld	
3.7.5	61	sociaal-economisch - en structuurbeleid	
3.7.6	62	fiscaal beleid	
3.7.7	62	grondbeleid	
3.7.8	62	akkerbouw	
3.7.9	62	tuinbouw en fruitteelt	
3.7.10	62	veeteelt	
3.7.10.1	62	melkveehouderij	
3.7.10.2	63	bio-industrie	
3.7.11	63	dierenbescherming	
3.7.12	63	voorlichting, onderwijs en onderzoek	
3.7.13	63	ruimtelijke ordening	
3.7.13.1	63	landinrichting	
3.7.13.2	64	beheer landelijke gebieden	
3.7.13.3	64	schaderegeling	
3.7.14	64	bosbouw	
3.7.15	64	visserij	
3.7.15.1	64	zeevisserij	
3.7.15.2	64	binnenvisserij en viskweek	
3.8	64	<u>Verkeer, vervoer en Waterstaat</u>	
3.8.1	64	verkeer en vervoer te land	
3.8.1.1	64	inleiding	
3.8.1.2	65	personenvervoer	
3.8.1.2.1	65	algemeen	
3.8.1.2.2	65	particulier vervoer	
3.8.1.2.3	65	openbaar vervoer	
3.8.1.3	65	goederenvervoer	
3.8.1.4	66	concrete beleidsmaatregelen	
3.8.1.4.1	66	verkeersveiligheid	
3.8.1.4.2	66	openbaar vervoer	
3.8.1.4.3	66	stimuleren selectief autogebruik	
3.8.1.4.4	66	fiets	
3.8.1.4.5	66	goederenvervoer	
3.8.2	66	verkeer en vervoer te water	
3.8.2.1	66	maritiem beleid	
3.8.2.1.1	66	situatieschets	
3.8.2.1.2	66	nationaal beleid	
3.8.2.1.3	67	internationale samenwerking	
	67	EG	
	67	betrekkingen met ontwikkelingslanden	
	67	veiligheid en milieubeheer op zee	
3.8.2.2	67	zeehavenbeleid	
3.8.2.2.1	67	algemeen	
3.8.2.2.2	67	Europees zeehavenbeleid	
3.8.2.2.3	68	ruimtebeslag	
3.8.2.2.4	68	sociaal aspect	
3.8.2.2.5	68	opleiding en voorlichting	
3.8.2.2.6	68	per regio	
	68	Delfzijl/Eemshaven, Harlingen, Den Helder, Noordzeekanaalgebied	
	69	Rijnmondgebied, Moerdijk, Vlissingen, Terneuzen	
3.8.3	69	verkeer en vervoer door de lucht	
3.8.4	69	waterstaat	
	69	inleiding	
	69	dijkverzwaring/-verhoging	
	70	Oosterschelde	
	70	onderhoud vaarwegen	
	70	vaargeuldiepten/vaarwegverbetering	
	70	bediening sluizen en bruggen	
	70	beheer oppervlaktewater	
3.9	70	<u>Regionaal beleid</u>	
3.9.1	70	situatieschets	
3.9.2	70	uitgangspunten	
3.9.3	70	beleid	
3.10	71	<u>Handelspolitiek</u>	
4	72	<u>INFORMATIE EN COMMUNICATIE</u>	
4.1	72	<u>Inleiding</u>	
4.2	72	<u>Informatiebeleid, telecommunicatie</u>	
4.3	74	<u>Onderwijs en Wetenschappen</u>	
4.3.1	74	situatieschets	
4.3.2	74	politieke uitgangspunten	
4.3.2.1	74	algemeen	
4.3.2.2	74	ruimte voor eigen verantwoordelijkheid	
4.3.2.3	74	decentralisatie	
4.3.2.4	74	democratisering	
4.3.2.5	74	accent op de vraag naar onderwijs	
4.3.2.6	75	leerplicht en leerrecht	
4.3.2.7	75	informatisering van de samenleving	
4.3.2.8	75	financiering	
4.3.2.9	75	werkgelegenheid en werkklimaat	
4.3.3	76	beleid	
4.3.3.1	76	basisonderwijs	
4.3.3.2	76	voortgezet onderwijs	
4.3.3.2	76	voortgezet onderwijs	
	76	eerste fase	
	76	tweede fase	

	blz.		blz.
4.3.3.3	77		
4.3.3.4	77	5.2.16	86
4.3.3.5	77	5.2.17	86
4.2.3.6	77	5.2.18	86
4.2.3.6.1	77	5.2.19	86
4.2.3.6.2	78	5.2.20	86
4.2.3.6.3	78	5.2.21	86
4.2.3.7	78	5.2.22	86
4.4	79	5.3	86
4.4.1	79	5.3.1	86
4.4.2	79	5.3.2	87
4.4.2.1	79	5.3.3	87
4.4.2.2	79	5.3.4	87
4.4.2.3	79	5.3.5	87
4.4.2.4	80	5.3.5.1	87
4.4.2.5	80	5.3.5.2	88
4.4.2.6	80	5.3.6	88
4.4.2.7	80	5.3.7	88
4.4.3	80	5.3.8	88
4.4.3.1	80	5.3.8.1	88
4.4.3.2	80	5.3.8.2	88
4.4.3.3	80	5.3.9	89
4.4.3.4	81	5.3.10	89
4.4.4	81	5.3.11	89
4.4.4.1	81	5.3.12	90
4.4.4.2	81	5.3.13	90
4.4.4.3	81	5.3.14	90
4.4.4.4	81	5.3.15	90
4.4.5	81	5.4	90
4.4.5.1	81	5.4.1	90
4.4.5.2	81	5.4.2	91
4.4.5.3	81	5.4.3	91
4.4.5.4	81	5.4.3.1	91
4.4.6	82	5.4.4	91
4.4.7	82	5.4.5	92
4.5	82	5.4.5.1	92
4.6	82	5.4.5.2	92
4.6.1	82	5.4.6	92
4.6.2	82	5.4.7	92
4.6.3	82	5.4.7.1	92
4.6.4	83	5.4.7.2	92
4.6.5	83	5.4.7.3	93
5	84	5.5	93
5.1	84	5.5.1	93
5.2	84	5.5.2	93
5.2.1	84	5.5.3	94
5.2.2	84	5.5.4	94
5.2.3	84	5.5.5	94
5.2.4	84	5.5.5.1	94
5.2.5	84	5.5.5.2	94
5.2.6	84	5.5.5.3	94
5.2.7	85	5.5.5.4	95
5.2.8	85	5.5.5.4.1	95
5.2.9	85	5.5.5.4.2	95
5.2.10	85	5.5.5.4.3	95
5.2.11	85	5.5.5.4.4	95
5.2.12	85	5.5.5.4.5	95
5.2.13	86	5.5.5.4.6	95
5.2.14	86	5.5.5.4.7	95
5.2.15	86	5.5.5.4.8	96

0. ALGEMENE INLEIDING BELEIDSPROGRAMMA

0.1 Kernpunten van D66-politiek

- D66 staat voor een open en democratische samenleving waarin individuele vrijheid en verantwoordelijkheid samengaan. Op deze basis dient elke burger zo direct mogelijk medezeggenschap te hebben in het beheer en bestuur van zijn omgeving.
De organisatie van D66 is een afspiegeling van deze houding: in onze partij kunnen alle leden tijdens congressen het beleid rechtstreeks medebepalen.
- D66 is voorstander van een zakelijke manier van politiek bedrijven. De problemen waar het om gaat worden dan duidelijk en niet verdoezeld door ideologie. Voor D66 zijn de algemeen aanvaarde fundamentele menselijke waarden en respect voor democratische besluitvormingsprocedures toetssteen voor de aanvaardbaarheid van maatregelen.
- In de visie van D66 komt maatschappelijke vooruitgang niet vanzelf tot stand. Deze moet meestal door aanzienlijke menselijke inspanning worden gerealiseerd. Een vooruitziende blik is daarbij essentieel. D66 is dan ook een toekomstgerichte partij.

0.2 Algemene uitgangspunten voor denken en handelen van D66

De mens en zijn omgeving

Uitgangspunt voor het politiek handelen van D66 is het op verantwoorde wijze beheren van de aarde met al zijn levensvormen, zodanig, dat ieder mens tenminste kan voorzien in een bestaansminimum en de kwaliteit van het bestaan op langere termijn is gewaarborgd.

Een open democratische samenleving

D66 ontleent haar naam aan het gegeven dat democratie voor onze partij centraal staat. Mensen worden gezien als mondige burgers, in staat verantwoordelijkheid te dragen voor zichzelf en de gemeenschap waarin zij leven. In een democratische maatschappij kunnen alle mensen deel hebben aan beslissingen die hen raken. Voor D66 is democratie een ethische houding, die openheid en verdraagzaamheid eist tegenover anderen. Het is doel van en een middel voor ons politiek handelen.

Democratie is met name een doel, omdat de democratische manier om machtsverhoudingen, invloed en controle te regelen, op menig terrein nog niet is gerealiseerd. Die ethische houding is dan ook nog geen gemeengoed. Democratie is voor D66 een middel, omdat het de beste methode van besluitvorming biedt en omdat het principe van 'elke mens één stem' voortvloeit uit onze erkenning van het beginsel, dat een ieder gelijke rechten dienen te worden toegekend.

'De meeste stemmen gelden' is een democratische spelregel om samen te beslissen. Deze mag echter nooit zo worden gebruikt dat daardoor de grondwaarden en het voortbestaan van de democratie zelf in gevaar worden gebracht. Een democratie is deze naam slechts waardig, indien deze de rechten en belangen van minderheids-groepen erkent.

D66 is principieel tolerant. Wij eerbiedigen de door iedere democraat en democratische politieke partij gehanteerde beginselen. Veelvormigheid van opvattingen binnen een samenleving en ook de botsing van die opvat-

tingen kunnen het inzicht verdiepen en tot betere gezamenlijke besluitvorming leiden. Wij aanvaarden verschil in uitgangspunten niet slechts uit welwillendheid, maar ook omdat wij de fundamentele gelijkwaardigheid van mensen erkennen. Democratische verdraagzaamheid eindigt echter waar de verdraagzaamheid zelf wordt aangevallen, waar de fundamentele gelijkwaardigheid van alle mensen wordt ontkend en waar geweld de plaats van vrijheid en recht opeist. Daartegen is verweer geboden. Een democratie die niet de moed heeft zichzelf in stand te houden is niets waard.

Deze opvattingen liggen niet onwrikbaar verankerd in dogmatische geschriften. Onze politieke doelstellingen willen we bereiken vanuit onze democratische gezindheid, door op basis van een gedegen analyse van de vraagstukken realistische voorstellen te doen. De totstandkoming van partijstandpunten en de uitleg ervan is aan het gezamenlijk oordeel van alle leden onderworpen.

Democratie is een hoopgevend en een riskant avontuur, begonnen in een tijdperk waarin mensen zich gingen emanciperen, dwars tegen feodale, paternalistische en oligarchische tradities in. Democratie kan geen in zichzelf rustende toestand zijn. Het behoud en de bevordering daarvan is in de turbulente wereldsamenleving van vandaag zonder meer een uitdaging.

Democratie is niet alleen een kwestie van het verbeteren van besluitvormingsprocessen. Politiek handelen moet gericht zijn op handhaving en verbetering van individuele ontplooiingsmogelijkheden. De ontplooiing van de mens moet geschieden in vrijheid en verantwoordelijkheid, naar eigen inzicht en overtuiging, in solidariteit met de medemens en zonder discriminatie van anderen. D66 beschouwt de verscheidenheid van mensen en en opvattingen als een positief gegeven en tevens als voornaamste bron van maatschappelijke vernieuwing.

Vrijheid

D66 vat vrijheid niet op in de eng-liberale visie, die vrijheid van dwang (de zogenaamde formele vrijheid) centraal stelt. Het gaat om de mogelijkheid die een mens krijgt om werkelijk van zijn vrijheid gebruik te maken (de zogenaamde werkelijke of materiële vrijheid). Werkelijke vrijheid bestaat pas als daartoe ook de middelen aanwezig zijn om deze inhoud te geven, zoals met name goed onderwijs, goede gezondheidszorg, behoorlijke woonvoorzieningen en een redelijk inkomen. Alleen die vrijheid leidt tot vrije keuzen bij het menselijk handelen.

Wij gaan ervan uit, dat in en door die vrijheid mensen de kans wordt geboden zich te ontplooiën, hun kwaliteiten te ontwikkelen en uit te bouwen. Maar D66 eist dat niet als tol aan de moderne prestatie-moraal, of omdat het een hogere plicht zou zijn. Wel is het bieden van de mogelijkheid daartoe onverbrekkelijk verbonden aan onze opvattingen over vrijheid en gelijkwaardigheid.

Niet elke vrijheid is en blijft steeds onaantastbaar. De vrijheid wordt begrensd door de (mede-)verantwoordelijkheid voor de medemens en de natuur. Onaantastbaar zijn uiteraard wel onze in de wet vastgelegde grondrechten. Het kan echter gebeuren dat andere vrijheden, niet tot onze grondrechten behorend, dienen te worden beperkt om de vrijheden van anderen te waarborgen. D66 heeft geen algemene oplossing voor het aangeven van de grenzen daartussen. Burgerlijke ongehoorzaamheid zal steeds moeten worden opgevat als een signaal dat mensen deze grenzen overschreden achten en zal dan ook serieus moeten worden gezien.

Op de grens tussen individuele vrijheid en collectieve samenleving ligt een spanningsveld. Collectief en individu kunnen echter alleen maar dankzij elkaar bestaan. Het is een zware opgave de collectieve regelingen steeds te beperken tot wat noodzakelijk is, en de pluriformiteit steeds voldoende tot zijn recht te laten komen. Maar als we daarin slagen, is dit spanningsveld een bron van individuele en sociale ontwikkeling.

Gelijkwaardigheid

Mensen zijn niet gelijk, maar wel gelijkwaardig. D 66 verzet zich ertegen, dat ongelijkheid van mensen vertaald wordt in maatschappelijke ongelijkwaardigheid. Dat systeem is zo vanzelfsprekend gaan functioneren, dat mensen om allerlei redenen niet meer als gelijkwaardig worden beschouwd en daardoor bijvoorbeeld niet dezelfde kansen krijgen. Een samenleving die zo functioneert, schept ongemotiveerde ondergeschiktheid, tergende afhankelijkheid en veroorzaakt een democratie op drijfzand. Eén van de belangrijkste politieke opgaven is: het vrijheid bieden aan alle mensen en het blijvend mogelijk maken van die vrijheid. Gelijkwaardige mensen met een gelijkwaardig oordeel zijn de bestaansvoorwaarde voor de democratie.

Solidariteit

In een democratie dient, naast vrijheid en gelijkwaardigheid, solidariteit leidend beginsel te zijn voor politiek en maatschappelijk handelen. Alleen solidariteit brengt de innerlijke tegenstelling die bestaat tussen vrijheid en gelijkwaardigheid tot een oplossing. Solidariteit doet vrije mensen beperkingen van hun vrijheden aanvaarden en geeft uitdrukking aan de zorg en de verantwoordelijkheid die mensen voor elkaar behoren te hebben. Solidariteit eist met name zorg voor hen die (nog) niet volledig in de samenleving kunnen participeren. Deze zorg heeft voor D 66 echter niet het karakter van liefdadigheid, een betuttelend dictaat, een stellingname in een onontkoombare 'klassenstrijd'. Solidariteit is een houding uit respect voor de evenwaardige burger. Wanneer solidariteit de gelijkwaardigheid en zelfstandigheid van elke burger niet als uitgangspunt neemt, mag zij geen solidariteit heten. Solidariteit laat zich ook niet beperken tot bepaalde groepen of klassen uit de bevolking. Zij sluit identificatie met bepaalde belangen of eenzijdige behartiging daarvan uit.

Geen macht zonder controle

De vrijheid en verantwoordelijkheid van mensen wordt bedreigd door de macht die anderen over hen uitoefenen en die wij gezamenlijk over hen laten uitoefenen. Nu is macht op zichzelf goed noch slecht. Macht is nodig om allerlei zaken te kunnen regelen. Maar macht kan corrumperen, kan uit de hand lopen. Een van de voornaamste opgaven van de democratie is steeds de aan individuen, groepen of de gemeenschap gegeven macht te controleren en waar nodig te corrigeren of te herverdelen. Machtsuitoefening kan immers de openheid teniet doen, de vrijheid en gelijkwaardigheid aantasten, de democratie verzwakken.

Het zijn niet alleen sterke mensen die op de onaanvaardbare wijze macht kunnen uitoefenen. Ook in onze moderne (geburocratiseerde) verzorgingsstaat schuilt dit gevaar, omdat er overheidsmonopolies op sociaal, cultureel en economisch terrein ontstaan, zoals die ook bij bedrijven en instellingen tot stand komen. Zelfs als de monopolies via formeel juiste, democratische meerderheidsbeslissingen tot stand komen, dan nog achten wij het resultaat verwerpelijk, zolang niet voldoende democratische controle daarover wordt uitgeoefend, omdat

het de kiem in zich draagt van economische, sociale of culturele onderdrukking. Monopolies beperken de mens in zijn keuzemogelijkheden en bedreigen daardoor zijn vrijheid.

Internationale gerichtheid

D 66 is zich voortdurend bewust van de samenhang van de ontwikkelingen in Nederland en in de wereld. Internationaal denken en handelen mag niet uitsluitend gericht zijn op het nationale voordeel. Ook in internationaal verband geldt voor D 66 dat aan alle handelen solidariteit, gelijkwaardigheidsbeginselen, vrijheidsrechten, evenals vredelievendheid ten grondslag moeten liggen.

Toekomstgerichtheid

D 66 beschouwt de democratie niet als een kortebaandraverij. Politiek handelen faalt; wanneer het voldoet aan allerlei fraaie en actuele eisen, maar daarbij de toekomst vergeet. Als de democratie ons veel waard is - en dat is ze - dan moeten we vooruit kijken. Als wij onze samenleving nu zo inrichten, dat wij voor de mensen die na ons komen de democratie in al zijn facetten niet de kans geven te functioneren, dan handelen wij niet volgens de primaire eis van de democratie: zichzelf in stand te houden. Ons handelen van vandaag is erop gericht ruimte te laten aan de toekomstige burgers, zodat die in vrijheid hun eigen gelijkwaardige samenleving kunnen inrichten.

0.3 Praktische uitgangspunten van het D 66-beleid van vandaag

Huidige situatie

Nog steeds leven we in één van de rijkste en ordeijkste landen ter wereld. De mensenrechten worden er over het algemeen gerespecteerd, vrijheid en solidariteit staan er in aanzien. Er zijn meer mogelijkheden voor inspraak van de burgers gekomen, meer openheid in het maatschappelijk verkeer, terwijl de verschillen in inkomen en status geleidelijk verder zijn verkleind - zonder overigens te verdwijnen.

Deze verworvenheden zijn de laatste tijd onder druk komen te staan, vooral onder invloed van de afgenomen welvaartsgroei en de hoge werkloosheid. Een beweging van afnemende maatschappelijk solidariteit is zichtbaar. Vreemdelingenhaat en racisme steken de kop op, maatschappelijke voorzieningen staan onder de druk van bezuinigingen en het recht van de sterkste lijkt weer een ereplaats in het regeringsbeleid te krijgen.

D 66 erkent dat in de hieraan voorafgaande periode veel collectieve regelingen in het leven waren gekomen, zonder dat daarmee het bestaande maatschappelijk onbehagen kon worden weggenomen. Een van de redenen hiervoor is, dat in een lange periode van welvaartsgroei de verwachtingen ten aanzien van hetgeen de overheid kon en moest doen tot irreële hoogte waren gestegen.

De economische crisis en het daaropvolgende bezuinigingsbeleid van de overheid heeft hieraan in zeer korte tijd een einde gemaakt. Ook drong het besef door dat de burger zijn individuele verantwoordelijkheden niet kan afschuiven op de samenleving. Meer ruimte voor het particulier initiatief en een groter accent op de eigen verantwoordelijkheid was en is dan ook onontbeerlijk.

Een dergelijke benadering is nodig om de uitdaging van de zich voltrekkende nieuwe technologische en industriële omwenteling in de wereld voldoende aan te kunnen. Dit mag echter niet zo worden uitgelegd, dat de essentiële verworvenheden van jaren politieke en sociale strijd zonder meer overboord worden gezet.

Praktische uitgangspunten

1. Hoewel de Nederlandse samenleving al gedurende een lange periode welvaart kent, is welvaart geen vanzelfsprekende zaak. De afhankelijkheid van Nederland van ontwikkelingen in het buitenland neemt steeds meer toe. De internationale concurrentie dwingt voortdurend tot aanpassing en hernieuwde inzet.
2. Arbeid en prestatie blijven vooralsnog hoekstenen van het maatschappelijk bestel. Wel acht D66 een nieuw evenwicht nodig in de waardering en verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid. De maatschappelijke betekenis van betaalde arbeid moet worden gerelativeerd in vergelijking met de vele nuttige activiteiten die mensen ontplooiën zonder dat daar een financiële compensatie tegenover staat. Daarnaast zullen betere voorwaarden moeten worden geschapen om zelfstandig economische activiteiten te gaan ontplooiën.
3. Het bevorderen van betere en nieuwe kansen voor achterstandsgroepen zoals ethnische en culturele minderheden blijft een taak van de gemeenschap.
4. Een zo groot mogelijke zelfstandigheid van individuen op sociaal en economisch gebied moet eveneens door de gemeenschap worden bevorderd.
5. Een kritisch doorlichten van de verzorgingsstaat, met name van al te kostbare en minder doeltreffende of minder relevante regelingen kan zeker nuttig zijn, doch een afbraakbeleid dat opnieuw armoede en grote sociale onrechtvaardigheid in Nederland zou doen ontstaan, is voor D 66 onaanvaardbaar.
6. Datgene wat is bereikt op het gebied van medezeggenschap mag niet in de kern worden aangetast. Aanpassingen aan de nieuwe omstandigheden moeten gepaard gaan aan een versterking van de mondigheid van burgers. Dit moet onder meer tot uitdrukking komen in een intensivering van de open(baar)heid van bestuur.
7. De nieuwe mogelijkheden van de techniek zullen, zowel nationaal als internationaal, moeten worden gebruikt om de kwaliteit van het bestaan te verbeteren, om de Europese cultuur te verdiepen en te verankeren, en om het natuurlijk leefmilieu te behouden en te herstellen.
8. De veranderingen die zich als gevolg van de toepassing van nieuwe informatie- en communicatietechnologieën in de samenleving voltrekken, zoals schaalverkleining en decentralisatie van produktie en beheer, zullen moeten worden gebruikt om tot een nieuw evenwicht te komen tussen de verantwoordelijkheid van het individu en die van de gemeenschap. De mens zal vaker gevraagd moeten worden zelf initiatieven te nemen en zich met anderen zo te organiseren dat nieuwe, kleinschaliger en effectievere, vormen van maatschappelijke solidariteit ontstaan. De staat moet dergelijke ontwikkelingen maximaal ondersteunen.
9. D 66 meent dat de wens om alle maatschappelijke ontwikkelingen te beheersen, totalitaire tendenzen oproept. Een dergelijke wens wijzen wij dus af. Wat wel moet is het bijsturen van de ontwikkelingen. Dat kan alleen als men de moeite neemt de toekomst te verkennen en op grond van dergelijke verkenningen een vooruitstrevend beleid opzet. De rol van de overheid is hier van groot belang. D 66 bestrijdt de uiteenlopende extreme opvattingen van de traditionele partijen dat de overheid er is, hetzij om de bestaande verworvenheden te behouden en de onvermijdelijke maatschappelijke ontwikkeling te beheersen, hetzij om zich zoveel mogelijk uit het economische en sociale leven terug te trekken en alles over te laten aan het particulier initiatief. De overheid heeft in de D 66-visie niet alleen tot taak om op basis van een vooruitziend beleid bij te sturen, maar ook tot taak om impulsen tot vernieuwing te geven, daar waar individuen, ondernemingen en andere groepsverbanden tekortschieten in het bewerkstelligen van de gewenste doorbraken. Individuele machteloosheid en doemdenken kan dan worden voorkomen.
10. De Europese Gemeenschap is voor D 66 het primaire referentiekader voor internationale samenwerking op velerlei gebied; economie, milieu, landbouw- en vervoersbeleid, industrie- en technologiebeleid en sociale politiek. Daarnaast zal de Westeuropese samenwerking op veiligheidsgebied concreet gestalte moeten krijgen. Teneinde het Atlantisch Bondgenootschap te versterken en een grotere rol te kunnen spelen in de Oost-West-verhouding, moeten de West-europeanen een grotere verantwoordelijkheid gaan dragen voor de eigen defensie. Van de mogelijkheden die de Verenigde Naties bieden om de problemen van de wereld aan te pakken, moet meer en beter gebruik worden gemaakt, aangezien het de enige organisatie is, waar de belangen van alle landen in de wereld op basis van het beginsel van gelijkheid met elkaar kunnen worden geconfronteerd.

1 MAATSCHAPPELIJKE ORDENING

1.1 DEMOCRATISCHE ORDENING EN BINNENLANDS BESTUUR

1.1.1 Inleiding

De wezenlijke kenmerken van de democratie zijn, dat de burger deelneemt aan de macht en de uitoefening ervan controleert. Dit besef moet bij de benadering van het binnenlands bestuur een rol spelen. Naast de aandacht die D 66 vanouds voor het kiesstelsel en directe democratische controle heeft gehad, is ook de aandacht gegroeid voor de organisatieproblematiek.

Niet alleen de organisatie van de besluitvorming en de controle daarop, maar ook de wijze, waarop besluiten uitgevoerd worden en in het algemeen hoe er bestuurd wordt, behoort voortdurend kritisch te worden gevolgd.

Pas met doorzichtige structuren kan een verantwoorde belangenafweging plaats vinden. Goede organisatie van departementen, provincies, gemeenten, bestuurslichamen enz., is vooral een eis van democratische legitimiteit en niet van doelmatigheid alleen.

1.1.2 Structuren van de macht

De samenleving is in de loop der jaren ingrijpend veranderd. De zuilen en andere traditionele gezagsstructuren hebben hun dwingende betekenis voor het denken en doen van de burgers verloren. De mensen zijn meer op zichzelf komen te staan. Niet veranderd echter zijn de structuren van de macht.

D66 is van mening dat de verouderde machtsstructuren volstrekt ontoereikend zijn om de maatschappelijke problemen van nu op te lossen. De overheid is verworpen tot een onmachtige, topzware, beslissingsmachine, die nog slechts pretendeert de samenleving te besturen. De politiek heeft de greep op de bureaucratie verloren en de bureaucratie de greep op de werkelijkheid.

Het besturen van de samenleving in zijn geheel vereist een samenhangende beleidsvisie, die de richting van het bestuur bepaalt. De politieke cultuur staat de ontwikkeling van een samenhangende beleidsvisie in de weg. Ieder maatschappelijk probleem wordt opgesplitst in door belangengroepen gekoesterde en bewaakte deelproblemen. De oplossing van het probleem is steeds de resultante van het door belangengroepen gedomineerde krachtenveld en bevindt zich nooit ver van het midden. Duidelijk blijkt dit ook in de recente regeerakkoorden.

Met de heersende politieke cultuur moet rekening worden gehouden, maar zij moet ook veranderen om de problemen van deze samenleving op meer doeltreffende wijze te kunnen aanpakken.

1.1.3 Uitgangspunten en doelstellingen

D66 meent dat de posities van regering en parlement aan fundamentele herziening toe zijn. De controle op de macht moet vrijer komen te staan tegenover de macht zelf. Beide hebben hun eigen democratische mandaat nodig: iedere burger één stem voor de macht, één stem voor de controle op de macht.

D66 is van mening dat, naast de bestaande gekozen organen (parlement, provinciale staten, (deel)gemeenteraad), ruimte moet zijn voor reële vormen van inspraak en zelfbestuur in situaties, die zich daarvoor lenen. Om burgers direct bij het bestuur te betrekken dient meer gebruik te worden gemaakt van de mogelijkheden die de Gemeentewet, de Provinciewet en de Wet Gemeen-

schappelijke regelingen bieden om ook niet-gekozen leden in commissies te benoemen.

De burger beslist via deelname aan het bestuur over zichzelf en over zijn eigen ontplooiing. Hij moet daar de mensen voor kunnen kiezen en hen ook weer laten aftreden, wanneer zij niet aan hun mandaat voldoen. Dit alles moet plaatsvinden in een pluriform partijensysteem.

D66 wil in dit partijensysteem geen belangengroep vertegenwoordigen. Zij wil ook voorkomen dat de organisatie van het systeem verloopt langs de lijnen van de belangengroepen. Zij wil dat politieke keuzes aan ambtelijke beslissingen vooraf gaan en niet andersom. Zij wil dat beslissingen op de schaal worden genomen waar zij thuis horen. Steeds zal het laagst mogelijke niveau dienen te worden gezocht. Hierin zal een evenwicht moeten worden gevonden tussen rechtvaardigheid en rechtszekerheid, tussen gelijkheid en pluriformiteit.

1.1.4 Politieke inrichting democratie - kiesstelsel

1.1.4.1 Gekozen premier en districtenstelsel

De door D66 noodzakelijk geachte fundamentele herziening van de posities van regering en parlement dient op de volgende wijzen te worden geëffectueerd.

Er moeten aparte verkiezingen komen voor de vorming van een regering. Directe verkiezing van de Minister-President, die vervolgens zijn ministers aanwijst, maakt een eind aan de vertragende, verwarrende en ondemocratische kabinetsformaties en legt de vraag welke regering er moet komen bij de kiezers. Daar hoort hij thuis.

De band tussen parlement en kiezers moet ook worden versterkt. Dit kan door de invoering van een meervoudig districtenstelsel. De door een district te kiezen afgevaardigden zullen voor hun verkiezing vooral zijn aangevoerd op eigen overtuigingskracht en minder op die van de lijsttrekker. Zij zullen zich meer algemeen moeten oriënteren op de maatschappelijke knelpunten, die zich in hun district voordoen en daardoor minder de zuigkracht van hun specialisme ondervinden. Door het eigen kiezersmandaat wordt de onafhankelijkheid van de parlementariërs versterkt en zullen zij beter zijn toegerust voor hun taak als toezichhouders op de macht.

Voor beide veranderingen zijn grondwetswijzigingen nodig. Dat is een omvangrijk proces, waarvoor een zeer brede steun (2/3) van het parlement en dus van de kiezers nodig is. In onze visie hangen beide plannen onverbrekelijk met elkaar samen. Het invoeren van een gekozen premier zonder een nieuw kiesstelsel of omgekeerd is niet zinvol en bovendien verwarrend ten opzichte van de huidige situatie.

1.1.4.2 Politieke minderheden

De regering dient rekening te houden met minderheden in het parlement. De macht van het getal mag niet overheersen. Dit moet tot uitdrukking komen in concrete rechten als: recht op enquête, recht op informatie, het recht om op andere wijze onderzoek in te stellen naar het regeringsbeleid.

1.1.4.3 Verbeteringen kiesstelsel binnen huidige constitutionele bestel

Het huidige kiesstelsel kan op onderdelen worden verbeterd, zoals:

- maximalisering effect voorkeurstemmen,
- eerlijker verdeling (rest)zetels,
- lijstverbindingen bij gemeenteraadsverkiezingen toestaan.

1.1.5 Parlement

Op de korte termijn moet worden gewerkt aan versterking van de controlefunctie van de volksvertegenwoordiging. Het parlement moet voorkomen dat regels ontstaan of in stand blijven, waaraan geen behoefte meer bestaat of die slecht functioneren. Het mist echter feitelijke kennis van zaken en dreigt te worden meegezogen in de gefragmenteerde sectorgewijze behandeling van voorstellen.

Het parlement moet daarom de bevoegdheid en het budget krijgen om een eigen onderzoeksinstituut in het leven te roepen, dat los van ambtelijke bindingen de maatschappelijke uitwerking en houdbaarheid van allerlei regels naspeurt. De eigen informatieverwerking van het parlement buiten de regering om, die thans alleen fragmentarisch door de afzonderlijke fracties geschiedt, zou daardoor een belangrijke gebundelde aanvulling krijgen. Het instituut hoeft niet zwaar te worden opgetuigd. Het kan de uitvoering van bepaald onderzoek uitbesteden aan bestaande instellingen.

Een vergelijkbare mogelijkheid dient te worden geschapen voor gemeenteraden en provinciale staten.

Bij de totstandkoming van nieuwe regels zal het parlement erop moeten toezien, dat deze in de praktijk uitvoerbaar zijn en niet leiden tot onaanvaardbare inbreuken op de persoonlijke levenssfeer van burgers of tot andere ongewenste maatschappelijke effecten. Via enquêtes onder betrokkenen kan het parlement daarvan een beeld krijgen.

Uit het oogpunt van democratie moet de volksvertegenwoordiging de overdracht van regelgevende bevoegdheid aan de regering kritisch bezien en waar mogelijk aan banden leggen. Voor de kwaliteit van de wetgeving is het nuttig, dat in de Tweede Kamer een Vaste Commissie voor de wetgeving wetsvoorstellen en amendementen toetst op zorgvuldigheid en beginselen van behoorlijke regelgeving.

Teneinde de sectorale werkwijze van de Kamer terug te dringen is het gewenst, dat de commissies worden versterkt en het commissiestelsel grondig wordt herzien.

Aan een minder detaillistische opstelling van de Kamer dient evenwel vooraf te gaan de vaststelling, dat de Kamer inderdaad van de hoofdlijnen van beleid en beslissingen op dit punt kennis kan nemen. Nog steeds bemerkt het parlement, dat belangrijke uitgangspunten van beleid niet in het verkeer van parlement en regering gezamenlijk worden vastgesteld.

Verbeteringen zijn:

- (1) een grotere ambtelijke openbaarheid;
- (2) het recht van kamercommissies om zonder ministeriële toestemming contacten te leggen met externe adviesorganen van de rijksoverheid en aan deze organen rechtstreeks adviesaanvragen te richten.

Het instrument van de parlementaire enquête dient gemakkelijker hanteerbaar te worden gemaakt, ook voor toepassing op kleinere schaal. Daarbij ziet D66 weldegelijk gevaren. Een uitbreiding van het enquêterecht moet gepaard gaan aan extra waarborgen voor getuigen.

1.1.6 Inrichting centraal bestuur - organisatie rijksdienst

Verandering in het politiek-bestuurlijk systeem moet zijn gericht op verbetering van de afwegingsmogelijkheden, versterking van samenhang en vergroting van flexibiliteit. De Ministerraad is overbelast.

Voorstellen om de staatssecretaris meer politiek gewicht toe te kennen en zijn functie om te vormen tot onder-ministerschap, kan een positieve bijdrage leveren. Een beperkt aantal project-ministers kan effectief zijn. Een onmisbaar element is de opstelling van een actieprogramma, waarin politieke beleidsprioriteiten zijn opgenomen. Een daarop toegesneden begrotingstoelichting kan de inhoudelijke discussie tussen regering en parlement verbeteren.

Het reorganiserend vermogen van de rijksdienst is gering. Het gaat hier ook vooral om verandering van de politieke en ambtelijke cultuur. Doorbreken van verkokering moet worden gestimuleerd.

D66 wil horizontale werkverbanden in het ambtelijke apparaat, tijdelijke en probleemgerichte organisatievormen en ambtenaren die meervoudig inzetbaar zijn en zich inzetten voor beleidsvorming op hoofdlijnen.

In het licht van het voorgaande dient onderzocht te worden in hoeverre veranderingen in de rechtspositie van ambtenaren gewenst zijn. Tegelijk moet worden voorkomen, dat het corps mobiele hoofdamttenaren te besloten wordt.

Het beginsel van het nemen van beslissingen op een zo laag mogelijk niveau dient ook in de rijksdienst te worden doorgevoerd. Regels die een flexibel beheer belemmeren moeten worden veranderd. Verdere concretisering van de in het rapport gedane aanbevelingen dient met spoed gestalte te krijgen.

Voorts zou een verkleining van de departementen mogelijk kunnen worden door een betere scheiding tussen de beleidsvormende en uitvoerende departementsonderdelen. De uitvoerende onderdelen dienen zoveel mogelijk op armlengte van de overheid te worden gebracht, bij voorkeur in bestaande diensten of organisaties. Uiteraard moet daarbij de politieke verantwoordelijkheid op hoofdlijnen gewaarborgd blijven.

1.1.7 Referendum

Geheel onafhankelijk van de noodzakelijk geachte fundamentele herziening van de posities en verkiezing van regering en parlement stelt D66 zich in beginsel positief op ten opzichte van het invoeren van de mogelijkheid tot het houden van referenda op landelijk, provinciaal en plaatselijk niveau. Hierdoor kunnen de onvolkomenheden van het vertegenwoordigend stelsel enigermate worden gecorrigeerd en wordt de politieke participatie van burgers gestimuleerd.

Op landelijk niveau wordt gedacht aan een corrigerend wetgevingsreferendum. Op provinciaal en gemeentelijk niveau zijn verschillende - ook verderstreckende - vormen van referenda denkbaar, mede omdat de raden en staten niet alleen een taak op het gebied van de wetgeving hebben, maar ook op het gebied van het bestuur. Bovendien zijn de problemen veelal kleinschaliger. D66 zal deze gedachten op korte termijn nader uitwerken.

1.1.8 Externe advisering

Onder noemer van advisering vindt in vele externe adviesorganen, behalve advisering ook overleg tussen belangengroepen en ambtenaren, alsmede rechtspraak en uitvoering van het beleid plaats. Reorganisatie van de externe advisering dient zich in de eerste plaats te richten op vergroting van de greep van de politiek op het beleid.

Advisering wordt teruggebracht tot haar eigenlijke, nuttige functie van signaleren, verwerven en verwerken van informatie van betrokken deskundigen. Om een te nauwe band tussen ambtenaren en belangengroepen te voorkomen, dienen ambtenaren geen deel uit te maken van de adviesraden.

Integratie van adviesorganen is in beginsel een goede zaak, maar mag niet zo ver gaan, dat een breed samengesteld adviesorgaan een monopoliepositie gaat verkrijgen in de advisering aan de politiek verantwoordelijken.

1.1.9 Gemeenten

D 66 streeft naar versterking van de positie van de gemeenten. Het rijk zal veel taken en bevoegdheden moeten overdragen aan provincies en gemeenten. Daarbij dient er tegen te worden gewaakt, dat de centralistische en betuttelende rol van de centrale overheid door de provinciale overheid wordt overgenomen. Overdracht van taken en bevoegdheden vergroot de beleidsvrijheid van de gemeenten, zowel met betrekking tot het erkennen van problemen en het stellen van prioriteiten, als met betrekking tot het kiezen van een oplossing van een bepaald probleem. Decentralisatie van beleid naar de gemeenten kan zowel vergroting of herstel van de gemeentelijke zelfstandigheid inhouden als verruiming van de beleidsvrijheid met betrekking tot taken die tot het terrein van medebewind blijven behoren.

1.1.10 Decentralisatie

Hoewel in principe politiek wenselijk, mag decentralisatie nooit als dogma worden gehanteerd. Alleen zakelijke argumenten mogen doorslaggevend zijn. Decentralisatie van beleid zal gepaard moeten gaan met decentralisatie van personele en financiële middelen. Het aantal en het volume van de vele specifieke uitkeringen zullen onder veel minder gedetailleerde voorwaarden moeten worden verleend. Er moet drastisch worden bezuinigd op centralistische regels en voorschriften, zoals met betrekking tot het opstellen van plannen. Voorzover er toezicht op de gemeenten nodig is, dient dit in beginsel te bestaan uit controle achteraf, aan de hand van vooraf gestelde randvoorwaarden. D66 is er voorstander van om, in afspraken tussen Rijk en gemeenten, meer gebruik te maken van het sluiten van zogenaamde bestuursovereenkomsten. Hierin kan de overdracht van  n bevoegdheden  n financiële middelen worden vastgelegd.

Differentiatie. Geen gemeente is gelijk aan de andere. De laatste jaren wordt dit in beleid steeds meer erkend door de rijksoverheid, echter de noodzakelijke gevolgtrekkingen op het gebied van overdracht van bestuurlijke bevoegdheden en financiële middelen blijven achterwege. De grootste vier gemeenten hebben tot nu toe nog nauwelijks inhoudelijke resultaten geboekt ten aanzien van hun voorstellen als neergelegd in hun rapport uit 1982 "Een schuyt, die tegen de stroom wordt opgeroeyt." D 66 wil een gericht onderzoek naar de mogelijkheid van zogenaamde "provincievrije" steden. In de visie van D 66 werkt de provinciale bestuurslaag met betrekking tot de grote-steden-problematiek vertragend en verlamdend.

De begrenzing van de beleidsvrijheid van gemeenten hangt samen met de aanvaardbaarheid van verschillen tussen gemeenten. Gemeenten kunnen hun beleid onderling afstemmen om deze verschillen binnen aanvaardbare grenzen te houden. Uiteindelijk kan de burger individueel handelen en individueel toetsing vragen door de rechter.

Evenmin als het Rijk taken aan zich moet houden, die beter of net zo goed aan de gemeenten kunnen worden overgelaten, moet de gemeente taken aan zich houden, die aan het particulier initiatief kunnen worden overgelaten. Waar mogelijk beperkt de gemeentelijke overheid zich tot het stimuleren en ondersteunen van initiatieven en het scheppen van voorwaarden voor de instandhouding van voorzieningen.

In beginsel hebben alle gemeenten dezelfde taken en bevoegdheden. De problemen waarmee zij geconfronteerd worden zijn echter niet overal dezelfde en evenmin van gelijke zwaarte. Nieuwe bevoegdheden behoeven daarom niet gelijktijdig aan alle gemeenten te worden gegeven. Taken en bevoegdheden kunnen ook worden overgedragen onder voorwaarde dat ze in een samenwerkingsverband worden ingebracht.

D 66 streeft naar versterking van de positie van de gemeenteraad. Het zwaartepunt van de gemeentelijke besluitvorming dient bij het direct door de bevolking gekozen bestuursorgaan te liggen. Dit orgaan dient het gemeentelijk beleid vast te stellen, de andere bestuursorganen opereren dan binnen de ruimte en in de richting die door de raad is bepaald. Als de raad het beleid metterdaad vaststelt, kan het nemen van concrete besluiten veelal aan het dagelijks bestuur worden overgelaten, met controle achteraf.

In verband met de tijdsindeling, tijdsbesteding en beloning van bestuursfuncties op gemeentelijk niveau is deelname daaraan voor vele burgers in de praktijk moeilijk te realiseren. Bovendien worden wethouders uit het midden van de Gemeenteraad aangewezen. Daardoor vervaagt ook de scheiding tussen uitoefening van de macht en de controle daarop. D66 stelt daarom voor dat wethouders van buiten de Gemeenteraad kunnen worden aangewezen.

Er lijkt een bijna natuurlijk verband te bestaan tussen de hoeveelheid geproduceerde regels, de hoeveelheid ambtenaren, de bestuurlijke centralisatie en de financiële centralisatie. Wie in deze situatie wijzigingen wil aanbrengen zal dit met alle vier de elementen tegelijk moeten doen. D66 stelt daarom twee maatregelen voor:

- vermindering van de hoeveelheid rijksambtenaren en daarmee de capaciteit om centrale regels te maken;
- versterking van de positie van de gemeenten door verruiming van bevoegdheden en budget.

In medebewindswetgeving (die wetgeving, waarin de gemeente niet autonoom optreedt, maar taken en bevoegdheden uitvoert in samenwerking met de rijksoverheid) moet in het algemeen de raad tot medebewind worden geroepen. Dit geldt des te sterker, naarmate de beleidsruimte voor de gemeenten wordt vergroot. De raad kan dan het beleid vaststellen en de uitvoering geheel of gedeeltelijk aan het dagelijks bestuur opdragen.

De burgemeester zou door de raad moeten worden gekozen en benoemd. De Grondwet laat dit echter niet toe. Binnen de huidige grondwettelijke bepalingen kan aan de raad het recht van het doen van een aanbeveling aan de Kroon worden gegeven. D 66 streeft er naar dat deze regeling in de gemeentewet wordt opgenomen.

De aan de burgemeester als bestuursorgaan op te dragen taken kunnen worden beperkt tot die, welke uit hun aard beter aan een individu dan aan een college kunnen worden opgedragen. Bijvoorbeeld ten aanzien van openbare orde of in bijzondere omstandigheden is het noodzakelijk dat  n persoon bevoegd en verplicht is om beslissingen te nemen.

De bevolking wordt bij de voorbereiding van het gemeentelijk beleid betrokken. Daartoe kunnen ook referenda worden gehouden. Het gemeentebestuur staat open voor initiatieven vanuit de bevolking. Binnengemeentelijke decentralisatie is een middel tot verbetering van de democratie. Deelgemeenten dienen dan ook werkelijk zeggenschap te hebben, dus bevoegdheden en middelen.

Een gemeente behoort in staat te zijn de wezenlijke gemeentelijke bestuurstaken in eigen beheer te verrichten. Als dat structureel onvoldoende of ondoelmatig wordt gedaan, kan dat aanleiding zijn tot gemeentelijke herindeling. Herindeling dient bij voorkeur streeksgewijs plaats te vinden en te leiden tot gemeenten met sociaal-economische en sociaal-culturele samenhang. Alvorens tot samenvoeging van gemeenten wordt overgegaan, dient de binnengemeentelijke decentralisatie van de nieuwe gemeente te worden geregeld. Er dient een behoorlijke termijn tussen het besluit tot herindeling en de feitelijke invoering te liggen.

Samenwerking tussen gemeenten, door middel van gemeenschappelijke regelingen, mag niet ten koste gaan van de democratische besluitvorming. D 66 streeft er daarom naar, dat het bestuur van het samenwerkingsverband een afspiegeling is van de politieke verhoudingen in het samenwerkingsgebied. Bundeling en integratie dragen bij tot de overzichtelijkheid van de samenwerking. Samenwerking is gericht op het belang van het samenwerkingsgebied.

Sinds 1970 is van rijkswege erkend dat Friesland een tweetalige provincie is. Nu er door Provinciale Staten van Friesland unanimitieit bereikt is over het beleid in deze is de tijd rijp voor het vaststellen van een Friese Taalwet, waarin de rechtspositie van het Fries wordt geregeld, zodanig, dat iedereen zich zoveel mogelijk op alle terreinen van de samenleving kan bedienen van zijn moedertaal.

1.2 VRIJHEID EN RECHTSZEKERHEID

1.2.1 Algemeen

De democratische rechtsstaat is een belangrijke randvoorwaarde voor de realisering van twee uitgangspunten die voor D 66 centraal staan in de verhouding tussen individu en samenleving, namelijk vrijheid en rechtszekerheid. Er zijn echter ontwikkelingen in de samenleving, die de democratische rechtsstaat in zijn waarden dreigen te doen devalueren.

Discriminatie naar ras, nationaliteit, sexe of seksuele geaardheid is de laatste jaren manifester geworden en dat niet meer alleen in de vorm van achterstelling, maar thans ook in de vorm van aantasting van de meest fundamentele rechten en vrijheden. D 66 is van oordeel dat een actief anti-discriminatiebeleid wenselijk is om vrijheid en rechtszekerheid voor allen te waarborgen.

Ook in ander opzicht staat de rechtsstaat onder druk: sterke toename van de kleine misdaad, onder meer als gevolg van de toegenomen hard-drugsproblematiek; het verloren gaan van veel vormen van sociale controle, het prevaleren van eigen opvattingen boven normen en waarden en het overboord zetten van veel vormen van 'menselijk' toezicht ten gunste van technische controle - de stempelautomaat en de tv-camera, in plaats van de conducteur en winkelpersoneel - hebben in samenhang met de economische recessie geleid tot een situatie, waarin de criminaliteit tot een maatschappelijk

probleem van de eerste orde is geworden.

De overheid lijkt niet meer in staat haar meest primaire functies: de verzekering van de veiligheid van haar burgers en een rechtshandhaving, waarop men kan rekenen, naar behoren te vervullen. Het terugtreden van de overheid en de zelfzorg van de burgers lijkt door de feitelijke ontwikkeling - burgerwachten, eigenrichting en een voortdurend groeiend particulier beveiligingswezen - zelfs op het terrein van de rechtshandhaving sluipend zijn intrede te doen.

Daarmee vormt de (kleine) criminaliteit niet alleen een aantasting van de leefbaarheid van in het bijzonder de grote steden, maar roept deze ook ontwikkelingen op die fundamentele van de rechtsstaat raken.

D 66 is van oordeel dat het geweldsmonopolie en het hanteren van dwangmiddelen niet mogen worden verkwanseld en al evenmin door feitelijke ontwikkelingen uit handen van de overheid mogen worden gerukt.

De aanpak van de (kleine) criminaliteit, het terugdringen van gevoelens van onveiligheid en het herstel van vertrouwen in het systeem van rechtshandhaving verdienen naar het oordeel van D 66 hoge prioriteit.

Allereerst moet grondig worden geanalyseerd, waarom het huidige stelsel van rechtshandhaving zo gebrekkig functioneert, voordat wordt gekozen voor meer politie, meer bevoegdheden en hogere straffen. Het beleid zal daarentegen gericht moeten zijn op het herstel van sociale controle, op kwalitatieve verbeteringen van de werkwijze van politie en OM, te realiseren door ingrijpende vernieuwing van organisatie en werkwijze. Hierbij zullen tevens de capaciteitsproblemen van het strafrechtelijke systeem dienen te worden opgelost en waar kwalitatieve verbetering onvoldoende soelaas biedt, zal tot kwantitatieve versterking moeten worden overgegaan.

1.2.2 Wetgeving

1.2.2.1 Algemeen

Voor D 66 is wetgeving een middel om gelijke kansen op ontplooiing voor het individu en gelijkwaardigheid van de mens te bevorderen. Ook voor nieuwe ingezetenen in onze samenleving is die gelijke startpositie van belang. Mogelijkheden tot participatie aan die samenleving maken daarvan onderdeel uit. Er dient een wet te komen die inspraak op landelijk niveau over het regeringsbeleid voor leden van minderheidsgroepen mogelijk maakt.

Onze samenleving lijdt aan een overmaat van wet- en regelgeving. D 66 is voorstander van deregulering, mits zorgvuldig gehanteerd, die moet leiden tot een zorgvuldig, doorzichtig systeem van wet- en regelgeving.

1.2.2.2 Euthanasie

Omdat momenteel onder alle omstandigheden hulpverleners strafbaar zijn die een menswaardig sterven mogelijk willen maken voor hen die ondraaglijk lijden en die zelf om bekorting van dit lijden vragen, heeft D 66 een initiatiefontwerp ingediend, dat beoogt deze strafbaarheid in bepaalde gevallen op te heffen. Dit wetsontwerp heeft een beperkte strekking en omvat dus niet alle probleemgevallen waarbij euthanasie zou kunnen worden overwogen. Het wetsontwerp behelst een rechtvaardigingsgrond (dat wil zeggen straffeloosheid) voor

de hulpverleners die tot levensverkortend handelen overgaan bij mensen die daar nadrukkelijk om vragen en die zich in de stervensfase bevinden, dan wel ondraaglijk lijden. Deze hulp dient door of onder verantwoordelijkheid van een arts te worden geboden en te voldoen aan eisen van zorgvuldigheid.

De aanvaarding van dit wetsontwerp betekent de opheffing van maatschappelijke nood en het einde van grote rechtsonzekerheid.

1.2.2.3 Zedelijkheidswetgeving

Op het gebied van de zedelijkheidswetgeving is D'66 van mening dat de wet dient uit te gaan van de vrijheid van iedere volwassen persoon. Dat betekent dat zo min mogelijk door middel van wetgeving wordt geregeld. Hierop bestaan een aantal uitzonderingen, namelijk wanneer er sprake is van dwang (aanranding en verkrachting). Deze laatste behoren te worden ondergebracht onder de geweldsmisdrijven.

De verbodsbepalingen ten aanzien van pornografie en prostitutie dienen te worden opgeheven. Artikel 520 bis (het zogenaamde bordeelverbod) dient te worden afgeschaft. Medewerking van minderjarigen aan de produktie van pornografie, alsmede verkoop en verspreiding daarvan dient te worden verboden.

1.2.2.4 Tijdelijke alimentatie en echtscheiding

D'66 streeft naar een tijdelijke alimentatieplicht op basis van het wederkerigheidsbeginsel in de wetgeving, waarbij de duur is gerelateerd aan concrete factoren. Het recht op alimentatie en de plicht tot betaling ervan na echtscheiding berust op een vaak door het huwelijk ontstane economische afhankelijkheid van de ene partner ten opzichte van de andere en het daarmee samenhangende vermogen om geld te verdienen. De duur van de alimentatieplicht hangt af van de leeftijd van de kinderen (als deze worden opgevoed door de alimentatiegerechtigde), van toekomstmogelijkheden, financiële omstandigheden en leeftijd van de alimentatiegerechtigde, en van de duur van het huwelijk.

Eén van de oorzaken van de toegenomen werkbelasting bij de burgerlijke rechter en van de gestegen kosten van rechtsbijstand wordt gevormd door het grote aantal echtscheidings- en alimentatiegedingen. Daarom dient bij echtscheiding op gemeenschappelijk verzoek de verplichte tussenkomst van de rechter te worden vervangen door hetzij een notariële akte, hetzij door een door de raadslieden van partijen opgesteld convenant.

1.2.2.5 Stakingsrecht

Het recht op staking voor ambtenaren dient met spoed wettelijk te worden geregeld. Een uitzonderingsbepaling voor ambtenaren van politie, brandweer en ambulance-dienst dient zorgvuldig te worden geformuleerd.

1.2.2.6 Rechtspositie minderjarigen

Ter versterking van de rechtspositie van minderjarigen dienen de wettelijke bepalingen betreffende de handelsbekwaamheid in het Burgerlijk Wetboek te worden aangepast. Een snelle invoering van de wet tot verlaaging van de meerderjarigheidsgrens is gewenst tot 18 jaar. De bestaande bepalingen over de handelsbekwaamheid van boven-16-jarigen dienen een overgang te vormen naar meerderjarigheid. Een minderjarige vanaf 16 jaar moet zelfstandig kunnen beschikken over het door hem/haar verdiende arbeidsloon, dan wel gelden die hem voor zijn levensonderhoud ter beschikking worden gesteld.

Naarmate de minderjarige meer in staat is zelf keuzes te maken, moet dat kunnen, vooral met betrekking tot vervolgonderwijs, beroep, hulpverlening en (voor oudere minderjarigen) keuze van verblijfplaats.

1.2.2.7 Consumentenrecht

Om de bescherming van de consument te regelen dient haast te worden gemaakt met de invordering van wetten met betrekking tot consumentenkoop en algemene voorwaarden.

Daarnaast moet er een wettelijke regeling met betrekking tot produktaansprakelijkheid komen. Maar ook de formeelrechtelijke positie van de consument behoeft verbetering. De normale kantongerechtigdheidsprocedure is toegesneden op de veelal geringe claims op het gebied van consumentenrecht. De door bedrijfsleven en consumentenorganisaties in het leven geroepen en door de overheid gesubsidiëerde geschillencommissies dienen te worden vervangen door een vereenvoudigde kantongerechtigdheidsprocedure.

Andere prioriteiten op het terrein van het consumentenrecht zijn:

- het versterken van de rechtspositie van de consument bij faillissement van zijn leverancier;
- snelle invoering van een wet op de reisovereenkomst, conform ANVR;
- een wettelijke regeling met betrekking tot dienstverleningberoepen;
- een wettelijk verbod van dubbele courtage.

1.2.2.8 Rechtspraak en rechtshulp

Een kenmerk van de rechtsstaat is, dat de burger zich in vertrouwen tot de rechter kan wenden met toepassing van de rechten die de wet hem toekent. Daarom dient de rechterlijke macht en in het bijzonder de rechter die over de feiten oordeelt, dicht bij de samenleving te staan.

Evenzeer van belang voor de burger die een beroep op de rechter doet of anderszins met de rechter in aanraking komt, is dat het goed gefundeerde oordeel van de rechter niet te lang op zich laat wachten. Daarom dient de overbelasting van rechterlijke macht te worden aangepakt. De oplossing ligt niet alleen in de personele sfeer (met name uitbreiding van de juridische ondersteuning van de rechterlijke macht), maar ook in de organisatorische sfeer. Concentratie van rechterlijke colleges kan leiden tot vergroting van de efficiëntie en bevordering van de deskundigheid van de rechter.

Dit moet echter niet leiden tot een geringere toegankelijkheid van de rechter. Waar mogelijk zou de burger zelf in rechte zijn belangen moeten kunnen bepleiten. Deze mogelijkheid zou in bijzondere gevallen ook open moeten staan voor organisaties die het betreffende belang vertegenwoordigen.

Ook mag het beroep op de rechter niet in de knel komen, omdat men de weg niet weet. Rechtshulp is een sociaal grondrecht. Een uit algemene middelen gefinancierd netwerk van gespreide en veelzijdige rechtshulp is noodzakelijk om dit recht te kunnen verwezenlijken; de drempel om hulp in te roepen moet zo laag mogelijk zijn. De hulp zal zowel preventief (voorlichting) als concreet moeten zijn.

Waar nodig dient justitiële hulpverlening samen te werken met andere eerstelijns hulpverlening, zowel ten behoeve van de cliënt als ten behoeve van een zo goed mogelijke rechtshulp. Daarnaast moet er een doorzichtig en snel doorverwijzingsstelsel zijn naar de tweedelijnsrechtshulp, waarin de procesrechtelijke begelei-

ding kan worden gerealiseerd.

Voor deze rechtsbijstand zal een eigen bijdrage naar draagkracht moeten worden betaald. De inkomensgrens voor kosteloze of gedeeltelijk betaalde rechtshulp moet door de wetgever worden vastgesteld, maar mag in geen geval zodanig zijn dat zij prohibitief werkt.

1.1.2.9 Administratieve rechtspraak

Het huidige systeem van administratieve rechtsbescherming kenmerkt zich door verbrokkeldheid en onoverzichtelijkheid. Voor de burger betekent dit dat hij/zij niet optimaal gebruik kan maken van de geboden administratieve rechtsbescherming. D66 pleit daarom voor hervormingen, die moeten leiden tot een eenduidig en overzichtelijk systeem van administratieve rechtsbescherming. Voorwaarde bij deze hervormingen is, dat het niveau van de rechtsbescherming niet vermindert.

1.1.2.10 Privacy

De stormachtige ontwikkeling van de informatietechnologie maakt het meer dan ooit noodzakelijk dat er zo spoedig mogelijk invulling wordt gegeven aan artikel 10 van de Grondwet: er moet een wettelijke regeling ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer komen. Bij sectorale maatregelen (bijvoorbeeld op het gebied van de belastingen en de sociale verzekeringen) dient de bescherming van de persoonlijke levenssfeer meer dan in het verleden het geval was, randvoorwaarde te zijn.

Samenvattend:

- a) D66 pleit voor een privacy-wet en -regelgeving, waarin strikte voorwaarden worden gesteld aan de opslag, verwerking en toegankelijkheid van persoonsgegevens.
- b) D66 is tegen de koppeling van persoonsgegevens van bevolkingsadministratie, sociale-verzekeringadministratie en belastingen.
- c) D66 rekent, met name ten behoeve van de fraudebestrijding, het sociaal-fiscaal nummer tot een aanvaardbaar hulpmiddel.
- d) D66 is tegen de invoering van een persoonsbewijs.

1.2.3. Rechtshandhaving

1.2.3.1 Criminaliteitsbestrijding

De toegenomen aangiftecriminaliteit, de gestegen slachtofferkans - in de grotere steden zelfs tot 50% - de toegenomen onveiligheidsgevoelens en fenomenen als burgerwachten en eigenrichting, maken duidelijk dat criminaliteit een maatschappelijk probleem van de eerste orde is geworden.

Het door velen bepleite "meer van hetzelfde recept" - hogere straffen, meer bevoegdheden en vooral meer politie - is niet de weg die D 66 voorstaat ten aanzien van de rechtshandhaving en criminaliteitsbestrijding.

Een gezonde samenleving drijft niet op strafrechtelijke repressie: dat kan niet en de prijs voor de pogingen ertoe is te hoog! Strafrechtpleging moet het sluitstuk zijn van een stelsel van sociale controle, waarbij andere vormen van sociale controle de meeste potentiële overtreders weerhouden. Vormen van sociale controle, waarbij normen in interactie tussen mensen bevestigd en overgedragen worden. Die vormen van sociale controle

zijn in een steeds grootschaliger, pluriformer, en anoniemere samenleving afgenomen. Toezicht en controle door mensen zijn - ook door de overheid - overboord gezet en vervangen door techniek: stempelautomaat, verkeerslicht, tv-circuit.

Effectieve rechtshandhaving en criminaliteitsbeheersing vergen in de eerste plaats een beleid, dat gericht is op herstel van de sociale controle van en door mensen. Niet in de vorm van al dan niet ingehuurd specialisme, maar primair door mensen zelf: geen controleurs maar conducteurs; geen bedrijfsrechercheurs, maar méér winkelpersoneel.

Daarbij moet het uiteraard niet blijven; dit moet worden aangevuld en ondersteund door een goed functionerend en geloofwaardig systeem van strafrechtspleging. Dit stelt niet alleen eisen aan rechterlijke macht, justitie en politie afzonderlijk, maar vraagt ook een afstemming van het functioneren op elkaar.

1.2.3.2 Organisatie politie

De politie wordt soms te gemakkelijk gezien als een instrument om de kastanjes uit het vuur te halen wanneer er een maatschappelijk explosieve situatie is ontstaan tengevolge van een falend beleid. De verantwoordelijkheid van de politiek voor het voorkomen van dergelijke situaties en voor de rechtshandhaving dient centraal te staan. Dit geldt niet alleen op landelijk, maar ook op gemeentelijk niveau. Daarom bepleit D 66 dat in gemeentes de verantwoordelijkheid voor de openbare orde onder politieke controle komt. Daarom dient te worden onderzocht, zolang burgemeesters en dus hoofden van politie worden benoemd, op welke wijze politieke verantwoordelijkheid op het beleid van de openbare orde kan worden verkregen.

Naast een verbetering van de effectiviteit van de politietaken (zie hierna) zal steeds een goede en doorzichtige democratische controle op de politie en de wijze waarop zij haar taken uitoefent noodzakelijk zijn. De burger moet daarbij de mogelijkheid van een klachtrecht hebben, onafhankelijk van het politie-apparaat.

Het gebruik van dwangmiddelen en geweld bij politieoptreden dient zoveel mogelijk te worden vermeden. Geen geweld mag worden gebruikt als het doel ook langs andere weg kan worden bereikt. Uitgangspunt bij eventueel noodzakelijke geweldstoepassing moet blijven, dat het gebruik van geweld in een redelijke verhouding moet staan tot het te bereiken doel.

Uitgangspunt bij grootschalig politie-optreden moet zijn de regulerende, c.q. bemiddelende rol van de politie, met als doel een oplossing die maatschappelijk aanvaardbaar is.

D 66 kiest voor het beginsel van gemeentelijk beheerde politiekorpsen. Gemeentepolitie dus en - in verband met de kleinste gemeenten - gemeenschappelijk beheerde intergemeentelijke korpsen. Het aantal, de taak en de omvang van landelijke politiediensten dient zo beperkt mogelijk te zijn; bovenlokale taken dienen per regio zoveel mogelijk aan kerngemeenten te worden opgedragen.

Het werken aan verbeteringen in het politiebesteding mag er niet toe leiden dat de politie in een gigantisch fusieproces wordt gestort, waarvan de resultaten niet bij voorbaat vaststaan, daar dit in ieder geval de aandacht afleidt van wat ten aanzien van de politie de hoogste prioriteit moet hebben, namelijk verbetering van organisatie en werkwijze van de korpsen. Werken aan verbetering van het bestel dient te starten vanuit experimenten met intergemeenschappelijke korp-

sen, waarbij verschillende varianten zowel in schaal als beheersstructuur worden getoetst. Het bestuur moet al het mogelijke doen om organisatorische wijzigingen bij het politiepersoneel geïncorporeerd te krijgen. Zij mag daarbij niet lijdelijk toezien.

1.2.3.3 Verbetering van de effectiviteit van de politietaken

De bijdrage die de politie levert aan de veiligheid van de burgers dient ingrijpend te worden verbeterd. De agent moet achter zijn bureau vandaan. Daarvoor is het allereerst nodig de administratieve rompslomp drastisch te stroomlijnen en waar mogelijk te automatiseren - zonder dat daarmee overigens de zorgvuldigheid en controleerbaarheid in het gedrag komt. De overblijvende administratieve taken dienen te worden uitgevoerd door extra bureaupersoneel.

Capaciteitsproblemen kunnen zich ook dan evenwel nog blijven voordoen op moeilijke posten zoals in bepaalde gedeelten van grote steden. Een aanpassing van de beloningsstructuur (uitsluitend) voor deze specifieke omstandigheden is dan aangewezen. D 66 zal pas kunnen instemmen met een verdere uitbreiding van de sterkte van het politiekorps wanneer bovengenoemde organisatieverbeteringen, na eenmaal doorgevoerd te zijn geen soelaas bieden.

Tenslotte bepleit D 66 ook een meer op preventie gerichte aanpak en een meer dienstverlenende taakomschrijving. Dit ook om te bewerkstelligen dat de politie vanuit een beter zicht op de criminaliteitsproblematiek in de wijken en vanuit een grote betrokkenheid bij de veiligheid en leefbaarheid alert inspeelt op ontwikkelingen en vanuit een wederzijds "kunnen en gekend worden" beter in staat is om normen daadwerkelijk te handhaven en te bevestigen in directe interactie en gedragsbeïnvloeding naar vooral jongeren.

Nadruk op preventie, allereerst in de zin van stimuleren dat mensen zelf beter toezicht houden op hun spullen en deze beveiligen en gedrag, waardoor zij een verhoogde kans lopen om slachtoffer van criminaliteit te worden, aanpassen. Preventie ook in de zin van veiligheidsbevorderende inbreng van de politie bij planologische maatregelen. Preventie ook in de zin van aandacht besteden aan oorzaken van criminaliteit en factoren die crimineel gedrag in de hand werken. Dat vraagt een probleemgerichte aanpak, waarbij repressie ook voor de politie het sluitstuk is van een breed scala van maatregelen; het signaleren van problemen en het activeren van bestuur en andere instanties om er wat aan te doen; crime-prevention-activiteiten, bevorderen van het herstel van sociale controle, gericht toezicht, contacten met randgroep-jongeren met als sluitsteen een gerichte strafrechtelijke aanpak.

1.2.3.4. Softdrugs

De handel in hennepproducten (hash en marihuana) dient te worden gelegaliseerd en accijnzen dienen bij verkoop te worden geïnd, zodanig dat controle op de produkten is verzekerd. (Zie ook par. 5.3.15.)

1.2.3.5 Harddrugs

Het toegenomen gebruik van harddrugs is een groot probleem geworden. De oorzaken zijn van maatschappelijke en psychologische aard. D66 is van mening dat bij het vaststellen van dit probleem twee zaken nadrukkelijk dienen te worden onderscheiden, namelijk die van de volksgezondheid en die van de openbare orde. Over wat te doen, bestaat nergens een eensluidende mening. Er

gaan stemmen op die zeggen dat het openbare ordeaspect onder controle is te krijgen als harddrugs tegen vergoeding dan wel gratis zouden worden verstrekt. Daarmee wordt het probleem van de volksgezondheid uit de weg gegaan. Amsterdam heeft voorstellen gedaan om op beperkte schaal een proef te mogen starten om heroïne gratis te verstrekken aan zwaar verslaafden. De regering heeft zich hiertegen verzet en in algemene zin bestaat er bij velen, nationaal, maar zeker internationaal, verzet tegen gratis verstrekking.

D66 stelt zich ten aanzien van verstrekking van harddrugs terughoudend op. (Zie ook par. 5.3.15.)

1.2.4 Justitie

Een geloofwaardig systeem van strafrechtspleging veronderstelt in de eerste plaats dat het werkaanbod van de politie door het Openbaar Ministerie kan worden verwerkt en dat de tenuitvoerlegging van gewezen vonnissen wordt gewaarborgd. De verwerkingscapaciteit van het OM dient derhalve te worden vergroot; een capaciteitsverhoging die primair moet worden bereikt door een aanmerkelijke verbetering van de archaïsche organisatie en bedrijfsvoering en, waar desondanks nog nodig, door uitbreiding van mankracht.

De bepaling van de sterkte van de parketten aan de hand van het aantal door de politie aangebrachte misdrijfzaken dient te worden beëindigd; dit immers betekent dat het OM een organisatorisch belang heeft bij handhaving van een overwegend repressieve criminaliteitsbenadering door de politie en vormt een belemmering voor noodzakelijke veranderingen in werkwijze bij de politie.

Het waarborgen van de tenuitvoerlegging van rechterlijke vonnissen vergt vergroting van de gevangenis capaciteit. Maar dat is niet de enige weg; ook de geldboete kan ten aanzien van minder ernstige delicten soelaas bieden en tenslotte is een ruimere toepassing van alternatieve straffen mogelijk. Toepassing van vormen van alternatieve straffen en voorwaardelijk sepot, die ertoe leiden dat daders nadrukkelijker dan via de traditionele straffen worden geconfronteerd met de gevolgen en de onaantvaardbaarheid van hun gedrag, dient met kracht te worden gestimuleerd.

Het OM dient tenslotte criminaliteit te zien als een maatschappelijk probleem met vele verschijningsvormen en oorzaken, waarvoor in hechte samenwerking met bestuur en politie een gevarieerde en probleemgerichte aanpak dient te worden ontwikkeld. Het driehoeksoverleg moet daarvoor de creatieve basis dienen en de lokale prioriteitenstelling en criminaliteitsbestrijding dienen onderwerp van gesprek te zijn in de politiecommissies van de gemeenteraden.

1.2.5 Discriminatie

Het verbod op discriminatie naar ras, geloof, sexe, huwelijkse staat, enz. ligt verankerd in artikel 1 van de (nieuwe) Grondwet. Verder vindt het zijn uitwerking op verschillende terreinen van wetgeving. Een wet "Gelijke behandeling" moet met spoed worden gerealiseerd.

Het streven naar gelijke behandeling van minderheids-groepen in Nederland is alleen geloofwaardig, indien de wetgeving die gelijke positie mogelijk maakt.

Preventief optreden tegen discriminatie naar ras en seksuele geaardheid is noodzakelijk. Naast voorlichting is een gelijke positie van minderheden in Nederland

met Nederlanders in de wetgeving een belangrijk startpunt. Tegen gevallen van discriminatie of racistische geweldpleging dient effectief te worden opgetreden en zonodig dient het juridisch instrumentarium te worden uitgebreid.

In de repressieve sfeer is het strafrecht een onontbeerlijk, doch slechts een uiterst instrument. Op dit terrein dient de weg naar de rechter toegankelijk te zijn; hierbij speelt de houding van de politie en het OM een essentiële rol. Met name de rol van de politie en van individuele politiemensen als "eerste-lijns"rechtshandhavers is bepalend voor de vraag of burgers in de praktijk van alledag ervaren dat discriminatie in onze rechtsorde niet wordt getolereerd. In haar voorlichting, haar beleid en handelen dient de politie duidelijk te maken dat minderheden op haar kunnen rekenen en dat zij discriminatie binnen de grenzen van haar wettelijke mogelijkheden zal bestrijden. Drempels voor het doen van aangifte en het inroepen van hulp moeten worden geslecht.

Ook dient met spoed een inzicht te worden verkregen in de omvang van het verschijnsel discriminatie naar seksuele geaardheid, het eventuele structurele karakter daarvan en de samenhang met andere beleidsterreinen. Organisaties dienen te worden verboden als hun doelstellingen racistisch zijn of nauw bij de organisatie betrokkenen door de (straf)rechter zijn veroordeeld wegens overtreding van de anti-discriminatiebepalingen.

In het kader van de Wet Gelijke Behandeling dan wel in een algemene wet dient bestrijding van discriminatie op grond van sexe en in samenhang hiermee seksuele geaardheid, te worden geregeld. Uitsluiting van terreinen als onderwijs en particulier initiatief onder verwijzing naar de betreffende grondrechten moet worden afgewezen. Bescherming van de persoonlijke levenssfeer en het recht op eigen inter-kerkelijke organisatie verdienen daarentegen bescherming.

De algemene wet ter bestrijding van sexe-discriminatie dient voldoende sanctiemogelijkheden te bevatten. Daar de bestrijding van sexe-discriminatie vooral een maatschappelijk proces van verandering is, dienen slechts in uiterste gevallen strafrechtelijke sancties te worden gebruikt.

1.2.6 Kinderbescherming

Met kracht dient het beleid er op te zijn gericht kinderen die problemen hebben, zich al dan niet manifesterend in onaangepast gedrag, binnen de primaire leefomgeving te helpen. Zo dit niet mogelijk is verdient hulp in pleeggezinnen of dagverpleging in de meeste gevallen de voorkeur boven opname in instituten. Als dit laatste echter toch gewenst of niet te vermijden is, wordt onderbrenging dicht bij de plaats van afkomst zoveel mogelijk bevorderd.

Bij het al of niet uithuisplaatsen van slachtoffers van seksuele kindermishandeling binnen het gezin (meestal meisjes) dient het belang van het slachtoffer te prevaleren boven het belang van het gezin en/of van de dader. Deze instellingen dienen kleinschalig van opzet te zijn en het gezinsklimaat zoveel mogelijk te benaderen en intensief samen te werken met extra-murale instellingen. Bij de Raden voor de Kinderbescherming dienen de functies "hulp" en "recht" zoveel mogelijk te worden gescheiden en dient aan de rechten van cliënten inclusief openbaarheid van gegevens en beslissingen grote aandacht te worden gegeven.

Op zo kort mogelijke termijn dienen onafhankelijke klachten- en eventueel beroepsinstanties bij de raden voor Kinderbescherming gerealiseerd te worden.

1.2.7 Afstammingsrecht en naamrecht

Dat gedeelte van het personen- en familierecht dat de gevolgen van afstamming regelt, dient zodanig te worden herzien, dat meer recht wordt gedaan aan maatschappelijke ontwikkelingen. Uitgangspunt hierbij is niet zozeer de biologische afstamming als wel het sociaal ouderschap. Dit houdt onder meer in dat erkenning van kinderen niet alleen voor mannen, maar ook voor vrouwen mogelijk moet worden en dat het ouderlijk gezag ook buiten een huwelijk kan worden uitgeoefend. De erkenning dient in het belang van het kind echter wel steeds gebonden te zijn aan de toestemming hiervoor van de (biologische) moeder.

Ook het naamrecht vereist wijziging. Bij de door D'66 gewenste nieuwe regeling moet gelijke behandeling van man en vrouw uitgangspunt zijn. Zo zou het wettelijk mogelijk moeten worden dat de (sociale) ouders in onderling overleg bepalen wie van beiden de geslachtsnaam aan het kind doorgeeft.

Er dient te worden gewaakt tegen invoering van nieuwe regelingen, die al te ingewikkeld zijn, verwarring zaaien en nodeloze conflicten oproepen.

In geval van echtscheiding dient wijziging van de geslachtsnaam van het kind in die van de verzorgende ouder van de huidige beperkende voorwaarden, zoals het geheel alleen hebben verzorgd gedurende vijf jaren, te worden ontdaan.

Kinderen boven de 12 jaar moeten voor wijziging van hun geslachtsnaam toestemming geven.

1.2.8 Vreemdelingenbeleid en toelating van vluchtelingen

Werkgelegenheid, huisvesting, onderwijs en vooral de bevolkingsdichtheid in Nederland beperken de opnamecapaciteit van vreemdelingen. Daarom moet een restrictief toelatingsbeleid voor vreemdelingen worden gevoerd. Dit betekent dat in beginsel geen nieuwe vreemdelingen worden toegelaten, tenzij:

- het gaat om vluchtelingen;
- er sprake is van een humanitair belang voor een Nederlander of reeds tot Nederland toegelaten vreemdeling, bijvoorbeeld buitenlands pleegkind, gezinshereniging;
- voor studieredenen;
- in uitzonderingsgevallen kan toelating op grond van een wezenlijk Nederlands belang geschieden.

Ten aanzien van de in ons land toegelaten, reeds langere tijd verblijvende vreemdelingen, heeft de Nederlandse overheid, mede gezien de in het verleden doelbewuste werving van arbeidskrachten, verantwoordelijkheid. Deze dient zich met name te uiten in een normale rechtspositie voor die personen en hun familieleden. Dit betekent dat de verblijfstitel van die personen niet verloren mag gaan in geval van bijvoorbeeld werkloosheid of arbeidsongeschiktheid. Aan gehuwde vrouwen dient een eigen verblijfstitel te worden toegekend, onafhankelijk van hun echtgenoot.

Ten aanzien van zogenaamde tweede-generatie migranten geldt evenzeer de noodzaak van een normale rechtspositie. Het feit dat hun toekomst in Nederland ligt en de binding met het land van oorsprong gering, maakt dat hun startpositie in de Nederlandse samenleving sterk moet zijn. Dit geldt in eerste instantie hun rechtspositie op grond van de Vreemdelingenwet, maar daarnaast op grond van andere wetten (zie paragraaf Wetgeving).

Overigens dient ook in andere sectoren bijzondere aandacht te worden besteed aan die tweede generatie en haar grootste probleem: het heen en weer worden

geslingerd tussen twee culturen. Dit kan leiden tot deviant gedrag of andere problemen (zie paragraaf Kinderbescherming).

Het toelatingsbeleid voor vluchtelingen dient - zoals gezegd - uitgezonderd te zijn van het restrictieve toelatingsbeleid voor vreemdelingen. Gerealiseerd moet worden dat de erkenning van de status van vluchtelingen en het toelaten tot Nederland van zo'n persoon twee verschillende begrippen zijn. Erkenning geschiedt op grond van het VN-vluchtelingenverdrag van 1951 (zie hoofdstuk VN), terwijl de toelating van een vluchteling een soevereine zaak voor de staat is.

D 66 hanteert in dat verband twee uitgangspunten:

- iedere (individuele) vluchteling die in Nederland wenst te blijven (direct komende van het land waar hij vervolging vreesde) dient te worden opgenomen;
- op verzoek van de UNHCR dienen daarnaast beperkte groepen vluchtelingen te worden uitgenodigd om in Nederland te verblijven (in het kader van de zogenaamde "resettlements").

1.3 EMANCIPATIE VOOR VROUWEN EN MANNEN

1.3.1 Inleiding

In een geëmancipeerde samenleving is geen plaats voor discriminatie. De opheffing van alle vormen van achterstelling van de mens, zoals op grond van geslacht, huidskleur, seksuele geaardheid, geloofsovertuiging, leefvorm, nationaliteit enz., is voor D 66 het principiële uitgangspunt van emancipatie.

Emancipatie wordt door D 66 beschouwd als een persoonlijk en maatschappelijk proces van verandering en groei, dat moet leiden tot een grotere keuzevrijheid van vrouwen en mannen om individueel en gezamenlijk vorm en inhoud te geven aan leven en samenleven.

Om een samenleving te krijgen waarin mensen in staat zijn zelfstandig hun leven in te richten, ongeacht geslacht of huwelijkse staat, dient individualisering door maatregelen van wetgeving en bestuur te worden bevorderd. De nadruk ligt daarbij op de positie van de vrouw, omdat haar mogelijkheden, ondanks een toenemende bewustwording, minder gunstig zijn dan die van mannen.

De scheiding in vrouwenwerk en mannenwerk brengt nadelige gevolgen met zich mee voor vooral vrouwen inzake ontwikkeling, opleiding, inkomen, macht en vrije tijd. De huishoudelijke werkzaamheden van alle dag worden in de meeste gevallen toebedeeld aan vrouwen, gehuwd of ongehuwd, met of zonder kinderen. Deze verzorgende werkzaamheden zijn economisch vrijwel onzichtbaar, laaggewaardeerd en onbeloond, en tellen niet mee in het nationaal inkomen.

Het bewust of onbewust vasthouden aan traditionele rollen en taken van vrouwen en mannen staat daarbij een doorbreking van de achterstelling in de weg en belemmert een volledige ontplooiing van beide seksen.

Vanuit deze gedachtengang wil D66 vernieuwing realiseren.

De rol van de overheid in het emancipatieproces is van groot belang. Een veelheid van samenhangende overheidsmaatregelen is nodig om een evenwichtige ontwikkeling te bevorderen. Deze maatregelen dienen te zijn gericht op:

- gelijke ontwikkelings- en onderwijskansen voor meisjes en jongens, vrouwen en mannen. Deze kansen dienen niet

- alleen kwantitatief, maar ook kwalitatief gelijk te zijn (niveau, type vakken);
- gelijke deelname aan alle sectoren en alle niveaus van de betaalde en van de onbetaalde arbeid, inclusief de huishoudelijk verzorgende;
- gelijke deelname aan de verschillende niveaus in besluitvormingsprocessen.

Het emancipatieproces van vrouwen en mannen is een zaak die de gehele samenleving aangaat. De te nemen maatregelen moeten dan ook zoveel mogelijk op beide seksen betrekking hebben. Het rechtvaardigen de onevenwichtige ontwikkelingen in het verleden het nemen van specifieke op één van beide seksen gerichte maatregelen om daarmee de feitelijke ongelijkheden, die de aan vrouwen geboden kansen beperken, op te heffen, zoals op de arbeidsmarkt, personeelsbeleid e.d.

Gezien de relatief ongunstige positie van vrouwen zullen de maatregelen die in het bijzonder op vrouwen zijn gericht, een hogere prioriteit hebben dan maatregelen gericht op emancipatie van mannen.

D 66 erkent dat emancipatiebeleid bij vrijwel alle beleidsonderdelen een rol speelt. Ondanks de invoering van specifieke instituties voor problemen inzake emancipatievraagstukken, heeft de integratie in beleid en beleidsplannen nog onvoldoende plaatsgevonden. Het gevaar bestaat, dat dergelijke instituties integendeel, een zogenaamde alibi-functie krijgen.

D 66 pleit ervoor alle overheidsmaatregelen expliciet te toetsen aan hun effecten voor de emancipatie-doelstellingen. Daarbij kan het gevaar zich voordoen, dat emancipatie-eisen worden gesteld aan (nog) niet geëmancipeerde situaties. In dergelijke gevallen moet worden voorzien in overgangsmaatregelen.

Ook kan het voorkomen dat maatregelen, bedoeld om emancipatie te bevorderen, in de praktijk emancipatie juist blijken tegen te gaan. Een voorbeeld is het afbreken van scheidslijnen tussen mannen- en vrouwenberoepen. In de praktijk lijken vrouwen nauwelijks toegang te krijgen tot traditioneel mannenbanen, maar dringen de mannen wel door in vrouwenberoepen en verdringen daar ook nog de vrouwen van de leidinggevende posities. Verpleegkunde is hiervan een duidelijke illustratie.

De bestaande organisatie van de samenleving, inclusief de instituties, vormt intussen een weerslag van de ongelijke posities van vrouwen en mannen. Dit klemt te meer, daar het systeem zelf een belangrijk gegeven is bij de voor emancipatie noodzakelijke herverdeling van kansen en werkzaamheden.

1.3.2 Beleidsvoornemens

D 66 rekent het emancipatiebeleid tot één van haar prioriteiten. Dit betekent dat dit beleidsfacet wordt opgenomen in het continue proces van afweging van waarden en geldsbesteding bij de bepaling van het totale beleid en hierin geen ondergeschikte rol zal spelen. Om dit nu tot uitdrukking te brengen, pleit D 66 voor een toevoeging van wetsvoorstellen en andere beleidsvoornemens, welke de effecten hiervan voor de emancipatiedoelstellingen beschrijft.

D 66 blijft pleiten voor een bewindspersoon voor emancipatiezaken, bij voorkeur in het kader van Algemene of Sociale Zaken. Deze bewindspersoon zal in de eerste plaats een coördinerende taak hebben, waarin begrepen de bevoegdheid beleidsvoornemens van collega's in een vroeg stadium te toetsen aan de algemene emancipatiedoelstellingen. Verder voert deze bewindspersoon het beleid terzake van specifieke emancipatie-activiteiten en emancipatiewerk. Hiertoe dient de bewindspersoon

voor emancipatiezaken te beschikken over een goed toegeruste ambtenarenstaf en een adequaat budget.

Het grote gewicht dat D 66 toekent aan adviezen van de Emancipatieraad komt tot uitdrukking in het feit, dat D 66 binnen een redelijke termijn na het verschijnen van een advies van de Emancipatieraad een officiële reactie verlangt.

D 66 wil zo spoedig mogelijk het beginsel van individualisering in de wetgeving doorvoeren, zonder onderscheid naar geslacht of leefvorm. De overheid houdt op tal van plaatsen rekening met de samenlevingsvorm waarin de burger staat. Vaak gebeurt dit op onevenwichtige en willekeurige wijze. D 66 erkent het recht van de burger zelf te kiezen of en in hoeverre een gekozen samenlevingsvorm doorwerkt in zijn verhouding tot de overheid. Dit betekent hervorming in de wetgeving met prioriteit voor de sociale en fiscale wetgeving. Nimmer echter mogen deze hervormingen de emancipatie tegenwerken, ook niet in overgangssituaties, door geëmanciperende eisen te stellen aan niet-geëmancipeerde situaties. Een voorbeeld daarvan is het tweeverdieners-wetsontwerp. Formeel bevordert de Wet voor de Tweeverdieners de emancipatie door grotere individualisering. In de praktijk, in de effecten, treft zij de tweede inkomens vooral in de laagste categorieën het hardst en daarmee juist extra vrouwen. D 66 blijft zich dan ook fel verzetten tegen de tweeverdienerswet.

In het kader van de anti-discriminatiewetgeving wil D 66 een goede controle op de naleving hiervan. Zij streeft naar de instelling van de commissie op de diverse bestuurlijke niveaus, die vergaande controlerende en sanctionerende bevoegdheden hebben, terwijl voor de burgers wettelijke beroepsmogelijkheden moeten worden geschapen.

De overheid dient nieuwe initiatieven, zoals die zich aan de basis ontwikkelen, positief tegemoet te treden, zonodig te ondersteunen, mede met het oog op mogelijke integratie in lopend beleid.

Nog te weinig is bekend over de situatie van de emancipatie in Nederland. Uit Europees onderzoek blijkt Nederland op vele fronten ver achter te lopen bij de omliggende landen. Meer onderzoek in eigen land is nodig om knelpunten te achterhalen en prioriteitsstelling te kunnen onderbouwen. Gedacht wordt aan onderzoek naar bevestigende beelden van de traditionele mannen- en vrouwenrollen in de media, naar de betekenis van huishoudelijke arbeid, naar de vrouw en recht/rechtspraak, waaronder het fiscale recht, naar ongewenste intimiteiten op de werkplek en in de privésfeer.

In het kader van het emancipatie-onderzoek wordt gestreefd naar een central coördinatiepunt, dat tevens onderwijs en voorlichting stimuleert rond emancipatie en beleid

1.3.3 Verwante beleidsterreinen

D 66 acht het van groot belang de emancipatiegedachte toe te passen op het terrein van de ruimtelijke ordening. Immers, ruimtelijke ordening beoogt het tot stand brengen in de best denkbare wederkerige aanpassing van ruimte en samenleving. Van belang voor de herverdeling van taken binnen het gezin zijn o.a. de woonwerkafstand (vermindering van de noodzaak tot mobiliteit de afstand van de woning tot voorzieningen zoals wasserettes, crèches, meeneemrestaurant en de veiligheid van de woonomgeving. Verder dienen de woonmogelijkheden voor alleenwonenden en andere leefvormen dan het traditionele gezin sterk te worden verruimd.

Tevens pleit D66 ervoor dat de winkelsluitingswet zodanig wordt gewijzigd, dat het ondernemers vrij staat om, met inachtneming van de maximale wekelijkse opening van 52 uur, flexibel in te spelen op de veranderde wensen van de consumenten.

In het kader van decentralisatie van sociaal-cultureel werk wil D 66 voorlopig een aparte rijksbijdrageregeling voor emancipatie-activiteiten en emancipatiewerk handhaven. Dit, om te bereiken dat deze activiteiten overal in het land kunnen worden gerealiseerd en geen regionale of plaatselijke ongelijkheden en ontwikkelingsmogelijkheden ontstaan.

In het kader van het justitueel beleid wil D 66 meer aandacht voor vrouwen als slachtoffer van seksueel geweld. Daartoe dienen de conclusies en aanbevelingen van de Commissie "De Beaufort" zo spoedig mogelijk te worden opgenomen in het beleid van politie en justitie, moet er een behoorlijke financiering van de bestrijding van seksueel geweld komen, moet haast worden gemaakt met het vervangen van de verouderde zedelijkheidswetgeving en dienen zedelijkheidsmisdriften in beginsel niet achter gesloten deuren te worden behandeld. Voor deze misdriften dienen dezelfde maatstaven te worden aangelegd als voor andere misdriften. Daarbij dient rekening te worden gehouden met de wens van het slachtoffer.

1.3.4 Concrete activiteiten

1.3.4.1 Onderwijs

De achterstand van meisjes in het onderwijs, in vergelijking met jongens, blijft bestaan, zowel in aantallen (kwantitatief) als naar niveau van het genoten onderwijs (kwalitatief).

Bovendien is het onderwijs van kleuterschool tot en met hoger onderwijs nog altijd zeer rolbevestigend. In materiaal en presentatie worden traditionele rolpatronen als vanzelfsprekend opgelegd.

Om meisjes meer mogelijkheden te bieden en hun achterstand weg te werken is het nodig:

- al het onderwijsmateriaal door te lichten van vanzelfsprekend aanbieden van traditionele rolpatronen;
- dat er meer rol doorbrekend lesmateriaal op de markt komt;
- bij het basisonderwijs rol doorbreking op te nemen in het schoolwerkplan;
- dat er een andere taakverdeling komt binnen de school in verband met identificatie-processen;
- de meest elementaire verzorging van zichzelf en anderen als vak in het basisonderwijs aan te bieden;
- de doorstroming te bevorderen van het LHNO naar het KMBO en het KMBO aantrekkelijker te maken voor meisjes;
- wiskunde en informatica als verplichte vakken op te nemen;
- het onderwerp emancipatie te integreren in vakken als maatschappijleer, economie en geschiedenis;
- bij de keuze van onderwijs en beroepsopleiding meisjes te stimuleren verder te kijken dan de traditioneel verzorgende beroepen;
- om te voorkomen dat capaciteiten en opleidingen van meisjes later onbenut blijven, met grote kracht te streven naar doorbreking van rolpatronen in en buiten het onderwijs;
- het onderdeel "emancipatie en onderwijs", inclusief de pedagogische aspecten en consequenties, als een groene draad te laten lopen door opleidingen, na- en bijscholingscursussen voor onderwijsgeevenden, schooldecanen, schoolbegeleiders en beroepskeuzevoorlichters;
- aan rectoren, conrectoren en decanen emancipatoire eisen te stellen.

Ten behoeve van gelijke kansen voor vrouwelijke leerkrachten is het nodig:

- te streven naar een tweehoofdige schoolleiding in het basisonderwijs;
- bij de integratie van kleuter- en lagere school tot de nieuwe basisschool de vanzelfsprekendheid te doorbreken dat het (mannelijke) lagere-schoolhoofd wordt benoemd tot directeur ten koste van het vrouwelijke hoofd van de kleuterschool;
- bij gelijke kwaliteit een tijdelijke voorkeursbehandeling toe te passen ten behoeve van vrouwen, daar waar een ondervertegenwoordiging is bij het benoemen van rectoren, conrectoren, decanen enz.;
- vrouwen te ontzien bij ontslagprocedures (motie Groenman);
- duo- en deeltijdbanen in het onderwijs aantrekkelijker te maken, vooral wat betreft de rechtspositie.

Verder dient in het basisonderwijs te worden gestreefd naar het invoeren van een continuooster.

Voor het inhalen van achterstanden van vrouwen zijn diverse vormen van volwasseneneducatie van groot belang. Mede in dit licht wil D 66:

- prioriteit geven aan vormen van volwassenen-onderwijs, zoals Open School, Open Universiteit, Moedermavo's enz.;
- een systeem van studiefinanciering voor deelnemers aan volwasseneneducatie.

1.3.4.2 Arbeid

In betaalde arbeid bestaat een sterke scheiding tussen vrouwenwerk en mannenwerk. Vrouwenwerk is geconcentreerd in slechts enkele sectoren, met name verzorging en dienstverlening, en op de lagere niveaus. De geregistreeerde werkloosheid onder vrouwen is relatief hoog. Daarbij komt een aanzienlijke niet-geregistreeerde (zogenaamde verborgen) werkloosheid.

Wanneer vrouwen deelnemen aan de arbeidsmarkt, blijft de traditionele verdeling binnenshuis bestaan. Dit leidt tot dubbele belasting van vrouwen. Deelname aan diverse vormen van vrijwilligerswerk, inclusief de politieke activiteiten, levert voor vrouwen - gezien het ontbreken van een band met betaald werk en de dubbele belasting - meer problemen op dan voor mannen.

Juist bij de verdeling van werkzaamheden tussen vrouwen en mannen is in het verleden een grote onevenwichtigheid ontstaan, met alle gevolgen voor de verdeling van inkomens. Gewaakt moet echter worden dat, tengevolge van deze onevenwichtigheid, door maatregelen bedoeld om een gelijke verdeling te bevorderen, nieuwe onrechtvaardigheden ontstaan.

Mede in dit licht wil D 66:

- op korte termijn algemene arbeidsduurverkorting invoeren, samengaan met uitbreiding van bedrijfstijd, zodanig dat meer mensen kunnen deelnemen aan het arbeidsproces, gemakkelijker gebruik kunnen maken van diensten en meer mensen dan in staat zullen zijn om goederen te verkrijgen;
- deeltijdarbeid stimuleren, zowel op de korte als op de middellange termijn, zowel voor mannen als voor vrouwen en op alle niveaus;
- rechtspositie, arbeidsvoorwaarden en promotiekansen van deeltijdarbeid gelijkschakelen met die van volle-tijdarbeid;
- een nader onderzoek instellen naar de mogelijkheden om volle-tijdfuncties te splitsen, waaronder begrepen de bij deze functies behorende bevoegdheden en macht;
- deeltijders uitsluiten van eventuele arbeidsduurverkorting, zolang de nieuwe "norm"arbeidstijd hoger is dan de betreffende deeltijd;

- overwerk beperken en naar een vermindering streven van het thans wettelijk geldende maximum van de arbeidstijd;
- voorkomen dat voor functies onnodig hoge ervarings- en opleidingseisen worden gesteld;
- een tijdelijke voorkeursbehandeling toepassen voor vrouwen in die sectoren en op die niveaus van betaalde arbeid, waar een ernstige ondervertegenwoordiging van vrouwen blijkt. Deze voorkeursbehandeling zal worden toegepast, indien er sprake is van vergelijkbare kwaliteit;
- een quoteringstelsel invoeren voor alle overheidsinstellingen. In dit kader dienen streefcijfers te worden vastgesteld. Jaarlijks moet hierover verantwoording worden afgelegd;
- rekening houden met de voorlopig nog beperkte mobiliteit van vrouwen in het kader van de ontwikkelingen rond het begrip "passende arbeid";
- trainingen en cursussen geven voor diegenen, die op latere leeftijd hun (her)intrede doen op de arbeidsmarkt;
- ervaring in vrijwilligerswerk en/of huishouding en kinderverzorging dient mee te tellen in sollicitatieprocedures en beloning, tenzij de opgedane ervaring geen enkele relatie heeft met de functie;
- een netwerk van vrijwilligerscentrales stimuleren. In deze centrales kunnen alle werksoorten bijeenkomen, zodat traditionele keuzen voor mannen en vrouwen kunnen worden doorbroken;
- benadrukken dat het activeren van vrijwilligerswerk niet bezuinigingen tot doel mag hebben en dat het beleid evenmin tot gevolg mag hebben dat betaalde arbeid wordt vervangen door vrijwilligerswerk;
- wettelijke bescherming van ouderschap en opvoederschap - zwangerschapsverlof moet worden uitgebreid. Ouders moeten in staat worden gesteld voor hun kinderen te zorgen, onder meer door ouderschapsverlof, verlof bij ziekte van de kinderen en zo nodig aangepaste werktijden. Deze verlofregeling dient te gelden voor beide ouders. Ouders die niet de dagelijkse verzorging van hun kinderen hebben, moeten, onder bepaalde voorwaarden, ook gebruik kunnen maken van deze regeling;
- de opvang van kinderen beneden de leerplichtige leeftijd gedurende de hele dag en van schoolgaande kinderen buiten de schooltijden tot de basisvoorzieningen laten behoren. Inspraak van de ouders moet een belangrijk onderdeel zijn. Een financiële tegemoetkoming van de ouders kan worden gevraagd op basis van het draagkrachtbeginsel. Indien er onvoldoende kinderopvang is mag niet alleen betaald werk van ouders als criterium voor toelating gelden, maar moet ook rekening worden gehouden met de behoefte en de noodzaak van ontplooiing op andere wijze (studie);
- aandacht en actie ondernemen op het punt van de ongewenste intimiteiten op de werkplek. Op dit ogenblik zijn er te weinig gegevens over voorkomen en gevolgen daarvan. Het schaarse onderzoek op dit terrein geeft reden tot grote zorg. Meer onderzoek dient te worden gestimuleerd, vooral ook naar mogelijkheden om dit soort verschijnselen te voorkomen. Het instellen van vertrouwenspersonen in de bedrijven verdient aanbeveling als preventieve maatregel, maar vooral ook voor optimale opvang van slachtoffers.

1.3.4.3 Besluitvormingsprocessen

De deelname aan besluitvorming is ongelijk verdeeld over vrouwen en mannen. Dit hangt samen met de ongelijke verdeling van taken en bezigheden, maar ook met traditionele beelden van hoe mannen (moeten) zijn en hoe vrouwen (moeten) zijn. Mede in dit licht wil D 66:

- vergadertijden zodanig aanpassen, dat het combineren van huishoudelijke en verzorgende werkzaamheden met het functioneren in besluitvormingsorganen mogelijk wordt;

- andere mogelijkheden onderzoeken om de geringe deelname van vrouwen aan besluitvorming op te heffen en vrouwen tot deelname te stimuleren.

1.3.4.4 Vrouwen uit culturele minderheden

Vrouwen uit culturele minderheden behoeven speciale aandacht. Hierbij dient aansluiting te worden gezocht bij het cultuurpatroon van het land van herkomst, waarbij rekening wordt gehouden met gebondenheid aan de rechten van de mens en de diverse verdragen die een gelijke behandeling van mannen en vrouwen betreffen. De dubbele achterstandpositie waarin buitenlandse vrouwen en meisjes dikwijls verkeren, maakt een extra inspanning nodig. Het belang van buitenlandse vrouwen en meisjes is vooral gediend met een categoriale aanpak, omdat zij vanuit hun positie onvoldoende kunnen deelnemen aan het algemeen beleid. Het ondersteunen van groeps- en organisatievorming is een belangrijke voorwaarde om te kunnen komen tot ontplooiing, zowel individueel als collectief en tot gelijkwaardige deelneming aan de samenleving. De eigen instellingen van buitenlandse vrouwen en meisjes moeten door de overheid worden gesubsidieerd. De continuïteit van het werk moet worden gewaarborgd.

1.3.4.5 Internationale aspecten van emancipatie

1.3.4.5.1 Emancipatie en ontwikkelingsamenwerking

D 66 is van mening dat:

- in de projecten en programma's in het kader van ontwikkelingssamenwerking en de positie van vrouwen en de effecten van projecten en programma's hierop, zeer veel aandacht dienen te krijgen;
- emancipatie als onderdeel moet worden opgenomen in de opleiding van ambtenaren van Buitenlandse Zaken en ontwikkelingswerkers. Deze functionarissen dienen fundamentele culturele verschillen, ook ten aanzien van de positie van vrouwen, te onderkennen en op de hoogte te zijn van internationale organisaties voor de belangen van vrouwen.

1.3.4.5.2 Europese Gemeenschap en emancipatie

Een gelijke positie voor vrouwen en mannen zal worden bevorderd door Europese wetgeving ten aanzien van:

- gelijke toegang tot de arbeidsmarkt;
- economische verzelfstandiging, ook in de sociale zekerheid, de belastingwetgeving en de pensioenwetgeving;
- het kunnen combineren van het verrichten van betaalde arbeid met het realiseren van de dagelijkse zorg voor zichzelf en anderen, bijvoorbeeld kinderen, kortstondig zieken;
- opheffen van discriminatie naar huwelijkse staat en andere leefvormen

Op de (juiste) naleving van de bestaande EG-richtlijnen zal scherpe en effectieve controle moeten worden uitgeoefend. EG-richtlijnen - die deels reeds in voorbereiding zijn - op terreinen als pensioen- en belastingwetgeving, deeltijdarbeid, ouderschapsverlof en voorkeursbehandeling, dienen met grote spoed tot stand te komen. Deze richtlijnen zullen zich mede op de bovengenoemde doelstellingen moeten richten.

Een effectieve organisatie van een Europees emancipatiebeleid houdt voor D 66 minimaal in, dat maatregelen en besluiten worden getoetst op hun effecten voor de positie van vrouwen en, daarmee in verband staand, die van mannen. Vooral mede op ambtelijk niveau moet de coördinatie van het emancipatiebeleid tot stand komen.

D 66 pleit ervoor, dat de EG binnen het eigen ambtenarenapparaat het goede voorbeeld geeft door een tijdelijke voorkeursbehandeling bij het bezetten van middelbare en hogere functies door vrouwen. Bij vervulling van vacatures moet tijdens de werving- en selectieprocedures bijzondere aandacht aan de kansen voor vrouwelijke kandidaten worden gegeven.

1.4 GROEPEN IN DE SAMENLEVING

1.4.1 Inleiding

D 66 is niet politiek gebonden aan belangengroepen. Dit betekent echter niet, dat geen aandacht wordt geschonken aan de moeilijke maatschappelijke omstandigheden waarin diverse groepen (minderheden, vluchtelingen, gehandicapten, ouderen, minderjarigen enz.) verkeren.

Voorop dient daarbij te staan dat deze mensen uit hun maatschappelijk isolement worden gehaald. Bij de algemene beleidsterreinen moet daarom plaats worden ingeruimd voor de specifieke omstandigheden, waarin deze groepen verkeren. (Zie daartoe onder meer de hoofdstukken Democratische Ordening en Binnenlands Bestuur, Vrijheid en Zekerheid, Emancipatie, Buitenlands Beleid, Arbeid en Sociale Zekerheid, Maatschappelijke Dienstverlening en Welzijn).

Hieronder wordt de algemene situatie van bijzondere groepen besproken en worden uitgangspunten ontwikkeld voor specifiek beleid ten aanzien van deze groepen ter aanvulling van hetgeen in andere hoofdstukken is gesteld.

1.4.2 Minderheden

Ingezetenen van Nederland, die elders zijn geboren en getogen, en hun kinderen, worden leden van etnische minderheden genoemd omdat zij getalsmatig in de minderheid zijn. Zij hebben, anders dan autochtone Nederlanders, ook nog deel aan een andere cultuur. De verschillen tussen de groepen daargelaten vormen zij een integrerend deel van de Nederlandse samenleving. D 66 beschouwt de verschillen in culturele achtergrond als een verrijking van de Nederlandse samenleving.

Echter, hun deelneming aan de Nederlandse samenleving blijft op een aantal terreinen achter bij die van de autochtone Nederlanders. Zij wonen over het algemeen slechter, hebben minder opleiding en minder werk en minder kans op een goede toekomst. De redenen daarvoor liggen niet bij die mensen zelf, maar bij de omstandigheden, waaronder zij hun leven in Nederland starten.

Sommige Nederlanders hebben moeite met de aanwezigheid van buitenlanders. Zij laten dat op een verkeerde en soms beledigende manier blijken. Men vindt hen in alle rangen en standen en onder alle politieke groeperingen. Hun angst en hun ergernis staan een goede verhouding tussen leden van minderheidsgroepen en de Nederlandse samenleving in de weg. Angst wordt met angst beantwoord en ergernis roept ergernis op. Die reactieketen moet worden doorbroken.

Kiesrecht niet-Nederlandse ingezetenen

Met name de ontwikkelingen in de sociale verzekeringen hebben in belangrijke mate bijgedragen aan de herwaardering voor het ingezetenschap als criterium voor toekenning van rechten en plichten. D66 is van mening dat aan buitenlanders die in Nederland wonen, ook politieke grondrechten toekomen en wil dan ook naast het kiesrecht voor gemeenteraden, tevens het kiesrecht voor Provinciale Staten toekennen aan buitenlanders, die vijf jaren in Nederland gevestigd zijn.

Gelijke kansen

Het niet hebben van gelijke kansen heeft nadelige gevolgen voor de samenleving. Angst en ergernis verergeren dat. Wij maken een historische fout wanneer wij nalaten deze ongelijkheid op te heffen. Daartoe is nodig:

- gelijke rechtspositie;
- een gegarandeerde gelijke behandeling;
- het toetsen van de effecten van de maatregelen op deze terreinen.

Hiertoe moeten jaarlijks cijfers worden bekend gemaakt op basis waarvan het mogelijk is de positieve effecten op deze terreinen te controleren. Onrechtvaardigheden moeten niet worden verklaard maar overwonnen. Als de effecten niet in positieve zin blijken op te treden moet naar andere middelen worden gezocht.

Minderheden mogen in Nederland respect verwachten voor hun levenswijze, zoals men van hen mag verwachten dat zij respect opbrengen voor de Nederlandse samenleving en voor elkaars manier van leven. Voorlichting over en weer dient te worden gestimuleerd.

Leden van minderheidsgroepen hebben kennis, vaardigheden en zienswijzen die waardevol zijn voor ons land. Zij moeten de mogelijkheid krijgen dat te tonen en daarbij te worden gezien en gehoord. In het radio en tv-beleid, alsook in de cultuursectoren moet daarvoor ruimte komen. Organisatorische activiteiten vanuit minderheidsgroepen verdienen overheidssteun. Een confrontatie van cultuur heeft Nederland nooit armer gemaakt, ook niet in maatschappelijk opzicht.

Helaas komen sommige oudere buitenlandse werknemers op een dood spoor. Vooral voor werklozen en voor hen die arbeidsongeschikt worden kan dat leiden tot problemen. Daarvoor mag men de ogen niet sluiten. Een remigratiebeleid dat de suggestie wekt van "afdanken" en "wegsturen" wijst D 66 als discriminerend van de hand. Een beleid rond remigratie, dat bedoelt mensen de gelegenheid te geven elders hun leven te leiden met een zinvol perspectief, acht D 66 onmisbaar in een minderhedenbeleid. Daartoe moeten voor hen die wensen terug te keren de uitkeringen en premies worden aangewend die hen aan Nederland binden. Onderdeel van een beleid rond remigratie moet zijn een zodanige voorlichting, dat hij/zij de consequenties van zijn terugkeer zo goed mogelijk kan overzien.

Indien buitenlanders die hier gewerkt hebben nu naar het land van herkomst terugkeren, moeten hun minderjarige kinderen hen volgen, ook in het geval het kinderen betreft die in Nederland zijn geboren en getogen. Voor hen dreigt een cultuurschok, die hen voor onoverkomelijke problemen stelt. De keuze wordt niet aan hen overgelaten. Indien zij naar Nederland willen terugkeren gelden dezelfde voorwaarden als voor buitenlanders die voor de eerste maal naar Nederland komen. Dit recht van terugkeer dient te worden gegeven aan kinderen vanaf 14 jaar, een leeftijd waarop zij een bewuste keuze voor aansluiting aan de Nederlandsche levenscultuur kunnen maken. Deze terugkeer moet echter uiterlijk twee jaar na het bereiken van de meerderjarigheid volgens de Nederlandse wet gerealiseerd zijn.

1.4.3 Ouderen

1.4.3.1 Inleiding

Ouderen worden in onze samenleving vaak geïsoleerd en als niet-volwaardig beschouwd. Hun rol lijkt uitgespeeld. Biologische veroudering vereist een andere manier van functioneren, maar dat hoeft niet als vanzelfsprekend

te leiden tot afhankelijkheid en passiviteit. Voor degenen die uitsluitend afhankelijk zijn van een AOW-uitkering of (klein) pensioen is de financiële positie meestal niet rooskleurig. Ook hebben ouderen weinig keuzemogelijkheden ten aanzien van geschikte huisvesting.

Een probleem vormt de grote mate van eenzaamheid onder oudere mensen, vooral tengevolge van het uiteenvallen van het gezinsverband.

Nede door toenemende vergrijzing van de bevolking worden deze vraagstukken steeds dringender en omvangrijker.

1.4.3.2 Uitgangspunten en doelstellingen

Het beleid van D 66 is gericht op volwaardigheid en gelijkwaardigheid van ouderen in onze samenleving. Dat moet herkenbaar zijn bij het treffen van concrete voorzieningen. Slechts waar eigen behoeften en omstandigheden van ouderen dit nodig maken mogen specifieke voorzieningen worden getroffen (zgn. categoriaal beleid). Voor D 66 is een wezenlijk uitgangspunt, dat ouderen deelnemen aan deze beleidsvorming en -uitvoering. Het zelf werken door ouderen aan het behoud en/of verbetering van hun leefsituatie dient grondslag te zijn voor het beleid.

1.4.3.3 Beleidsvoornemens

De genoemde doelstellingen kunnen langs drie wegen worden bereikt:

- door voorzieningen, die de belemmeringen tengevolge van hun ouder worden wegnemen;
- door te zorgen dat oudere mensen meer deelnemen aan de samenleving;
- door te zorgen dat in het kader van de ont koppeling van de sociale uitkeringen en het minimumloon ouderen, die alleen of weinig meer dan de AOW ontvangen, niet extra inleveren.

1.4.3.3.1 Deelnamemogelijkheden voor ouderen (democratisering van besturen en directies van verzorgingstehuizen)

D 66 is van mening dat mensen na hun 65ste jaar niet per definitie ook niet meer in aanmerking komen voor bestuurlijke en/of vertegenwoordigende functies. In organisaties en instellingen die zich op ouderen richten, zoals het bejaardenwerk, verpleegtehuizen e.d. moeten de ouderen zelf deelnemen aan de bestuurlijke en uitvoerende activiteiten. Deze organisaties dienen dus zowel met betrekking tot de directie als tot het bestuur gedemocratiseerd te worden.

Meer in het algemeen pleit D 66 voor verbreding van de samenstelling van adviesorganen van de regering, bijvoorbeeld door vertegenwoordiging van ouderen in de SER, de Ziekenfondsraad en het College van Advies Algemene Bijstandswet. In afwachting van de verwezenlijking hiervan zouden deze adviesorganen bij bepaalde gelegenheden het advies van de Voorlopige Raad voor het Bejaardenbeleid (waarin ouderenorganisaties vertegenwoordigd zijn) kunnen vragen. Tenslotte zouden gemeenten de instelling van plaatselijke ouderenraden moeten bevorderen.

1.4.3.3.2 Zelfstandige huisvesting

Om een zo groot mogelijke zelfstandige woonwijze te kunnen handhaven moeten meer woningen (kunnen) worden geschiktgemaakt voor bewoning door ouderen (bijvoorbeeld voor het aanbrengen van liften en van alarmeringssystemen) en moet bij de planning van nieuwbouwwijken een bepaald percentage voor ouderen geschikte woningen worden opgenomen. Ouderen moeten zoveel mogelijk tussen

alle andere mensen kunnen wonen, onder meer om hun vreemding van de maatschappij en daarmee één van de oorzaken van hun vereenzaming tegen te gaan. Planning van voor ouderen aanpasbare één- en tweepersoonswoningen enerzijds en het beschikbaar zijn van algemene voorzieningen als winkelcentra en openbaar vervoer anderzijds, moeten onderling steeds op elkaar zijn afgestemd.

1.4.3.3.3 Hulpverlening

Een geïntegreerd zorg- en hulpsysteem voor ouderen is noodzakelijk, met name dienen het maatschappelijk werk, de gezinsverzorging als extramurale zorg en de verzorging in de tehuizen als intramurale zorg beter op elkaar te worden afgestemd. De 7%-norm, waardoor niet meer dan 7% van de gemeentebestuurders boven de 65 jaar in verzorgingstehuizen mocht worden opgenomen, moet worden herzien, omdat in vele gemeenten deze norm wordt overschreden en er grote wachtlijsten zijn, terwijl in andere gemeenten deze norm niet wordt gehaald.

Om ouderen, die dat wensen, zolang mogelijk zelfstandig te kunnen laten wonen, zou het systeem van verzorgingstehuizen moeten worden veranderd. Gedacht kan worden aan zogenaamde wijkhoven, waar faciliteiten worden geboden voor permanente verzorging en verpleging, alsook voor incidentele verzorging en verpleging. Overigens dient naast beroepshulpverlening de vrijwillige hulpverlening aan oudere mensen te worden gestimuleerd.

1.4.3.3.4 Gezondheidszorg

De behoefte aan gezondheidszorg voor ouderen neemt met de stijgende vergrijzing van de bevolking toe. Ouderen hebben per persoon per jaar veel meer medische hulp nodig dan anderen. In de geneeskunde en in de verpleegkundige opleiding moet dan ook meer aandacht worden besteed aan ouderdomsverschijnselen (gerontologie, geriatrie). De extra premieheffing voor de verplichte bejaardenvoorziening zal zodanig moeten worden gewijzigd, dat de berekening slechts betrekking heeft op het bovenminimale inkomen.

1.4.3.3.5 Pensioenen

Zie hoofdstuk 3 onder par.3.2.4.6 AOW en par.3.2.4.9 Pensioenen.

1.4.3.3.6 Arbeid

Zie hoofdstuk 3 onder par.3.2.3.2.5 Groepen op de arbeidsmarkt.

1.4.4 Gehandicapten

1.4.4.1 Inleiding

Sinds 1977 krijgt in ons land de gehandicaptenproblematiek meer aandacht. D 66 meent dat uitgangspunten van een gehandicaptenbeleid zijn:

- de mens in zijn totaliteit aanvaarden met alle daarbij behorende eigenschappen en problematiek. D 66 kiest voor een gehandicaptenbeleid, waarbij de mens centraal staat en niet de handicap;
- het recht van de gehandicapten om zelf te bepalen hoe zij hun leven willen inrichten.

Vanuit een integraal beleidskader moet het overheidsbeleid op de persoon zelf worden gericht. Dit betekent dat voorzieningen dienen te zijn afgestemd op de persoon en niet op het collectief. Daarbij is goed overleg tussen dienstverlenende organisaties, belangenorganisaties van gehandicapten en de overheid nodig.

1.4.4.2 Bestuurlijke aanpak

Er dient een Nationale Raad Gehandicaptenbeleid te worden ingesteld, die een afspiegeling is van de aandachtsvelden van het gehandicaptenbeleid. Deze Raad brengt ongevraagd en gevraagd adviezen uit, welke adviezen openbaar zijn. De Raad moet kunnen beschikken over een eigen studiebureau.

Er dient eenheid te komen in subsidiebeleid, zodat de financiering op evenwichtige wijze plaatsvindt. Op gemeentelijk niveau zal een functionaris moeten worden belast met voorlichting en verwijzing inzake de problematiek van gehandicapten.

Bij regeling van de rechtspositie van de meerderjarige gehandicapte zal het recht op maatschappelijke bewegingsruimte uitgangspunt moeten zijn. Zowel in de materiële als immateriële, meer persoonlijke sfeer, moet dit tot uitdrukking komen. De gehandicapten zullen ook een betere rechtsbescherming moeten krijgen in de sfeer van het gebruik van diverse maatschappelijke voorzieningen. Met name het ontbreken van een klachtenrecht is onaanvaardbaar.

1.4.4.3 Sociaal-economische aspecten

De mogelijkheid voor gehandicapten om maatschappelijke activiteiten te ontplooiën door deel te nemen aan betaalde en onbetaalde arbeid, blijft voortdurend een punt van zorg. Het wijzigen van de plaatsingsnorm van 2% naar 5% kan bevorderend werken.

D 66 waarschuwt voor het economische afwegingsproces dat hierdoor kan ontstaan. Bovendien is dwang niet bevorderlijk voor een betere acceptatie. Deze quotering wordt dan ook gezien als een noodzakelijke, maar tijdelijke maatregel.

Plaatsingsmogelijkheden voor gehandicapten dienen bij overheid en bedrijfsleven te worden onderzocht en toetsbaar gemaakt. Eventuele financiële consequenties moeten uit de voorzieningensector worden gefinancierd.

1.4.4.4 Ruimtelijke inrichting en huisvesting

Een toegankelijke samenleving met toegankelijke gebouwen, begaanbare straten, bereikbare woongebieden, is een basisvoorwaarde voor het volwaardig en zelfstandig kunnen deelnemen door gehandicapten aan het maatschappelijk leven. Projecten waar de overheid bij betrokken is, moeten voor gehandicapten goed toegankelijk en bruikbaar zijn. In iedere plaats of regio moet een officiële vaste commissie bestaan met als taak het opstellen van een beleidsplan ter bevordering van de toegankelijkheid, waarbij rekening wordt gehouden met de verscheidenheid aan handicaps. In deze commissies hebben vertegenwoordigers van overheid, gehandicapten en dienstverleners zitting. Alle vervoers- en wegeaanlegplannen moeten worden beoordeeld op aspecten van toegankelijkheid volgens richtlijn van de overheid. Nieuw te bouwen woningen moeten in principe bruikbaar zijn voor gehandicapten. Ook bij stadsvernieuwing zal hiermee rekening dienen te worden gehouden.

1.4.4.5 Sociaal-culturele aspecten en onderwijs

Gehandicapten moeten zelfstandig kunnen deelnemen aan algemene culturele activiteiten. Sociaal-culturele centra zullen aangepast dienen te zijn aan gebruik door gehandicapten.

Gemeentelijke welzijnsplannen moeten aangeven hoe gehandicapten kunnen deelnemen aan algemene activiteiten in het kader van het sociaal-culturele werk. Sport is voor gehandicapten van groot belang bij het leren overwinnen van obstakels en daarmee het vergroten van eigen zekerheid. De Federatie Sport-Gehandicapten zal de ge-

handicaptensport moeten coördineren. Onderzoek naar alle facetten van gehandicaptensport dient te worden gestimuleerd. In de recreatiesfeer moeten meer aan gehandicapten aangepaste dag- en verblijfs-recreatievoorzieningen komen.

Verder dient meer aandacht te komen voor relaties en seksualiteit van gehandicapten, met name:

- in de voorzieningsfeer, bijvoorbeeld kamers voor paren met voldoende privacy;
- in de opleiding (en nascholing) voor verzorgende beroepen, waarbij wordt gedacht aan hoe de hulpverlener daadwerkelijk ernstig gehandicapten bij hun seksuele beleving kan helpen;
- door het stimuleren van voorlichting aan het publiek via de media;
- door het bevorderen van subsidiemogelijkheden voor organisaties op dit gebied.

In het onderwijs moet zoveel mogelijk worden gezorgd dat het gehandicapte kind kan deelnemen aan het gewone onderwijs.

1.4.4.6 Maatschappelijke dienstverlening

In de maatschappelijke dienstverlening aan de bevolking dient de dienstverlening aan gehandicapten geïntegreerd te zijn. Daarnaast blijft een categoriale specialistische dienstverlening noodzakelijk. Extramurale en intramurale voorzieningen moeten goed op elkaar aansluiten, waar nodig moet de verhouding worden bijgesteld. Met name is dit het geval waar de mogelijkheid bestaat gehandicapten in hun eigen leefomgeving te laten functioneren. Soms zullen aanpassingen in het voorzieningsniveau van de wijk of in de woonsituatie nodig zijn. De informatie- en adviesvoorziening ten behoeve van gehandicapten moet worden uitgebouwd en verbeterd, waarbij wordt gedacht aan het creëren van een aantal vaste informatieplaatsen bij de algemene maatschappelijke advies- en informatieinstellingen.

Vroegtijdige onderkenning (VTO) van ontwikkelingsstoornissen bij kinderen dient gepaard te gaan met een vroegtijdige en vervolgens continue begeleiding van de desbetreffende kinderen en hun leefsysteem. In aansluiting op het bepleite netwerk van VTO-structuren dient derhalve een netwerk van op elkaar afgestemde algemene en specifieke begeleidingsstructuren te worden ontwikkeld, dat tegemoetkomt aan de begeleidingsbehoeften van betrokkenen. Wegens onvoldoende toerusting van gezinnen met een gehandicapte dient binnen dit netwerk voor thuishulp en andere vormen van gezinsbegeleiding een belangrijke plaats te worden ingeruimd. In het verlengde hiervan ligt het voor de hand dat de sinds enkele jaren door particuliere fondsen gefinancierde projecten "gezinsbegeleiding" na evaluatie door een meer structurele gemeenschapsfinanciering van overheidswegen dient te worden gevolgd. Laatste bedoeld beleid dient hand in hand te gaan met moedelijke beperking van kosten in de intramurale sfeer.

1.5 RUIMTELIJKE ORDENING

1.5.1 Uitgangspunten

D 66 beschouwt de ruimtelijke ordening (RO) als een belangrijke activiteit. Het is het beleid dat zich richt op de plaats en omgeving van menselijke activiteiten. De RO-taken omvatten:

- het zorgdragen voor een zodanige plaatsing en inpassing van activiteiten dat de samenleving adequaat kan functioneren;
- het stimuleren van een zodanige ontwikkeling van allerhande activiteiten dat zo min mogelijk ruimtebeslag, zo min mogelijk hinder en zoveel mogelijk behoud van omgevingswaarden het resultaat is.

Het RO-beleid dient te worden gekenmerkt door:

- billijkheid in toedeling van ruimte en middelen;
- zorgvuldigheid in de afweging;
- openheid, doorzichtigheid en controleerbaarheid in de stijl van planning;
- differentiatie in de benadering per regio/streek.

D 66 pleit voor een stijl van planning in de RO, die een grotere plaats toekent aan andere dan strikt economische belangen en die met name energiebesparend en natuur- en milieuvriendelijk is. Sociaal en cultureel gezien moet het handelen binnen de RO meer dan tot nu toe rekening houden met maatschappelijke veranderingen. Derhalve moet er meer aandacht worden besteed aan de ruimtelijke uitwerking en voorwaarden voor processen als individualisering, vergrijzing, emancipatie en voor de positie van minderheden.

1.5.2 Eerste contouren van het ruimtelijk beleid

Op basis van deze uitgangspunten hanteert D 66 de volgende algemene doelstellingen voor het ruimtelijk beleid:

- het ruimtelijk beleid zal zich veel sterker moeten richten op verbetering en herstructurering van bestaande structuren, d.w.z. een accentverschuiving is nodig van uitbreidings- naar beheersplanologie;
- activiteiten als wonen, werken en recreëren dienen zoveel mogelijk te worden gebundeld en geïntegreerd;
- ruimtelijke plannen moeten goed afgestemd zijn op de reeds bestaande verkeersinfrastructuur;
- in principe moeten natuurgebieden worden veiliggesteld, c.q. hersteld. Met betrekking tot de waardevolle agrarische cultuurlandschappen moet in het ruimtelijk beleid worden uitgegaan van verweving van functies. Dit houdt in, dat D 66 kiest voor een landbouw- en openluchtrecreatiebeleid, waarmee deze eis ook daadwerkelijk kan worden gerealiseerd.

1.5.3 Marges voor het ruimtelijk beleid

Het voeren van een ruimtelijk beleid is direct gekoppeld aan wensen en eisen vanuit de verschillende doelstellingsgebieden en activiteitensectoren. In het totale besluitvormingsnetwerk is de positie van de RO nogal eens marginaal. Daarvoor zijn globaal drie oorzaken:

- belangrijke (economische) activiteiten met grote ruimtelijke gevolgen blijven buiten de invloedssfeer van de RO (bijvoorbeeld investeringsgedrag van ondernemingen en het EG-landbouwbeleid);
- vooral bij de rijksoverheid wordt de RO een overlegplatform, waar de maatschappelijke sectoren hun ruimtelijke claims bevechten;
- het ruimtelijk referentiepunt is gewijzigd: het accent ligt nu meer op herstructurering van het bestaande (eerder dan op uitbreiding), de veranderingsmarges daarvoor zijn nu eenmaal smaller.

D 66 acht het marginaal worden van de positie van de RO binnen het besluitvormingsnetwerk ongewenst en acht het noodzakelijk de RO in politiek opzicht te versterken. Daartoe moet allereerst een onversneden politieke visie op de functie van de RO tot stand komen. Elementen daarvan moeten zijn:

- het per sector nagaan welke activiteiten werkelijke regelgeving en prioriteitsstelling vanuit het Rijk behoeven, en welke gedecentraliseerd kunnen worden naar lagere overheden;
- het goed op elkaar afstemmen van bezuinigingsbeleid en RO-beleid;
- het ontwikkelen van goed op elkaar afgestemde RO- en milieuregelgeving vanuit het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu, dat thans beide belangen behartigt.

1.5.4 Het instrumentarium in de RO

De belangrijkste activiteit van de RO vormt het maken van ruimtelijke plannen, het beïnvloeden van niet-direct ruimtelijke plannen en het verrichten van voortgangsbewaking ten behoeve van naleving van die plannen. D 66 acht geen reden aanwezig om tot een forse deregulering van ruimtelijke regelgeving te komen. Wel geldt voor D 66 als algemeen principe, dat regelgeving niet gedetailleerder dient te zijn dan vanuit besluitvormingsoverwegingen in een bepaalde situatie strikt nodig is. Daarbij moet in politieke fora worden bepaald dat die noodzaak er is.

Voor het gebruik van het instrumentarium stelt D66 het volgende voor:

- toepassing van ruimtelijke effectrapportage (vergelijk Milieu-effectrapportage - MER) voor algemene beleidsbesluiten met grote ruimtelijke gevolgen;
- het meer richtinggevend maken van het streekplan. Naarmate de provincie meer uitvoeringsbevoegdheden over sectoractiviteiten krijgt, kan het plan concreter worden. Heeft de provincie deze bevoegdheden niet, dan moet het "minimaal noodzakelijke" worden aangegeven, in plaats van het "maximaal wenselijke";
- het op wat langere termijn uitgroeien van het structuurplan tot het verplichte ruimtelijke plan van de gemeente: het krijgt daartoe het karakter van een globaal "hoofdlijnen- en afsprakenplan". Daarmee kan dan de verplichting tot het maken van een bestemmingsplan vervallen. Het structuurplan kent een scala van zogenaamde uitwerkingsinstrumenten zoals bijvoorbeeld het bestemmingsplan, maar ook de leefmilieuvordering.

Voor de omgang met het instrumentarium moet gelden dat:

- beslissingsbevoegdheden in de RO waar mogelijk op het laagste niveau worden gelegd. Alleen indien plannen en ontwikkelingen de zorg en de verantwoordelijkheid van een lagere overheid te boven gaan, kunnen (en moeten) hogere bestuurlijke organen deze bevoegdheden overnemen, respectievelijk coördineren. Overleg moet echter verzekerd zijn;
- de bevolking moet worden betrokken bij die besluiten, die haar sterk aangaan. Bij die besluiten zal inspraak - ook reeds in de beleidsvoorbereiding - gewaarborgd moeten zijn. Deze stijl van planning stelt hoge eisen aan de doorzichtigheid en controleerbaarheid van de besluitvorming en aan de betrokkenheid van de burgers. Het bestuur moet zijn beslissingen telkens gedegen verantwoorden (motiveringsplicht);
- elk ruimtelijk plan - en zeker het structuurplan - vooraf moet worden gegaan door een initiatiefbesluit, waarin wordt aangegeven waarvoor een plan wordt voorbereid en op grond van welke uitgangspunten en doelstellingen een oplossing kan worden gezocht. Het initiatief-besluit geeft een afbakening van het noodzakelijke onderzoek en van het inspraak- en participatieproces.

Concluderend ziet D 66 voor de komende jaren met betrekking tot het RO-instrumentarium drie samenhangende lijnen:

- vandedetailleerde plannen naar globale plannen,
- van plannen waarin alles geregeld is naar plannen toegespitst op middellange termijn,
- van uitbreiding van woongebieden naar beheer ervan.

1.5.5 Beleid met betrekking tot de stedelijke gebieden

Uitgangspunten voor D 66 met betrekking tot de stedelijke gebieden zijn:

- herstel van het evenwicht tussen, alsmede integratie van wonen, werken en recreëren, voorzover niet leidend tot onaanvaardbare hinder;
- het realiseren van kwalitatief hoogwaardige woonomgeving/woonomstandigheden voor die te onderscheiden bevolkingsgroepen, met name voor degenen die zich in een achterstandssituatie bevinden.

- Het verstedelijkingsbeleid zal zich in nog sterke mate op de grote en middelgrote steden moeten richten. Elke twijfel aan de noodzaak van grotere aandacht in het beleid voor de steden dient te worden weggenomen. D 66 dringt daarom aan op:

- het snel tot oplossing brengen van het probleem van de planologische overreservering, die vele bouwlokatie-gemeenten in financiële problemen brengt. Het om die financiële redenen dan toch maar bouwen is onverantwoord. D 66 stelt nadrukkelijk dat een goed ruimtelijk beleid geld kost: de rijksoverheid zal hier haar (mede-)verantwoordelijkheid voor het ruimtelijk beleid van het verleden moeten dragen;
- het op gang brengen van zodanige besluitvormingsprocessen, dat het her-investeren in de steden weer aantrekkelijk wordt;
- het totstandkomen van een integraal beleid voor de Randstad, waarbij met nadruk haar internationale betekenis uitgangspunt moet zijn;
- het leggen van een krachtiger relatie tussen het ruimtelijk grote-stedenbeleid en het minderheden-beleid.

Het stedelijk inrichtings- en herstructureringsbeleid moet - in samenhang met het verstedelijkingsbeleid - krachtig worden aangepakt door:

- het versneld opstellen van globale structuurplannen, die de contouren van een integraal beleid aangeven voor het stedelijke territoir;
- een consequente stadsvernieuwing, mede gericht op behoud en herstel van voorzieningen en bedrijvigheid in de buurt of wijk;
- het behoud van historisch gegroeide structuren van (oude) binnensteden, door aanwijzing van beschermde stadsgezichten en gerichte restauratie;
- het versterken van de woonfunctie van de binnensteden, door inpassing van gedifferentieerde en kleinschalige bouwprojecten;
- het verdichten van (te) ruim opgezette wijken, door het opvullen van open terreinen van niet gerealiseerde bestemmingen en gezien in relatie tot de behoefte aan recreatieve voorzieningen en de benodigde groenstructuur;
- het inspelen op de vraag naar ruimte door de "informele economie", zoals startende bedrijfjes, werklozenprojecten of vrijwilligerswerk;
- het geven van prioriteit aan openbaar vervoer van hoge kwaliteit in stedelijke agglomeraties en gelijktijdige inrichting van voetgangersgebieden en fietsvoorzieningen, alsmede het tegengaan van langparkeren van auto's;
- het zorgvuldig inrichten van stedelijke randzônes als onmisbare overgang van stedelijk naar landelijk gebied

1.5.6 Beleid met betrekking tot de landelijke gebieden

Het beleid met betrekking tot de landelijke gebieden dient op rijksniveau tot stand te komen via goed gestructureerde samenwerking tussen de ministeries van VROM en van Landbouw en Visserij. D 66 stelt met be-

trekking tot dit beleid, gericht op bestemming, inrichting en beheer, het volgende voor:

met betrekking tot bestemming:

- het zoveel mogelijk realiseren van verweving van functies. Verweving stelt eisen aan de uitoefening van de waterwinning, de landbouw, de openluchtrecreatie en aan militaire activiteiten. Integratie tussen deze activiteiten en de natuur- en landschapsbescherming is van groot belang. Een keuze voor verweving mag overigens niet zover gaan, dat monofunctionele bestemmingen te allen tijde onmogelijk worden: D 66 onderkent bijvoorbeeld de noodzaak om pure natuurgebieden monofunctioneel te bestemmen en erkent tevens de behoefte aan goed gestructureerde landbouwgebieden en militaire oefenterreinen zonder meer;
- het veel sneller tot stand brengen van een afweging van belangen in de planvorming en uitvoering in het landelijk gebied. Het is verstandig de beleidsverantwoordelijkheid voor (hoofdlijnen van) planning en uitvoering zoveel mogelijk op één bestuursniveau te leggen: D 66 wil in dit verband de provincie een grotere rol toekennen;
- In de kleine kernen moet de bevolkingsgroei kunnen plaatsvinden, in die mate dat de dorpsgemeenschap kan blijven functioneren. Een tekort aan voorzieningen kan gedeeltelijk langs niet-ruimtelijke wegen (bij voorbeeld verbetering vervoersfaciliteiten, subsidies middenstand) worden aangevuld. Een landelijk systeem van gedifferentieerde normen op allerlei gebied is voor het voortbestaan van de kleine kernen onontbeerlijk;
- het baseren van het structuurplan van de gemeente en haar uitwerkingsmaatregelen, mede op de zogenaamde landschapsstructuurplanning. Bouwen in de bebouwde kom van de kernen heeft de voorkeur boven bouwen aan de randen en zeker boven bebouwing in het buitengebied.

bij inrichting en beheer:

- het baseren van de inrichting van het landelijk gebied op de provinciale streekplannen. In die plannen moet - op basis van het eerder genoemde criterium van het minimaal noodzakelijke - een helder "programma van eisen" voor gebieden die voor inrichting in aanmerking komen, worden gepresenteerd. Principe bij elke vorm van inrichting hoort te zijn het creëren/instandhouden van een zo groot mogelijke samenhang tussen de agrarische, natuurwetenschappelijke, landschappelijke en recreatieve functies. Tevens zal rekening moeten worden gehouden met historisch-geografisch waardevolle (landschaps-)structuren;
- een voorkeur voor de eenvoudiger vormen van inrichting, waarmee de ernstigste knelpunten kunnen worden aangepakt. Wordt toch voor een zwaardere vorm gekozen, dan verdient herinrichting de voorkeur boven ruilverkaveling. Aan de uiteindelijke besluitvorming over landinrichting moet een brede analyse - waarvan tenminste deel uitmaken een milieueffectrapportage en een rentabiliteitsberekening - ten grondslag liggen;
- het totstandkomen van een heldere regeling met betrekking tot het beheer van het landelijk gebied. Nu dreigt op dit vlak, vooral in de afstemming tussen bestemmingsplannen, Relatienota en milieuwetgeving, een chaotische situatie te ontstaan. Verduidelijking is hier geboden.

1.5.7. Recreatie en toerisme

Naast de deelname van zoveel mogelijk mensen aan het maatschappelijk leven via een arbeidsproces dient ook voor de vrije tijd een zo groot mogelijke participatie verzekerd te zijn. De overheid zal er zorg voor dienen te dragen dat de toegankelijkheid van recreatie en recreatiegebieden gewaarborgd blijft voor alle burgers, of zij nu over een krappe beurs beschikken of gehandicapt zijn.

Gelden van de rijksoverheid, Landbouw en Economische Zaken dienen doorgesluisd te worden naar de lagere overheden, die het best kunnen overzien waar de effectiviteit voor recreatie en toerisme het grootst is.

1.6 KONINKRIJKSZAKEN

1.6.1 De Nederlandse Antillen

Bij het beleid ten opzichte van de Nederlandse Antillen gaat D 66 ervan uit, dat er een waardevolle historische en maatschappelijke band bestaat tussen Nederland en de Nederlandse Antillen.

De mogelijke onafhankelijkheid van de Nederlandse Antillen kan pas ter discussie staan, nadat de Nederlandse Antillen zelf zich hebben uitgesproken over de wenselijkheid van die onafhankelijkheid. De status aparte van Aruba kan worden uitgevoerd als gepland. De opbouw van gemeenschappelijke instellingen van de zes eilanden moet onverkort worden gestimuleerd. Als alternatief voor onafhankelijkheid kan worden onderzocht of de Nederlandse Antillen een toekomst zien als provincie overzee. Om te komen tot een evenwichtige verhouding in het personenverkeer zou voor toelating van Nederlanders tot de Nederlandse Antillen eenzelfde regeling moeten gelden als voor de toelating van Antillianen tot Nederland.

De ontwikkeling van het overheidsapparaat tot een efficiënter apparaat heeft hoge prioriteit. Met name het betrouwbaar functioneren van de politie verdient daarbij bijzondere aandacht. Omdat de wetgeving in de Nederlandse Antillen ernstig dreigt achter te raken bij de maatschappelijke ontwikkelingen zou extra steun op het gebied van het totstandbrengen van die wetgeving een goede zaak zijn.

Willen de Nederlandse Antillen in de nabije toekomst een sterke verarming ontlopen dan zullen structureel nieuwe bronnen van inkomsten moeten worden aangeboord. Stimulering van het toerisme door met name vanuit Nederland concurrerende tarieven te bieden in de luchtvaart kan zo'n bron opleveren.

De ontwikkelingshulp aan de Nederlandse Antillen kan op het huidige niveau worden bevroren. Bij de besteding ervan moet de nadruk liggen op structurele projecten onder deskundige leiding, met grote aandacht voor onderhoud en nazorg.

2 BUITENLANDS BELEID EN DEFENSIE

2.1 Buitenlands beleid

2.1.1 Inleiding

Algemeen uitgangspunt voor ons buitenlands beleid is het streven naar een rechtvaardige, welvarende en stabiele wereld, waarin aan een ieder, waar deze zich ook bevindt, een menswaardig bestaan kan worden gegarandeerd. Dit betekent enerzijds dat voortdurend alles moet worden gedaan om spanningen tussen landen en machtsblokken weg te werken. Anderzijds dat ontwikkeling van landen en bevolkingsgroepen in achterstands-situaties van even wezenlijk belang is. Tenslotte volgt hieruit, dat de bewapeningswedloop op wereld-schaal beslist zal worden teruggedrongen.

Voor Nederland houdt dit in dat belangen als veiligheid en eigen welvaart in het verlengde van principes behoren te liggen: ontwikkelingsamenwerking en opkomen voor de mensenrechten moeten een integraal onderdeel vormen van het totale buitenlandse beleid.

Om bovenstaande uitgangspunten het meest effectief tot hun recht te laten komen moet het Nederlandse beleid bij voorkeur worden geconcentreerd in drie samenwerkingsverbanden: de Verenigde Naties met de gespecialiseerde organisaties, de Europese Gemeenschap en de Noordatlantische Verdragsorganisatie.

Nederland, c.q. West-Europa, wordt geconfronteerd met twee kritieke fases in de bestaande samenwerkingsverbanden. Enerzijds krijgen de West-Europeanen steeds meer onvrede met de wijze waarop de Amerikanen leiding geven aan het Atlantisch Bondgenootschap. Anderzijds blijkt dat een verdergaande Europese integratie voortdurend vastloopt op kortzichtige nationale belangen. De Europese burger krijgt verwachtingen voorgespiegeld, die niet worden gehonoreerd en onze Amerikaanse partner hoeft zich weinig aan te trekken van het verdeelde West-Europa.

Vandaar dat de hoeksteen van het buitenlandse beleid voor D66 de verdere uitbouw van de Europese Gemeenschap tot een Europese Unie vormt. Deze unie dient te zorgen voor een werkelijk vrije interne markt voor personen, goederen, diensten en kapitaal, een Europees sociaal- en milieubeleid, maar moet zich tevens evenzeer bezighouden met de vrede- en veiligheidspolitiek. Onze democratische tradities, verworven welvaart en technische ontwikkeling kunnen op de lange termijn alleen verzekerd blijven door de nationale dimensies te verleggen naar een Europese.

Tenslotte bepleit D66 een creatief, initiatiefrijk Nederlands buitenlands beleid. Zonder de beperkingen van Nederland te onderschatten moeten wij blijven proberen ons uiteindelijke doel in elk geval dichterbij te brengen.

2.1.2 Verenigde Naties

De multilaterale samenwerking zoals die gestalte krijgt in de organisaties van het systeem van de Verenigde Naties is essentieel, omdat op geen andere wijze over de grote problemen van vandaag tussen alle landen van de wereld overleg kan worden gepleegd. De werkelijke rol die de Verenigde Naties en haar gespecialiseerde organisaties kunnen spelen, bij voorbeeld op het gebied van conflictbeheersing, ontwapening, handhaving van de mensenrechten en de sociaal-economische ontwikkeling, is in de eerste plaats afhankelijk van de politieke bereidheid van de afzonderlijke lidstaten. Deze bereidheid lijkt momenteel te gering en kan slechts toenemen, indien de landen geïnteresseerd zijn in reële multilaterale samenwerking en rekening willen houden met de politieke machtsverhoudingen in de wereld.

D 66 zal zich blijven inzetten voor een positieve Nederlandse houding ter bevordering van de totstandkoming van een internationale rechtsorde. Daartoe is, ook financieel, steun voor de organisaties van het VN-systeem een vereiste, waarbij overigens gestreefd moet worden naar een veel grotere efficiency en effectiviteit. Dit geeft de Verenigde Naties tevens een basis die kan bijdragen aan een betere uitoefening van haar taken.

Slechts door met kwalitatief goede voorstellen te komen in de organisaties van het VN-systeem kan Nederland reëel invloed uitoefenen om de belangrijke internationale doelstellingen te bereiken.

Binnen de Verenigde Naties dient een studie te worden gedaan naar de wijze waarop de samenstelling van de Veiligheidsraad kan worden gewijzigd. Ontwikkelingslanden met een belangrijke regionale functie dienen een permanente zetel in de Veiligheidsraad te krijgen. Het in 1982 tot stand gekomen Verenigde Naties-verdrag inzake het recht van de zee is van grote betekenis voor het ontwikkelingsvraagstuk, het grondstoffen-vraagstuk en de Noord-Zuid-dialog. Nederland dient zijn ondertekening van het verdrag op korte termijn te doen volgen door ratificatie en deelneming in de nieuwe zeerechtorganisatie te Jamaica.

In 1991 loopt het Antarctica-verdrag af. Om te voorkomen dat hieruit spanningen voortkomen, dienen de Verenigde Naties een wereldconferentie te organiseren over de toekomst van dit continent.

2.1.3 Europese integratie

2.1.3.1 Algemeen

Het vermogen van de Westeuropese landen om een positieve rol van betekenis te spelen in de wereld van vandaag is rechtstreeks afhankelijk van de mate van Europese samenwerking. Dit geldt evenzeer voor het vermogen om een redelijk leefniveau te handhaven en de kwaliteit van het bestaan te verbeteren. De toenemende internationale concurrentie en de te geringe betekenis van Europa op het politieke vlak vormen aanwijzingen dat er op het gebied van de Europese integratie, in casu de versterking van de EG, nog onvoldoende is bereikt. D 66 werpt het modieuze en zelfgenoegzame defaitisme ten aanzien van Europa verre van zich en blijft een zeer Europees gezinde partij. Het feit dat onze partij thans niet meer in het Europees Parlement vertegenwoordigd is, doet hier niets aan af. D 66 zal de regering in Den Haag zo veel mogelijk aanspreken op haar verantwoordelijkheid in deze. Tenslotte blijft D 66 streven naar een bundeling van gelijkgezinde partijen op Europees niveau, en naar Europese partijvorming.

D 66 is voorstander van de totstandkoming van een Europese Politieke Unie (EPU) die als politieke motor moet gaan fungeren voor het integratieproces in het

kader van de EG, EMS, EPS en WEU.

Wij stellen ons hierbij voor een overlegstructuur van regeringsleiders en staatshoofden, ondersteund door een permanent secretariaat. Het verbeteren en versterken van de politieke besluitvorming op het hoogste niveau is een noodzakelijke voorwaarde om de gewenste integratie en samenwerking op economisch, monetair en veiligheidsgebied te realiseren.

D 66 accepteert de mogelijkheid dat niet alle EG-lidstaten gelijktijdig aan de vorming van een EPU zullen deelnemen. Nederland moet echter bij de kopgroen behoren.

De Europese Gemeenschap bevindt zich in een historische fase. Hoewel de mogelijkheden van de verdragen van Rome (EEG en Euratom) en Parijs (EGKS) nog niet ten volle zijn benut, doet zich reeds geruime tijd de behoefte gevoelen om deze aan te vullen en te versterken. Voorts kan men stellen dat het in het EG-verdrag voorziene Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB) thans aan de financiële kosten van zijn eigen succes ten onder dreigt te gaan. Hierdoor wordt de financiering van nieuw communautair beleid bemoeilijkt. Aan de andere kant is de in het verdrag voorziene gemeenschappelijke (vrije) Interne Markt nog verre van voltooid. De grensbelemmeringen voor het vrije verkeer worden slechts zeer langzaam afgebroken en steeds weer duiken nieuwe interne handelsbelemmeringen op.

Voorts zal de Gemeenschap, zowel in haar interne beleid als in haar externe opstelling, duidelijk gedefinieerde doeleinden moeten nastreven. In de EPS zal het accent op de politieke rol van de Tien (na uitbreiding Twaalf) moeten liggen. Zoals bevorderen van wereldvrede, bijdragen tot rechtvaardiger welvaartsverdeling, het nastreven van gemeenschappelijke veiligheid met inachtneming van het Atlantische kader. De Gemeenschap zal zich moeten richten op verdere politieke eenwording door versterking van de institutionele structuur en verdieping, uitbouw en waar nodig sanering van haar beleid. Als leidende uitgangspunten dienen onder meer te worden aangehouden dat:

- a) het Europees Parlement grotere wetgevende en controlerende bevoegdheden krijgt;
- b) het in de praktijk gegroeide veto-recht wordt afgeschaft;
- c) niet meer bevoegdheden centraal worden uitgeoefend dan noodzakelijk is;
- d) aan ingrijpende milieu-maatregelen hoge prioriteit wordt gegeven;
- e) het verder vrijmaken van de Europese interne markt sterk wordt gestimuleerd;
- f) de werkloosheid met Europese maatregelen wordt bestreden, waarbij de relatie werken/niet werken opnieuw wordt bezien;
- g) het emancipatiebeleid in Europees kader gestalte krijgt;
- h) een verdergaande integratie op het gebied van industrie en technologie.

Tegen deze achtergrond zal voor D 66 in de komende periode onder meer de nadruk liggen op de volgende maatregelen. Voor het overige zij verwezen naar het Europese programma.

2.1.3.2 Economische en monetaire samenwerking

Hoewel de EG wel het grootste handelsblok ter wereld is genoemd, wordt het economisch klimaat in de wereld veel meer bepaald door ontwikkelingen in de Verenigde Staten en - in toenemende mate - in het Verre Oosten. Dit contrast wordt verklaard door onvoldoende coördinatie tussen de EG-lidstaten van hun economisch en monetair beleid en door het voortbestaan van nationale deelmarkten - ondanks de oprichting van de EG. Hoewel het vele jaren anders is geweest, is er de laatste twee jaar sprake van een groeiende consensus over

het te voeren economische en monetaire beleid in de EG-lidstaten.

Essentieel is thans dat op Europees niveau bevoegdheden en instrumenten geschapen worden die een nauwe afstemming van het economische beleid ook voor de toekomst zeker stellen. De lidstaten zullen bindende verplichtingen moeten aangaan met betrekking tot beleidsinstrumenten die de macro-economische situatie van de lidstaten beïnvloeden, zoals de omvang van de begrotingstekorten en de financiering daarvan, inflatiebestrijding, herstel van het evenwicht op de diverse betalingsbalansen, en de liberalisering van het betalingsverkeer en kapitaalverkeer binnen de Gemeenschap.

Aldus zouden de voorwaarden geschapen worden voor een zodanige versterking van het Europees Monetair Stelsel dat de huidige Europese valuta-eenheid, de ECU, een volwaardige rol zou kunnen gaan spelen als internationaal reservemiddel en betaalmiddel. Aldus zou de overmatige afhankelijkheid van Europa van de dollar en de ontwikkelingen in de VS-economie gaandeweg kunnen worden teruggedrongen.

2.1.3.3 Interne markt en industrie

De Europese economie vertoont op dit moment een verbrokken beeld. Dit gebrek aan eenheid is in toenemende mate een obstakel voor een verdere ontwikkeling van de Europese economieën. Het niet voltooid zijn van de Gemeenschappelijke Markt brengt met zich mee dat technologisch hoogwaardige industrieën en dienstverleningsinstellingen van Europa steeds slechter uit de voeten kunnen.

Ten einde dit probleem effectief aan te pakken, is het nodig dat de bestaande handelsbelemmeringen in de EG in hoog tempo worden afgebroken. Dit houdt onder meer in het opheffen van grensformaliteiten voor het goederenverkeer, harmonisatie van wetgeving, versterking van Europees normalisatiebeleid, verdere liberalisering van overheidsaankopen, terugdringen van nationale steunmaatregelen aan bedrijven, ten gunste van stimulerende maatregelen op Europees niveau.

2.1.3.4 Onderzoek en technologie

De snel oplopende achterstand ten opzichte van Japan en de Verenigde Staten op technologisch gebied toont aan hoe noodzakelijk een gericht Europees onderzoeksbeleid is. De start van het ESPRIT-programma voor de elektronische industrie is een stap in de goede richting, maar is onvoldoende.

Op korte termijn moet een slagvaardig en breed opgezet technologiebeleid van de grond komen. Hiervoor moeten snel de nodige middelen worden vrijgemaakt - onafhankelijk van de vraag of men de kosten van het landbouwbeleid voldoende zal weten te beheersen.

2.1.3.5 Werkgelegenheid

Bovengenoemde maatregelen zijn van groot belang voor het creëren van nieuwe productieve arbeidsplaatsen, doch op zichzelf onvoldoende om de massale werkloosheid te verminderen. Aanvullende maatregelen van de lidstaten, zoals verdeling van werk via arbeidsduurverkorting en flexibilisering van de arbeidsmarkt, moeten in de EG met kracht ter hand worden genomen. Daarbij moeten deze zoveel mogelijk synchroon verlopen, ten einde verstoringen in de concurrentiepositie binnen de EG tegen te gaan.

Daarnaast is D 66 voorstander van opstelling van een Europees jeugdwerkplan. Bij dit alles staat D 66 een andere verdeling van betaald en onbetaald werk - zowel binnenshuis als buitenshuis - voor ogen.

2.1.3.6 Sociaal beleid

Een gemeenschappelijk sociaal beleid kan pas echt goed van de grond komen, indien de sociale partners bereid zijn op Europees niveau onderhandelingen te voeren over de hoofdlijnen van dit beleid. Dit is tot dusverre in onvoldoende mate het geval.

Dit sluit overigens niet uit dat op deelgebieden (b.v. harmonisatie van regels inzake veiligheid en gezondheid op het werk, beleid ten aanzien van buitenlandse en migrerende werknemers, gelijke behandeling van mannen en vrouwen in de sociale zekerheid) door middel van Europese wetgeving concrete vooruitgang geboekt kan en moet worden.

Daarnaast is D 66 voorstander van een uitbreiding van het Europees Sociaal Fonds, dat daarbij in gelijke mate ten goede moet komen aan mannen en vrouwen.

Ten slotte zal de toepassing van de EG-richtlijnen inzake gelijke behandeling van mannen en vrouwen ook door de Nederlandse regering ter hand moeten worden genomen.

2.1.3.7 Minderheden

Een van de recente ontwikkelingen in een aantal EG-lidstaten is de groei tot multi-etnische samenleving. De miljoenen buitenlandse werknemers en hun gezinnen, vluchtelingen uit derde landen en andere ingezetenen met een niet-autochtone achtergrond, hebben het gezicht van de samenleving veranderd.

De lidstaten dienen hun beleid te richten op:

- verbetering van de sociaal-economische positie van minderheden door middel van maatregelen op het terrein van huisvesting, werkgelegenheid, onderwijs en welzijn;
- maatregelen om emancipatie en participatie van minderheden in de Europese samenleving te bevorderen (bij voorbeeld kiesrecht op lokaal niveau dient in alle lidstaten gerealiseerd te worden);
- voorkoming en bestrijding van discriminatie en racisme.

Op het terrein van vrijwillige remigratie moet overleg gepleegd worden met de landen van herkomst om een goede wederinpassing van betrokkenen mogelijk te maken.

2.1.3.8 Financiën

D 66 meent dat de EG moet kunnen beschikken over de financiën, nodig voor een goed beleid. Dit betekent dat in principe goedgezind wordt gereageerd op verdere uitbreiding van de eigen middelen van de Gemeenschap. Echter, in de EG-begroting zal het landbouwaandeel structureel minder snel mogen groeien dan de andere uitgavensectoren. Dit is nodig om deze andere sectoren tot ontwikkeling te laten komen.

De gelden voor ontwikkelingssamenwerking (EOF) dienen in het EG-budget te worden opgenomen. De fondsen moeten voorts worden gericht op problemen die nationale overheden niet zelf aankunnen.

2.1.3.9 Gemeenschappelijk landbouwbeleid

De structurele overschotten in vrijwel alle sectoren geven aan dat het landbouwbeleid te sterke impulsen voor productiegroei heeft gegeven. Een terughoudend beleid is thans essentieel, bij voorbeeld in de vorm van contingentering. De landbouw dient ook medeverantwoordelijk te zijn voor de financiering van de overschotten. De prijzen zullen in een aantal sectoren meer naar het niveau van de wereldmarktprijs moeten worden gebracht.

2.1.3.10 Milieubeleid

D 66 is voorstander van ingrijpende Europese milieu-

maatregelen, waaraan door de Gemeenschap financieel moet worden bijgedragen. Bestrijding van zure regen (ook in Oost-West-verband), een algemene regeling voor problemen van grensoverschrijdende vervuiling, sterk geïntensiveerde uitvoering van EG-richtlijnen inzake watervervuiling, en bescherming van bedreigde diersoorten zijn enkele van de D 66-prioriteiten.

2.1.3.11 Institutionele verbeteringen

De Gemeenschap dient terug te keren tot de besluitvorming bij meerderheid, waarin de huidige verdragen voorzien. Wanneer eenmaal overeenstemming is bereikt over nieuw te voeren beleid, zal de uitvoering hiervan zoveel mogelijk aan de Europese Commissie moeten worden gedelegeerd. Mocht evenwel nadere besluitvorming door de Raad vereist blijven, dan dient deze altijd bij gekwalificeerde meerderheid plaats te vinden. Hierdoor kan de Commissie de rol van motor van de Gemeenschap weer op zich nemen.

Het aantal commissarissen moet tot één per lidstaat worden beperkt. Benoeming dient plaats te vinden door het Europees Parlement op voordracht van de lidstaten. Tevens zal het Europees Parlement wetgevende bevoegdheden dienen te krijgen en zal zijn rol ten aanzien van de gemeenschapsbegroting moeten worden uitgebreid door het verschil tussen verplichte en niet-verplichte uitgaven af te schaffen.

Een oplossing van verschillende snelheden binnen de Gemeenschap is slechts dan voor D 66 acceptabel, indien de betrokken maatregelen geen afbreuk doen aan het "acquis communautaire", waaronder met name aan de interne markt, en de achterblijvende lidstaten worden aangespoord zich alsnog bij deze samenwerking aan te sluiten.

Het ontwerp-verdrag voor een Euronese Unie, dat door het Europees Parlement werd opgesteld (het zgn. Spinelli-plan) wordt - afgezien van een aantal onvolkomenheden - door D 66 onderschreven.

Uiterlijk voor de Europese verkiezingen van 1989 dient een uniforme verkiezingsprocedure op grond van evenredige vertegenwoordiging te zijn vastgesteld.

Er moet onmiddellijk een einde komen aan de halfjaarlijkse verhuizingen van het Europees Parlement. De uitbreiding van de Gemeenschap tot twaalf lidstaten is volgens D 66 een goede gelegenheid om deze institutionele verbeteringen aan te brengen. Te meer daar het zich laat aanzien dat de Gemeenschap dan voorlopig zijn grootste omvang heeft bereikt.

2.1.3.12 Europese Politieke Samenwerking (EPS)

Hoewel de EPS formeel nog geen bevoegdheid is van de EG, is deze politieke samenwerking van EG-lidstaten van groot belang om Europa in staat te stellen adequaat te reageren op politieke ontwikkelingen in de wereld.

De EPS wint aan kracht, wanneer bij specifieke initiatieven gebruik wordt gemaakt van het economisch en technologisch potentieel van de EG. Voorbeelden hiervan zijn de samenwerkingsverbanden EG-ASEAN, EG-Midden-Amerika, EG-Andes-Pact. De mogelijkheden voor een soortgelijke aanpak ten aanzien van individuele Oosteuropese lidstaten zijn tot dusverre onderbenut gebleven.

D 66 meent dat de effectiviteit van de EPS verder kan worden versterkt als een verdere integratie plaatsvindt tussen EG en EPS. Dit kan door de Europese Commissie als volwaardige partner te laten deelnemen aan het EPS-overleg. Dit zou de mogelijkheid moeten bieden om de Commissie - in opdracht van het Europees Parlement - in het EPS-kader met voorstellen te laten komen. (Zie ook 2.3.3.)

2.1.4.1 Mensenrechten

In de D 66-visie omvatten de mensenrechten zowel de politieke rechten (vrijheidsrechten, rechtszekerheid) als de sociaal-economische grondrechten (rechten op voeding, onderdak, onderwijs, arbeid e.a.). Het mensenrechtenbeleid dient in de D 66-visie allereerst preventief te zijn; gericht op het scheppen van omstandigheden en voorwaarden waarbinnen deze rechten tot uitjing kunnen komen. Ontwikkelingssamenwerking is hierbij een onmisbaar instrument.

Bij de beoordeling van de naleving van de universeel aanvaarde beginselen van de rechten van de mens kan men niet selectief zijn. Wel kunnen in geval van schending van de mensenrechten de daartegen te ondernemen stappen uit overwegingen van praktische aard verschillen. De omstandigheden kunnen immers verschillen en de effectiviteit van de stappen moet optimaal zijn. Overigens moeten wij er ons van bewust zijn, dat het denken in het Westen over democratie en moraal niet altijd zonder meer kan worden toegepast op landen die hieraan op grond van andere cultuur, religie en traditie een andere inhoud geven.

Los van de nationale inspanningen gericht op de naleving van de mensenrechten, moet Nederland gemeenschappelijk optreden in EG- en ander multilateraal verband nastreven en bevorderen. In het bijzonder geldt dit voor de uitvoering van de mensenrechtenbepalingen in de Slotakte van Helsinki.

Een wezenlijk element van ontspanning in Europa wordt bepaald door de kwestie van de respectering van de mensenrechten in Oost-Europa. In de betrekkingen met Oost-Europa wordt door het Westen dan ook de hoogste prioriteit gegeven aan de naleving door de Oosteuropese staten van de door hen zelf onderschreven mensenrechten. Het ontspanningsproces tussen Oost en West mag kritiek op mensenrechtenschendingen niet in de weg staan. De wijze waarop kritiek wordt geuit (bij voorbeeld openlijk of door middel van "silent diplomacy") moet worden bepaald door het maximum aan effect dat wordt beoogd. Het stopzetten van hulp aan landen waarvan de regimes consequent en op grove wijze rechten van de mens schenden, kan onder bepaalde omstandigheden een effectieve sanctie zijn. In zulke gevallen kan ontwikkelingshulp via particuliere kanalen (zogenaamde counterpart organizations) worden verstrekt, zodanig dat het ten goede komt aan de bevolking.

Omdat het vraagstuk van de mensenrechten structureel van aard is, dient er in het onderwijs, met name in het middelbaar onderwijs, nadrukkelijk aandacht aan te worden besteed. Hiertoe moeten studies worden gesteuwd die de diepere achtergronden van mensenrechtenschendingen onderzoeken. Tevens dient onderzocht te worden op welke wijze het onderwijs in de mensenrechtenproblematiek het boeiendst en meest effectief is.

De opvang van slachtoffers van martelpraktijken verdient alle steun. Voor een gedegen opvang van deze slachtoffers is een grondige studie noodzakelijk.

2.1.4.2 Bevolkingsvraagstukken

De snelle groei van de wereldbevolking en de noodzaak tot verbetering van persoonlijke en maatschappelijke levensomstandigheden vormen zowel afzonderlijk als in samenhang met elkaar een schier onoplosbaar probleem. Een actief bevolkingsbeleid dat overigens moet uitgaan van individuele vrijheid is voor met name ontwikkelingslanden van essentieel belang en verdient adequate ondersteuning, ook van Nederland.

Intussen zijn de omstandigheden waaronder personen al dan niet voor (meer) kinderen kiezen vaak niet vrij van dwang. De sociaal-economische situatie, het ontbreken van (voldoende) mogelijkheden om nu en in de toekomst

in het eigen levensonderhoud te voorzien (sociale zekerheid), alsmede sociaal-culturele en religieuze opvattingen zijn veelal bepalend voor het antwoord op de vraag of men nageslacht wil.

Vooraf voor vrouwen vormen deze omstandigheden een ernstige bedreiging: voor haar gezondheid, haar eigen ontwikkelingskansen, haar financieel-economische situatie. Het laatste geldt te meer voor alleenstaande moeders.

Het daadwerkelijk geven van opleidingskansen, werkgelegenheid, gezondheidszorg en kinderopvang is dan ook evenzeer een voorwaarde voor het slagen van een bevolkingsbeleid als goede voorlichting over en ter beschikkingstelling van middelen ter voorkoming c.q. beperking van geboorten. Dit moet tot uitdrukking komen in de hulpverlening.

2.1.4.3 Vluchtelingen

Helaas is er nog steeds sprake van een wereldvluchtelingenvraagstuk. Ingevolge het VN-Vluchtelingenverdrag van 1951 en het daarbij behorende Protocol is iemand een vluchteling, indien hij gegronde reden heeft voor vervolging te vrezen wegens zijn godsdienstige of politieke overtuiging of zijn nationaliteit, dan wel wegens het behoren tot een bepaald ras of tot een bepaalde sociale groep.

Overigens zijn er wel enkele beperkingen. Zo is het VN-vluchtelingenverdrag niet van toepassing op personen met criminele antecedenten of personen die schuldig zijn aan daden die in strijd zijn met de principes en doelstellingen van de VN. Het moeten vluchten uit je eigen land en het daarmee gepaard gaande menselijke leed is maar al te aan(in)grijpend. D 66 vindt het dan ook terecht dat juist een mensenrechtenorganisatie als de VN zich met deze vluchtelingenproblematiek bezig houdt. Aan de Hoge Commissaris van de VN voor Vluchtelingen (UNHCR) moet Nederland dan ook een substantiële financiële bijdrage blijven leveren. Als uitgangspunt en belangrijkste taak voor de UNHCR ziet D 66 het bevorderen van en de controle op de wereldwijde en strikte naleving van het non-refoulementbeginsel, d.w.z. het internationaal erkende beginsel dat een vluchteling niet mag worden teruggestuurd naar het land dat hem vervolgde. Daarnaast heeft een UNHCR de belangrijke taak in vluchtelingenopvang (in ruime zin) te voorzien. Ten slotte zou uitgangspunt moeten zijn dat de vluchtelingenstatus slechts een tijdelijke is, d.w.z. dat steeds naar een meer permanente oplossing voor de vluchteling(en) moet worden gezocht. Hiervoor zijn de volgende mogelijkheden:

- a. vrijwillige repatriatie naar het land van herkomst, dit dient waar nodig financieel te worden ondersteund (met name indien daar de politieke situatie is veranderd);
- b. "lokale" integratie in het ontvangende land. Deze moet zijn gericht op de sociaal-economische situatie van betrokkene, alsmede op de participatiemogelijkheden in de omliggende samenleving (hiervoor legt overigens het Internationale Vluchtelingenverdrag reeds een aantal verplichtingen op);
- c. hervestiging ("resettlement") in derde staten, waarbij uitgangspunt is opvang en vestiging van vluchtelingen in de eigen regio. Verzoeken van de UNHCR aan Nederland gericht in dit verband dienen dan ook positief te worden beoordeeld;
- d. indien de voorgaande oplossingen (nog niet) mogelijk zijn: internationale protectie van de vluchteling (via UNHCR), bij voorbeeld bescherming tegen refoulement hangende asielprocedures.

Ten slotte: deze paragraaf betreft het wereldvluchtelingenvraagstuk en de criteria volgens het VN-verdrag voor erkenning van het zijn van vluchteling. Voor wat betreft de toelating van vluchtelingen tot Nederland: zie het hoofdstuk Vrijheid en zekerheid.

2.1.5 Oost-West-betrekkingen

De betrekkingen tussen "Oost" en "West" worden helaas al te zeer bepaald door de politieke rivaliteit tussen met name de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten. Voor stabiele relaties tussen de staten en voor een opbouwende dialoog tussen de onderscheiden volkeren is het van belang dat zoveel mogelijk afstand wordt gedaan van deze politieke confrontaties.

Dit betekent dat de Westeuropese partners in hun relatie tot de Oosteuropese landen, inclusief de Sovjet-Unie, een koers moeten varen die leidt tot minder tegengestelde en meer stabiele verhoudingen. Juist in tijden van spanning moet de dialoog tussen Oost en West gaande blijven, evenals bij voorbeeld de culturele en economische betrekkingen. Een confrontatiepolitiek zou de bereikte resultaten van ontspanning in de afgelopen jaren (wederom) te niet doen.

Daarenboven leidt een restrictieve economische politiek t.o.v. Oost-Europa ertoe dat de satellietlanden een steeds grotere technische en economische achterstand t.o.v. het Westen krijgen en daardoor nog afhankelijker worden van de Sovjet-Unie.

Voor het toewerken naar ontspanning tussen "Oost" en "West" zijn de conferenties voor veiligheid en samenwerking in Europa (Helsinki, 1975; Madrid, 1983) belangrijke vormen van overleg, evenals de hieruit gereulteerde Europese Ontwapeningsconferentie (EOC) in Stockholm.

D'66 staat een tweesporenbeleid voor. Enerzijds dienen in het kader van de Europese Gemeenschap onderhandelingen met de Comecon-landen te worden geëntameerd om tot een nauwere economische samenwerking te komen. Anderzijds dienen, bij voorkeur ook in het kader van de Europese Gemeenschap, particuliere initiatieven zoals het Pools kerkelijk landbouwfonds te worden ondersteund. Daarnaast moet veelvuldiger contact worden onderhouden en naast morele ook materiële steun worden verleend aan organisaties zoals Solidarnosc en Charta '77.

2.1.6 Bilaterale betrekkingen

2.1.6.1 Afrika

Inleiding en probleemstelling

Afrika's inherent gebrek aan stabiliteit wordt nog verhoogd door de opsplitsing van het continent in een groot aantal zwakke en zwak ontwikkelde staten, die vaak etnisch verschillende bevolkingsgroepen kennen, en die ieder zowel op het terrein van de binnenlandse als dat van de buitenlandse politiek grote verschillen van inzicht hebben. Deze staten streven naar een zo groot mogelijke zelfstandigheid en de mogelijkheid om de eigen ontwikkeling naar eigen inzicht tot stand te brengen.

Uitgangspunten bij beleidsbepaling

De Oost-West-tegenstelling mag niet worden verplaatst naar Afrika. De Europese landen moeten daarbij een eigen actieve rol spelen. Het beleid ten opzichte van de Afrikaanse staten moet gericht zijn op het ontstaan van onafhankelijke en stabiele regeringen die een intern ontwikkelingsbeleid voeren dat de steun heeft van de eigen bevolking. Waar tegenstellingen tussen bepaalde bevolkingsgroepen de stabiliteit bedreigen, moet naar verzoening worden toegewerkt.

Beleidsvoornemens

Samenwerken op een wijze die de Afrikaanse belangen ten goede komt. De kaders, waarbinnen dit moet gebeuren, zijn de Lomé-Conventionie en de regionale samenwerkingsverbanden. De samenwerking moet ook gericht zijn op het voorkómen van situaties waarin een beroep op militaire hulp van buitenaf moet worden gedaan.

ZUIDELIJK AFRIKA

Een probleem dat zeer bijzondere aandacht verdient, is dat van Zuidelijk Afrika.

Probleemstelling

De apartheid in Zuid-Afrika en het bezet houden van Namibië leiden niet alleen tot onderdrukken aldaar, maar ook tot economische onderwerping aan en agressie tegen de buurlanden. Deze gewapende conflicten kunnen gemakkelijk escaleren.

Uitgangspunt bij beleidsbepaling

Er moet toegewerkt worden naar de beëindiging van het verwerpelijke apartheidsregime in Zuid-Afrika zelf, en naar de onafhankelijkheid van Namibië. Tevens moet getracht worden, de landen die aan Zuid-Afrika grenzen uit de ban van dat land te brengen. Vreedzame betrekkingen tussen die landen en Zuid-Afrika is een vereiste. Tegelijkertijd moeten die landen echter worden geholpen om economisch onafhankelijk van Zuid-Afrika te worden.

Beleidsvoornemens

Hoewel economische sancties slechts bij grote uitzondering toelaatbaar zijn, meent D'66 dat de situatie in Zuid-Afrika het nemen van eenzijdige economische sancties tegen Zuid-Afrika rechtvaardigt, zoals het opzeggen van het Bilaterale Verdrag van 1935 en het nemen van een investeringsmaatregel. D'66 is voorstander van het ontplooiën van positieve activiteiten binnen Zuid-Afrika ter ondersteuning van de oppositionele organisaties daar (bij voorbeeld via Wereldroep, beurzen voor zwarte en gekleurde Zuidafrikanen, steun aan de kerken).

Via EPS en de Europese leden van de westelijke contactgroep moet gepoogd worden om een stimulerende rol te spelen bij het onafhankelijk worden van Namibië. Hierbij wordt het streven van de frontlijnstaten en de SWAPO naar een oplossing in een VN-kader (zoals de VN-resolutie 435) geprefereerd boven een door Zuid-Afrika ongelegde regionale oplossing. D'66 is tegenstander van het verrijken van Namibisch uranium zolang Namibië niet onafhankelijk is.

Politieke ondersteuning van de frontlijnstaten bij de uitvoering van door hen met Zuid-Afrika gesloten overeenkomsten, die de vrede in het gebied kunnen bevorderen, is gewenst, evenals intensivering van de ontwikkelingssamenwerking met de frontlijnstaten.

2.1.6.2 Turkije

D'66 is van oordeel dat de - sinds 1980 verslechterde - betrekkingen tussen West-Europa en de Turkse Republiek moeten worden verbeterd, zij het dat een verbetering van deze betrekkingen moet samengaan met een aantoonbare verbetering van de mensenrechtensituatie in Tur-

kije, dat als lid van het NAVO-bondgenootschap ook hier zijn verplichtingen heeft. Nederland moet via bilaterale en multilaterale kanalen (bij voorbeeld de Raad van Europa) de Turkse autoriteiten wijzen op het belang van het respecteren van de mensenrechten en de handhaving van de democratie. In dit verband is ook van belang de mogelijkheid van Turkije om zich economisch goed te ontwikkelen.

D 66 meent dat Nederland, en de Europese Gemeenschap, daartoe een positieve bijdrage kunnen en moeten leveren. Een volledig Turks lidmaatschap van de Europese Gemeenschap acht D 66 voorshands niet goed mogelijk, onder meer vanwege de grote economische achterstand van Turkije op de EG-lidstaten.

Indien de Turkse Republiek de wens zou uitspreken om toe te treden tot de EG, bepleit D 66 een speciale status van Turkije met de EG, die het midden moet houden tussen de huidige associatie en het volledige lidmaatschap.

2.1.6.3 Het Midden-Oosten

De Nederlandse positie met betrekking tot het Israëlijsch-Arabisch conflict dient als uitgangspunt te hebben dat zowel de Israëli's als de Palestijnen rechten kunnen doen gelden en dat daarom bij de oplossing van het conflict recht gedaan dient te worden aan beide partijen.

Daarom dient Nederland er bij de Arabische landen en de Palestijnen op aan te dringen dat zij bij het nastreven van een rechtvaardige en allesomvattende vredesregeling - nog duidelijker dan nu het geval is - Israëls recht op een veilig bestaan openlijk accepteren. Anderzijds dient Israël ervan overtuigd te worden dat de Joodse staat zijn veiligheid op den duur nooit zal kunnen vinden door annexatie en expansionisme gebaseerd op militair geweld, maar alleen door de politieke erkenning van Israëls grenzen van 1967 door zijn bureaus, de Arabische landen en de Palestijnen.

Deze erkenning - het meest essentiële dat de Arabieren Israël kunnen bieden - is alleen dan mogelijk indien Israël bereid is dat andere essentiële, namelijk erkenning van het elementaire recht van de Palestijnen op vestiging van een eigen staat - al dan niet in confederatief verband met Jordanië - te accepteren en niet langer tegen te houden.

De Palestijnen hebben daarbij het recht zelf hun staatkundige verhouding tot Jordanië te bepalen. De uiteindelijk vast te stellen grenzen tussen Israël en een Palestijnse staat, inclusief de status van Jeruzalem, moeten het resultaat zijn van onderhandelingen tussen de partijen in het conflict.

Iedere vorm van terreur als pressiemiddel tot het oplossen van het conflict - of die nu van Palestijnse of van Israëlijsche groeperingen komt - wordt door D'66 veroordeeld. Israël dient de kolonisatie van de westelijke Jordaanoever, oost-Jeruzalem, de Gaza-strook en de Golan-hoogten stop te zetten en de de facto segregatiepolitiek aldaar onverwijld op te geven.

Nederland zou in EPS-verband nieuwe impulsen moeten geven ten einde de Venetië-verklaring een meer geprononceerde politieke follow-up te geven; in het kader daarvan zou gepoogd moeten worden het Israëlijsch-Arabisch conflict uit de oost-West-confrontatiesfeer te halen en te streven naar een internationaal overlegkader, waarbij alle betrokken partijen - ook die welke tot nu toe een overwegend negatieve rol hebben kunnen spelen, juist doordat zij van het vredesproces werden buitengesloten (bij voorbeeld de Sovjet-Unie) - vertegenwoordigd zouden moeten zijn. Tevens zou de Europese Gemeenschap hierin een constructieve rol dienen te spelen door het verzekeren van de economische levensvatbaarheid.

Als de voornaamste organisatie ter vertegenwoordiging van de Palestijnen kan de PLO niet buiten het onderhandelingsproces gelaten worden. Bij haar op een vreedzame oplossing van het conflict gerichte politiek dient de Nederlandse regering politieke contacten met de PLO niet uit de weg te gaan; de al bestaande ambtelijke contacten dienen op een hoger niveau te worden gebracht.

De Libanese kwestie kan pas daadwerkelijk worden opgelost, indien de Libanese partijen zich zouden losmaken van allerlei buitenlandse invloeden. Terugtrekking van alle buitenlandse troepen uit Libanon, veiligheids garanties voor Israël, de Syrische betrokkenheid bij het vredesproces (Golan) en een vooruitzicht op een definitieve regeling van de Palestijnse kwestie, zijn bepalend voor de toekomst van Libanon. Nederland dient het respecteren van de soevereiniteit en territoriale integriteit van Libanon blijvend centraal te stellen.

2.1.6.4 Het Verre Oosten

2.1.6.4.1 Situatieschets

Het Verre Oosten kan geplaatst worden in een ruimer kader van het gehele Pacifisch bassin. Op basis van de grondstoffenrijkdom en de potentiële industriële groeimogelijkheden zal het Pacifisch bassin het Noord-atlantisch bassin naar de kroon gaan steken. De politiek van de landen in het Verre Oosten past niet in de traditionele westerse tegenstellingen, zoals socialistisch-conservatief, noord-zuid en oost-west. De huidige samenlevingen zijn voortgekomen uit afzonderlijk gegroeide, eeuwenoude culturele en religieuze stromingen. Daarnaast spelen "nieuwe stromingen" en nationalistische invloeden in sommige landen ook een sterke rol. Het enige gemeenschappelijke blijkt de systematische regeringscontrole te zijn op het economische en maatschappelijke bestel.

De geschiedenis heeft geleerd dat betrekkingen met het Verre Oosten zeer afhankelijk zijn van de positie die men heeft of gaat innemen in de spanningsvelden, waarvan er in het Verre Oosten diverse zijn. Als klein land is Nederland een aantrekkelijke partner: het heeft weinig macht en is wegens zijn grote exportbehoefte zeer geïnteresseerd in het verkeer met het Verre Oosten.

2.1.6.4.2 Doelstelling

Het is van belang dat de Nederlandse overheid een geïntegreerd internationaal beleid voert ten aanzien van het Verre Oosten en daardoor zorg draagt voor een samenhangende verdere uitbouw van de culturele, economische en politieke relaties. Stabiliteit in dit belangrijke werelddeel is voor de situatie op wereldniveau van groot belang. Naast intensivering van de bestaande betrekkingen moet het beleid van Nederland zijn gericht op de terugkeer naar, respectievelijk de handhaving van evenwichtige en vreedzame betrekkingen in deze regio.

2.1.6.5 Indonesië

De historische banden tussen Indonesië en Nederland hebben beide volkeren op cultureel gebied verrijkt. Deze culturele ontwikkeling dient ook in de toekomst verzekerd te worden. Er moet voor worden gewaakt, dat de gedurende vele honderden jaren in Nederland opgebouwde kennis over de Indonesische archipel niet in een bezuinigingsoperatie kortzichtig wordt vernietigd.

Voor een goede continuering van deze kennis is het van belang, dat er op academisch en eventueel ander onderzoekingsniveau een actieve uitwisselingspolitiek tussen Nederland en Indonesië wordt gevoerd. In dit kader zou Nederland meer beurzen voor Indonesische studenten ter beschikking moeten stellen.

De situatie van de mensenrechten in Indonesië baart nog steeds zorgen (liquidaties van delinquenten Timor en West-Irian). Vooral wat het lot van de papoea's op West-Irian betreft heeft Nederland een morele verantwoordelijkheid.

2.1.6.6 Latijns-Amerika

Het toneel van dit continent wordt bepaald door de politieke strijd van de betrokken volkeren voor stabiele democratische verhoudingen en de respectering van de mensenrechten. Een belangrijke oorzaak van de conflicten is gelegen in de armoede en de onderdrukking van de bevolkingen. Steun van buitenaf, mits niet gewelddadig en gericht op een versterking van de democratische verhoudingen van de fundamentele menselijke waarden, wijst D 66 niet af. De steun moet uitdrukkelijk bestemd zijn en aangewend worden voor de genoemde versterking. Daarbij mogen de interne tegenstellingen echter niet worden getrokken in het vlak van de oost-west-tegenstellingen. Het zenden van militaire adviseurs wordt door D 66 afgewezen.

D'66 is van mening dat Nederland met de inzet van politieke, economische en financiële instrumenten de Latijns-Amerikaanse volkeren kan steunen. Deze steun kan de vorm aannemen van politieke solidariteit, diplomatieke steun en ondersteuning van de sociaal-economische ontwikkeling (bij voorbeeld landhervormingsprogramma's en de opbouw van sociaal-maatschappelijke organisaties). Regionale initiatieven die in dit continent de politieke en sociaal-economische stabiliteit verhogen (Andes-Pact, Middenamerikaanse Gemeenschappelijke Markt, Contadora-initiatief, enz.) dienen bij voorkeur op Europees niveau te worden gestimuleerd. Initiatieven door de Europese Gemeenschap, zoals het tot stand komen van vormen van samenwerking met de Middenamerikaanse staten, zijn hier van een concreet voorbeeld.

Voor Nederland zijn uiteraard de positie van Suriname (zie 2.1.6.7) en die van de Nederlandse Antillen binnen het Caraïbisch gebied van bijzonder belang.

2.1.6.7 Suriname

De hulp aan Suriname kan worden hervat, zodra er reëel perspectief is op een acceptabel rechtssysteem en een democratische staatsvorm.

2.2 BETREKKINGEN MET ONTWIKKELINGSLANDEN

2.2.1 Algemeen

De belangen van de ontwikkelingslanden en die van de industrielanden zijn in vele opzichten nauw met elkaar verweven: economisch (bij voorbeeld handel en overdracht van technologie), financieel en politiek. Daarnaast zijn er veelal historische en culturele banden tussen beide groepen landen. Ondanks de onderlinge afhankelijkheid en - veelal - gemeenschappelijke belangen liggen de standpunten bij het zoeken naar oplossingen voor gemeenschappelijke vraagstukken (economische en financiële) niet zelden uiteen.

Deels is dat natuurlijk te verklaren uit de verschillen in ontwikkeling, waardoor de mogelijkheden om gemeenschappelijke problemen het hoofd te bieden, onderling verschillen.

Deels is dat echter ook te wijten aan onvoldoende wil van de betrokken partijen om een zekere afstand te doen van de eigen belangen ter wille van het algemene belang.

Deze situatie bevordert de stabiliteit in de betrekkingen tussen de industrielanden en de ontwikkelingslanden niet. Daarom ook hecht D 66 groot belang aan (het goed functioneren van) de Verenigde Naties, die een aangewezen forum zijn om in een dialoog naar oplossingen van gemeenschappelijke problemen toe te werken.

2.2.2 Schulden

De zwakke financiële positie van een groot aantal ontwikkelingslanden is zorgwekkend, niet alleen voor deze landen zelf, maar meer in het algemeen ook voor de betrekkingen tussen deze landen en de industrielanden. Het name de positie van de minst ontwikkelde landen is zeer zorgelijk.

Ook de wereldhandel ondervindt negatieve invloeden van de schuldenproblemen, enerzijds omdat daarvan een deflatoir effect uitgaat, anderzijds omdat het handelsversturende reacties oproept bij de landen.

Slechts een gemeenschappelijke en structurele inspanning van regeringen, internationale financiële instellingen (IMF, Wereldbank, regionale ontwikkelingsbanken) en particuliere banken kan een oplossing bieden voor de schuldenproblemen.

Evenals bij de economische betrekkingen (zie hoofdstuk Handelspolitiek) staat D 66 een beleid voor dat in het bijzonder rekening houdt met de moeilijke positie van de minst ontwikkelde landen. Het permanente karakter van de schuldproblemen in deze landen rechtvaardigt dat speciale acties voor schuldverlichting worden genomen.

2.2.3 Veiligheid

Veel ontwikkelingslanden worden geconfronteerd met conflictsituaties, die samenhangen met politieke, economische en culturele veranderingen. Ook al liggen de oorzaken van dergelijke conflicten buiten de Oost-West-sfeer, toch worden zij niet zelden geplaatst in het licht van de tegenstellingen tussen "Oost" en "West".

Met name in EG-verband kan en moet een actief beleid worden gevoerd om te zamen met Derde-Wereldlanden politieke oplossingen te vinden voor conflictsituaties. D 66 acht onder meer de volgende elementen belangrijk in de betrekkingen met ontwikkelingslanden:

- De onafhankelijkheid van Derde-Wereldlanden is van belang, opdat toelevering van grondstoffen uit die landen buiten de sfeer van conflicten tussen "Oost" en "West" wordt gehouden.
- Wapenaankopen door Derde-Wereldlanden, die dienen om voldoende defensiepotentieel in stand te houden, zijn op zich zelf legitiem. De wapens leverende landen zullen echter moeten voorkomen dat er een wapenwedloop in de Derde Wereld ontstaat, waardoor de spanningen in die landen worden versterkt. Om dat te bereiken, zullen wapenleveranties aan strikte, door parlementen gecontroleerde voorwaarden moeten zijn gebonden. D 66 is van mening dat wapenleveranties aan landen in spanningsgebieden in elk geval onaanvaardbaar zijn.
- Conflicten tussen Derde-Wereldlanden zullen door vreedzame onderhandelingen moeten worden beslecht.

De Verenigde Naties spelen daarin een voorname rol; de vredesmacht van de VN kan ook een belangrijke taak in het vredesproces vervullen. Nederland en andere Westerse landen zullen militaire eenheden door de VN-vredesmacht beschikbaar moeten blijven stellen, zolang dit de stabiliteit en de vrede kan bevorderen. Wanneer hier prioriteiten moeten worden gesteld, dan komen eerst die conflicthaarden in aanmerking, die zich tot West-Europa zouden kunnen uitbreiden, zoals het Midden-Oosten.

- Samenwerkingsverbanden buiten de traditionele machtsblokken, die een stabiliserende rol in de Derde Wereld kunnen hebben, moeten worden gesteund in hun activiteiten. Dat soort organisaties zijn onder meer de Organisatie voor Afrikaanse Eenheid, de beweging van niet-gebonden landen, de Arabische liga, ASEAN en het Andes-Pact.

2.2.4 Ontwikkelingssamenwerking

Situatieschets

Het proces van maximale kansen voor elk individu mag binnen Nederland nog niet voltooid zijn, in het grootste deel van de Derde Wereld is het nog nauwelijks begonnen. Desalniettemin is er sprake van een zekere mate van vooruitgang op het gebied van de ontwikkelingssamenwerking. Oorzaken daarvan zijn: de fixatie op de eigen economische problemen, de geringe inspiratie die de laatste jaren van de verschillende ministers voor ontwikkelingssamenwerking is uitgegaan en de te hoge verwachtingen die zijn gekoesterd.

Uitgangspunten

Ontwikkelingssamenwerking dient met een nieuw elan ter hand te worden genomen. Daartoe zal het volgende als leidraad dienen.

- a) Fundamenteel in het beleid moet zijn de deelname aan een structurele aanpak van de armoedebestrijding van onmiddellijke noodsituaties en het helpen creëren van structuren, waarin deze noodsituaties kunnen worden vermeden.
- b) De Nederlandse ontwikkelingssamenwerking zal zich op een beperkt aantal landen moeten richten, waarbij met name de mate van armoede bepalend is. De mate van armoede wordt door D 66 daarbij niet als een moreel criterium gezien - er zijn vele plaatsen in de wereld met grote armoede - maar als praktisch criterium: landen met een laag inkomen per hoofd van de bevolking hebben in het algemeen vrijwel geen andere externe bron voor het financieren van hun ontwikkelingsinspanning dan concessionele gelden van multilaterale en bilaterale donoren.
- c) Met deze landen kan worden besloten tot een langdurige samenwerking met een redelijk omvangrijke en voor meerdere jaren voorspelbare geldstroom. Nederland zal voor deze langjarige samenwerking voorwaarden stellen met betrekking tot de economische omstandigheden, de verdeling van de groei en het respecteren van mensenrechten. Bovendien hecht D 66 grote waarde aan de rol, die particuliere organisaties in andere landen kunnen vervullen, met name op het gebied van hulp aan armste groepen, teneinde hen te steunen in hun strijd voor een beter mensenrechtenbeleid, rechtvaardiger inkomensverdeling en democratisering.

- d) De economieën van de ontwikkelingslanden zullen betere kansen moeten krijgen dan thans het geval is. Dat houdt in dat de toegankelijkheid van de westerse markt voor produkten uit de ontwikkelingslanden sterk moet worden verbeterd. Veel van de noodzakelijke actie op dit punt zal zich in het kader van de EG moeten afspelen, met alle onvolkomenheden van dien.
- e) De Nederlandse ontwikkelingssamenwerking mag nimmer als restpost binnen de begroting worden beschouwd. Nederland moet structureel 1½% van het netto nationaal inkomen (NNI) aan ontwikkelingssamenwerking blijven besteden, waarvan minstens 1% van het BNP aan officiële ontwikkelingshulp (ODA). In het kader van meerjarenafspraken moet overschrijving van gelden, waarvoor nog geen verplichtingen zijn aangegaan, van het ene begrotingsjaar naar het andere mogelijk worden; teneinde de thans bestaande heilloze bestedingsdruk aan het eind van het jaar weg te nemen. De omvang van het zogenaamde stuwmeer (het verschil tussen aangegane verplichtingen en betalingen) moet voorts worden gedeblokkeerd en worden verminderd, zodat aan oude verplichtingen kan worden voldaan.
- f) De doelstellingen van ontwikkelingssamenwerking genoemd in a) vormen de grondslag voor de toetsing van de effectiviteit van de hulp. Effectiviteit staat voor D 66 ook voorop bij de keuze van het hulpkanaal (multilateraal en bilateraal) en is ook het uitgangspunt voor de beoordeling van de wijze waarop het eigen bedrijfsleven, alsmede niet-commerciële organisaties, kan worden ingeschakeld.
- g) D 66 blijft de hulpverlening via internationale organisaties van groot belang vinden; 25% van de O.S.-begroting moet hieraan blijvend worden besteed, maar bij de keuze van te steunen organisaties dient de kwaliteit meer dan in het verleden mee te wegen.
- h) Bij de vaststelling van voorwaarden die het Internationale Monetair Fonds aan individuele ontwikkelingslanden stelt voor het door deze landen uit te voeren aanpassingsbeleid, dient meer rekening te worden gehouden met de politieke consequenties hiervan, naarmate zij destabiliserend voor een democratisch politiek systeem kunnen zijn.
- i) Er dient een Minister van Ontwikkelingssamenwerking te blijven bestaan; een combinatie van ontwikkelings-samenwerking met andere diensten onder de leiding van een Minister van Buitenlandse Economische Betrekkingen wordt door D 66 afgewezen als strijdig met het belang van ontwikkelingssamenwerking en de ontwikkelingslanden. De Minister van Ontwikkelingssamenwerking beheert zelfstandig een eigen begroting voor ontwikkelings-samenwerking. De Minister maakt gebruik van het apparaat van Buitenlandse Zaken en zal daarvoor in de begroting voor ontwikkelingssamenwerking vergoeding van kosten opnemen. De Minister zal op voorstel van de Minister van Buitenlandse Zaken beslissen over aanstelling van personeel op voor ontwikkelings-samenwerking essentiële diplomatieke posten.
- j) De Minister van Ontwikkelingssamenwerking is tezamen met de Minister van Financiën verantwoordelijk voor zaken betreffende de Wereldbank, in het bijzonder voor wat betreft het IDA-fonds, en is de eerstverantwoordelijke voor de regionale ontwikkelingsbanken.

2.3 VREDE EN VEILIGHEID

2.3.1 Inleiding

2.3.1.1 Situatieschets

De politieke verhoudingen in de wereld worden gekenmerkt door conflicten en crises op velerlei fronten en van velerlei aard. De oorzaken daarvan zijn terug te voeren tot wantrouwen tussen staten, verschillen in (politieke) ideologie, sociaal-economische ongelijkheid, enz.

Crisis en conflicten kunnen gemakkelijk uitgroeien tot oorlogen op grotere schaal, met alle gevolgen van dien voor de veiligheidssituatie in de wereld. De kans dat crises aanleiding geven tot gewapende conflicten brengt staten ertoe zich te bewapenen. Bewapening en verdediging zijn in het huidige (wereld)politieke systeem onlosmakelijk met elkaar verbonden. Bewapening vormt een middel om zich te weer te stellen tegen aantasting van de eigen soevereiniteit en eveneens een middel om een gewapend conflict af te wenden, hoe paradoxaal dit ook klinkt. Uiteraard kan bewapening ook juist destabiliserend werken.

2.3.1.2 Doelstellingen en uitgangspunten van beleid

Vrede en veiligheid beperkt zich niet tot de nationale grenzen, maar is wereldomvattend. Een veiligheidsbeleid dient zich derhalve niet te beperken tot een defensiebeleid of wapeningsbeleid, maar vormt het geheel van politieke en sociaal-economische activiteiten gericht op het vermijden van de oorzaak van conflicten (welvaartsverschillen, onbegrip en wantrouwen tussen volkeren, ...). Op de lange termijn bezien dient het veiligheidsbeleid te leiden tot de totstandkoming van internationale ontspanning en een internationale rechtsorde.

Internationale samenwerking, waardoor een belangenverstrengeling tussen staten ontstaat, het bevorderen van wederzijds begrip en het bereiken van onderling vertrouwen tussen volkeren en staten zijn voorwaarden voor internationale ontspanning.

Het door Nederland te voeren veiligheidsbeleid (buitelands beleid) moet zijn gericht op het verkrijgen en behouden van stabiele, vreedzame en op vertrouwen en begrip gebaseerde verhoudingen met en tussen (andere) volkeren.

In dit beleid moet behalve het behouden van een eigen soevereiniteit, het voorkomen van (gewapende) conflicten, primair die waarbij de Westeuropese veiligheids-situatie in het geding is, centraal staan.

2.3.2 De NAVO-doctrine

Het Nederlandse defensiebeleid is ingebed in het defensiebeleid van het bondgenootschappelijk samenwerkingsverband NAVO. Dit samenwerkingsverband is geen doel op zich, maar een middel. Een punt van overeenkomst tussen de bondgenoten, uitgezonderd de Verenigde Staten is dat ieder land op zich economisch, politiek en bewapeningstechnisch te afhankelijk en te kwetsbaar is om zelf de directe doelstellingen van het veiligheidsbeleid te waarborgen. Een bondgenootschappelijke samenwerking is daarom niet alleen van groot belang, maar ook noodzakelijk.

De NAVO-strategie is sinds het Harmel-rapport van 1967 gebaseerd op een tweetal uitgangspunten, het onderhouden van een gemeenschappelijke defensie en het nastreven van een stabiel evenwicht tussen de landen van de NAVO en Oost-Europa, door bereid te zijn politieke problemen aan de onderhandelingsstafel op te lossen. In de NAVO-strategie staat de "flexible response" centraal.

Voor de strategie van de "flexible response" is een groot aantal verschillende wapensystemen noodzakelijk. Het accent op kernwapensystemen is groot. Een van de consequenties van de "flexible response" is dat de wapenwedloop erdoor wordt aangeslingerd.

Door de combinatie van de factoren van groeiende tegenstand tegen kernwapens, twijfels over de sterkte van de conventionele bewapening en de noodzaak van wapenbeheersing komt de "flexible response"-strategie, en met name de wijze waarop deze thans wordt ingevuld, in een steeds groter spanningsveld te liggen.

D'66 vindt het daarom belangrijk dat Nederland de NAVO-strategie bij voortdurend kritisch op zijn geloofwaardigheid toetst. Concreet betekent dit:

- het voorkomen van oorlog en vreemde overheersing moet centraal staan;
- in de planning en de uitvoering van het beleid moet duidelijk het belang van wapenbeheersing en het beperken van de kans op een gewapend conflict naar voren komen;
- de afhankelijkheid van kernwapens moet veel kleiner worden. Het terugdringen van korte-drachtwapens staat daarbij voorop. Afschaffing van bepaalde kernwapentaken binnen de NAVO is gewenst. Zolang anderen ook over kernwapens beschikken, is het onvermijdelijk dat kernwapens deel blijven uitmaken van het defensiepotentieel;
- een aanpassing van het operationele concept van de NAVO, dat in zijn huidige vorm te gemakkelijk kan leiden tot een snelle inzet van kernwapens. D'66 ondersteunt de ideeën om de nieuwe technologische ontwikkelingen (zgn. Emerging Technologies) ten behoeve van de conventionele verdediging zodanig aan te passen, dat daarmee de rol en de afhankelijkheid van de kernwapens wordt teruggedrongen;
- daarmee wordt ook de afschrikking t.o.v. een tegenstander met een sterkere conventionele bewapening vergroot;
- de nadruk moet liggen op niet-destabiliserende wapensystemen.

2.3.3 Westeuropese veiligheid

1. De veiligheid van West-Europa is afhankelijk van het geheel der internationale betrekkingen. De Oost-West-tegenstelling neemt daarin een belangrijke maar niet exclusieve plaats in. De Westeuropese veiligheid is het meest gediend door ernaar te streven, West-Europa een stabiliserende invloed te laten uitoefenen in de wereld. Deze invloed is in de eerste plaats afhankelijk van de mate van onderlinge samenwerking tussen de landen in Europa. Daarnaast is een goede samenwerking met de VS en Canada, onder meer in het kader van de NAVO, van groot belang.

2. D'66 acht het noodzakelijk dat binnen de NAVO een groter evenwicht wordt bereikt tussen taken en verantwoordelijkheden van de VS enerzijds en van West-Europa anderzijds. D'66 bepleit een zogenaamde Europese poot binnen de NAVO. De huidige onevenwichtigheid gaat op den duur ten koste van het bondgenootschap zelf. Uiteraard moet dit niet tot confrontatie leiden met de VS en Canada.

3. Door een intensievere vorm van Westeuropese overleg en samenwerking op het gebied van hun veiligheid kunnen de Westeuropese partners hun specifieke veiligheidsbelangen beter in het bondgenootschappelijke veiligheidsbeleid tot uitdrukking brengen.

4. Het intensievere Westeuropese overleg moet zich richten op de volgende terreinen:

- het oplossen van dreigende conflicthaarden in de wereld;
- ontspanning en stabiliteit in de betrekkingen met Oosteuropese landen;

- wapenbeheersing, in het bijzonder een vermindering van de afhankelijkheid van kernwapens, en het formuleren van een gemeenschappelijke beheersing van nieuwe technologische ontwikkelingen;
- de verantwoordelijkheid van West-Europa voor zijn eigen defensie;
- de wapenontwikkeling, wapenproductie, wapenaankoop c.q. een vermindering van de afhankelijkheid van de Amerikaanse wapenindustrie;
- beperking van de wapenuitvoer naar derde landen;
- defensie-uitgaven.

5. Een nauwere samenwerking van de Europese NAVO-landen op veiligheidsgebied brengt hun verantwoordelijkheid voor de eigen Westeuropese veiligheid beter tot uitdrukking. Wanneer een verhoging van de eigen defensielasten hiervan het gevolg zou zijn, dan kan dat aanvaardbaar zijn, mits daardoor niet de hoogstnoodzakelijke wapenbeheersing wordt doorkruist.

6. De vorming van een geïntegreerde Westeuropese kernmacht wijst D 66 ten stelligste af. Daarmee zal de nucleaire wapenwedloop verder toenemen en zal de afhankelijkheid van de kernbewapening slechts worden vergroot. De intensieve Westeuropese samenwerking moet er juist op zijn gericht om de defensie minder te baseren op kernwapens, ook in Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk.

7. De Europese samenwerking op defensiegebied zal in de eerste plaats gericht moeten zijn op de conventionele defensie. Dit betekent dat Frankrijk voor de conventionele defensie op den duur volledig moet worden betrokken bij de door D 66 gewenste aangepaste NAVO-strategie (zie 2.3.6). Een eerste stap naar een grotere Franse betrokkenheid kan worden gezet in het kader van de Westeuropese Unie (WEU).

D 66 ondersteunt mede daarom de beslissing van de WEU-lidstaten, waaronder Nederland, om dit orgaan een grotere rol te laten spelen in het veiligheids- en defensiebeleid.

8. De EPS (Europese Politieke Samenwerking, een overleg tussen de regeringen van landen van de EG, bedoeld om de nationale standpunten op het vlak van de buitenlandse politiek zoveel mogelijk te coördineren) lijkt het aangewezen forum om het veiligheidsbeleid in algemene zin (Oost-West-verhoudingen, Midden-Oosten, non-proliferatie) aan de orde te stellen. Daarnaast zal in een Europees kader (bij voorbeeld EPS, IEPG, WEU, dan wel Eurogroep) regelmatig moeten worden gesproken over onderwerpen zoals wapenbeheersing en wapenexport en de overige onderwerpen zoals genoemd onder 4.

9. De kwestie van plaatsing in enkele Europese NAVO-lidstaten en de mogelijke plaatsing in België en Nederland van nieuwe middellange-afstandskernwapens op Westeuropees grondgebied (zie ook 2.3.5.3.5) noodzaakt tot een speciaal overleg tussen de daarbij betrokken Europese NAVO-landen. D 66 meent dat het niet zo kan zijn dat uitsluitend de Verenigde Staten de volledige zeggenschap hebben over de inzet van de op Westeuropees grondgebied gestationeerde middellange-afstandskernwapens; de plaatsingslanden moeten hierbij nauw worden betrokken. In dit verband verdient de gedachte van een dubbele sleutel nadere uitwerking (dual key).

Evenzeer moeten de Westeuropese plaatsingslanden daadwerkelijk worden betrokken bij de onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie over de vermindering van deze wapens in Europa.

2.3.4 Wapenbeheersing

2.3.4.1 Inleiding

Een situatie van veiligheid, ontspanning en onderling vertrouwen kan slechts geloofwaardig zijn in de ogen van de samenleving bij een minimaal niveau van bewape-

ning en wanneer een beleid wordt gevoerd dat zichtbaar gericht is op beheersing van de bewapening. De huidige situatie in de wereld staat hiermee in een fel contrast. De militaire uitgaven staan, per land en mondiaal gezien, op een zeer hoog niveau, en stijgen daarbij voortdurend. Daarnaast is een zeer verontrustende ontwikkeling dat de bewapeningsspiraal zich uitbreidt tot in de ruimte.

D 66 meent dat voortvarendheid is geboden bij het tegengaan van deze zeer destabiliserende ontwikkeling. De bewapening is derhalve niet meer uitsluitend het gevolg van wantrouwen en conflicten, maar ook een belangrijke drijfveer van internationale spanningen en conflicten geworden. Om dit verontrustende proces te doorbreken, is een actief wapenbeheersingsbeleid op mondiaal niveau nodig, dat zich niet alleen richt op het aantal, maar ook op de samenstelling van wapensystemen.

2.3.4.2 Internationaal wapenbeheersingsoverleg

Op het gebied van de kernwapens is het overleg tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie met betrekking tot middellange- en lange-afstandswapens van primair belang. Nederland en de andere Westeuropese NAVO-partners zijn niet direct bij deze onderhandelingen betrokken, maar hun veiligheidsbelangen zijn wel rechtstreeks in het geding. Dit betekent dat deze landen moeten bewerkstelligen dat hun veiligheidsbelangen veel meer op directe wijze in de onderhandelingen worden meegenomen. (Zie ook 2.3.3.)

De Verenigde Naties zijn een belangrijk kader van overleg over ontwapening en wapenbeheersing. De onderwerpen die hier worden besproken variëren van algemene veiligheidskwesties tot concrete categorieën wapens.

Hoewel in het verleden successen zijn geboekt (zoals het non-proliferatieverdrag, het verdrag tot verbod van biologische wapens en het verdrag tot verbod van milieu-oorlogvoering) is het resultaat van deze inspanningen in VN-verband over het algemeen onvoldoende. Het beleid van Nederland moet erop gericht zijn om zo mogelijk met zijn bondgenoten de VN-inspanningen op het gebied van de wapenbeheersing tot een succes te maken. Onder meer moet hierbij worden gedacht aan het realiseren van een totaalverbod van productie, bezit en gebruik van chemische wapens.

Om tot een betere balans op conventioneel gebied te komen, zijn de MBFR-onderhandelingen in Wenen van groot belang. Datzelfde geldt voor de Europese Ontwapenings Conferentie. Bij de EOC zal het nemen van vertrouwenwekkende maatregelen, waardoor de kans op een verrassingsaanval wordt verkleind, voorop dienen te staan. Ook zullen op de EOC verminderingen op conventioneel gebied overeengekomen moeten worden. Hoewel de resultaten tot nu toe zeer teleurstellend zijn geweest, acht D 66 deze besprekingen van groot belang, ook omdat zij een belangrijke dialoog tussen "Oost" en "West" vormen.

2.3.4.3 Militaire krachtsverhoudingen

Bij wapenbeheersing spelen militaire krachtsverhoudingen een rol. Een schatting van die krachtsverhouding tussen Warschau-Pact en NAVO is moeilijk te maken. Naast kwantitatieve gegevens, moeten kwalitatieve gegevens in de rekensom worden betrokken. Met het vergelijken van aantallen manschappen en wapens is men er nog niet, ook geografische factoren tellen, alsook wegingsfactoren (bij voorbeeld strategie, moreel, organisatie, paraatheid, technologische achtergrond). Het streven naar gelijkwaardigheid mag geen doel zijn van NAVO en Warschau-Pact. Dat werkt de wapenwedloop alleen maar in de hand en het vergroot het onderlinge

wantrouwen tussen staten. Veeleer moet het criterium zijn dat het defensiepotentieel zodanig is dat ongewenste politieke invloed, en in het uiterste geval een vreemde overheersing, kan worden voorkomen. D'66 vindt dat een verschillende opbouw op het gebied van de nucleaire en conventionele bewapening geen reden mag zijn en behoeft te zijn om de strijdkrachten op ieder onderdeel tot een zelfde niveau te versterken. In dat licht moet ook de reactie van D 66 op de beslissing van de NAVO in 1979 tot modernisering van de nucleaire middellange-afstandswapens worden gezien. Op nucleair gebied kan men zich, zoals hiervoor omschreven, een zekere achterstand veroorloven. Op conventioneel gebied ligt dat ingewikkelder. De tactische nucleaire wapens zijn indertijd binnen de NAVO ingebracht om een achterstand in de conventionele bewapening te compenseren. Naast het inhalen van een achterstand speelde bij de invoering van deze in de eerste plaats als gevechtswapens bedoelde systemen ook een budgettair argument. Het aanschaffen van tactische nucleaire wapens was goedkoper dan het aanpassen van de conventionele bewapening. Hoewel de tactische nucleaire wapens een beperkte rol spelen als afschrikingswapens - de draagwijdte is gering - is in geval van oorlog een inzet van deze wapens tegen troepenconcentraties denkbaar. Het grote bezwaar van deze wapens is de mogelijkheid van vroegtijdige en daardoor niet beheersbare inzet, zelfs op eigen grondgebied, in geval van een gewapend conflict. Alleen al daarom moet ontmanteling van deze tactische nucleaire wapens met grote kracht worden nagestreefd. Aansluitend op het voorgaande blijft D 66 duidelijk afwijzend staan tegenover de invoering van de neutronengranaat. Ook dit wapen bevordert de escalatie in een conflict.

2.3.4.4 Eenzijdige ontwapening

Het door D 66 voorgestane beleid van wapenvermindering is onderworpen aan de voorwaarde dat ontwapening niet mag leiden tot het ontstaan van een algemene onevenwichtige situatie. Een dergelijke situatie zou de kansen op het ontstaan van conflicten eerder doen toenemen en daarmee het wapenverminderingbeleid ondergraven. Volledige eenzijdige ontwapening wordt door D 66 om die reden afgewezen.

2.3.4.5 NAVO-planningproces

In het NAVO-planningproces moeten de aspecten van wapenbeheersing meer systematisch worden geïntegreerd. D 66 staat derhalve de instelling van een speciaal comité voor dat in alle stadia van planning deze aspecten inbrengt.

2.3.5 Nucleaire, biologische en chemische wapens

De voortschrijdende technologie in de wapenindustrie heeft de wereld opgezadeld met hele complexen van wapens. Bepaalde wapensystemen, zoals de kernwapens, zijn bedoeld om door hun afschrikkende werking een oorlog te voorkomen. Ze vormen echter door hun aard en massaliteit een latent gevaar voor de wereldvrede en het leven op aarde. D 66 streeft er naar waar mogelijk via de Oost-Westdialoog, het overleg in de Verenigde Naties en via verdragen de bewapening drastisch terug te dringen en de ontwikkeling van deze wapensystemen te beheersen.

2.3.5.1 Bacteriologisch wapens

Bacteriologische wapens (biologische wapens) zijn in staat langs biologische weg het milieu (klimaat, flora, fauna) te wijzigen of te vernietigen. Het bestaan alleen al van de produktiekennis van deze wapens is een groot gevaar voor de mensheid. In het kader van de Verenigde Naties is een verbod overeengekomen op produktie en gebruik van bacteriologische wapens. Een strikt toezicht op naleving van deze overeenkomst in VN-verband acht D 66 van het grootste belang.

2.3.5.2 Chemische wapens

Chemische wapens (zenuwgassen e.d.) zijn in hoofdzaak bestemd voor tactisch gebruik (slagveldwapens). De Sovjet Unie beschikt over grote voorraden chemische wapens. Deze zijn mede bruikbaar voor inzet in Europa. Met uitzondering van de Verenigde Staten beschikken de NAVO-bondgenoten niet of nauwelijks over chemische wapens. D 66 stelt zich ondubbelzinnig afwijzend op tegenover pogingen vanuit militaire en politieke kringen binnen de NAVO om in de verslechterde internationale politieke verhoudingen een aanleiding te vinden om een groter tegenwicht op het gebied van chemische wapens te ontwikkelen. D 66 hecht derhalve zeer veel belang aan de activiteiten in het kader van de Verenigde Naties, die zijn gericht op een verbod op produktie, bezit en gebruik van chemische wapens. Zolang echter de dreiging bestaat tot inzetbaarheid van chemische wapens zijn betere en voldoende beschermende middelen ter bescherming van de krijgsmacht en burgerij noodzakelijk.

2.3.5.3 Kernwapens

Nucleaire wapens vormen momenteel een onderdeel van de bewapening van de Sovjet Unie, de Verenigde Staten en de wederzijdse bondgenoten. Nucleaire wapens vormen de kern van de afschrikking tussen de beide blokken. Afschrikking mag echter geen doel op zich zijn en is slechts aanvaardbaar als dat een minimaal niveau van bewapening met zich meebrengt. Zo'n minimaal niveau van bewapening bestaat er niet binnen de NAVO en niet binnen het Warschau Pact. De afschrikingsstrategie van de NAVO en het Warschau Pact roepen kritiek op bij de bevolking van beide invloedssferen: er bestaan teveel militaire mogelijkheden; er zijn teveel soorten wapensystemen; de inzet van kernwapens kan niet uitgesloten worden; de aanwezigheid van kernwapens voor de korte afstand, die weliswaar een geringe afschrikkende werking hebben, maar eenvoudig bij een conflict inzetbaar zijn: de "beperkte" schade, die dat soort kernwapens veroorzaakt evenals het streven naar steeds grotere perfectie van wapensystemen, maakt de drempel laag. D 66 meent dat het huidige kernwapenpotentieel binnen afzienbare tijd aanzienlijk moet en kan worden verminderd, omdat hun huidige functie op een lager niveau evenzeer effectief is en omdat alleen daardoor een verdere verspreiding en mogelijke aanwending van kernwapens over de wereld kan worden tegengegaan. Los daarvan moet met alle daartoe beschikbare vreedzame middelen het gebruik ervan worden voorkomen. Het anti-kernwapenbeleid van D 66 is onderworpen aan de voorwaarde, dat het niet mag leiden tot situaties waarin de kans op oorlog, laat staan de kans op gebruik van de kernwapens, wordt vergroot.

Het Nederlandse defensiebeleid dient gericht te zijn op een grotere eigen Europese verantwoordelijkheid op het terrein van de defensie, alsmede op een terugdringing van de rol van kernwapens ten gunste van conventionele wapens. Een dergelijk beleid kan de volgende consequenties met zich meebrengen. Nationaal of in Europees kader kan worden overgegaan tot beperkte eenzijdige stappen ten aanzien van korte-drachts nucleaire wapens. De vervanging van nucleaire door conventionele wapens kan een reële verhoging van het Nederlandse defensiebudget voor conventionele wapens met zich meebrengen. De hoogst noodzakelijke wapenbeheersing dient hierdoor evenwel niet te worden doorkruist.

2.3.5.3.1. Nucleaire proliferatie

Proliferatie (verspreiding) van kernwapens heeft ernstige gevolgen voor de stabiliteit in de wereld. Dit geldt zowel voor verticale (vergroting van de kernmacht van de kernwapenstaten) als voor horizontale (uitbreiding van het aantal kernwapenstaten) proliferatie. Regionale conflicten kunnen uitgroeien tot nucleaire conflicten, waarin de wereldmachten worden meegesleurd. Bovendien vergroot proliferatie de kans op een ongeluk of een misrekening, waardoor (onbedoeld) gebruik van kernwapens het gevolg kan zijn.

D 66 is dan ook van mening dat aan het voorkomen van horizontale en verticale proliferatie grote aandacht moet worden gegeven.

Het Non-Proliferatie Verdrag (NPV) en het internationaal controlestelsel zijn een belangrijke stap in de goede richting, maar belangrijke Derde-Wereldlanden zijn buiten dit belangrijke verdrag gebleven. Nederland moet zich er in VN-verband sterk voor maken dat die landen alsnog het NPV zullen ondertekenen.

Het streven naar non-proliferatie (niet-verspreiding) wordt ernstig bedreigd als de supermogendheden niet tot kernwapenvermindering komen (zie 2.3.5.3.). D 66 staat dan ook een actief nucleair ontwapeningsprogramma voor, met name van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Als eerste stap op de weg naar verdere reducties is bevrozing van hun kernbewapening op het huidige niveau noodzakelijk. Maar ook de West-Europese landen, die zelf kernwapens produceren, hebben een verantwoordelijkheid om de huidige kernwapenwedloop - die ook in Europa zelf plaats vindt - stop te zetten. Dit besef is nog onvoldoende aanwezig.

D 66 zal bevorderen, dat Nederland actief meewerkt aan de totstandkoming van een internationaal verbod op

- het doen van onderzoek naar en de ontwikkeling van nieuwe kernwapens en raketten,
- het nemen van kernproeven,
- het ontwikkelen van nieuwe systemen zoals anti-satelliet- en laserwapens, die het machts evenwicht bedreigen.

Daarnaast is het noodzakelijk de politieke en technische drempel om kernwapens te vervaardigen zo hoog mogelijk te maken en te houden, door een strikte toepassing van kernenergie voor vreedzame doeleinden. Bevordering van de wereldwijde toepassing en technische verbetering van het controlesysteem van de Internationale Organisatie voor Atoomenergie zijn noodzakelijke randvoorwaarden.

Belangrijk is tevens dat de gevoelige delen van de splijtstofcyclus (verrijking en opwerking) onder internationale controle worden gesteld en dat plutonium, dat niet in gebruik is wordt opgeslagen in internationale opslagplaatsen. Ook hier vervullen de industrielanden een voortrekkersrol, onder meer door af te zien van het grootschalige gebruik van plutonium.

2.3.5.3.2. "No first use" (geen eerste gebruik)

De rol van de kernwapens moet systematisch en via alle mogelijke invalswegen worden teruggedrongen. Een van de te maken stappen is mogelijk een verklaring van de NAVO dat men niet als eerste kernwapens zal gebruiken (no first use). Een 'no-first-use' verklaring is slechts een verbale daad, die niet in plaats kan en mag komen van werkelijke wapenbeheersings- en ontwapeningsresultaten. Toch kan zo'n verklaring een vertrouwenwekkende stap vormen in het streven de kans op het gebruik van kernwapens te verkleinen. Het kan ook ten opzichte van de rest van de wereld een voorbeeldfunctie hebben om niet de weg van de kernwapens op te gaan. Het Warschau-Pact heeft intussen een 'no-first-use' verklaring uitgegeven. De waarde van die verklaring is moeilijk in te schatten.

De NAVO-strategie is op dit moment in strijd met 'no-first-use'. Nederland moet binnen de NAVO streven naar het creëren van een militaire situatie binnen Europa, waarin een 'no-first-use' verklaring geloofwaardig kan worden afgelegd. Zo'n situatie is er momenteel nog niet door onder meer het verschil in conventionele bewapening in de landen van het Warschau Pact en de NAVO. De NAVO-landen zouden de financiële consequenties moeten dragen om tot een situatie te komen, waarbij een 'no-first-use' verklaring mogelijk wordt. Op korte termijn moet een situatie gerealiseerd worden, waarbij vroegtijdige inzet van kernwapens niet behoeft te worden voorzien.

2.3.5.3.3. Vredesbeweging

D 66 meent dat de vredesbeweging een belangrijke rol heeft gespeeld en nog steeds speelt in haar verzet tegen de kernbewapening. Niet zelden vindt D 66 in haar bestrijding van de nucleaire wapenwedloop in de buitenparlementaire vredesbeweging een bondgenoot. Op bepaalde onderdelen van het anti-kernwapenbeleid wijken de standpunten van D 66 en die van de vredesbeweging echter ook duidelijk van elkaar af. Volledige en éénzijdige kernontwapening van Nederland, zoals de Nederlandse vredesbeweging voorstaat, acht D 66 op dit moment geen verstandige stap. Dit zou immers kunnen leiden tot een breuk met of in de NAVO waardoor een politiek en militair instabiele situatie ontstaat met alle risico's van dien. Hoewel ook D 66 éénzijdige stappen op kernwapengebied pleit, is het voor haar op korte termijn essentieel dat het tot wederzijds bindende afspraken komt tussen de NAVO en het Warschau Pact. Dit doel kan uiteindelijk alleen maar bereikt worden door middel van politieke besluitvorming en wapenbeheersingsbesprekingen. D 66 steunt met name wel de uitgangspunten van de Freeze-beweging, in de Verenigde Staten, te weten een nucleaire ontwapening tussen de Verenigde Staten en de Sovjet Unie, met als primaire doelstelling een wederzijdse en controleerbare bevrozing van het testen, produceren en opstellen van nieuwe kernwapens.

2.3.5.3.4 Nederlandse kernwapentaken

D 66 pleit ervoor dat Nederland zo spoedig mogelijk zijn kernwapentaken terugbrengt van 6 naar twee. Desnoods eenzijdig voor wat betreft de atoommijnen en de nucleaire bommen voor onderzeebootbestrijding; het nucleaire geschut bij voorkeur in overleg met de NAVO-bondgenoten.

De beslissing van de regering om de nucleaire luchtafweer (Nike) in 1987 te vervangen door de conventionele Patriot, is door D 66 gesteund.

Zowel voor de onderzeebootbestrijdingsbommen als voor de atoommijnen geldt als hoofdreden voor afstoting het gevaar van nucleaire escalering, gezien het feit dat zij in de eerste fase van de verdediging moeten (kunnen) worden ingezet. Van de atoommijnen in het bijzonder zijn bovendien praktisch en militair nut twijfelachtig, gelet op de lange toestemmingsprocedure, respectievelijk de lokale 'fall-out' (stralingsgevaar). D 66 geeft er de voorkeur aan dat ook het besluit tot afstoten van atoommijnen en onderzeebootbestrijdingsbommen tot stand komt in overleg met de NAVO-bondgenoten. Gezien het belang van adequate versperringsmiddelen moet Nederland bereid zijn om de atoommijnen conventioneel te vervangen.

Het nucleair geschut, zowel de 8-inch artillerie als het 155-mm geschut, hebben een geringe afschrikkende werking, omdat het mogelijk is deze wapens te gebruiken zonder dat het grondgebied van de Sovjet-Unie in het geding is. Daar komt nog bij dat deze wapens bijzonder kwetsbaar zijn bij een verrassingsaanval. Hun beperkte schootsbereik maakt het immers noodzakelijk dat zij dicht in de nabijheid van de vijandelijke eenheden in stelling worden gebracht.

D 66 zal bevorderen dat zo spoedig mogelijk de voorbereidingen tot het afstoten van deze kernwapentaak in gang wordt gezet. Tankbestrijding is een belangrijke defensieve taak, hetgeen betekent dat deze afstoting gepaard moet gaan met de invoering van verbeterde conventionele tankbestrijdingsmiddelen. D 66 is dan ook van mening, dat allereerst definitief moet worden besloten dat Nederland het 155-mm geschut niet nucleariseert.

Hoewel D 66 in beginsel er een voorstander van is om ook de nucleaire taak van de 8-inch artillerie af te schaffen, achten wij dit op korte termijn niet mogelijk. Eenzijdige afstoting door Nederland van de 8-inch artillerie achten wij echter niet verstandig, gezien de belangrijke plaats die dit type geschut in de NAVO-defensie inneemt. Eenzijdige Nederlandse stappen, die leiden tot een leemte in de bondgenootschappelijke verdediging, verzwakken de geloofwaardigheid van Nederland in het bondgenootschap. Echter eenzijdige afstoting van de nucleaire taak van de 8-inch artillerie is volgens D'66 wel geboden, indien het in de bedoeling ligt met dit wapen neutronengranaten af te vuren.

Ook tegen de Lance-raket gelden de bezwaren van een gering afschrikkende werking (gezien het beperkte bereik van ca 120 km) en - zij het in mindere mate - gevaar voor nucleaire escalatie. Maar omdat conventionele alternatieven (nog) niet beschikbaar zijn, is afstoting van deze minder kwetsbare kernwapentaak niet op korte termijn realiseerbaar. Zo mogelijk zal afstoting van deze taak moeten worden geïntegreerd in onderhandelingen met de Sovjet Unie over vermindering van het kernwapenpotentieel. De Lance is namelijk als enige vergelijkbaar met vele kortere afstandsrukten van de Sovjet Unie.

Vanwege de bijdrage tot afschrikking pleit D'66 - in afwachting van een definitief plaatsingsbesluit van de middellange-afstandswapens - voor het voorlopig behoud van de kernwapentaak van de F-16.

2.3.5.3.5 Nucleaire wapens voor de middellange afstand; de "plaatsingskwestie"

1) De NAVO-landen (Nederland maakte een voorbehoud) hebben besloten 572 nieuwe middellange-afstandswapens - kruisraketten en Pershings II - te produceren in vijf Westeuropese landen (West-Duitsland, Italië, België, Nederland en Groot-Brittannië) te stationeren.

Dit betekent een kwalitatieve vergroting van de binnen de NAVO beschikbare vernietigingskracht door middel van kernwapens. Weliswaar werd dit besluit mede gemotiveerd door de modernisering van vergelijkbare Sovjet-systemen (SS-20), gericht op West-Europa, maar de NAVO-reactie was overdreven en draagt daardoor bij tot een dreigende kernwapenwedloop in Europa. Daarom is het plaatsingsbesluit door D 66 afgewezen.

Daarnaast heeft D 66 vanaf het begin met kracht bepleit dat, zolang de Nederlandse regering nog niet heeft besloten tot plaatsing in Nederland, daarvan zoveel mogelijk gebruik moet worden gemaakt om vooral in NAVO-verband aan te dringen op terugdringing van de rol en het aantal kernwapens, zonodig door eenzijdige stappen.

2) Het standpunt van D'66 inzake de (nieuwe) middellange-afstandswapens is van het begin af aan gericht geweest op het voorkomen van plaatsing in West-Europa en dus in Nederland en tegelijkertijd op een aanzienlijke vermindering van de aantallen van deze kernwapens aan de kant van de Sovjet Unie. Het NAVO-dubbelbesluit van december 1979, hoezeer ook door D'66 betreurd, en het feit dat de onderhandelingen over nieuwe middellange afstandswapens tussen de Verenigde Staten en de Sovjet Unie in Genève werden gevoerd, met dat dubbelbesluit als grondslag, heeft D'66 aanvaard als een feitelijk gegeven. Daarom heeft D'66 zich de afgelopen jaren constructief opgesteld, waarbij de inspanningen er steeds op gericht zijn geweest om via de onderhandelingen de rol van de middellange-afstandswapens in West- en Oost-Europa terug te dringen. Daarbij heeft D 66 steeds gesteld dat het Nederlandse besluit om al dan niet te plaatsen dienstbaar moet worden gemaakt aan de totstandkoming van een overeenkomst tot vermindering van deze kernwapens in Europa.

3) D'66 meent dat - met name voor de veiligheid van West-Europa - de inspanning van alle NAVO-partners erop gericht moet zijn om de besprekingen over de middellange-afstandswapens weer zo snel mogelijk hervat te krijgen. Aangezien de veiligheidssituatie van West-Europa in het geding is, moeten de Europese NAVO-partners het initiatief nemen om de onderhandelingen over de middellange-afstandswapens in Europa hervat te krijgen. Dit moet ertoe leiden dat uiterlijk bij de totstandkoming van een akkoord tussen de Verenigde Staten en de Sovjet Unie over strategische kernwapens reëel uitzicht bestaat op de afsluiting van een overeenkomst over de kernwapens voor de middellange afstand. Indien een geïntegreerde benadering niet mogelijk blijkt te zijn, dienen met name de Westeuropese landen de totstandkoming van een INF-akkoord krachtig te bevorderen. Het mag immers niet zo zijn, dat de Westeuropese veiligheidsbelangen worden veronachtzaamd bij de wapenbeheersingsonderhandelingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet Unie. Overigens meent D 66 dat de Westeuropese plaatsingslanden bij de onderhandelingen over de middellange-afstandswapens meer direct moeten worden betrokken.

4) Indien de Verenigde Staten en de Sovjet Unie een akkoord bereiken over een vermindering van de nucleaire middellange-afstandswapens in Europa, dan zal een positief oordeel daarover van de Nederlandse regering niet mogen worden uitgesproken dan nadat het Parlement het akkoord positief heeft kunnen beoordelen op zijn inhoud en met name het aspect van een daadwerkelijke verlaging van het aantal van deze kernwapens.

5) Plaatsing van nieuwe nucleaire middellange-afstands-wapens op Westeuropees grondgebied, als uitvloeisel van het NAVO-dubbelbesluit van 1979, betekent volgens D 66 dat over de inzet daarvan ingeval van een conflict een specifieke gezamenlijke besluitvorming door de Verenigde Staten en de Westeuropese plaatsingslanden noodzakelijk is. (Zie ook: Westeuropese veiligheid.)

6) Het besluit van de regering van juni 1984 met betrekking tot plaatsing van nieuwe middellange-afstandskernwapens op Nederlands grondgebied heeft D 66 afgewezen. Het brengt de wapenbeheersing niet nabij, terwijl meer aandacht is geschonken aan nationale partijpolitieke belangen dan aan de Europese veiligheid.

7) In januari 1986 zullen de huidige Nederlandse kernwapentaken door Nederland onder de loupe worden genomen. D'66 meent dat een beslissing over het al dan niet handhaven van de huidige Nederlandse kernwapentaken (zie par.2.3.5.3.4) moet worden genomen op basis van de merites van elk van deze kernwapens en van de kosten van alternatieven daarvoor, alsmede op grond van de bijdrage van deze kernwapens aan de afschrikkingsfunctie. Dit betekent dat D 66 een directe samenhang tussen de Nederlandse kernwapentaken en de plaatsing van kruisraketten afwijst.

2.3.6 Aanpassing NAVO-strategie

Het terugdringen van de rol van de kernwapens heeft gevolgen voor het NAVO-strategie. De nadruk zal in deze strategie meer moeten liggen op een aangepast conventioneel operationeel concept: meer defensieve wapensystemen, zoals antitank- en luchtafweerswapens. Vermindering van het conventionele vermogen van onze strijdkrachten zonder meer is dan ook ongewenst, tenzij als resultaat van Oost-West-onderhandelingen (zie 2.3.4).

De territoriale verdediging, die moet zorgen voor beveiliging van de mobilisatie van onze troepen, is van groot belang. D 66 meent, dat territoriale verdedigingseenheden ook inzetbaar moeten (kunnen) zijn in geval van een doorbraak in de tweede lijn.

In een defensieve strategie speelt de civiele verdediging een grote rol. De bescherming van het maatschappelijk leven in ons land is niet een zaak van alleen de krijgsmacht. Defensie is afhankelijk van de gemotiveerdheid van de bevolking. Voorlichting over civiele verdediging moet die gemotiveerdheid versterken.

Ook de zogenaamde sociale verdediging, waarbij burgerlijk verzet een mogelijke agressor moet weerhouden binnen te vallen en de doelstellingen van een agressor moet ondergraven, is een - overigens beperkte - mogelijkheid in het verlengde van de (civiele) verdediging, die aandacht verdient.

Niettemin is het vraagstuk van de plaatsing van kruisraketten in Nederland in een nieuwe fase gekomen. Ondanks verzet van D66 is het besluit tot plaatsing genomen en zal vermoedelijk nog vóór de verkiezingen een verdrag worden gesloten. D66 wenst ook tijdens de verdragsperiode belangrijke veranderingen in het internationale krachtenveld aan te grijpen om met de verdragspartner een andere uitwerking van het verdrag te bespreken. Daarbij dient het principe van wederzijdse instemming met mogelijke veranderingen in de uitwerking voorop te staan.

D66 zal zich inspannen en naar wegen blijven zoeken om totstandkoming te bevorderen van een overeenkomst tussen het Oostblok en het Westerse bondgenootschap over vermindering van het aantal middellange afstandswapens.

Essentieel is nu dat de Europese NAVO-landen zo mogelijk gezamenlijk aandringen op een spoedig akkoord in Genève, waarbij het aantal middellange afstandswapens in ieder geval in Europa en zo mogelijk mondiaal aanzienlijk wordt verminderd door middel van ontmanteling.

2.3.7 Defensieplanning

De in 1976 ontwikkelde Nederlandse Defensieplanning (NDPP), waarbij planning bij land-, lucht- en zee-macht is geïntegreerd, moet worden voortgezet. Daarmee kan de kwaliteit en de betaalbaarheid van onze defensieplanning beter worden bepaald, terwijl ook de politieke controle met dit planningsysteem wordt verbeterd. De vaststelling van het defensiebeleid, van de financiering en van de operationele doelstellingen en prioriteiten dient te geschieden in de centrale organisatie en niet bij de verschillende krijgsmacht-onderdelen, zoals momenteel het geval is. De uitvoering, daarentegen, dient te liggen bij de diverse krijgsmachtdelen. In de defensieplanning moet voor de defensieve kracht van het defensiepotentieel expliciet rekening worden gehouden met het belang van een balans tussen de wapensystemen en hun bescherming. De mate van kwetsbaarheid van het eigen defensiepotentieel is immers van groot belang voor de daadwerkelijke defensieve kracht van de strijdkrachten. De krijgsmacht-onderdelen kennen een aantal kwetsbare punten, enerzijds tengevolge van technische mankementen - en anderzijds tengevolge van storende invloeden door vijandelijke acties van buiten. D 66 staat het uitvoeren van kwetsbaarheidsanalyses voor. Een doelgericht aanschaffingsbeleid moet ertoe leiden dat de kwetsbare elementen bij de verschillende krijgsmacht-onderdelen met voorrang worden opgeheven. Vanzelfsprekend is het NDPP gebaseerd op de NAVO-planning, die zich weer moet oriënteren op moeilijk meetbare bedreigingsfactoren voor het bondgenootschap. Om de NAVO-planning zo evenwichtig mogelijk te maken zou de NAVO de bevindingen van onafhankelijke instituten meer in zijn analyses moeten betrekken. Daarmee moet worden vermeden dat bij de planning teveel wordt uitgegaan van meest ongunstige situaties. D 66 hecht eveneens veel belang aan het systematisch integreren van de aspecten van wapenbeheersing in het NAVO-planningsproces (zie ook 2.3.4.5).

2.3.8 Financiën

Het meerjaren-financieringsplan van Defensie heeft als uitgangspunt voor de lange termijn een reële stijging van uitgaven van 3% per jaar, zoals in 1977 in NAVO-verband is overeengekomen. Deze norm kan richting geven aan de uitgavenontwikkeling, maar mag geen absoluut karakter krijgen. De feitelijk gewenste hoogte van de norm is voor D 66 afhankelijk van de financiële consequenties van een aanpassing van de NAVO-strategie. De defensieuitgaven zijn onderdeel van de totale overheidsuitgaven. Bij bezuinigingsoperaties kunnen de defensieuitgaven niet zonder meer buiten schot blijven. Het mag niet zo zijn dat tengevolge van een te optimistische en onrealistische financiële planning financiële tegenvallers worden afgewenteld op de exploitatie-uitgaven. Daarmee wordt de inzetbaarheid van de krijgsmacht ondergraven. Een realistische financiële planning vereist, bij beperkte financiële middelen, fundamentele keuzes over de structuur van de Nederlandse defensie.

D 66 kiest voor investeringen die zijn gericht op het completeren en het optimaal inzetten van bestaande defensieve wapensystemen (bijvoorbeeld munitie en doelopsporingsmiddelen). Daarmee kunnen de exploitatiekosten binnen de perken worden gehouden en kan de inzetbaarheid worden vergroot.

Beperking van de exploitatiekosten van het materiaal kan ook worden gevonden door een verdergaande invoering van simulatie-oefenmateriaal. Ondanks beperkte oefenmogelijkheden kan zo de geoefendheid van het personeel worden verzekerd.

De beperkte beschikbaarheid van budgettaire middelen, gecombineerd met de hoge technologische eisen van een adequaat defensiepotentieel, noodzaakt tot rationalisatie, specialisatie en (waar mogelijk) takenruil in bondgenootschappelijk verband. Ook de hoge energielasten vragen om een rationeel gebruik. Waar mogelijk zal de krijgsmacht moeten overgaan op goedkopere bronnen van energie.

2.3.9 Materieelbeleid

2.3.9.1 Materieel-exploitatie

De materieel-exploitatie is van grote invloed op de effectiviteit van de defensie-inspanning. Het legt echter ook een aanzienlijk (en toenemend - zie ook 2.3.8) beslag op de financiële middelen. Doordat deze kosten in de defensiebegroting niet samenhangend zichtbaar worden gemaakt, is politieke controle niet mogelijk. D'66 staat derhalve het opstellen van materieel-exploitatieplannen vóór, die aansluiten op de materieel-investeringsplannen.

2.3.9.2 Internationale samenwerking

De stijgende kosten van moderne wapensystemen maken samenwerking bij de productie en standaardisatie van het materieel noodzakelijk. Ook dient verdere samenwerking met de NAVO-partners een takenruil mogelijk te maken, die tot kostenverlaging kan leiden.

De Westeuropese programmagroep IEPG is het aangewezen kader voor samenwerking op materieel gebied, met name zolang de Verenigde Staten niet bereid zijn tot een evenwichtige samenwerking op dit gebied met de Europese partners. Binnen dit kader zal de overheid haar relaties met het Nederlandse bedrijfsleven zowel op productie- als op wapenexportgebied, gestalte moeten geven. D'66 bepleit een overheidsaankoopbeleid, dat op basis van wederkerigheid wordt opengesteld voor de andere leden van de IEPG.

Indien de Nederlandse industrie om industriepolitieke redenen defensieorders krijgt, dient deze steun niet alleen ten laste van de defensiebegroting te worden gebracht. De door D'66 nagestreefde wapenbeheersing impliceert een terughoudend wapenexportbeleid, zeker waar dit zich richt op de Derde Wereld.

In samenwerking met de IEPG-partners zal moeten worden gewerkt aan een Europees wapenexportbeleid in deze zin. Door samenwerking kan een zelfvoorzienende defensie-industrie in West-Europa worden opgebouwd, zonder dat wapenexport naar de Derde Wereld om industriepolitieke redenen een zwaar accent krijgt.

2.3.10 Wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling

Een betrouwbare en optimaal functionerende defensie vereist de beschikking over technisch geavanceerd materieel. Meer in het algemeen is het niveau van de militaire technologie een zeer belangrijke factor in de militaire krachtsverhoudingen. De toegang tot technisch geavanceerd en optimaal inzetbaar militair materieel stelt hoge eisen aan wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling.

Tevens echter bergt een grote aandacht voor wetenschappelijk onderzoek naar en ontwikkeling van militaire technologie het risico in zich van een ongecontroleerde opstuwung van de wapenwedloop. Politieke controle op de onderzoeks- en ontwikkelingsactiviteiten is van belang, opdat daarbij ook met meer algemene aspecten, zoals wapenbeheersing, rekening kan worden gehouden (zie ook 2.3.5.3.1).

2.3.11 Ruimtelijke ordening en milieu

Ruimtelijke ordening

Een goed functionerende krijgsmacht vereist de beschikbaarheid over voldoende en goede ruimten voor oefening en opslag. Speciale aandacht vereisen vliegvelden, oefenterreinen, schietterreinen en munitieopslag. De mogelijkheden in Nederland zijn beperkt, zodat het noodzakelijk is om prioriteiten te stellen. Bij de keuze en het gebruik van terreinen zijn voor D'66 de volgende overwegingen van belang:

- militaire activiteiten in verstedelijkte gebieden moeten waar enigszins mogelijk worden geweerd, c.q. ontmanteld;
- gebruik van militair belangrijke recreatiegebieden moet zoveel mogelijk worden beperkt;
- militaire activiteiten in natuurgebieden dienen tot het uiterste te worden vermeden en zijn niet aanvaardbaar, wanneer daardoor de natuur ernstig wordt belast.

Milieu

Het voorkomen, c.q. beperken van grond-, water- en luchtvervuiling, alsmede van geluidshinder, dient ook bij Defensie grote aandacht te hebben. Concreet betekent dit, dat in de materieelplannen afdoende beschermende maatregelen moeten zijn/worden opgenomen tegen (potentiële) bronnen van vervuiling en geluidshinder.

2.3.12 Personeelbeleid

2.3.12.1 Inleiding en uitgangspunten

De krijgsmacht wordt gedragen door de mensen die daarvan deel uitmaken. Dit betekent derhalve dat de krijgsmacht zodanig moet zijn ingericht, dat zij maatschappelijk volledig wordt aanvaard en tevens een optimale motivatie waarborgt. Dit laatste is ook heel belangrijk in verband met het functioneren van de krijgsmacht.

Materieel en personeel zijn gelijkwaardige componenten van de krijgsmacht. De grote aandacht voor de investeringssector, echter, dreigt de personeelsbelangen direct en indirect (via de problemen in de exploitatiesfeer) te overschaduwen. D'66 vindt dit onacceptabel en staat voor, dat de personeelsbelangen als integreerend onderdeel in het defensiebeleid worden meegenomen.

2.3.12.2 Inspraak

Beleidsbeslissingen die het personeel direct of indirect raken, mogen niet worden genomen zonder dat het personeel bij de totstandkoming daarvan betrokken is geweest. De verschillende belangen- en vakverenigingen (zoals het Georganiseerd Overleg Militairen) hebben hierbij een belangrijke functie en moeten derhalve daadwerkelijk medezeggenschap hebben.

Ook op gedecentraliseerd niveau, bijvoorbeeld op de onderdeelsraden en het werkoverleg, is het van belang dat inspraak tot zijn recht komt. D'66 staat voor dat bij de ontwikkelingen, die zich hier in de maatschappij voordoen, aansluiting wordt gezocht.

Het systeem van coöptatie bij benoemingen dient te vervallen.

2.3.12.3 Rechtsbescherming

D'66 acht de toepassing van het burgerlijk recht, in plaats van het militair strafrecht, op militairen - zeker in vredetijd - een zaak van groot belang.

Stakingsrecht voor militairen is strijdig met de specifieke eisen die aan de krijgsmacht worden gesteld en is derhalve niet realiseerbaar. De arbeidsomstandighedenwet dient in principe ook onverkort te gelden voor Defensie.

2.3.12.4 Gewetensbezwaarden

Het kan voorkomen dat personeelsleden van de krijgsmacht morele bezwaren hebben bij het vervullen van bepaalde taken, in het bijzonder die welke betrekking hebben op de kernwapentaken van de Nederlandse defensie. Zonder af te willen doen aan het vereiste van een goede inzetbaarheid van alle krijgsmachtonderdelen is D'66 er veel aan gelegen dat binnen de krijgsmacht de problemen van gewetensbezwaarden waar mogelijk tegemoet worden getreden. Dit impliceert flexibiliteit in het plaatsingsbeleid zodanig, dat de bereidheid bestaat om in een concreet geval de mogelijkheden van zo min mogelijk belastend werk te bezien. Eveneens moet door middel van een uitgebreid en regelmatig voorlichtingsprogramma op de problemen van (potentiële) gewetensbezwaarden worden ingespeeld. Tenslotte kan de geestelijke verzorging hier belangrijk ondersteunend werk verrichten. Dit betekent derhalve dat er voldoende verzorgers van alle geestelijke stromingen in de krijgsmacht dienen te zijn.

2.3.12.5 Dienstplichtbeleid

D 66 is voorstander van een krijgsmacht, bestaande uit beroepskader en dienstplichtigen. Doordat de krijgsmacht is geworteld in de maatschappij en daarmee nauw voeling onderhoudt, met name door de regelmatige instroming van dienstplichtigen, kan een maatschappelijk isolement worden voorkomen. Aan het (huidige) dienstplichtsysteem kleven echter bezwaren. Slechts ongeveer een derde van de dienstplichtigen komt in werkelijke dienst op. Het systeem waarmee wordt bepaald wie er in werkelijke dienst moet opkomen is onbevredigend. Omdat ook na de lichamelijke en psychologische test het aanbod de vraag naar dienstplichtigen nog ruim overtreft, is de toekenning van vrijstelling willekeurig. Dat leidt tot onaantvaardbare rechtsongelijkheid. D 66 wil als grond voor vrijstelling aan de bestaande regeling toevoegen dat, indien men een baan heeft aangeboden gekregen die men zou verliezen bij opkomst in werkelijke dienst, men vrijstelling kan aanvragen. D 66 wil bovendien de gronden waarop een dienstplichtige kan worden erkend als gewetensbezwaarde sterk versoepelen. Door het zeer ruime aanbod moet het mogelijk worden eerder dan tot nu het geval was een dienstplichtige als gewetensbezwaarde te erkennen. Zij die militaire dienst weigeren, dienen in beginsel vervangende dienst te vervullen. De beoordelende instantie moet de bevoegdheid hebben in uitzonderlijke gevallen de gewetensbezwaarde vrijstelling te geven. Bij totaalweigeren staat D 66 een gevangenisstraf voor van maximaal vier maanden. Ook inzake totaalweigeraars dient een beoordelende instantie bevoegd te zijn in uitzonderlijke gevallen vrijstelling te verlenen. De motivatie - en daarmee samenhangend de inzetbaarheid van de dienstplichtige militair - evenals uiteraard die van de beroepsmilitair, wordt in het bijzonder ook bepaald door de arbeidsomstandigheden en arbeidsvoorwaarden. D 66 hecht er zeer aan, dat de arbeidsomstandigheden en arbeidsvoorwaarden aansluiten op de normen en ontwikkelingen in de burgermaatschappij. Dit geldt niet alleen voor de zaken zoals financiële beloning, de ziektekostenregeling, de legering en de voeding, maar evenzeer voor de rechtspositie, de meningsuiting en zaken in de persoonlijke sfeer

(bijvoorbeeld "privacy"). Het D-66-beleid is erop gericht om deze voorwaarden te verbeteren daar, waar de huidige situatie daartoe aanleiding geeft.

2.3.12.6 Vrouw in de krijgsmacht

De operationele inzetbaarheid van vrouwen in de krijgsmacht is niet minder dan die van mannen. Derhalve staat D 66 voor dat alle krijgsmachtfuncties, ook die in het centrale apparaat, daadwerkelijk voor vrouwen worden opengesteld. Een goede integratie van vrouwen in de krijgsmacht vraagt een verantwoorde planning. Van belang daarbij zijn onder meer een goede voorlichting (ook aan het bestaande krijgsmachtpersoneel!), een proces van geleidelijkheid (bijvoorbeeld een differentiëring naar krijgsmacht-onderdeel), een aangepaste opleidingsstructuur en aangepaste materiële voorzieningen. Plannen met betrekking tot de invoering van een dienstplicht voor vrouwen acht D 66 prematuur. In een lange-termijnplanning van het dienstplichtbeleid past echter het nadenken over de merites en de praktische consequenties hiervan.

D66 pleit ervoor de achterstand van vrouwen in de krijgsmacht te corrigeren door het invoeren van een dienstrecht, waarbij in principe alle dienstplichtfuncties voor vrouwen worden opengesteld. Uit oogpunt van positieve discriminatie bestaat er geen bezwaar tegen om vrouwen gedurende een aantal jaren contracten voor 24 maanden aan te bieden. De beloning van deze vrouwen moet echter gelijke tred houden met die van mannen.

2.3.12.7 Burgerpersoneel

D 66 acht verschillen in de mogelijkheden voor burgerpersoneel en militair personeel binnen de krijgsmacht niet acceptabel, wanneer deze niet samenhangen met de aard van de functie. Bijzondere aandacht verdienen de promotie-mogelijkheden voor en het loopbaanbeleid inclusief begeleidende opleidingsactiviteiten ten behoeve van burgerpersoneel. Deze zijn momenteel onvoldoende.

3 MELVAARTSCHEPPEND VERMOGEN VAN ONZE SAMENLEVING

3.1 INLEIDING

Het vermogen van de westerse samenleving om welvaart te scheppen is in de eerste plaats afhankelijk van de organisatie van de samenleving zelf. Essentieel hierbij zijn het handhaven van een zo hoog mogelijk technologisch ontwikkelingsniveau, een rationeel beheer van natuurlijke hulpbronnen en het scheppen van voldoende ruimte voor de ontplooiing van het menselijk vernuft op technisch, industrieel, commercieel en sociaal gebied.

Politieke beslissingen hebben daardoor steeds grotere gevolgen voor dit welvaartscheppend vermogen. Meer dan ooit is onze welvaart echter verbonden met wat er in de wereld gebeurt. Met name Europa wordt steeds meer ons vaderland. Wat daar tot stand wordt gebracht (of wordt nagelaten) bepaalt in toenemende mate ons lot. Daarom is de centrale politieke uitdaging voor het komende decennium het vinden van een sociaal-economische structuur en cultuur in Europa die enerzijds dynamisch en efficiënt genoeg is om de Europese burgers structurele welvaart te geven en die anderzijds zo is uitgerust dat de traditionele Europese waarden van respect voor het individu, tolerantie en solidariteit nieuwe kracht en inhoud krijgen. Dit laatste impliceert dat naast een economisch herstelbeleid vooral ook nieuwe visies moeten worden ontwikkeld op de vormgeving van de arbeidsorganisatie in de ondernemingen en op de inrichting van systemen van sociale zekerheid.

Een verantwoord stimulerend sociaal-economisch beleid is daarom altijd een internationaal gericht beleid. Nu reeds zijn de belangrijkste Nederlandse ondernemingen internationaal georganiseerd. Dit proces van internationalisatie zal zich de komende jaren ongetwijfeld voortzetten en vereisen dat steeds nadrukkelijker rekening wordt gehouden met de internationale context waarin het bedrijfsleven grotendeels functioneert. Met intensiteit moet worden gestreefd naar een ingrijpende integratie en coördinatie van het beleid op Europees niveau. Europese integratie staat voor D'66 bovenaan op de politieke agenda, ook als er geen Europese verkiezingen voor de deur staan.

Tegen deze achtergrond kiest D'66 voor een maximale bevordering van nieuwe industriële technologie en met name voor de informatietechnologie in internationaal en vooral Europees verband.

In de samenleving zal voldoende ruimte moeten worden geschapen, zowel in de wetgeving als in de economie voor een gezonde ontwikkeling van het particulier ondernemerschap dat in de D'66-visie mede drager is van technologische en sociale innovatie. De nieuwe vormen van bedrijvigheid zullen vele mensen de kans geven om voor zichzelf te beginnen. De zelfstandige ontplooiing en de mondigheid van de mens zullen hierdoor worden versterkt.

De maatschappelijke transformatie die thans onder invloed van met name de informatie-technologie plaatsvindt is van dien aard, dat van de overheid een actieve rol gevraagd wordt om het vernieuwingsproces in goede banen te leiden en stimulerend op te treden. (Zie ook hoofdstuk 4).

Wat deze rol van de overheid betreft kent D'66 geen dogmatische stellingname. D'66 verzet zich zowel tegen de neiging bij de sociaal-democraten de overheid tot een almachtig instrument van inkomensherverdeling te maken als tegen de opvatting van de liberalen dat de overheid zich zo min mogelijk met de economie moet bemoeien. De vraag of en in welke mate de overheid in

de samenleving dient in te grijpen dient telkenmale getoetst te worden op zakelijke gronden en aan het beginsel van de solidariteit. Duidelijk is dat bij nieuw-optredende knelpunten in de samenleving de rol van de overheid een actievere zal dienen te zijn.

Willen wij de marktsector herstellen dan zullen zowel in het kader van het internationaal gecoördineerde als van het specifiek nationale beleid in de komende jaren nog een aantal ingrijpende maatregelen nodig zijn. Deze maatregelen zullen ook negatieve consequenties hebben voor de inkomensontwikkeling en verdeling en voor de publieke voorzieningen. De uitdaging voor politieke partijen moet er volgens D'66 niet in bestaan de effecten van deze maatregelen te ontkennen, dan wel ze te voorkomen. De echte uitdaging ziet D'66 hierin gelegen deze maatregelen zodanig vorm te geven en in hun effecten zo te verdelen dat we een sociaal-economische structuur en cultuur bereiken die recht doet aan de genoemde traditionele Europese waarden van respect voor het individu en tegelijk van solidariteit.

In de informatiemaatschappij die zich aandient zullen de grenzen tussen werk en vrije tijd door elkaar gaan lopen. Werk zal ook minder aan bepaalde tijden en plaatsen gebonden zijn. Voor D'66 is dit een goede gelegenheid om haar overtuiging door te zetten, dat er een evenwicht moet komen in de waardering van betaald en onbetaald werk en een gelijke verdeling over mannen en vrouwen. Uiteraard neemt dit niet weg dat de hoeveelheid beschikbaar betaald werk zo rechtvaardig mogelijk verdeeld dient te worden over allen in de samenleving. Deze rechtvaardige verdeling moet dan ook een doelstelling zijn van het sociaal-economisch beleid. Gedwongen werkloosheid is zonder twijfel een van de belangrijkste obstakels voor de door D'66 nagestreefde emancipatie van vrouwen en mannen. Bij het bepalen van haar prioriteiten zal D'66 dan ook voorrang verlenen aan werkgelegenheid bevorderende maatregelen. Daarbinnen past de overtuiging dat mensen gevormd moeten worden tot het economisch zelfstandig functioneren. In die zin is het verwerven van een positie op de arbeidsmarkt in eerste instantie een persoonlijke verantwoordelijkheid. De collectieve verantwoordelijkheid bestaat erin te zorgen voor voldoende en volwaardige arbeidsplaatsen en gelijke kansen te bevorderen. Hierbij dienen korte-termijn-oplossingen geen afbreuk te doen aan de mogelijkheid op langere termijn betere resultaten te bereiken.

Ons stelsel van sociale zekerheid is nog te veel gebaseerd op de situatie zoals die bestond toen het tot stand kwam: op het traditionele gezin waarin één persoon (meestal de man) de kost verdient voor de ander(en). D'66 is van mening dat de rechten in de sociale zekerheid geïndividualiseerd dienen te worden. Ieder die werkloos of arbeidsongeschikt wordt heeft recht op een individuele uitkering. De duur daarvan is nog beperkt tot 4 jaar, maar kan uitgroeien naarmate arbeidsduurverkorting en de economische situatie dat beter mogelijk maken. Het perspectief voor een groei naar volledige individualisering dient daarbij open te blijven.

De bruto kosten van arbeid dienen structureel te dalen ten opzichte van de kosten van kapitaal om zodoende de geforceerde vervanging van arbeid door kapitaal af te remmen. Daarom zal de loonontwikkeling moeten worden beperkt en zal de extra economische groei moeten worden gebruikt om te komen tot verlaging van de collectieve lastendruk. Dit heeft weer tot gevolg dat de verschillen tussen bruto- en netto-lonen zullen afnemen en hand in hand daarmee de neiging van sommigen hun toevlucht te zoeken in het zwarte circuit. Ook de

werkgelegenheid zal hiervan profiteren aangezien het goedkoper wordt mensen in dienst te nemen. Om scheefgroei te voorkomen met die sectoren die weinig arbeid gebruiken en tegelijk grote winsten maken dienen dan wel geïnvesteerd kapitaal dan wel toegevoegde waarde dan wel de winst zwaarder te worden belast. Het financieringsstekort is een blok aan het been van de overheid als gevolg van de toenemende rente- of aflossingsverplichtingen en moet verder worden verlaagd. Het tempo van de tekort-verlaging moet echter worden afgestemd op de noodzaak van een internationaal gecoördineerd anti-cyclisch conjunctuurbeleid.

De nieuwe hoogwaardige technologieën bieden tevens uitstekende mogelijkheden om de negatieve gevolgen van economische groei (bijvoorbeeld milieuschade) te beperken. Veelal betekenen zij ook een besparing van de energie door het toepassen van andere en betere productieprocessen. Zo kan de bevordering van de nieuwe technologie een bijdrage leveren tot zowel welvaartsbehoud als verbetering van de kwaliteit van het bestaan.

3.2 ARBEID EN SOCIALE ZEKERHEID

3.2.1 Situatieschets en toekomstvisie

De afgelopen jaren werden gekenmerkt door het ontstaan van massale en langdurige werkloosheid. Daarbij kon een opvallend verschil in prestatie worden gesignaleerd tussen de Verenigde Staten en Japan enerzijds en West-Europa anderzijds: in de periode 1973-1983 werden in de Verenigde Staten per saldo 18 miljoen nieuwe banen geschapen en 5 miljoen in Japan. In West-Europa gingen in diezelfde periode per saldo 1½ miljoen banen verloren. Hierdoor verdwenen tal van kansen voor met name jongeren en vrouwen om deel te nemen aan het arbeidsproces. Nederland behoort met zijn werkloosheidspercentages van 15% van de beroepsbevolking tot de koplopers in de Europese Gemeenschap.

Nog opvallender worden de verschillen tussen de Verenigde Staten en Japan enerzijds en Europa anderzijds als men de duur van de werkloosheid in het beeld trekt. In de EG maken de langdurig werklozen (langer dan een jaar) ongeveer 40% van het totaal uit (Nederland 43%) en in de Verenigde Staten en Japan ongeveer 15%. We kunnen ons afvragen wat de voornaamste oorzaken zijn van de verschillen tussen de Europese Gemeenschap, de Verenigde Staten en Japan. In Japan neemt men genoegen met een lagere levensstandaard dan in de EG, d.w.z. de loonkosten zijn lager. Echter, in Japan is er een vrij groot dualisme in de economie: grote ondernemingen met mensen voor hun leven in vaste dienst, naast een hele schaar kleine ondernemingen met veel minder goede arbeidsvoorwaarden, die de klappen van de economische neergang grotendeels opvangen. Dit beïnvloedt de Japanse statistieken ongetwijfeld, die er daarom vaak beter uitzien dan elders.

In de Verenigde Staten hebben veel werknemers veel minder zekerheid dan in Europa. Je kunt er zo worden ontslagen. Voordeel is, dat ondernemers daardoor soepel kunnen inspelen op de fluctuaties in de economie. Keerzijde is de weinig rooskleurige positie van de werklozen, waarvan er velen onder het bestaansminimum zitten.

Kennelijk zijn de mindere waarborgen in Japan en de Verenigde Staten er nu juist de oorzaak van dat de nieuwe technologie er beter gedijt en de werkloosheid afneemt. Dat is een onaangename constatering, want in Europa zijn we nu juist zo trots op onze waarborgen, die we beschouwen als verworvenheden. Wellicht moeten

we constateren dat de Westeuropese verzorgingsstaat te log en verstarnd is om in een snel technologisch innoverende wereldeconomie concurrerend mee te doen.

Hoe het ook zij, de Westeuropese landen - en met name Nederland - dienen hun economische resultaten aanmerkelijk te verbeteren en de welvaartstaat flexibeler te maken. Niettemin zal ook dan nog de doelstelling van volledige werkgelegenheid in de traditionele betekenis van deze term zeer moeilijk te realiseren zijn - temeer omdat het aandeel van de zogenaamd langdurig werklozen niet direct zal dalen. Het behoeft dan ook geen verwondering dat het in Nederland denken over werkgelegenheidsbeleid, arbeid en - daarmee in samenhang - sociale zekerheid, sterk in beweging is. Hierbij zijn de volgende factoren van belang:

- a. het gegeven dat er onder invloed van de technische ontwikkeling en de internationale concurrentie sprake is van snelle veranderingen in de structuur van de economie, waardoor enerzijds in met name traditionele sectoren bepaalde soorten arbeid in hoog tempo worden afgestoten en anderzijds vraag naar andere vormen van arbeid ontstaat. Traditionele vakken en beroepen verouderen steeds sneller, terwijl nieuwe moeten worden aangeleerd. Er worden daarom nieuwe en veel hogere eisen gesteld aan het aanpassingsvermogen van de mens en aan de flexibiliteit van de arbeidsmarkt. Beroepszekerheid lijkt op langere termijn alleen verzekerd te kunnen worden indien de mogelijkheid en bereidheid tot om- en bijscholing in ruime mate voorhanden is. Een bijzonder probleem vormen de huidige langdurig werklozen, die onvoldoende op een dergelijke situatie voorbereid zijn geweest en steeds meer moeilijkheden ondervinden bij hun herintegratie in het arbeidsproces;
- b. onder invloed van deze ontwikkeling is een onaantvaardbare maatschappelijke tweedeling ontstaan tussen mensen die wel en mensen die geen financieel lonende arbeid verrichten;
- c. de inrichting van het stelsel van sociale zekerheid is onvoldoende aangepast aan bovengenoemde nieuwe omstandigheden. Het stelsel van sociale voorzieningen en uitkeringen is nog teveel gebaseerd op het uitgangspunt dat mensen op korte termijn weer een volledige betaalde baan zullen moeten kunnen vinden - hetgeen niet altijd even realistisch is. Bovendien is het stelsel nodeloos ingewikkeld, hetgeen oneigenlijk gebruik en fraude in de hand werkt. De op zich wenselijke bestrijding daarvan leidt veelal tot soms vergaande inbreuken op de privacy van uitkeringsgerechtigden. De verzorgingsstaat is daardoor bemoeizieke trekken gaan vertonen;
- d. de toenemende erkenning dat het individu - en niet de leefeenheid - grondslag moet zijn van het fiscale en sociale zekerheidsstelsel. Hiermee kan tevens een einde worden gemaakt aan bepaalde thans veel voorkomende privacy-inbreuken door uitkeringsinstanties.

3.2.2 Politieke uitgangspunten

1. Zoals reeds in paragraaf 3.1 werd aangegeven streeft D'66 naar een situatie, waarin elk mens in de samenleving een zinvolle taak en een eigen verantwoordelijkheid kan verwerven. Doelstelling van het sociaal-economische beleid moet dan ook zijn dat op langere termijn ieder mens die dat wil kan deelnemen aan het arbeidsproces. Het bevorderen van een evenwichtige economische groei, die gepaard gaat aan rechtvaardiger verdeling van betaalde arbeid

- (en inkomen) - ook tussen mannen en vrouwen - is hiervoor een eerste vereiste. Bedacht moet evenwel worden, dat een streven naar een betere verdeling, dat ten koste gaat van een evenwichtige economische groei, contra-productief is. Een dergelijk beleid wordt dan ook door D 66 afgewezen (zie ook 3.3.2).
2. Een tweede vereiste is, dat de toenemende tweedeling in de samenleving tussen mensen die wél en mensen die geen financiële lonende arbeid verrichten wordt doorbroken. Teneinde tot deze gewenste sociale innovatie te komen, is naast een rechtvaardiger verdeling van betaalde arbeid en inkomen, een grotere maatschappelijke erkenning nodig van de waarde van onbetaalde arbeid. Dit moet tot uitdrukking komen in een aanpassing van het stelsel van sociale zekerheid - hetgeen overigens niet mag leiden tot een verhoging van de collectieve lastendruk.
 3. Vanwege het te voorzien langdurige tekort aan betaalde banen, is het onontkoombaar dat een groter beroep zal worden gedaan op het eigen initiatief en de individuele verantwoordelijkheid van de burger om tot zinvolle activiteit te komen. Daarnaast zullen van overheidswege omvangrijke programma's moeten worden opgezet om mensen nieuwe kansen te bieden. Te denken valt hierbij aan het tegen lage kosten beschikbaar stellen van voldoende goede omscholingsprogramma's en aan werkervaringsprojecten voor jongeren en herintredende vrouwen.
 4. Voorts moeten optimale voorwaarden worden geschapen voor startend en vernieuwend ondernemerschap, dat ook de drager zal moeten zijn van sociale innovatie. Hiertoe is een kritische inventarisatie nodig van administratieve en wettelijke obstakels, die het ontstaan en de ontplooiing van met name kleinere ondernemingen belemmeren. Het is voor de bloei van deze tak van bedrijvigheid zeer belangrijk dat de collectieve lastendruk en daarmee de bruto kosten van arbeid worden verlaagd en de regelgeving ten aanzien van arbeid wordt vereenvoudigd.
 5. Het gemiddeld stijgende opleidingsniveau, de toenemende decentralisatie van produktie en beheer en de opkomst van nieuwe kleine bedrijven bieden goede mogelijkheden voor een versterking van de mondigheid en medezeggenschap van de burger in zijn werksituatie. D 66 zal van deze mogelijkheden gebruik maken om te blijven ijveren voor een realistische, maar versterkte mate van medezeggenschap in de bedrijven.
 6. Het stelsel van sociale zekerheid dient grondig te worden herijkt teneinde de onder punt 2 genoemde maatschappelijke tweedeling te doorbreken. Uitgangspunt hierbij is, dat in dit stelsel de mens als loontrekker niet langer centraal dient te staan. In een samenleving, waarin vanwege een wijdverbreide langdurige werkloosheid meer nadruk moet komen te liggen op het particulier initiatief - zowel in de formele als in de informele sector - kan deze grondslag niet langer alleenzalmakend zijn.
 7. Discriminatie naar geslacht moet worden uitgebannen. Individualisering, d.w.z. gelijke behandeling van iedere burger, ongeacht woon- en leefsituatie, dient het uitgangspunt te zijn voor het beleid op het gebied van belastingen en sociale zekerheid. Dit betekent dat de tweeverdienerswetgeving in zijn huidige vorm niet kan worden gehandhaafd. Alleen in uitzonderingsgevallen dient de regel van de individualisering te wijken voor het principe van de draagkracht per leefeenheid. Dit is met name het geval voor die regelingen, waarbij het uitkeringsrecht gebaseerd is op de behoefte en niet is gekoppeld aan de verplichting

ting tot betalen van premies, zoals de bijstandsuitkeringen en de individuele huursubsidie.

8. De verzorgingsstaat in zijn huidige vorm vereist een vergaande mate van controle op mogelijk oneigenlijk gebruik van sociale zekerheid. Het stelsel moet zodanig worden vereenvoudigd, dat minder controle nodig is en dientengevolge zo min mogelijk inbreuken op de privacy plaatsvinden. Voorts moet meer ruimte worden geschapen voor het in beroep gaan tegen beslissingen van uitvoeringsinstanties, met name wanneer deze gebaseerd zijn op gegevens, verkregen door middel van privacy-inbreuken.
9. Een doorlichten van het stelsel van sociale zekerheid op arbeidsmarktverstarrende regelingen is gewenst. Een beleid echter dat uitsluitend in dienst staat van verdere bezuinigingen en dat in Nederland een nieuwe armoede en sociale onrechtvaardigheid doet ontstaan, is voor D'66 onaanvaardbaar.
10. De financiering van de sociale zekerheid moet worden vereenvoudigd en dient meer op het beginsel van individuele verantwoordelijkheid gebaseerd te zijn. Dit mag er echter niet toe leiden dat de financiële solidariteit met lichamelijk of maatschappelijk zwakkeren wordt doorbroken.

3.2.3 Arbeid

3.2.3.1 Verdeling van de werkgelegenheid

3.2.3.1.1 Algemeen

Onder invloed van de te verwachten verdere groei van de beroepsbevolking zal de werkloosheid de komende tien jaar hoog blijven. Daarom kiest D 66 voor een herverdeling van werk. Meer mensen kunnen dan aan het arbeidsproces deelnemen.

D'66 streeft daarbij naar een verkorting van de arbeidsduur in zowel nieuwe als bestaande banen. Als vormen van arbeidsduurverkorting (ADV) kunnen worden onderscheiden:

- ADV per dag, bijvoorbeeld een overgang naar een vijfjarige werkdag;
- ADV per week, bijvoorbeeld door een extra vrije (mid)dag;
- ADV per jaar, door middel van meer vakantiedagen;
- ADV per arbeidsleven, door middel van educatief verlof en flexibele pensionering.

Arbeidsduurverkorting moet in de D 66-visie gepaard gaan aan de totstandkoming van een fundamenteel gedifferentieerde arbeidsmarkt qua arbeidsduur, pensioenleeftijd, qua verhouding loonkosten/netto-beloning en qua verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen man en vrouw.

Arbeidsduurverkorting kan niet uniform worden opgelegd door de overheid, doch dient de uitkomst te zijn van overleg tussen sociale partners, vertegenwoordigers van zelfstandigen en de overheid in het kader van het door D 66 voorgestane meerjarig sociaal contract (zie 3.3.1.4).

D66 meent dat arbeidsduurverkorting tot stand dient te komen door middel van een sociaal contract, waarbinnen wordt vastgesteld in welke omvang en in welk tempo deze dient plaats te vinden, dit alles binnen een taakstellend wettelijk kader. Daarbinnen dient de overheid maximale flexibiliteit en keuzevrijheid te laten bestaan voor wat betreft de uitwerking van de arbeidsduurverkorting.

In genoemd wettelijk kader dient ook een voorwaarden-scheppend beleid van de overheid tot uitdrukking te worden gebracht met betrekking tot lastenverlichting om de inkomensgevolgen van arbeidsduurverkorting te verminderen.

Economische groei mag niet het laatste en enige criterium zijn bij de bepaling van omvang en tempo van arbeidsduurverkorting.

D 66 streeft naar een stapsgewijze vermindering van de arbeidsduur tot in totaal 10% in 1990. Bedacht moet daarbij worden dat ADV niet alleen een herverdeling van arbeid inhoudt, maar ook van inkomen. Een dergelijke doelstelling grijpt dan ook diep in in ons sociaal-economisch systeem.

D 66 stelt ten aanzien van ADV een aantal algemene voorwaarden:

- a) ADV mag niet leiden tot de verhoging van de produktiekosten per eenheid produkt en daarmee tot een aantasting van de Nederlandse internationale concurrentiepositie. Dit betekent dat, voorzover ADV niet uit produktiviteitsstijgingen kan worden gefinancierd, dat gepaard moet gaan aan evenredige inlevering van loon.
- b) ADV moet gepaard gaan aan een flexibilisering van de bedrijfsorganisatie en met verlenging van de bedrijfstijd. De extra kosten van het ingewikkelder maken van de organisatie kunnen dan worden terugverdiend door een betere kapitaalbenutting als gevolg van verlenging van de bedrijfstijd. Dit is voor alle bedrijven van belang en in het bijzonder voor kleinere bedrijven. Bij de zeer kleine ondernemingen bestaan echter veelal grenzen aan de flexibiliteit.
- c) Het streven naar een flexibele invoering van ADV verdraagt zich niet met uniforme en starre eisen inzake herbezetting van arbeidsplaatsen. Met moeten indicatieve herbezettingsdoelstellingen worden geformuleerd om de herbezetting te stimuleren en te kunnen nagaan of het gewenste doel werd bereikt. Ondernemingsraden moeten in de D 66-visie meer verantwoordelijkheden worden gegeven voor de verdeling van werk en herbezetting van vrijkomende plaatsen.
- d) De eis van flexibiliteit geldt niet alleen binnen een bedrijf, maar ook tussen bedrijven en sectoren. Sommige sectoren moeten in het kader van het sociaal contract op het punt van ADV meer vooruitgang kunnen boeken dan andere, waar de omstandigheden zich daarvoor minder lenen.
- e) Flexibiliteit van de arbeidstijd als oplossing van organisatorische problemen mag niet leiden tot verslechtering van de rechtspositie van de werknemer en zal geen belemmering mogen zijn voor een juiste verdeling van de arbeid binnens- en buitenshuis.

3.2.3.1.2 Macro-economische aspecten

Teneinde herverdeling van arbeid niet te doen leiden tot een vermindering van de Nederlandse concurrentiepositie moet van overheidswege de volgende aanpak worden gevolgd:

1. arbeidsduurverkorting moet bij voorkeur in overleg met de EEG-partners onderling worden afgestemd ter voorkoming van mogelijke concurrentievervalsingen op de interne EEG-markt als gevolg van uiteenlopend beleid tussen de lidstaten;

2. verhoging van de arbeidskosten dient zonedig te worden tegengegaan door verlichting van de collectieve werkgevers- en werknemerslasten, de inkomstenverlaging voor de collectieve sector die hieruit voortvloeit mag echter niet botsen met de doelstellingen van het macro-economische en financiële beleid.

3.2.3.1.3 Arbeidsmarktaspecten

Op de arbeidsmarkt kunnen zich problemen voordoen als gevolg van additioneel arbeidsaanbod, waardoor de werkloosheid toeneemt als gevolg van arbeidsduurverkorting. Anderzijds kunnen er ook tekorten aan geschoolde werknemers ontstaan, zodat de herbezetting niet kan plaatsvinden en er produktieverlies optreedt. Daartoe moet de overheid de volgende maatregelen treffen:

3. aanmoediging van flexibele pensionering;
4. bevorderen dat jongeren leerperioden in het bedrijfsleven en bij de overheid doorlopen, waardoor zij met ervaring, doch later op de arbeidsmarkt verschijnen;
5. bevorderen van een meer gelijke verdeling van onbetaalde arbeid door het entameren van met name een kortere arbeidsdag (zie ook "Modaliteiten");
6. bevorderen van de scholing, her- en omscholing in de richting van arbeidsvelden, waar zich aanbodsknelpunten voordoen.

3.2.3.1.4 Bedrijfsorganisatorische aspecten

Het streven moet erop gericht zijn het bedrijf en de inzet van arbeid zo flexibel te organiseren dat als gevolg van arbeidsduurverkorting geen produktieverlies ontstaat, bijvoorbeeld tengevolge van een verlies aan bedrijfstijd. De overheid moet bevorderen dat:

7. wettelijke belemmeringen voor een flexibele inzet van arbeid worden weggenomen. Daarnaast moet zij actief de bedrijven voorlichten over diverse mogelijkheden en financiële prikkels ontwikkelen voor bedrijven die tot flexibilisering en ADV overgaan.

Veel bedrijven zijn te klein om na arbeidsduurverkorting tot herbezetting te komen. De overheid moet:

8. hier een grote mate van vrijheid laten, zodat geen bedrijven in gevaar komen.

Bedrijven kunnen door omstandigheden de weg van overwerk verkiezen boven die van herbezetting. De overheid moet:

9. tijdelijk overwerk toestaan, doch streven naar een beperking van systematisch en langdurig overwerk. Een uitzondering kan zich hierbij voordoen in gevallen waarin grote schaarste heerst aan bepaalde soorten hooggeschoolde arbeidskrachten (bijvoorbeeld deskundigen op het gebied van informatica en biotechnologie).

3.2.3.1.5 Inkomensaspecten

Arbidsduurverkorting kan ertoe leiden dat er een derving van inkomens optreedt, die vanuit sociale en economische overwegingen onaanvaardbaar is. Ter voorkoming daarvan dient de overheid, ter gewenning aan de inkomensderving:

10. een financiële tegemoetkoming van maximaal 1½ jaar ten behoeve van de werknemers te verschaffen, indien de herbezetting als gevolg van arbeidsduurverkorting leidt tot een structurele vermindering van de overheids- en sociale zekerheidsuitgaven;

11. speciale aandacht te besteden aan de minima-problemen als gevolg van loonderving en de netto-netto-koppeling van uitkeringen;
12. de deelname te bevorderen van de minder financiële draagkrachtigen aan de (her)scholingsmaatregelen, genoemd onder maatregel 6 (zie hierboven).

3.2.3.1.6 Deeltijdarbeid

Naast collectieve vormen van arbeidsduurverkortung kan men ook op individuele basis minder uren werken in deeltijd. Het risico bestaat dat deeltijdwerkers, als gevolg van collectieve vormen van arbeidsduurverkortung, nogmaals arbeidsduur moeten inleveren en dus tweemaal worden "gepakt". Bovendien kunnen deeltijdwerkers op allerlei wijzen worden achtergesteld bij hun in volle tijd werkende collega's. De overheid moet hier ingrijpen door:

13. het vaststellen van een wettelijk kader, waarin de positie van deeltijdwerkers wordt beschermd en veiliggesteld en waarin wordt gestipuleerd dat alle functies voor deeltijd in aanmerking komen, behoudens omschreven uitzonderingsgevallen.

D 66 wenst de arbeidsduurverkortung te bezien in samenhang met de herverdeling van niet-betaalde arbeid tussen mannen en vrouwen. Vanuit deze optiek verdient een kortere werkdag de voorkeur. Hoewel alle vormen van arbeidsduurverkortung die leiden tot meer werk door D 66 worden toegejuicht, vindt zij dat de overheid:

14. in het bijzonder de kortere werkdag dient te bevorderen, zodat er ook een herverdeling van niet-betaalde arbeid kan plaatsvinden.

3.2.3.1.7 Rol van de sociale partners en de overheid

In de marktsector is een gedecentraliseerde en gedifferentieerde aanpak van de herverdeling van arbeid gewenst. Deze is primair de verantwoordelijkheid van de sociale partners en de vertegenwoordigers van zelfstandigen. Ter stimulering dient de overheid een actief en voorwaardenscheppend beleid te voeren in de vorm van voornoemde veertien maatregelen.

De overheid dient daarnaast een voortrekkersrol te vervullen bij het bereiken van de door D 66 nagestreefde arbeidsduurverkortung van gemiddeld 10% in 1990. Hierbij kunnen onder meer de volgende instrumenten dienen:

- vacatures en nieuwe arbeidsplaatsen moeten in beginsel in deeltijd, c.q. minder dan de volle tijd bijvoorbeeld 20 of 32 uur worden opengesteld;
- in dienst zijnde werknemers dienen te worden gestimuleerd om in deeltijd te gaan werken, c.q. minder dan in volle tijd te gaan werken;
- in bepaalde sectoren kan, afhankelijk van de arbeidsmarktsituatie, reeds verplichte verkortung van de werkweek worden ingevoerd, bij voorkeur via verkortung van de arbeidsdag, met name in het onderwijs en de gezondheidszorg;
- het geven van extra stimulansen voor invoering van deeltijdarbeid/arbeidsduurverkortung, zoals extra formatieplaatsen en ruimere subsidiemogelijkheden voor de gesubsidieerde instellingen;
- het geven van een recht om volletijdarbeid om te zetten in deeltijdarbeid aan bij voorrang jongeren en ouders van jonge kinderen.

3.2.3.2 Arbeidsmarkt

In de afgelopen jaren is de tekortschietende vraag naar arbeid van overheersende invloed geweest op de werking van de arbeidsmarkt. Dit heeft ertoe geleid dat het vraagstuk van de aansluiting tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt enigszins naar de achtergrond is gedrongen. Desalniettemin is blijvende aandacht voor dit vraagstuk noodzakelijk. Enerzijds omdat ook in de huidige situatie nog knelpunten op de arbeidsmarkt voorkomen, onder andere samenhangend met de kwaliteit van de arbeidsplaats en de te geringe mobiliteitsgeneigdheid. Anderzijds omdat bij een aantrekkende vraag - tengevolge van economisch herstel en arbeidsduurverkortung - zich wederom een gebrekkige aansluiting tussen vraag en aanbod zal manifesteren indien niet op die ontwikkeling wordt geanticipeerd. Naast een aantrekkende vraag zal de werking van de arbeidsmarkt in de nabije toekomst onder invloed komen te staan van veranderingen in de sectorstructuur, van de technologische ontwikkeling, van een toenemende participatie van vrouwen, van vergrijzing en van variabele werktijden.

Het verwerven van een positie op de arbeidsmarkt is in eerste instantie een persoonlijke verantwoordelijkheid. Daarnaast is het een collectieve verantwoordelijkheid om te zorgen voor voldoende en volwaardige arbeidsplaatsen en voor het bevorderen van gelijke kansen (zie 3.2.3.2.5). In een situatie van een gebrek aan voldoende "passende" arbeidsplaatsen kan invulling van die verantwoordelijkheid inhouden dat men de eigen kansen tracht te vergroten door zich (al dan niet tijdelijk) ruimer te oriënteren dan voorheen. Als zodanig komen in aanmerking een oriëntatie op arbeidsplaatsen, waarvoor een ruime mate van mobiliteitsbereidheid vereist is (3.2.3.2.3), op scholingsmogelijkheden (3.2.3.2.2) en op arbeidsplaatsen met een (voorlopig) minder dan gangbare arbeidsduur (3.2.3.1.6).

De eisen die moeten worden gesteld aan een flexibele werking van de arbeidsmarkt, bewegen zich in het spanningsveld tussen doelmatigheid en billijkheid. Een doelmatige werking van de arbeidsmarkt kan worden bevorderd door het versoepelen van regels en procedures en door pas in laatste instantie tot invoering van allocatiebelemmerende maatregelen over te gaan. Als voorbeelden zijn te noemen het automatisch verstrekken van ontslagvergunningen, tenzij de tegenpartij bezwaar aantekent en het zo weinig mogelijk - bij voorkeur niet - gebruik maken van quoteringsmaatregelen. Ook een verruiming van het begrip passende arbeid draagt bij aan de doelmatige werking van de huidige en toekomstige arbeidsmarkt. Met het oog op de billijkheid dient de verruiming van het begrip passende arbeid wel aan grenzen te zijn gebonden. Grenzen die kunnen worden gevonden door te werken met beroepenfamilies, dat wil zeggen groepen van beroepen met meerdere gemeenschappelijke kenmerken en die voor aanvaarding van passende arbeid in aanmerking komen. Indien daarbij in individuele gevallen sprake is van inkomensachteruitgang dient die achteruitgang geleidelijk te geschieden. Een ander billijkheidsaspect is de aandacht die blijvend geboden is voor de positie op de arbeidsmarkt van relatief kansarme en van kansloze groepen. Deze aandacht moet gestalte krijgen via intensieve, op het individu gerichte bemiddelingsinspanningen, ook aan werkgeverskant, en via het voor die groepen reserveren van een deel van de, voor de arbeidsmarkt beschikbare, financiële middelen (zie ook 3.2.3.2.5). Met het oog op de effectiviteit van het arbeidsmarktbeleid is een meer decentrale beleidsuitvoering gewenst. In dat geval is een betere afstemming op specifieke omstandigheden mogelijk.

Tenslotte valt met steeds grotere zekerheid te voorzien dat ook bij de meest gunstige effecten van economische groei scholingsprogramma's en herverdeling van arbeid een zeer omvangrijke groep mensen permanent onvrijwillig werkloos of althans zonder betaalde arbeid zal blijven. Voor hen moet een werklozenbeleid worden ontwikkeld dat het deze groep mensen mogelijk maakt een zinvol leven te leiden met volwaardige maatschappelijke participatie.

3.2.3.2.1 Kwaliteit van de arbeidsplaats

Verbetering van de kwaliteit van arbeidsplaatsen door verbetering van fysieke arbeidsomstandigheden is een van de belangrijkste aandachtspunten op het gebied van het arbeidsmarktbeleid. Dit niet alleen vanuit humane overwegingen, maar evenzeer ter voorkoming van knelpuntsituaties op de arbeidsmarkt.

Bij de verbetering van de fysieke arbeidsomstandigheden moet wel worden voorkomen dat er - bijvoorbeeld voortvloeiend uit de Arbo-wet - onnodige regelgeving ontstaat. In dat kader zou het overweging verdienen de Arbo-wet als kader te hanteren, waaraan op de werkvloer nadere invulling wordt gegeven. Op dit manier kan niet alleen rekening worden gehouden met de specifieke omstandigheden, maar wordt tevens een bijdrage geleverd aan de verbetering van de immateriële arbeidsomstandigheden, namelijk door de werknemers meer te betrekken bij de beslissingen die voor hun werk van belang zijn.

Er zullen echter altijd arbeidsplaatsen blijven bestaan die relatief onaantrekkelijk zijn. Het bezetten van die plaatsen moet worden bevorderd via de beloningssfeer (zie ook 3.3.4).

3.2.3.2.2 Scholing

De dynamiek van de arbeidsmarkt brengt met zich mee dat een voortdurende afstemming moet plaatsvinden tussen onderwijs en arbeidsmarkt. In het onderwijs speelt adequate voorlichting over de huidige en toekomstige ontwikkeling op de arbeidsmarkt een rol. Zo zal het onderwijs meer dan tot nu toe moeten inspelen op de ontwikkelingen op het gebied van de informatie - en de communicatietechnologie. Ook zal, samenhangend met de kleinschaligheid van die ontwikkeling, het onderwijs meer moeten voorbereiden op economische zelfstandigheid dan op het functioneren als werknemer (zie ook 3.4.5).

Ook bij de toetreding tot de arbeidsmarkt kan scholing meer dan tot nu toe een rol spelen. Gevraagde en gevolgde opleiding zullen veelal niet (geheel) op elkaar aansluiten. Her-, om- of bijscholing of het opdoen van enige ervaring is dan geboden. Het bevorderen van die aansluiting is op meerdere manieren mogelijk. Wat betreft bijscholing en het opdoen van ervaring dient uitbreiding van mogelijkheden voor stages, ervaringsplaatsen, arbeidsleerplaatsen, leerling-wezen en scholing met behoud van uitkering te worden gestimuleerd. Op het gebied van her- en omscholing kan eveneens worden gedacht aan uitbreiding van bedrijfscholen - met een regionaal of sectoraal vereveningsfonds - en bedrijfstak-scholen (conform de grafische industrie) biedt hier mogelijkheden.

Voor mensen die reeds aan het arbeidsproces deelnemen is tevens uitbreiding van scholingsfaciliteiten gewenst. Mede in verband met de verschuivingen in de sectorstructuur en de technologische ontwikkeling zouden zij meer in de gelegenheid moeten worden gesteld zich via bedrijfs(tak)scholen of via betaald educatief verlof te laten omscholen. Indien daarbij tot tijdelijke vervanging wordt overgegaan ligt er tevens een relatie met de beoogde verdeling van de werkgelegenheid (zie 3.2.2.3).

3.2.3.2.3 Mobiliteit

Gezien de invloeden waaraan de huidige en toekomstige arbeidsmarkt bloot staat (zie hiervoor), is voor een flexibele werking ervan een hoge mate van mobiliteit nodig.

De mobiliteit van en naar de arbeidsmarkt en de beroeps-/bedrijfsmobiliteit is hiervoor aan de orde geweest via voorstellen ter verruiming van het begrip passende arbeid, ter verbetering van de kwaliteit van de arbeidsplaatsen en ter uitbreiding van scholingsmogelijkheden.

Verder van invloed zijn - uiteraard - het aantal beschikbare arbeidsplaatsen en de mogelijkheid om nadelen in de pensioenaanspraken tengevolge van de mobiliteit te voorkomen (zie 3.2.2.9). Een vergroting van de geografische mobiliteit is daarbij nodig.

In de komende tijd kunnen twee ontwikkelingen de geneigdheid tot geografische mobiliteit op een bijzondere mate beïnvloeden. Enerzijds kan er een mobiliteitsbevorderende invloed uitgaan van een verdeling van de werkgelegenheid die gepaard zou gaan met variabele werktijden. Verkeerscongesties zouden daardoor kunnen afnemen. Anderzijds kan er een mobiliteitsbelemmerende invloed uitgaan van de toename van twee- of meerverdieners. Wellicht zullen financiële prikkels die laatste belemmering moeten verzachten.

3.2.3.2.4 Arbeidsbemiddeling

De arbeidsbureaus spelen een belangrijke rol in het bij elkaar brengen van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt ten aanzien van zowel kansarmen als kansrijken. Deze rol zou echter kunnen worden verbeterd. Een uitbreiding van het geautomatiseerd informatiesysteem zou de bemiddelingsmogelijkheden (waaronder de interregionale bemiddeling) aanzienlijk kunnen vergroten. Ook zouden de mogelijkheden tot bemiddeling op de vraagzijde van de arbeidsmarkt moeten worden uitgebreid, bijvoorbeeld door veelvuldiger bedrijvenbezoek, via de verplichte vakaturemelding en door bemiddeling voor arbeidsplaatsen die niet betaald en/of niet structureel zijn.

Juist vanwege de moeilijke bemiddelbaarheid is intensivering nodig van de aandacht voor relatief kansarme en kansloze groepen. Deze intensivering kan gestalte krijgen door periodiek met de betreffende persoon zijn mogelijkheden op de arbeidsmarkt onder de loupe te nemen, waarbij ook alternatieve scholings- en werkmogelijkheden worden betrokken.

Een belangrijke rol in het bijeenbrengen van vraag en aanbod spelen tevens de (niet-)commerciële uitzendbureaus. Gegeven de behoefte aan de uitzendformule zouden daaraan minder restricties (bijvoorbeeld de uitzendduur) moeten worden verbonden. Dit echter onder de voorwaarden dat wordt uitgezonden op basis van een uitzend-CAO en dat het zittend personeel enige zeggenschap heeft in de inlening (via ondernemingsraad of andere personeelsvertegenwoordiging).

3.2.3.2.5 Groepen op de arbeidsmarkt

Hoewel de tekortschietende vraag naar arbeid gevolgen heeft voor elke groep in de samenleving, zijn er bij voortdurende groepen die in een relatief kansarme of zelfs nagenoeg kansloze positie verkeren. Zoals gezegd (3.2.2.5) is het verwerven van een positie op de arbeidsmarkt in eerste instantie een individuele verantwoordelijkheid. Ten aanzien van de verbetering van de positie van bedoelde groepen bestaat er echter een

collectieve verantwoordelijkheid, namelijk in het scheppen van voldoende mogelijkheden voor een ruime oriëntatie op de arbeidsmarkt en in het slechten van barrières die door een individu niet kunnen worden overwonnen. Ten behoeve van het laatste is onder andere blijvende, zij het in de tijd wisselende, aandacht binnen het arbeidsvoorzieningsinstrumentarium voor die groepen geboden (zie ook 3.2.2.5).

Jongeren

Niet alleen vanwege het grote aandeel van jongeren in de totale werkloosheid, maar ook vanwege het maatschappelijk perspectief en het risico van economische verspilling is extra aandacht voor de positie van de jongeren op de arbeidsmarkt noodzakelijk. Voor de verbetering van die positie zijn vooral van belang:

- een toename van het aantal arbeidsplaatsen bijvoorbeeld tengevolge van arbeidsduurverkorting;
- een uitbreiding van scholingsmogelijkheden, bij voorkeur in combinatie met het verrichten van arbeid (bijvoorbeeld leerlingwezen, leerlingbouwplaatsen);
- een uitbreiding van het aantal werkgelegenheids- en werklozenprojecten, groepsgewijs en onder begeleiding van een ervaren vakman.

Minderheden

Een bijdrage aan de verbetering van de arbeidsmarktpositie van minderheden kan worden geleverd via scholing gericht op verhoging van het gemiddeld opleidingsniveau en gericht op de beheersing van de Nederlandse taal. Vooroordelen op de arbeidsmarkt moeten worden bestreden via de voorlichtingskanalen en via het meer in publieke functies werkzaam laten zijn van mensen uit minderheidsgroepen. In ieder geval dienen de wettelijke beperkingen te worden opgeheven die het niet-Nederlanders nagenoeg onmogelijk maken in dienst van de rijksoverheid te treden.

Vrouwen

De verdeling van de werkgelegenheid is ook noodzakelijk om het recht op arbeid van vrouwen te kunnen realiseren. Niet alleen vergroot dit de kans op een arbeidsplaats met een relatief aantrekkelijke arbeidsduur, tevens schept het de voorwaarden voor een betere verdeling van niet-betaalde arbeid. In datzelfde kader zijn van belang de mogelijkheden van kinderopvang en ouderschapsverlof. Door de, onder invloed van de technologische ontwikkeling, te verwachten toenemende betekenis van de commerciële dienstverlening zullen in de komende jaren in die sfeer arbeidsplaatsen beschikbaar komen. Om daarbij niet in een achterstandspositie te verkeren, moeten vrouwen via onderwijs en scholing meer dan tot nu toe inspelen op die ontwikkeling. (Aan de andere kant moeten ze ook structureel meer de mogelijkheid krijgen om dat inderdaad te doen - zie ook 1.3 Emancipatie.)

Ouderen

De arbeidsmarktmogelijkheden voor ouderen zouden meer in overeenstemming moeten worden gebracht met hun arbeidscapaciteiten. Tot op heden vindt dit vooral vertaling via de vroegde uittreding. Dit leidt veelal echter tot afbraak van de arbeidsplaats achter de vertrekkende VUTter. Op lange termijn is VUT niet verder wenselijk in verband met de hoge kosten.

In plaats van de VUT moet worden gestreefd naar systemen van gefaseerde en flexibele pensionering met mogelijkheden tot deeltijdarbeid. Daarop kan de pensioenfianciering dan worden afgestemd. Terwijl - door de pensioenhoogte ten dele afhankelijk te maken van het tijdstip van pensioeningang - plaats wordt ingeruimd voor individuele wensen en verantwoordelijkheid (3.2.4.9).

Een dergelijke minder abrupte uittreding biedt ook meer mogelijkheden voor de overdracht van taken en het doorgeven van kennis. Van deze kennis zou tevens buiten de werkring kunnen worden geprofiiteerd door ouderen in te schakelen voor de begeleiding bij projecten voor jongeren

Arbeidsongeschikten

Voor de inschakeling van deze groepen op de arbeidsmarkt is de herverdeling van werkgelegenheid van belang. Met name kan de eventuele restcapaciteit worden benut via deeltijdarbeid. Voorzover het al nuttig is om quotering op de arbeidsmarkt toe te passen, zijn het in eerste instantie de gehandicapten die daarvoor in aanmerking blijven komen vanwege hun tamelijk kansloze positie. Evenals bij de ouderen zou de restcapaciteit van ervaren WAO'ers kunnen worden benut voor de begeleiding bij de projecten voor jongeren.

3.2.4 Sociale Zekerheid en Pensioenen

3.2.4.1 Integratie van werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsregelingen

De sociale zekerheid in Nederland bestaat uit een lappendeken van regelingen en wetten, van rechten en plichten, waarin alleen specialisten nog de weg kunnen vinden.

Om de regelingen eenvoudiger en doorzichtiger te maken is het gewenst dat de huidige regelingen bij werkloosheid (WW, WWV, RWV) en bij arbeidsongeschiktheid (WAO, AAW) tot één inkomensdervingsregeling worden geïntegreerd.

De regelingen bij werkloosheid blijken niet adequaat te zijn voor de huidige werkloosheidssituatie. Deze is structureel en veelal langdurig van aard. Deze uitkeringen zijn daarmee niet toereikend. Te snel na het intreden van de werkloosheid volgt een terugval naar een minimumuitkering, waarbij eventueel aanwezig vermogen, alsmede de inkomsten van een eventuele partner, mede in aanmerking worden genomen. Afhankelijk van leeftijd en de periode, waarin premie is betaald, dient dan ook gedurende een langere periode recht te bestaan op een van het laatstgenoten loon afgeleide uitkering. Gedurende deze periode dient de uitkering bij werkloosheid langzaam te worden afgebouwd tot 70% van het minimumloon.

Voor de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen moet op korte termijn worden onderzocht in hoeverre het mogelijk is de huidige duur van de uitkering (tot het 65ste jaar) te vervangen door die bij werkloosheid, onder gelijktijdige uitbreiding en stroomlijning van de (vrijwillige) mogelijkheden zelf bij te verzekeren.

Bij veranderingen in de uitkeringsregels mogen reeds bestaande uitkeringen niet worden aangetast.

3.2.4.2 Gelijke behandeling

De in de afgelopen jaren opgetreden ongelijke behandeling van verschillende inkomensgroepen heeft er toe geleid, dat grote aantallen uitkeringsgerechtigden onevenredig zwaar getroffen zijn in de verdeling van bezuinigingen. Ook D 66 is bezorgd over de betaalbaarheid van de sociale zekerheid. Maar de oplossing ligt niet in de eerste plaats in het steeds verder terugschroeven van de uitkeringsniveaus ten opzichte van de de op de arbeidsmarkt verworven inkomens, maar veelmeer in de verdeling van de arbeid, zodat meer mensen die dat kunnen en willen op die arbeidsmarkt een plaats kunnen vinden.

D 66 wil tenminste de netto-netto-koppeling tussen minimumloon en minimumuitkeringen onverkort handhaven.

Indien arbeidsduurverkorting leidt tot een daling van inkomens van werkenden, zal dat ook zijn gevolgen moeten hebben voor de uitkeringen. Maar niet moet worden vergeten, dat door verdeling van het werk méér arbeidsinkomens ontstaan. De ontwikkeling naar een situatie waarin een ieder die dat wil een eigen inkomen verwerft, wordt daardoor bevorderd: er komen méér "tweeverdieners".

3.2.4.3 Individualisering

Dat past in het streven van D 66 naar individualisering van de inkomensverdeling, inclusief de invloed die fiscus en sociale zekerheid daarop uitoefenen. Uit genoemde ontwikkelingen moet derhalve in de sociale zekerheid veel nadrukkelijker dan momenteel de conclusie worden getrokken dat de individu en de individuele behoefte, los van het inkomen van anderen, daarin als uitgangspunt gelden, in het perspectief van de ontwikkeling naar economische zelfstandigheid voor iedereen.

Een dergelijke stap is de enige logische gevolgtrekking uit de toenemende participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt. Maar ook vanuit de opgetreden en toenemende diversificatie van leefvormen past het de overheid om het individu - en niet zijn of haar leefvorm - in aanmerking te nemen voor de bepaling van sociale zekerheidsrechten. Daarmee wordt iedere beïnvloeding door de overheid van de keuze hoe het eigen leven in te richten, voorkomen. Deze invloed bestaat momenteel wel door de verschillende fiscale en sociale behandeling van leefvormen. Daarmee worden tegelijkertijd onaanvaardbare inbreuken op de privacy van mensen - als gevolg van de vooroordeel - de gemeenschappelijke huishoudings- of de tandenborstelcontrole - overbodig gemaakt.

De individuele behoefte - thans op minimumniveau gesteld op de overigens vrij willekeurige norm van 70% van het minimumloon - als enig uitgangspunt te hanteren voor de sociale zekerheid zou op dit moment te voeren. Er is sprake van een overgang van een traditionele situatie, waarin één persoon (meestal de man) de kost voor meerderen verdient, naar een situatie van individuele economische zelfstandigheid. Individuele behoefte als enig uitgangspunt zou betekenen dat traditionele kostwinnerssituaties abrupt de gevolgen onder vinden van de maatschappelijke ontwikkeling. Daarom is de mogelijkheid van een toeslag op de individuele uitkering tot de minimumbehoefte van een leefeenheid noodzakelijk in die gevallen, waarin de partner geen eigen inkomsten heeft. Het is echter in de lijn met het streven naar emancipatie en herverdeling van het werk om vanaf een in de toekomst gelegen moment deze toeslag niet meer toe te kennen aan nieuwe gevallen, zodat uiteindelijk ten aanzien van een ieder, ongeacht leefvorm of geslacht, een gelijke verwachting gaat bestaan omtrent de eigen verantwoordelijkheid voor de verwerving

van een inkomen. Daarnaast zou volstreekte individualisering op dit moment een enorme toename van uitkeringslasten betekenen, omdat een ieder die zich - reëel of niet-reëel - beschikbaar stelt voor de arbeidsmarkt, dan in aanmerking zou komen voor een eigen uitkering. Eerst indien de toetsing op beschikbaarheid een reële is, kan die situatie worden nagestreefd. Daarvoor is arbeidsduurverkorting een zeer wezenlijke voorwaarde.

Wel moet individualisering nu al zo goed mogelijk gestalte krijgen in die situaties, waarin het streven naar individualisering zijn motief vindt: daar waar een zelfstandige inkomensverantwoordelijkheid een feit is. Aan werklozen en arbeidsongeschikte uitkeringsgerechtigden moet daarom recht worden toegekend op een uitkering, voldoende om zelfstandig in het levensonderhoud te voorzien en zonder dat daarbij het inkomen van een eventuele partner mee in aanmerking wordt genomen. Op financiële gronden kan de duur van dat individuele recht vooralsnog worden beperkt, bijvoorbeeld tot vier jaar en/of op grond van de duur van het arbeidsverleden.

Voor een aantal leefvormen bestaat nu al een volstrekt individuele behandeling. Samenwonenden die niet in een gelijke positie als een gezin verkeren worden onafhankelijk van elkaar behandeld, met uitzondering overigens van de door D 66 afgewezen voordeurdelersnorm in de bijstand. Dat moet zo blijven.

Ten opzichte van de behandeling van de verschillende leefvormen is het van tweeën één: of mensen worden onafhankelijk van elkaar beoordeeld en behandeld, of zij worden, indien zij dat willen, gelijkgesteld met gehuwden, maar dan moeten niet alleen plichten, maar ook rechten volledig worden gelijkgesteld. D 66 geeft de voorkeur aan de eerste mogelijkheid.

Met het bovenstaande wordt in de sociale zekerheid een perspectief geschetst voor een voortgaande maatschappelijke ontwikkeling naar individualisering en verzelfstandiging van de verdeling van werk, inkomen en sociale zekerheid.

3.2.4.4. Werk en scholing met behoud van uitkering

In het algemeen moet dit zijn toegestaan, indien het om initiatieven van uitkeringsgerechtigden gaat. De thans bestaande toetsingscommissies mogen, versterkt met uitkeringsgerechtigden zelf, blijven bestaan, maar mogen geen beslissende stem krijgen. De uitkerende instantie beslist in laatste instantie over de toelaatbaarheid van de initiatieven. De eis van unanimititeit in de toetsingscommissie, zoals deze nu bestaat, komt daarmee ook te vervallen.

De toetsing op enerzijds concurrentievervalsing, anderzijds verdringing van bestaande arbeidsplaatsen, is zeker niet overbodig. Als uitgangspunt moet echter gelden, dat deze effecten worden aangetoond, niet voetstoots aangenomen.

Bij werken met behoud van uitkering in de kwartaire sector moet door de plaatsbiedende organisatie aannemelijk worden gemaakt, dat het gaat om additionele werkzaamheden, die niet door betaalde krachten worden verricht, teneinde vervanging van betaalde arbeidskrachten door werklozen te voorkomen. Tevens moet aan de werklozen die met behoud van uitkering in die organisatie komen werken een zeker uitzicht worden geboden, in de vorm van ingroei in de organisatie zo gauw bijvoorbeeld door arbeidsduurverkorting plaatsen vrijkomen (voorkeursrecht) of door tenminste een aantal faciliteiten aan te bieden die ook voor reguliere werknemers worden geboden, zoals scholing.

Voorkomen dient te worden dat permanent twee soorten arbeidskrachten ontstaan.

Een en ander past in het streven van D 66 naar een opwaardering van onbetaalde werkzaamheden. D 66 is in dit kader tevens van mening, dat voor werklozen die op een min of meer reguliere manier onbetaald werk verrichten, een opschorting van de sollicitatieplicht mogelijk moet zijn, welke periodiek kan worden herbezien.

Voor werklozen van alle opleidingsniveaus wordt onder bepaalde omstandigheden scholing met behoud van uitkering mogelijk gemaakt, waardoor de actieve sollicitatieplicht komt te vervallen.

3.2.4.5 Vertegenwoordiging van uitkeringsgerechtigden

Over uitkeringsgerechtigden wordt "over u, maar zonder u" beslist. Zeker nu de belangen van werknemers (organisaties) en uitkeringsgerechtigden in veel gevallen niet parallel lopen (arbeidsduurverkortings versus loonsverbetering) is het gewenst dat in organen, waarin werknemers en werkgevers adviseren of besluiten nemen over uitkeringsrechten, vertegenwoordigers van uitkeringsgerechtigden een plaats krijgen. D 66 denkt daarbij bijvoorbeeld aan de Sociaal-Economische Raad, de bedrijfsverenigingen en de plaatselijke RWW- en toetsingscommissies.

3.2.4.6 De volksverzekeringen

De Algemene Ouderdomswet

Voor de AOW geldt in de eerste plaats dat ook daar de individualisering op langere duur moet leiden tot een verzelfstandigd inkomensniveau. Een geleidelijke ontwikkeling daarheen moet worden nagestreefd, welke overigens wel gelijke tred moet houden met de verdeling van arbeid tussen man en vrouw in de actieve periode.

Een probleem dat weliswaar nog in de toekomst ligt, maar waarop nu beslist geanticipeerd dient te worden, is de sterke vergrijzing van de bevolking in de eerste decennia van de twintigste eeuw. De "baby-boom" van na de tweede wereldoorlog bereikt dan de 65-jarige leeftijd. Dit leidt, indien nu geen maatregelen worden genomen, tot een onbetaalbare AOW dan. Om dat te voorkomen moeten nu reeds reserves worden gevormd, die in de "dure AOW-periode" voldoende opbrengst waarborgen om de financiering van de AOW niet in het gedrang te laten komen.

De Algemene Kinderbijslagwet

D 66 stelt zich op het standpunt dat de toename van het bedrag aan kinderbijslag per kind, naarmate het aantal kinderen groter is, geleidelijk moet worden afgeschaft. Weliswaar - en dat vormt de achtergrond van deze progressie - neemt het vermogen van ouders om zelf volledig in het levensonderhoud van kinderen te voorzien af naarmate er meer kinderen zijn; de verantwoordelijkheid daarvoor neemt toe.

In een periode van zes jaar zou de progressie naar kindertal kunnen worden afgebouwd zonder direct nadeel voor de betrokkenen, gezien de afhankelijkheid van de kinderbijslag naar de leeftijd van het kind.

3.2.4.7 De financiering van de sociale zekerheid

Voor de financiering van de sociale zekerheid hanteert D 66 de volgende uitgangspunten:

- voor wat betreft de voorziening in de minimumuitkeringsniveaus staat de solidariteit voorop: een ieder betaalt naar draagkracht;

- voor de verzekeringen met bovenminimale uitkeringsniveaus staat de equivalentie centraal. Met name in de regelingen waarin de loonderving het uitgangspunt vormt, i.c. de werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsregeling, worden de benodigde premies naar inkomen opgebracht door de verzekerden. Er dient daarbij een vrij strikte relatie te bestaan tussen premierisico en uitkeringsrechten;
- er dient een redelijke verhouding te bestaan tussen ieders bijdrage aan het stelsel van sociale zekerheid en de rechten die daartegenover staan. Zeer in het bijzonder moet ervoor worden gewaakt, dat de solidariteit tussen ongehuwden en gehuwden, welke nu per saldo reeds leidt tot aanzienlijke inkomensoverdrachten, niet verder wordt opgerekt;
- er is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van werkgever, werknemers en de overheid voor de financiering van de sociale zekerheid, met dien verstande dat daar waar solidariteitselementen voorop staan, de verantwoordelijkheid van de overheid groter is.

Over de financiering dient verder nog het volgende te worden opgemerkt: D 66 acht het gewenst dat er een verschuiving in de financiering van de sociale zekerheid tot stand komt in de richting van de produktiefactor kapitaal en ten gunste van de lasten die op de factor arbeid drukken. Een mogelijkheid hiertoe zou zijn een deel van de sociale zekerheidslasten aan werkgevers toe te rekenen op basis van de toegevoegde waarde in het bedrijf, in plaats van op basis van het aantal werknemers dat in dienst is.

3.2.4.8 Fraudebestrijding

Onmiskenbaar is het dat in de sociale zekerheid fraude allerminst een onbekend verschijnsel is. Zowel aan de kant van de premiebetaling (zwart werk, zonder of met medeweten van de werknemer) als aan de kant van de uitkeringen komt misbruik van de sociale zekerheid in niet geringe mate voor.

Los daarvan staat het oneigenlijk gebruik van de sociale zekerheid; het modelleren van de werkelijkheid op basis van de sociale zekerheidsrechten die bij die werkelijkheid behoren; schijnverlatingen, schijnrechtscheidingen en het (fictief) aangaan van een commerciële (huurder-verhuurders-)relatie vormen voorbeelden van ontwijking van sociale zekerheidsregels.

Voor een deel heeft de overheid dit laatste zeker aan zichzelf te danken door de wegen hiertoe te openen met een steeds ingewikkelder en een steeds meer naar leefvorm gedifferentieerde sociale zekerheidswetgeving.

Eén van de eerste wensen van D 66 is dan ook de sociale zekerheid te vereenvoudigen en in mindere mate afhankelijk te laten zijn van de manier waarop mensen leven. Indien in de sociale zekerheid toch rekening moet worden met die leefvorm is het eerder doenlijk aan de betrokkenen zelf de mogelijkheid te geven eventuele extra rechten zelf aan te tonen dan het belang bij de overheid te leggen en op basis van de leefvorm bepaalde rechten niet te verlenen.

Aan de premiebetalingskant is reeds een uitvoerige wetgeving tot stand gekomen die fraude tegen moet gaan, zoals de Wet op de Ketenaansprakelijkheid, vooral bedoeld om het verschijnsel van de koppelbazen terug te dringen. Het is echter zeker ook gewenst om de verantwoordelijkheid voor zwart werk in grotere mate bij de zwartwerker zelf te leggen: indien hij of zij wist of kon weten dat de werkzaamheden zwart worden (worden) verricht, kunnen sociale zekerheidsrechten, die nu los staan van de vraag of daadwerkelijk premie is betaald,

worden ingetrokken. Daarnaast is een uitbreiding van de controle op de arbeidsplaats (de werkplek) zelf gewenst.

De overheid mag het daarbij echter niet laten. Voorkomen moet worden dat zwart werk aantrekkelijk wordt gemaakt. Het afnemen van het verschil tussen bruto- en nettoloon is dan ook zeer gewenst. Maar ook hier geldt weer dat de afhankelijkheid van het inkomen van de een van het inkomen van een ander (de partner), zoals bijvoorbeeld in de tweeverdienerswetgeving is neergelegd, zwart werken bevordert. Inkomensafhankelijkheid tussen partners zal dan ook een deel van het zwartwerken tegengaan.

3.2.4.9 Pensioenen

Er moet worden gestreefd naar invoering van het "Pensioenplan D 66" voor de gehele bevolking, gericht op de totstandkoming van waarde- of welvaartsvaste aanvullende pensioenen naast de AOW, voortvloeiend uit een geëmancipeerd pensioenstelsel.

Enkele kenmerken van dit plan zijn:

- er ontstaat een wettelijke verplichting tot het treffen van een minimum-pensioenvoorziening voor werknemers op basis van een minimumpremie, die wordt afgeleid uit het gedeelte van het vaste salaris, voor zover dit uitgaat boven het wettelijk minimumloon (invoering "premieplicht"). Aan de regeling kunnen zelfstandigen eveneens deelnemen; nagegaan zal worden of hiertoe een verplichting op zijn plaats is;
- de hiervoor genoemde minimum-premie, alsmede de pensioenpremies voor verdergaande pensioentoezeggingen, mogen, binnen een bepaalde groep, uitsluitend afhankelijk zijn van het salaris en eventueel de leeftijd. Zij dienen in elk geval onafhankelijk te zijn van geslacht en burgerlijke staat. (Zie de nota "Naar een geëmancipeerd en geïndividualiseerd pensioenstelsel" (die de Tweede-Kamerfractie van D'66 op 8 juni 1984 heeft uitgebracht.);
- via een systeem met waarde- of welvaartspensioenpunten wordt direct een verband gelegd tussen de hoogte van de premiebetaling en de pensioenaanspraken. De premieplicht zal een salarismaximum kennen;
- de voor pensioen verzekerde kan onder bepaalde voorwaarden op zijn of haar verzoek vóór het 65ste levensjaar op basis van de gespaarde pensioenpunten een pensioen ontvangen. Evenzo kan de verzekerde uitstel van zijn of haar pensioen bedingen, waardoor meer pensioenpunten kunnen worden verkregen (flexibele pensionering, hetgeen op langere termijn in de plaats dient te komen van zgn. "VUT-regelingen" - zie verder de
- de wetgeving zal in die zin moeten worden aangepast dat, behoudens individuele afwijking bij notariële acte, de individuele pensioenpremie van iemand die deel uitmaakt van een samenlevingsverband, dat ook fiscaal als zodanig wordt aangemerkt, in gelijke delen ten goede komt aan alle partners van dat samenlevingsverband. Deze partners dienen voorts, binnen zekere grenzen, zelf de door hen wenselijk geachte pensioenvorm of overlijdensvoorziening te kunnen bepalen;
- de overeenkomstig het voorgaande opgebouwde pensioenpunten dienen onaantastbaar te zijn;
- uitgangspunten bij de realisatie zijn toepassing van het kapitaaldeckingsstelsel en pluriforme uitvoering via ondernemings- en bedrijfstakpensioenfondsen en verzekeringmaatschappijen;
- teneinde de waarde- of welvaartsvastheid van de verdiende pensioenpunten te verwezenlijken, zal de overheid, voor belegging van de met de premieplicht ingezamelde gelden, waarde- of welvaartsvaste geïndexeerde leningen met een lage, maar reële rente

uitgeven of garanderen. Deze leningen mogen alleen worden aangewend voor door de overheid aan te wijzen projecten, waaronder met name woningbouw en woningverbetering (zowel huurwoningen als eigen woningen).

Het "Pensioenplan D 66" wordt gekenmerkt door een minimum aan inkomensoverhevelingen tussen personen en groepen. Het bevordert bovendien de arbeidsmobiliteit, omdat niemand bij overgang naar een andere werkring nog nadelen in zijn pensioenaanspraken ondervindt. Hierdoor verdwijnt de "pensioenslavernij" voor oudere werknemers. De bestaande pensioenregelingen (inclusief die van ambtenaren en politici) zullen in dit systeem moeten worden ingebouwd. Nagegaan zal verder worden of er mogelijkheden zijn om (een deel van) de premie aan te wenden voor de overbrugging van een zelfgekozen periode van beperkte duur, waarin tijdelijk geen betaalde arbeid plaats vindt. Met dit pensioenplan is tevens een afdoende uitwerking gegeven aan het pensioenverrekeningarrest van de Hoge Raad d.d. 27 november 1981.

Vooruitlopend op de invoering van dit pensioenplan is op zeer korte termijn een wettelijke regeling vereist om bij verandering van werkring, werkloosheid, arbeidsongeschiktheid en na pensionering de uitholling door inflatie van de opgebouwde pensioenaanspraken te beperken. Hiertoe moet de wettelijke verplichting in het leven worden geroepen om de beleggingsopbrengst van de pensioenpremies daarvoor aan te wenden (volgens de initiatiefwet van de Tweede-Kamerfractie van D 66).

3.3 ECONOMISCH EN FINANCIËEL BELEID

3.3.1 Sociaal-economische orde

3.3.1.1 Algemeen

Bij het zoeken naar de meest bevredigende orde, gaat het erom een beslissingsstructuur te ontwikkelen, die maakt dat de uitkomsten van het economische proces zoveel mogelijk aansluiten bij de wensen van de burgers. D66 streeft ernaar dat de beslissingen worden genomen in het kader van een democratische markteconomie. Daarbij geldt als uitgangspunt dat democratisering van structuren niet kan worden losgezien van emancipatie van mensen.

Bij het zoeken naar wegen om een democratische markteconomie te ontwikkelen, moet rekening worden gehouden met het feit dat het bedrijfsleven zich in toenemende mate over de grenzen heen heeft georganiseerd. Dit heeft niet alleen bijgedragen aan de groei van onze welvaart, maar ook aan een toenemend gebrek aan controlemogelijkheden op omvangrijke concentraties van economische macht. D66 is van mening dat Nederland een actieve rol moet spelen in Europees en wereldverband om tot een stelsel van bevredigende spelregels te komen voor multi-nationale ondernemingen.

3.3.1.2 Arbeidsdemocratie

Er dient een fundamentele democratisering van de verhoudingen in ondernemingen plaats te vinden. Over alle ingrijpende beslissingen dient effectieve medebeslissingsbevoegdheid aan de factor arbeid te worden toegekend en effectieve controlebevoegdheid aan de factor kapitaal. Voor de hoofdlijnen van het ondernemingsbeleid is steun vereist van beide groepen. Daarnaast dienen aan de Raad van Commissarissen adequate bevoegdheden te worden toegekend voor de controle op het

management. Op de samenstelling van de Raad van Commissarissen of daarmee gelijkgestelde toezichhoudende colleges dienen de factoren arbeid en kapitaal even grote invloed te gaan uitoefenen.

De meer effectieve en meer gelijkwaardige verantwoordelijkheid van werknemers kan worden bevorderd door het toekennen van eigen bevoegdheden aan een per relevant niveau in de organisatie te creëren overlegstructuur. De communicatie door kortere overlegafstanden "ter plaatse" wordt zo bevorderd en de betrokkenheid met essentiële zaken gestimuleerd. Zo ontstaat een maximaal gedecentraliseerde besluitvorming.

Voor kleine bedrijven dienen aangepaste vormen van bedrijfsdemocratie tot stand te komen (bijvoorbeeld door middel van een personeelsvergadering of aanwijzing door het personeel van een vertrouwenspersoon of vakorganisatie).

Bij de overheidsdiensten en -bedrijven moeten bestaande gekozen personeelsvertegenwoordigingen, met aan de overheidstaak aangepaste bevoegdheden, worden versterkt.

De totstandkoming van bedrijfsvormen met beslissingsrecht voor de werknemersgroep (zoals produktie-coöperaties) moet worden bevorderd door het wegnemen van belemmeringen hiertoe (juridische structuur, fiscale regelingen, sociale wetgeving, financieringsvormen).

Ook experimenten met alternatieve werkorganisatievormen op basis van een zo groot mogelijke individuele en groepszelfstandigheid, zowel in het bedrijfsleven als de overheid, dienen te worden bevorderd.

3.3.1.3 Rol van de overheid

De D 66-visie op de rol van de overheid in de economie werd in algemene zin uiteengezet in de algemene inleiding (paragraaf 0.3) en in hoofdstuk 3.1. Ter aanvulling van de daar verwoorde algemene uitgangspunten kan nog het volgende worden opgemerkt.

In de door ons voorgestane markt-economie speelt de overheid op vele terreinen een actieve rol. In de eerste plaats stelt de overheid de randvoorwaarden vast, waarbinnen het bedrijfsleven de beslissingen over de produktie kan nemen. Die randvoorwaarden hebben betrekking op het milieu, de ruimtelijke ordening, het gebruik van grondstoffen, de arbeidsomstandigheden en de mededinging.

In de tweede plaats heeft de overheid een belangrijke rol ten aanzien van de macro-economische ontwikkelingen. Zij voert daartoe een conjunctuurbeleid om fluctuaties in het economische proces zoveel mogelijk te verzachten. De overheid moet voorts een leidende rol spelen bij vernieuwingen die kunnen leiden tot hernieuwde economische bloei. Zij moet hiertoe niet alleen lange-termijn strategische verkenningen opstellen, maar ook de noodzakelijke infrastructuren scheppen, waardoor technologische, economische en sociale doorbraken mogelijk worden.

Tenslotte heeft de overheid een belangrijke verantwoordelijkheid ten aanzien van de waarde van strategische macro-economische variabelen als de omvang van de verdeling van de totale werkgelegenheid en de omvang van de collectieve sector. Teneinde aan die verantwoordelijkheid inhoud te geven, moet o.i. iedere regering werken met een sociaal-economisch meerjarenplan, dat ieder jaar aan de actuele situatie wordt aangepast en aan het parlement moet worden voorgelegd. Dit vormt na vaststelling de basis voor de onderhandelingen met de werkgevers en werknemers om tot de globale invulling van een sociaal contract te komen.

Van iedere daarvoor in aanmerking komende overheidstaak dient periodiek te worden vastgesteld of de reden waarom deze taak niet door particulier bedrijfsleven kon, c.q. mocht worden vervuld, nog van kracht is. De resultaten van dit onderzoek dienen waar mogelijk in beleid te worden omgezet.

3.3.1.4 Sociaal contract

Het sociaal contract is een globale overeenkomst tussen de overheid en organisaties van werkgevers, werknemers en zelfstandigen (waaronder de vrije beroepen) die voor een periode van bijvoorbeeld twee jaar wordt afgesloten en die tot doel heeft de economie zodanig te beïnvloeden, dat de doelstellingen van het sociaal-economisch beleid (zie 3.3.2.2.2 en 3.3.3) zo goed mogelijk worden gerealiseerd.

Het sociaal contract is dus in essentie een politiek middel dat door D 66 wordt beschouwd als een goed compromis tussen de gewenste onderhandelingsvrijheid van sociale partners over arbeidsvoorwaarden enerzijds en de noodzaak van een zekere centrale sturing van de economie anderzijds.

In het door D 66 voorgestane sociale contract worden voor een periode van twee jaar door overheid, werkgevers- en werknemersorganisaties en vertegenwoordigers van zelfstandigen de hoofdlijnen voor een arbeidsvoorwaardenbeleid en een prijsbeleid vastgelegd. In dit kader komt ook het werkgelegenheidsbeleid en het arbeidsmarktbeleid ter sprake. Concretisering van afspraken die in het kader van het sociaal contract worden gemaakt, bijvoorbeeld door de afsluiting van CAO's, wordt zoveel mogelijk overgelaten aan de sociale partners (werkgevers- en werknemersorganisaties). Daarnaast moeten er onderhandelingen komen tussen de overheid en de vertegenwoordigers van zelfstandigen. Daarbij gaat de voorkeur uit naar afspraken per sector of bedrijfstak, omdat dan meer met voor die sectoren specifieke omstandigheden rekening kan worden gehouden.

3.3.1.5 Inkomensverdeling

Doel van de door D 66 voorgestane inkomenspolitiek is het voorkomen van ongerechtvaardigde inkomensverschillen. Dit zijn verschillen die niet terug te voeren zijn op factoren als relatieve onaangenaamheid van het werk, inzet, produktiviteit, verantwoordelijkheid en risico. In de praktijk kunnen echter ook verschillen optreden als gevolg van meer of minder succesvol ondernemerschap, als gevolg van schaarste, of wanneer het in de ene bedrijfstak beter gaat dan in de andere.

Algemeen uitgangspunt voor D 66 is voorts, dat iedereen tenminste recht heeft op een bepaald minimum aan welvaart (zie voor de uitwerking van dit uitgangspunt het hoofdstuk over sociale zekerheid).

Bovengenoemde uitgangspunten, namelijk het streven naar het terugdringen van ongerechtvaardigde inkomensverschillen en het beginnel van recht op een welvaartsminimum, leiden ertoe, dat het inkomensverdelingsbeleid zich in principe zou moeten uitstrekken tot alle inkomensgroepen in de samenleving. Dit betekent niet dat voor allen, inclusief zelfstandigen, inkomensmaxima o.i.d. zouden moeten worden opgelegd, maar veeleer dat de inkomensontwikkeling van alle groepen in de samenleving moet worden gevolgd, zodat waar mogelijk adequate spelregels voor de inkomensvorming worden opgesteld en waar nodig door middel van fiscale of sociale maatregelen wordt gecompenseerd.

3.3.2 Algemeen economisch beleid

3.3.2.1 Algemeen

Uit de ontwikkeling sinds de eerste oliecrisis kan de les worden getrokken, dat de economie het meest gebaat is bij een beleid dat op een evenwichtige wijze is gericht op zowel vraag- als aanbodzijde van de economie met als doelstelling het bereiken van een bestendig groeipad. Het eenzijdig benadrukken van één van beide zijden heeft in de achterliggende jaren achtereenvolgens geleid tot oververhitting en onderkoeling van onze economie.

3.3.2.2 Marktsector

Het optimale economische scenario in de huidige situatie is het scenario dat zo snel mogelijk een krachtige expansie in de marktsector genereert. Zodoende worden immers op zowel korte als langere termijn de beste voorwaarden voor de werkgelegenheids- en inkomensontwikkeling gecreëerd. De overheid moet zich daarbij vooral concentreren op het scheppen van voorwaarden voor een efficiënte marktwerking.

3.3.2.2.1 Kosten en afzet

Kosten en afzet zijn twee belangrijke economische variabelen. Lage kosten maken lage prijzen mogelijk en vergroten daardoor de concurrentiekracht.

Voor de hoogte van de kosten is niet alleen van belang een laag niveau van loon-, invoer en kapitaalkosten, maar tevens zijn van belang een adequate economische structuur en de aanwezigheid van flexibiliteit en dynamiek in de economie.

Voor de omvang van de afzet zijn zowel de binnenlandse als de buitenlandse bestedingen van belang. De grote mate van openheid van onze economie geeft de betekenis aan van comparatieve kosten- en kwaliteitsvoordelen, maar evenzeer de betekenis van een voldoende omvang van de wereldhandel en de afwezigheid van protectionisme. De binnenlandse bestedingen zijn gebaat bij een laag kosten- en prijsniveau en bij de aanwezigheid van voldoende financiële mogelijkheden tot besteding door particulieren, bedrijven en overheid.

3.3.2.2.2 Lonen en prijzen

In de werking van de economie vervult de ontwikkeling van de lonen een dubbele functie. Vanuit kostenoverwegingen verdient een laag loonniveau de voorkeur, (binnenlandse) afzetoverwegingen daarentegen nopen tot voldoende macro-bestedingsmogelijkheden.

Met het oog op een evenwichtige economische ontwikkeling moeten beide doeleinden zo goed mogelijk worden gerealiseerd. Dit kan door de bruto-lonen zich gematigd te laten ontwikkelen en tegelijkertijd de afstand tussen bruto- en netto-loon te verkleinen, zodat de koopkracht per saldo toch zoveel mogelijk blijft gehandhaafd. Het laatste vergemakkelijkt tevens de beoogde verdeling van de werkgelegenheid.

Een verkleining van de afstand tussen bruto- en netto-loon kan op diverse (simultane) manieren worden bereikt, nl. door:

- het overnemen door het Rijk van een deel van de werkgeverspremies voor de sociale verzekeringen, wat als bijkomend voordeel heeft dat het arbeid ten opzichte van kapitaal goedkoper maakt;
- het verlagen van de loon- en inkomstenbelasting;
- het verlagen van de werknemerspremies voor de sociale verzekeringen. Deze mogelijkheid doet zich

met name voor zodra de werkloosheid afneemt tengevolge van economisch herstel en van verdeling van werkgelegenheid.

De financiering van deze mogelijkheden moet met name worden gevonden in een verschuiving binnen de collectieve uitgaven.

Met het oog op de realisatiekansen van een gematigde loonontwikkeling en van een zo goed mogelijk handhaven van de koopkracht en tevens met het oog op de mogelijke bijdrage aan een bestendige economische groei, moeten over de elementen van een dergelijke aanpak bij voorkeur meerjarenafspraken op hoofdlijnen worden gemaakt in het kader van een sociaal contract.

3.3.2.2.3 Rendementen en investeringen

Het verder verbeteren van de rendementen en (daarmee) de vermogenspositie, evenals het uitzicht op afzetvergroting, zijn de noodzakelijke voorwaarden voor een substantieel herstel van het investeringsniveau. Mede gegeven de geringe effectiviteit tot nu toe is het de vraag, of het grote aantal bestaande investerings-subsidieregelingen moet blijven voortbestaan. Een deel van de daarvoor beschikbare gelden kan beter worden aangewend ter verkleining van de afstand tussen bruto- en netto-loon (zie hiervoor).

3.3.2.2.4 Betalingsbalans

Gedurende de laatste jaren is er sprake van een omvangrijk overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans. Een overschot dat via de kapitaalrekening deels weer wegvloeit naar het buitenland. In feite vormt dit overschot een reflatiemarge voor de economie.

3.3.3 Monetair beleid

De belangrijkste onderdelen van het monetair beleid hebben betrekking op de waarde van de gulden en op de omvang van de binnenlandse liquiditeiten. Zoals ook in de andere westerse landen gebruikelijk is, wordt dit beleid in principe aan de centrale bank overgelaten; in ons land dus aan De Nederlandsche Bank.

Nadeel van de relatieve autonomie is, dat effecten van monetaire maatregelen de beoogde effecten van andere maatregelen teniet kunnen doen, zonder dat een voldoende afweging daaromtrent heeft plaatsgevonden.

Bijvoorbeeld het reguleren van de waarde van de gulden ten opzichte van andere valuta's kan als gevolg hebben dat een nagestreefde verbetering van de concurrentiepositie deels teniet wordt gedaan. Ook kan een - uit het oogpunt van inflatiebestrijding - inperking van de omvang van de binnenlandse liquiditeiten zowel via de opwaartse druk op het renteniveau als via de monetaire verkrapping - een ongunstig effect hebben op investeringen, werkgelegenheid en economische groei. Beide voorbeelden hebben zich de laatste jaren voorgedaan, waarbij het de vraag is of een voldoende afweging naar prioriteiten heeft plaatsgevonden. Prioriteiten die niet van tevoren kunnen worden vastgelegd, maar al naar gelang de omstandigheden moeten worden verleend. In de toekomst zal het Parlement dan ook, meer dan thans het geval is, zijn controlerende bevoegdheden moeten gebruiken door met de Minister van Financiën regelmatig van gedachten te wisselen over het door De Nederlandsche Bank gevoerde en te voeren beleid, bijvoorbeeld op basis van het door de Bank uitgebrachte jaarverslag. Daarbij moet wel worden bedacht, dat internationale verplichtingen - bijvoorbeeld in het kader van het EMS - de marges van te nemen monetaire maatregelen bepalen.

3.3.4 Fiscaal beleid

3.3.4.1 Situatieschets

De belastingpolitiek maakt een integraal deel uit van het te voeren sociaal-economisch beleid (zie ook 3.3.2). In de laatste decennia is het fiscale instrumentarium echter ingeschakeld om op een steeds groter aantal beleidsterreinen te sturen. Daarbij is het belastingstelsel zijn taak voorbij geschoten. Dat valt niet alleen af te leiden uit de vele, ernstige uitvoeringsproblemen. Het bestaan van een omvangrijk "zwart circuit", de in talloze variaties voorkomende constructies om de belastingheffing te ontwijken en de haast automatische afwenteling in lonen en prijzen wijzen op een algemene onvrede.

De belangrijkste aanleiding daarvoor wordt gevormd door de hoge belasting- en premiedruk (marginale druk) en de ingewikkeldheid van de wetgeving. Van een niet te onderschatten invloed is echter ook het feit dat de verschillende belastingen, de sociale premieheffing en de vele aan de inkomenshoogte gekoppelde regelingen (de zgn. inkomensprijzen) niet op elkaar aansluiten en soms zelfs tegen elkaar in werken. De burger kan zo de redelijkheid van één en ander niet langer inzien. De sterk inkomensafhankelijke marginale druk, die zelfs voor lage inkomens kan oplopen tot 90%, werkt ontmoedigend en holt de economische zelfstandigheid van alle lagen van werkenden uit. Bovendien komt als gevolg daarvan de feitelijke lastenverdeling er vaak heel anders uit te zien dan oorspronkelijk door de overheid werd bedoeld. Het toekomstige fiscale beleid dient vooral op de aanpak van deze knelpunten te worden geconcentreerd.

3.3.4.2 Politieke uitgangspunten

1. De wijze van belastingheffing dient voor alles zo goed mogelijk aan te sluiten bij het rechtvaardigheidsgevoel van de bevolking.
2. Verder dient de fiscale wetgeving verregaand te worden vereenvoudigd. De belangrijkste aandachtspunten daarbij zijn de inzichtelijkheid, de uitvoerbaarheid en de fraudegevoeligheid.
3. In de eerste plaats zal moeten worden gestreefd naar een eerlijker verdeling van de feitelijke lasten. Daaraan moet een zorgvuldig, maar snel uit te voeren onderzoek naar de druk van het totaal van belastingen, sociale premies, heffingen en inkomensprijzen in de verschillende inkomensklassen ten grondslag liggen.
4. D 66 streeft naar een individualisering van de fiscale wetgeving. De twee-verdienerswetgeving dient te worden afgeschaft.
5. De lastenverdeling voor de burgers dient in principe te worden bepaald door de heffing van de loon- en de inkomstenbelasting. Inkomensgebonden regelingen zijn daarnaast alleen op hun plaats, indien er een aantoonbare relatie bestaat tussen het feitelijke genot en het inkomen.
6. Tenslotte zullen belastingfraude en belastingontwijking kracht moeten worden bestreden. Op korte termijn zal daartoe reparatiewetgeving nog noodzakelijk blijven. De belastingdienst dient bij de uitvoering van zijn controlerende taken ruimere bevoegdheden te krijgen, vooral in het verkeer met de banken en andere financiële instellingen.

7. D 66 streeft naar een nauwe afstemming van het nationale fiscale beleid met de ons omringende landen (Benelux, EG). Dit is van belang voor een ordelijke ontwikkeling van het handels- en kapitaalverkeer. Teneinde internationale belastingontwijking tegen te gaan moet de internationale fiscale samenwerking worden uitgebreid met alle daarvoor in aanmerking komende landen.

8. Dit houdt voor D 66 onder meer in dat de belasting- en premiedruk op lonen en individuele inkomens geleidelijk maar structureel moet worden verlaagd en dat de premiëring van de factor kapitaal dient te worden verminderd. In dit kader is D 66 van mening dat de WIR moet worden afgeschaft, onder gelijktijdige verlaging van de sociale premies. Verder dient onderzocht te worden of invoering van een heffing op toegevoegde waarde van bedrijven overweging verdient.

3.3.4.3 Beleid loon- en inkomstenbelasting

3.3.4.3.1 Algemeen

De aanvaardbaarheid van de loon- en inkomstenbelasting is in de laatste jaren sterk verminderd. Belangrijke oorzaken daarvan zijn de hoge belastingdruk, die al bij een betrekkelijk laag inkomensniveau wordt ervaren, en de ingewikkeldheid van tal van bepalingen, die de uitvoering ervan door de belastingdienst bemoeilijkt en de berekening van de verschuldigde belasting voor de belastingplichtige vaak onbegrijpelijk maakt. Een recent slecht voorbeeld hiervan is de twee-verdienersmaatregel, die uiteraard bovendien op principiële gronden (o.a. emancipatie) door D 66 wordt verworpen.

De zogenaamde twee-verdienerswet werkt discriminerend uit, omdat deze wet het hebben van een betaalde werkring met name voor de vrouw per saldo duurder en dus onaantrekkelijker maakt. Deze wet dient dan ook te worden afgeschaft.

3.3.4.3.2 Belastingdruk

De tarieven moeten worden verlaagd door een beperking van de vele aftrekposten en bijzondere regelingen. Die verlaging dient uiteraard niet alleen voor de toptarieven te gelden, maar moet gelijkmatig over de totale tariefkolom worden verdeeld.

3.3.4.3.3 Complexiteit van de wetgeving

Hoewel in het algemeen bij elke nieuwe maatregel tegen onnodige ingewikkeldheid dient te worden gewaakt, ligt de belangrijkste weg tot vereenvoudiging op de langere termijn in een fundamentele herformulering van het fiscale inkomensbegrip. Al dan niet in samenhang met een in te voeren vermogenswinstbelasting zal dit begrip zodanig moeten worden vormgegeven, dat het meer in overeenstemming is met hetgeen economisch als draagkrachtvermeerderend wordt ervaren. De wijze van heffing zal daardoor ook beter kunnen aansluiten bij veranderende maatschappelijke opvattingen, terwijl de mogelijkheden tot belastingontwijking aanmerkelijk zullen worden beperkt. Los hiervan zou een vermindering van aftrekposten en bijzondere regelingen, alsmede een verdere defiscalisering van publiekrechtelijke uitkeringen reeds tot een belangrijke vereenvoudiging leiden.

3.3.4.3.4 Inflatie-neutraliteit

De heffing van de loon- en inkomstenbelasting dient zoveel mogelijk inflatie-neutraal te zijn. In de winst-sfeer is die neutraliteit inmiddels praktisch bereikt door de gecombineerde toepassing van substantialistische methoden van voorraadwaardering en de voorraad- en vermogensaftrek. In de sfeer van de privé-vermogens-inkomsten schieten de bestaande vrijstellingen voor renten en dividenden echter tekort. D 66 pleit daarom voor verhoging van deze vrijstellingen en voor vergelijkbare faciliteiten voor andere soorten van vermogens-inkomsten, zoals die uit onroerend goed.

3.3.4.3.5 Beperking rente-aftrek

De betaling van rente over consumptief krediet draagt het karakter van inkomensbesteding. De bestaande mogelijkheid tot aftrek van dergelijke rente mist dan ook een theoretisch fundament; bovendien vormt zij vaak een belangrijke schakel in constructies om belasting te ontwijken. Een beperking van de rente-aftrek is gewenst.

3.3.4.3.6 Individuele belastingheffing

Een belangrijke principiële vraag is of de heffing van de loon- en inkomstenbelasting individueel dient te geschieden dan wel per leefeenheid (al dan niet in huwelijkse staat). D 66 kiest voor een individuele belastingheffing, als erkenning van een ieders recht op maatschappelijke en dus ook financiële onafhankelijkheid. Bij deze keuze is bovendien mogelijk de controle op privacy-gevoelige aspecten beperkt te houden. De tweeverdienerswet, alsmede de vervolgwet daarop met betrekking tot de zogenaamde voordeurdelers dienen te worden afgeschaft. De door D 66 bepleite individuele heffing brengt een in beginsel zelfstandige vaststelling van het belastbare inkomen en vermogen en een voor elk gelijke belastingvrije voet mee.

Aan bestaande zorgrelaties kan echter niet worden voorbijgegaan. Daarom dient in het geval dat één van de deelgenoten aan een leefeenheid niet ten volle gebruik kan maken van zijn of haar belastingvrije voet, op verzoek de mogelijkheid te bestaan tot overheveling van het onbenutte deel ten gunste van de andere deelgenoot of deelgenoten.

Om de belastingvrije voet, als regeling met een algemeen bereik, neutraal te laten uitwerken, zal deze de vorm dienen te krijgen van een aftrek op het te betalen belastingbedrag ("tax credit") in plaats van de huidige aftrek op het belastbare inkomen.

Zolang betaalbare professionele kinderopvang nog in onvoldoende mate aanwezig is, bestaat behoefte aan een ruime fiscale tegemoetkoming.

Naast de loon- en inkomstenbelasting behoren in elk geval ook de heffing van de premies voor de volksverzekeringen en die van de vermogensbelasting op een individuele basis te geschieden.

3.3.4.4 Dubbele heffing

Een onjuiste en uit economisch oogpunt bijzonder schadelijke vorm van dubbele heffing vindt plaats ten aanzien van winstuitdelingen, die eerst bij de uitdelende onderneming worden getroffen door vennootschapsbelasting en vervolgens bij de aandeelhouder door inkomstenbelasting. Het bestaan van de dividendvrijstelling en de recente verlaging van het tarief van de vennootschapsbelasting doen nauwelijks af aan de wenselijkheid van opheffing van dit knelpunt.

De Nederlandse belastingwetgeving dient daarom op dit onderdeel zo spoedig mogelijk te worden aangepast aan de ontwerp-EG-richtlijn uit 1975 inzake de harmonisatie van de stelsels van vennootschapsbelasting en van de bronheffingen op dividenden in de lidstaten.

3.3.4.5 BTW-tarieven en accijnzen

D 66 is voorstander van een harmonisatie van accijnzen en BTW-tarieven in Beneluxkader en op langere termijn in EG-landen. Ook dient met het oog op het daarvan te verwachten gunstige gevolg voor de werkgelegenheid, onder handhaving van budgettaire neutraliteit, bij de indeling van het verlaagde tarief van de omzetbelasting het accent meer op verrichtingen van diensten en minder op leveringen van goederen te liggen. Bijkomende voordelen daarvan zijn een vermindering van de fraudegevoeligheid van de dienstensector en een voor een groot deel wegvallen van de bestaande uitvoerings-technische problemen.

3.3.4.6 Provinciale en gemeentelijke belastingen

De belastingheffing door provincies en gemeenten dient ertoe deze overheden een zekere "vrije zoom" binnen hun uitgaven te verschaffen; zij behoort derhalve niet noodzakelijkerwijs te worden aangewend ter financiering van het minimale pakket van voorzieningen. Er kan met een betrekkelijk geringe opbrengst van de provinciale en gemeentelijke belastingen worden volstaan. Aan een substantiële vergroting bestaat geen behoefte, te minder als in samenhang daarmee uitkeringen uit het Provincie- en het Gemeentefonds zouden moeten worden gekort.

Voorts dient te worden gewaakt tegen een verhoging van de belastingdruk door het opvoeren van belastingen van gemeentelijke en provinciale overheden. Het Rijk moet op dit punt een controlerende bevoegdheid hebben. In elk geval moet worden voorkomen, dat gemeentelijke belastingen en heffingen door toepassing van vrijstellingen, tariefdifferentiaties e.d. een inkomenspolitieke factor gaan vormen. Het voeren van een inkomensbeleid is uitsluitend een taak van de centrale overheid.

3.3.4.7 Internationale samenwerking

Nederland dient zich positief op te stellen ten opzichte van een verdere harmonisatie van de belastingwetgeving binnen de Benelux en de EG. Ook anderszins dient prioriteit te worden gegeven aan internationale samenwerking. Vooral op het gebied van de aanpak van het "zwarte circuit", de opsporing en vervolging van fiscale fraudeurs en de bestrijding van belastingvlucht, kan slechts een gezamenlijk optreden met andere landen vruchten afwerpen.

3.4 MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF

3.4.1 Algemeen

Een gezond midden- en kleinbedrijf vervult een essentiële rol in onze economie. Veel stimulans tot innovatie ontstaat in het midden- en kleinbedrijf. Daarnaast is uit werkgelegenheidsoverwegingen stimuleren van het midden- en kleinbedrijf nodig. Immers, juist in deze kleinere bedrijven kunnen op korte en middellange termijn nieuwe arbeidsplaatsen worden verwacht. Door de kleinschaligheid is het midden- en kleinbedrijf enerzijds flexibel, anderzijds maakt de geringere omvang het kwetsbaar.

In dit verband pleit D66 voor de invoering van de mogelijkheid tot klein octrooi. Het midden- en kleinbedrijf dient systematisch te worden betrokken bij onderzoekprogramma's op nationaal en internationaal niveau.

Een sociaal-economisch beleid ten aanzien van het midden- en kleinbedrijf is nodig. In dit beleid zal aan de volgende aspecten aandacht worden verleend:

- financiering, waaronder subsidies;
- advies, voorlichting, informatievoorziening;
- opleiding;
- export.

3.4.2 Financiering

Bijzonder problematisch- voor het midden- en kleinbedrijf is de inbreng van additioneel risicodragend vermogen voor expanderende bedrijven en extra vermogen en liquiditeitsbehoefte voor starters. Zolang een goede externe vermogensvoorziening niet is gewaarborgd, zal de kredietbeschikking midden- en kleinbedrijf moeten worden uitgebreid.

Om ten volle te kunnen profiteren van de veelheid aan subsidies zijn de diensten van subsidiologen vrijwel onontbeerlijk. Alleen grote bedrijven kunnen zich permitteren een subsidioloog in dienst te hebben. Daardoor profiteren zij onevenredig van de subsidiemogelijkheden.

Het vereenvoudigen van de subsidieregelingen met daarbij bijzondere aandacht voor het midden- en kleinbedrijf heeft voor D 66 hoge prioriteit. Het dient zo te geschieden, dat het midden- en kleinbedrijf beter dan tot dusver van de regelingen gebruik kan maken.

3.4.3 Kapitaalmarkt

D 66 is van mening dat de overheid dient te stimuleren dat er meer risicodragend kapitaal ter beschikking komt voor met name het kleinere bedrijfsleven (MKB). Om deze reden is D 66 voorstander van het oprichten van particuliere participatiemaatschappijen en het bevorderen van het bezit van aandelen bij particulieren. Wat dit laatste betreft denkt D 66 met name aan het bezit van aandelen in een bedrijf door de werknemers daarvan.

D 66 zou verder willen nagaan in hoeverre het verlagen van de financieringsdrempel voor de kredietverstrekking voor projecten die bij de Maatschappij voor Industriële Producten (HIP) kunnen worden ingediend ertoe zou bijdragen dat méér en kleinere bedrijven gebruik kunnen maken van deze vorm van kredietverlening voor risicodragende projecten.

3.4.4 Advies, voorlichting en informatievoorziening

D 66 wil een afstemming van de bestaande voorlichtings- en adviseringsinstanties. Advies, voorlichting en managementondersteuning aan de ondernemer in het midden- en kleinbedrijf dient snel, vakkundig en in een sfeer van vertrouwen te geschieden. Op de korte termijn streeft D 66 naar een fysieke bundeling van organisaties om onnodig doorverwijzen te voorkomen. Bij de informatievoorziening aan het industriële midden- en kleinbedrijf is de grote verscheidenheid van ondernemingen met een zeker zo grote verscheidenheid aan producten een probleem. Anders dan in de land- en tuinbouw (groene sector) heeft men bij het midden- en kleinbedrijf met zeer uiteenlopende producten te maken. Hierdoor is de informatiebehoefte ook allesthalve eenduidig. Het opzetten van één consultantensysteem zoals in de groene sector is hier niet bruikbaar.

Een ander probleem is de uitermate moeilijke bereikbaarheid van de kleinere ondernemers. Met uitzondering van land- en tuinbouwbedrijfjes en ambacht en detailhandel, zijn de kleinere ondernemers nauwelijks georganiseerd. De enige instelling waar iedere ondernemer over de drempel moet, is de Kamer van Koophandel. Het verdient aanbeveling via de Kamers van Koophandel een actief informatiebeleid te gaan voeren. De Kamers van Koophandel moeten dan wel de middelen hebben om een dergelijk beleid te realiseren.

Kenmerkend voor de informatiebehoefte van de kleinere ondernemer is, dat zij hier en nu, directe, op de problematiek van dat moment toegesneden informatie nodig hebben. Relevante informatie, een dag te laat gegeven, kan al waardeloos zijn, omdat de essentiële beslissing dan al genomen is. Dit betekent dat het midden- en kleinbedrijf behoefte heeft aan zeer efficiënt werkende informatieleveranciers, die van alle mogelijk denkbare markten thuis zijn. Het opzetten van een netwerk van snel, doelgericht informatie leverende instellingen ten behoeve van het midden- en kleinbedrijf is niet eenvoudig, maar dient wel prioriteit te hebben.

Aangezien het grootste deel van het midden- en kleinbedrijf zich richt op de lokale markt, is bij de informatievoorziening het kennen van de couleure locale een vereiste. Dit betekent decentralisatie met regionale steunpunten. Anderzijds is centralisatie van het informatie-verzamelen en -verwerken nodig. De gevraagde informatie is zo ver uiteenlopend, dat het inefficiënt en kostbaar zou zijn alle regionale steunpunten volledig uit te rusten.

3.4.5 Opleiding

Er dient een stimulerend beleid te worden gevoerd ten aanzien van de ondernemersopleidingen en bijscholingscursussen. Bekend is de grote rol die de vrouw van de kleine ondernemer vervult in het bedrijf. Consultatie en ook opleidingen moeten zich weldegelijk ook op de vrouw richten, ook op de vrouw als zelfstandig ondernemer. Buiten de groene sector wordt pas recent van dit feit gebruikgemaakt. Er zijn nu enkele informatieleveranciers die zich specifiek tot de vrouw van de kleine ondernemer richten. Dit aspect zal ook de aandacht moeten krijgen in het overheidsbeleid ten aanzien van de kleine ondernemers.

De nieuwe media maken het mogelijk beter in te spelen op de praktijkgerichte belangstelling en het chronisch tijdgebrek van de kleinere ondernemer. Onderzoekers, deskundigen en praktijkmensen dienen nauwer bij de opleidingen te worden betrokken. Alleen dan zal het mogelijk zijn de opleidingen tijdig aan te passen aan de nieuwe ontwikkelingen. Ook zal in het voortgezet onderwijs veel meer aandacht moeten worden besteed aan het zelfstandig-ondernemerzijn.

3.4.6 Export

Het exportbeleid dient actief in te spelen op nieuwe marktontwikkelingen. Het exportinstrumentarium dient daartoe niet zozeer in kwantitatieve zin als wel in kwalitatieve zin te worden versterkt. Daarbij is D 66 van mening dat een hoge prioriteit moet worden gegeven aan stimulering van de exportactiviteiten van kleine en middelgrote ondernemingen. Nog steeds blijkt het midden- en kleinbedrijf veel moeite te hebben haar producten een weg te doen vinden over de grens. Het strategisch deel van het exportbeleid, geformuleerd via EVD-actieprogramma's, is voor grote delen van het midden- en kleinbedrijf nauwelijks haalbaar. De marktwerking wordt aan de midden- en kleinbedrijfsonder-

nemer zelf overgelaten. Juist hier manifesteren zich de knelpunten op het gebied van management, organisatie en financiën. Bedrijven die willen exporteren moeten er zeker vijf jaar geld, inspanning en mankracht voor uittrekken om vaste voet aan de grond te krijgen. Een steunpunt ter plaatse via de diplomatieke diensten of Kamer van Koophandel is van wezenlijk belang. Voor het voeren van een offensieve exportplanning is met name in de beginfase extra ondersteuning - vooral ten aanzien van marktverkenning, produktaanpassing en opbouw van een logistiek apparaat - noodzakelijk. De subsidieregeling exportbevorderende samenwerkingsverbanden midden- en kleinbedrijf dient in meer uitgebreide en gewijzigde vorm weer te worden ingevoerd.

D 66 is verder van mening dat een grotere nadruk moet worden gelegd op het ondersteunen van Nederlandse bedrijven bij hun activiteiten op verre, snelgroeiende markten. Het vasthouden aan traditionele exportmarkten zal met name op de wat langere termijn een onoverbrugbare achterstand op deze verafgaande markten met zich mee kunnen brengen.

3.5 INDUSTRIE EN TECHNOLOGIE

3.5.1 Algemene plaatsbepaling, samenvatting

In tegenstelling tot wat velen menen, gelooft D 66 dat Nederland het economisch uitstekend zou moeten kunnen doen. De uitgangspunten van Nederland - aardgas, goede infrastructuur, gunstige geografische ligging, hoog opleidingsniveau - is buitengewoon sterk. Dat Nederland het desondanks relatief niet goed doet, heeft weinig te maken met de internationale economische situatie of onze open economie en veel met de verstarrende politieke en maatschappelijke structuren en nodeloos gepolariseerde arbeidsverhoudingen. D 66 meent, dat daarin de onderliggende oorzaak gelegen is van de toenemende Nederlandse achterstand op economisch gebied, zodat dus ook daarin primair oplossingen moeten worden gezocht.

Tot op zekere hoogte geldt dit in wijder verband voor Europa. Het steeds verder achterlopen op economisch gebied van Europa op Oostaziatische landen, met name Japan, en de Verenigde Staten, wordt primair veroorzaakt door de uitblijvende Europese integratie op velerlei gebied, waardoor o.a. de noodzakelijke homogene Europese thuismarkt ontbreekt. Nationale steunmaatregelen, verschillende standaarden en normen, het ontbreken van een Europees industrie- en technologiebeleid zijn enkele uit de vele voorbeelden waardoor industrieën in de lidstaten zich maar moeilijk tot industrieën op Europese schaal kunnen ontwikkelen.

De rol binnen Europa van Nederland wordt in sterke mate bepaald door zijn historische sterkten (landbouw, handel, waterbouwkundige werken e.d.) en huidige uitgangspunten. Zo brengt ieder land als het ware zijn sterke punten in, die gezamenlijk het beeld vormen van de economische potentie van Europa. Vanuit het Europese niveau dient, door een krachtig industrie- en technologiebeleid de onderlinge samenhang tussen deze nationale posities te worden versterkt, zodat enerzijds de sterke punten van de verschillende landen een Europees draagvlak vinden (bv. door het liberaliseren van overheidsaankopen) en de kansen op de wereldmarkt navenant toenemen, anderzijds lidstaten meer profiteren van elkaars industriële en technologische ontwikkelingen en veel dubbelwerk (bv. in de onderzoeksfier) kan worden vermeden.

Op nationaal niveau zal ook eindelijk een, met bovenstaande als uitgangspunt, samenhangend industrie- en technologiebeleid van de grond moeten komen. De vervanging van de huidige SER door een Nationale Industri-

ele Raad, die jaarlijks industriële verkenningen publiceert, zou een eerste stap moeten zijn in deze richting. De NIR zou een wezenlijke bijdrage kunnen leveren, o.a. door een uitgekende samenstelling, aan het toewerken naar een hoge mate van consensus in Nederland bij allerlei betrokkenen over wat de plaats en functie is van allerlei industrietakken, zowel voor Nederland als in internationaal verband. Met regelmatige sterke/zwakte analyses van de nationale industriële sectoren in het licht van de Europese situatie en een technologiebeleid dat de ontwikkeling en de toepassing van nieuwe technologieën stimuleert in het verlengde van de sterke en strategische sectoren, is de basis voor de samenhang van een toekomstgericht industriebeleid gelegd. Omringende randvoorwaarden als onderwijs, arbeidsmarktsituatie, kapitaalmarkt, internationale economische situatie e.d. moeten het industriebeleid completeren, dat vervolgens op een toetsbare wijze in zijn geheel moet worden gepresenteerd.

3.5.2 Mondiale verschuivingen produktiestructuur

Mondiaal gezien staan we voor belangrijke verschuivingen, waarbij met name de ontwikkelingen rond de Stille Oceaan centraal zullen staan. De zeer krachtige ontwikkelingen van Japan, met in het voetspoor Korea, Taiwan, naast de krachtige positie van stadstaten als Hong-Kong en Singapore, de enorme potentie (en grote ambities) van China, maken dat het centrum van de economische ontwikkeling in sterke mate verschuift naar dit deel van de wereld. In de Verenigde Staten, alsook, zij het in mindere mate, in de USSR, is een verschuiving van handelsstromen en politieke interesse naar deze regio's zichtbaar. Wordt daarnaast geplaatst de algehele tendens van grondstofproducerende landen de eerste verwerking van deze produkten in eigen land te laten plaatsvinden, dan is daarmee globaal de uitdaging van Nederland en Europa aangegeven.

Het mondiale beeld wordt gecompleteerd door een groot aantal landen dat steeds minder in staat is een economische rol in de wereld te spelen, of zelfs maar in haar eigen meest primaire behoeften te voorzien. Naar het oordeel van D 66 blijven Nederland en Europa in hoge mate verantwoordelijk voor de noodzakelijke ontwikkelingen van deze landen, ondanks de verslechterende positie van Europa zelf in de mondiale situatie. Deze dubbele uitdaging noodzaakt tot een aanpak, die slechts succesvol kan zijn als die op Europese schaal plaats vindt.

3.5.3 Europees industrie- en technologiebeleid

Voor de hoofdlijnen van de D 66-opvattingen over de Europese integratie, interne markt, Europees industrie-, onderzoek- en technologiebeleid, zie par.2.1.3. Zoals reeds in 2.1.3 opgemerkt, is D 66 voorstander van de versterking van het technologiebeleid op Europees niveau, onafhankelijk van de vraag of men de kosten op andere terreinen, zoals landbouw, zal weten te beheersen. Met het ESPRIT-programma is door de Europese Commissie een eerste, nieuwe en goede stap gezet om op het gebied van de informatietechnologie op Europese schaal tot samenwerking te komen op het gebied van precompetitief onderzoek. Het programma is van belang, omdat het een omvangrijk en breed programma is, omdat het voor het eerst gelukt is de Europese industrieën actief te betrekken en omdat, dankzij de nieuwe opzet, over de grenzen heen wordt samengewerkt in allerlei projecten. De opzet van dit programma verdient navolging op alle gebieden waarbij een Europese dimensie gewenst is, zoals biotechnologie, fundamenteel technologisch onderzoek (het zgn. BRITE-programma), niet-nucleair-energie-

onderzoek, telecommunicatie, milieutechnologie. D'66 vindt verder, dat in de Europese onderzoekprogramma's bijzondere aandacht moet worden besteed aan de aansluiting op en integratie met nationale onderzoekprogramma's op dezelfde gebieden, aan de uitwisseling van onderzoekers, aan het realiseren van (computer)netwerken tussen nationale laboratoria, Europese normen en standaarden en regelgeving. Het midden- en kleinbedrijf dient bij deze programma's systematisch te worden betrokken. Voorts zou de Europese Commissie met kracht de samenwerking tussen lidstaten moeten bevorderen in allerlei industriële sectoren. Een goed voorbeeld, waarbij de Commissie geen rol speelde, is het Airbus-consortium. Dergelijke consortia zouden op allerlei terreinen moeten ontstaan. Dit zou kunnen, als de Commissie veel meer als makelaar zou optreden om verschillende partijen en landen bijeen te brengen. Enerzijds gaat het er hierbij om een krachtenbundeling van telkens verschillende landen die reeds sterk staan in een bepaalde sector, anderzijds kan juist als de Commissie als makelaar optreedt, ervoor worden gezorgd dat alle lidstaten kunnen profiteren van dergelijke bundelingen van krachten.

Om het opzetten van dergelijke consortia aan te moedigen pleit D 66 voor het opzetten van een Europees Investeringsfonds. Dit fonds zou verder moeten worden gebruikt voor structuurverbeterende maatregelen op Europees niveau, zoals het aanleggen van (glasvezel)communicatienetwerken, databanken voor allerlei industriële sectoren, betere vervoers- en transportstructuren (goede, snelle treinverbindingen). In het bijzonder moet aandacht worden besteed aan genormaliseerde en gestandaardiseerde Europese telecommunicatiesystemen.

Een krachtige stimulans voor het europeaniseren van allerlei industrieën kan worden gevonden in een opener houding van de lidstaten ten aanzien van hun nationaal overheidsaanschaffingsbeleid. Zoals nu van start gaat op het gebied van het onderzoek en de aanschaf van Europees defensiemateriaal in het IEPG-overleg, zou ook politiek overleg moeten worden gestart over de afstemming van de aanschaf van andere grootschalige overheidsmaterialen en systemen. De omvang van deze overheidsaanschaffingen en het belang ervan voor de industrie is zo groot, dat aparte behandeling van dit onderwerp in de Europese Ministerraad dient te worden opgestart.

3.5.3.1 Het Europese mededingingsbeleid

Aan de basis van elk democratisch denken ligt het wantrouwen tegen ongecontroleerde macht, zowel van de overheid als van ondernemingen. In de Gemeenschap heeft dit wantrouwen gestalte gekregen in een krachtig anti-kartelbeleid, dat tracht de voorwaarden voor een daadwerkelijke concurrentie tussen ondernemingen te scheppen door het bestrijden van concurrentie-beperkende afspraken. Gewaakt dient te worden tegen de neiging van sommige lidstaten het EG-beleid naar eigen inzicht te interpreteren. Dit geldt met name ook ten aanzien van het bestaande EG-controlesysteem op steunmaatregelen van lidstaten aan bedrijven. Deze individuele steunmaatregelen werken een verbrokkeling in de hand van de interne EG-markt, leiden vaak tot concurrentievervalsing en tot dubbel werk. Een klein land als Nederland is hier bovendien extra in het nadeel.

Een versterkt toezicht van de Europese Commissie op steunmaatregelen van lidstaten is zeer gewenst. Dit is niet alleen in het belang van kleinere lidstaten, maar uiteindelijk ook van de grotere die elkaar anders industrieel/technologisch in de wielen rijden. Het streven moet zijn deze steunmaatregelen op nationaal niveau af te schaffen ten gunste van het Europees industrie- en technologiebeleid en een Europees Investeringsfonds.

3.5.4 Industriebeleid, Nationale Industriële Raad (NIR)

Het huidige aandachtsgebiedenbeleid komt voort uit de aanbevelingen van de Commissie Wagner en heeft als doel industriële sectoren waarin Nederland sterk is, of zou kunnen zijn, beleidsmatig meer aandacht te geven. Het technologiebeleid is mede ontstaan door impulsen vanuit D 66 en beoogt een grotere aandacht te geven aan nieuwe technologieën en technologische vernieuwingen, in het bijzonder bij het bedrijfsleven. Het technologiebeleid en het aandachtsgebiedenbeleid liggen in elkaars verlengde: waar het aandachtsgebiedenbeleid meer nadruk legt op het versterken van de sectoren waarin Nederland, om een diversiteit van redenen, goed is, is het technologiebeleid meer toekomstgericht en wordt meer de nadruk gelegd op nieuwe technologieën die op ons afkomen en die zullen doorwerken in (sectoren van) de maatschappij.

D 66 is een groot voorstander van een goed samenhangend en krachtig aandachtsgebieden- en technologiebeleid, passend in de Europese situatie en acht dit de belangrijkste hoeksteen van het industriebeleid. D 66 ziet de hoofdlijnen hiervan als volgt.

Middels het genoemde aandachtsgebiedenbeleid en factoren zoals genoemd in 3.5.4.3 wordt aandacht gegeven aan industriële sectoren in Nederland, die sterk staan en internationale kansen hebben. Het is de verantwoordelijkheid van de overheid om ervoor te zorgen dat, in goed samenspel met de betreffende bedrijfssectoren inclusief werkgevers- en werknemersorganisaties, voor deze sectoren de nodige ruimte ontstaat om zich op verantwoorde wijze te kunnen ontwikkelen. Hiervoor zijn o.a. verkenningen nodig, zodat een voor alle betrokkenen zo helder en samenhangend mogelijk beeld beschikbaar is, waartoe toekomstige ontwikkelingen kunnen leiden. In evenbeeld met de macro-economische verkenningen zou men dit industriële verkenningen kunnen noemen. Op grond hiervan zal de overheid aan de industrie duidelijkheid moeten geven ten aanzien van randvoorwaarden zoals bv. milieueisen, ruimtelijke ordening e.d. Anderzijds zal de industrie inzicht moeten geven ten aanzien van haar behoeften. Te noemen vallen: verwachte vraag naar arbeidskrachten, soort en niveau van scholing, omscholingsbehoefte, grondstoffenvraag e.d. Op deze wijze wordt het beter dan thans mogelijk om zowel van industriële als van overheidszijde tijdig op ontwikkelingen en elkaars beleid in te spelen. Technologische ontwikkelingen zullen een hoofdmoet moeten vormen bij deze industriële verkenningen en de discussies hierover tussen de sociale partners en andere betrokkenen. Het gaat met name om de vraag hoe, door wie, en op welke wijze zal worden ingespeeld op nieuwe technologische ontwikkelingen. Aan de ene kant staat de wens om nieuwe technologische ontwikkelingen snel en adequaat toe te passen teneinde er zorg voor te dragen dat Nederland "bij" blijft, aan de andere kant staan vraagstukken als wat het effect hiervan is op maatschappij en samenleving en waar middels overheidsingrijpen een bepaalde kanalisatie aan deze nieuwe ontwikkelingen moet worden gegeven (technology assessment). Het is van belang hier op te merken dat de overheid enerzijds optreedt en op moet treden als stimulator van de ontwikkeling van nieuwe technologieën, b.v. via onderzoekinstellingen of stimulerende maatregelen voor het bedrijfsleven voor het doen van onderzoek, en anderzijds als regelgever en kanalisator, om te voorkomen dat bepaalde technologieën zich op voor de maatschappij ongewenste wijze ontwikkelen.

Om het beleid als boven gesuggereerd vorm te geven bevoelt D 66 de vorming aan van een Nationale Industriële Raad, ter vervanging van de SER, waarin o.a. de sociale partners zitting hebben en die er voor verantwoordelijk

zal zijn dat langs bovengenoemde lijnen een jaarlijks bijgestelde vijfjarenverkenning wordt opgesteld. Met als voorbeeld de informatietechnologie (maar hetzelfde geldt voor biotechnologie en andere nieuwe technologieën) wordt volstrekt duidelijk hoe groot de behoefte aan een dergelijk orgaan is.

3.5.4.1 Technologiebeleid

De ontwikkeling van bepaalde industriële sectoren is de primaire verantwoordelijkheid van de sociale partners binnen de sector. Anders is het bij het technologiebeleid. Het gaat hier om een voorwaardenscheppend beleid op basis waarvan voor het bedrijfsleven en met name de industrie, een situatie wordt geschapen, waardoor de industrie zich tijdig kan vernieuwen. D66 is er voorstander van dat de overheid, in goed samenspel met onderzoekinstellingen, universiteiten en TH's en industrie, b.v. door middel van de te vormen NIR, globale meerjarenprogramma's opzet om dit vernieuwingsproces, uitgaande van nieuwe technologieën, meer structureel op gang te brengen. Een positieve stap in deze richting is het Informatica Stimuleringsplan. Dergelijke meerjarenplannen zouden ook dienen te worden opgezet op andere gebieden als milieu, biotechnologie, nieuwe materialen, telematica, energie e.d. Bij deze plannen moet het niet alleen gaan om onderzoek, maar om alle aspecten die samenhangen met het ontwikkelen en toepassen van nieuwe technologieën. Voor deze meerjarenplannen zou heel goed kunnen worden uitgegaan van een aantal reeds bestaande onderzoekprogramma's, zoals de Innovatie Onderzoek Programma's (IOP's), Nationale Energie Onderzoekprogramma's e.d. De indruk bestaat echter dat te veel de nadruk wordt gelegd op de onderzoekaspecten van nieuwe technologieën, terwijl omringende factoren als onderwijs, voorlichting, demonstratie, inpassing in het aanschaffingsbeleid, stimulering van de toepassing e.d. onderbelicht blijven. D66 is er voorstander van dat, nadat de hoofdlijnen van dergelijke programma's zijn opgesteld, het beheer en de uitvoering ervan geschiedt op armlengte van de overheid via onafhankelijke programmabureaus.

Tot slot is het van belang dat er een duidelijker afbakening ontstaat tussen het wetenschapsbeleid en het technologiebeleid. Bij het technologiebeleid gaat het globaal om dat technologisch onderwijs, onderzoek, (financiële) steuninstrumentarium e.d., dat primair gericht is op de ontwikkeling en versterking van de marktsector. Het is van groot belang dat dit samenhangend complex geheel onder de verantwoordelijkheid valt van de minister die verantwoordelijk is voor technologie en industrie, teneinde de samenhang en afstemming binnen dit beleidsgebied zo optimaal mogelijk te doen zijn. D66 trekt hieruit de consequentie dat, enigszins naar analogie van het landbouwbestel, TNO, de TH's, de HTSen, GTI's (Grote Technologische Instituten) en eventuele andere technologische instellingen op dit beleidsgebied qua onderwijs- en onderzoekbeleid en programmering onder de verantwoordelijkheid vallen van de minister die verantwoordelijk is voor technologie en industrie.

3.5.4.2 Juridische en financiële prikkels

Een van de instrumenten van de overheid om vernieuwing te bevorderen, het octrooirecht, dient beter te worden aangepast aan de behoefte van de kleinere en middelgrote industrie. De wettelijke regeling ter invoering van een eenvoudig, niet kostbaar en snel te verkrijgen zgn. "klein octrooi" dient snel te worden gerealiseerd. Voorts dient te worden gestreefd naar de ontwikkeling van uniforme clausules en research- en vergelijkbare contracten van de overheid met derden.

Wat betreft het financiële steuninstrumentarium van de overheid voor research en ontwikkelingswerk neemt D 66

het volgende standpunt in. Allereerst dient grote terughoudendheid te worden betracht met dit soort steunmaatregelen vanwege het marktbedervend effect ervan, met name in internationaal verband. D'66 pleit er voor deze maatregelen waar hun bestaan toch gerechtvaardigd is, doorzichtig te maken door simpele uitvoering, het aantal te verminderen, er goede bekendheid aan te geven, ze altijd van beperkte duur te doen zijn en ze zo mogelijk te (laten) vervangen door Europese maatregelen. De uitvoering van dit steuninstrumentarium dient te worden uitbesteed aan bv. de Rijksnijverheidsdienst, waardoor het instrument, mede dankzij de regionale spreiding van deze dienst, beter en sneller toegankelijk wordt voor midden- en kleinbedrijven en bedrijven buiten de randstad.

3.5.4.3 Onderwijs

Als afgeleide van de industriële verkenningen en de technologische meerjarenprogramma's ontstaat een beeld van de toekomstige behoefte aan onderwijs in en vanuit dit beleidsgebied. Het gaat hierbij zowel om nieuwe vakken en opleidingen voor het onderwijs, dat speciaal op dit gebied gericht is, zoals TH's en andere technisch gerichte opleidingen, als wel de uitstraling hiervan naar andere onderwijsgebieden. In sterke mate geldt dit bv. voor de informatietechnologie en het gebruik van de computer. Om deze reden pleit D 66 ervoor, dat in de op te richten NIR vertegenwoordigers uit het onderwijs zitting hebben.

D 66 is er voorstander van dat er veel meer aandacht wordt besteed aan de om-, her- en bijscholing van onderwijsgeevenden op ieder niveau teneinde nieuwe ontwikkelingen snel te introduceren in het onderwijs. Er dient niet alleen te worden gedacht aan cursussen, maar ook aan bv. stages in het bedrijfsleven of bij onderzoekinstellingen. Ten behoeve van onderwijsgeevenden in technische vakken zou zelfs kunnen worden gedacht aan verplichte bijscholingen. Op het niveau van technische hogescholen en universiteiten dient veel aandacht te worden gegeven aan de kwaliteit van het onderwijs, alsook aan de aansluiting van het onderwijsprogramma aan de maatschappelijke vraag. Om deze reden is D 66 er voorstander van dat hoogleraren in dit beleidsgebied worden gestimuleerd om naast hun functie aan de universiteit een functie te bekleden in andere organisaties, zoals het bedrijfsleven. Verder zouden hoogleraren vaker moeten worden aangenomen op basis van een contract voor beperkte duur.

Om de aanwezige kennis op TH's en universiteiten door te geven aan industrie en andere maatschappelijke organisaties dient veel aandacht te worden gegeven aan de mobiliteit en systemen voor kennisoverdracht. Het systeem van transferpunten vormt daartoe een bijdrage. D 66 zou langs deze route nog een stap verder willen gaan, bv. door te stimuleren dat industrie en andere maatschappelijke organisaties meer gebruik mogen maken van aanwezige onderzoekfaciliteiten, zoals bv. dure apparatuur, computerprogramma's e.d. op TH's en universiteiten.

3.5.4.4 Onderzoekinstellingen

D 66 ondersteunt de herstructurering, die langzaam op gang komt voor TNO en de Grote Technologische Instituten (ECN, MARIN, NLR, IIL en LGM). Deze herstructurering is er op gericht deze instituten weer het toegepaste karakter te geven, waarvoor ze waren opgericht. Per instituut dient taakstellend te worden opgegeven welk gedeelte van hun inkomsten door opdrachten van derden moet worden verworven. Als de instituten méér realiseren zal dat niet mogen leiden tot kortingen op de overheidssubsidie, immers zo zou de prikkel tot het verkrijgen van opdrachten teniet worden gedaan.

Anderzijds zal bij het niet halen van de doelstelling geen extra subsidie beschikbaar moeten komen. De overheid dient ernaar te streven de subsidies te beperken en meer geld in de vorm van opdrachten ter beschikking te stellen.

D 66 realiseert zich dat er een spanningsveld bestaat tussen het enerzijds dwingen van de instituten zich meer op de markt te richten en anderzijds trachten te voorkomen dat instellingen, die op commerciële basis onderzoekdiensten aanbieden, door de gesubsidiëerde instellingen uit de markt worden geprijsd.

Als er op een terrein voldoende aanbod is van particuliere diensten, dan dienen de overheidsonderzoekinstellingen zich op te stellen als aanbieder van kennis aan die particuliere instellingen. De overheid zal hier nauwgezet op moeten toezien en in zo'n geval zelf uitsluitend onderzoek bij particuliere instituten moeten uitbesteden.

3.5.4.5 Overheidsaankoopbeleid

De samenwerking tussen de privé en de publieke sector zal bij uitstek vorm kunnen krijgen in het aanschaffingsbeleid. Door middel van de eerder genoemde industriële verkenningen zou op systematische wijze per sector moeten worden nagegaan op welke wijze het bedrijfsleven kan inschieten op ontwikkelingen in de overheidssector. Het ministerie van Economische Zaken dient daarom zijn coördinerende rol ten aanzien van het aanschaffingsbeleid te versterken. Hiertoe zullen de andere departementen en overheidsinstellingen hun toekomstig aankoopprogramma in een zo vroeg mogelijk stadium bij EZ moeten aanmelden. Met name zouden Europese initiatieven moeten worden genomen teneinde te komen tot Europese afstemming (zie ook 3.5.3).

D 66 is van mening dat de overheid, door middel van haar aanschaffingsbeleid, een stimulerende rol moet vervullen bij het creëren van een thuismarkt voor nieuwe producten en diensten. Het aanschaffingsbeleid vormt haars inziens dan ook een integraal deel van het technologie- en aandachtsgebiedenbeleid.

3.5.4.6 Werkgelegenheid

In de huidige situatie met een geregistreerde werkloosheid van rond 900.000 is het moeilijk voorstelbaar dat de situatie van volledige werkgelegenheid binnen afzienbare tijd zal terugkeren. Daarom bepleit D 66 maatregelen tot herverdeling van werk (zie 3.2).

Daarnaast is het echter hard nodig via de NIR plannen op te stellen voor de ontwikkeling van de industrie en commerciële diensten, zodat zoveel mogelijk nieuwe banen vanuit een visie op de industriële ontwikkeling worden geschapen en de huidige onaantoonbaar hoge werkloosheid in elk geval niet nodeloos verder oploopt. Door middel van genoemde industriële verkenningen moet inzicht worden verkregen of in de industrie dan wel in de commerciële dienstverlening de meeste kansen voor produktieve arbeid zullen ontstaan. Voor een klein land als Nederland hangt verder veel af van flexibiliteit, arbeids- en investeringsklimaat. Door sneller dan thans het geval is in het onderwijs in te spelen op nieuwe ontwikkelingen en veel meer nadruk te leggen op om-, her- en bijscholing (education permanente) kan de voor Nederland essentiële flexibiliteit van de arbeidsmarkt aanzienlijk worden vergroot.

3.5.4.7 Aanmoediging van het particulier initiatief en randvoorwaarden

D 66 is er voorstander van dat meer ruimte wordt geschapen voor mensen of groeperingen, die iets willen ondernemen. Voor het industrieel en commercieel ondernemen en het uitoefenen van de zogenaamde vrije beroe-

pen, worden steeds meer obstakels opgeworpen. Met name, op het gebied van de commerciële dienstverlening bestaan in potentie nog vele kansen die onderbenut blijven. De benodigde ruimte moet worden geschapen door het kritisch doorlichten van bestaande marktordeningen en het vereenvoudigen en zo mogelijk saneren van vergunningenstelsels. Ook moet worden gekeken of de bestaande eisen ten aanzien van het bezitten van diploma's en andere faciliteiten soms niet achterhaald zijn en vaak meer als, veelal onbedoeld, effect hebben historisch gegroeide marktordeningen te beschermen in plaats van nieuw initiatief te bevorderen. Ook hier ligt een taak voor de NIR.

Samengevat juicht D 66 initiatieven van individuen en groeperingen toe, en wil er door de afbraak van bestaande beperkende marktordeningen ruimte voor scheppen. Uiteraard kan dit niet het toaal vrije spel der krachten betekenen. De overheid moet restrictief zijn ten aanzien van maatschappelijk minder gewenste ontwikkelingen en treedt kanaliserend en ordenend op over gebieden zoals:

- openbare orde, volksgezondheid en veiligheid;
- milieu- en energiebeleid;
- openbaar vervoer, post- en telecommunicatie;
- arbeids- en sociale verhoudingen.

De hieruit voortvloeiende industriële kaders en randvoorwaarden krijgen o.a. gestalte via "technology assessment"-studies bij de industriële verkenningen van de NIR.

3.5.4.8 Financiële consequenties

D 66 meent dat de financiële consequenties van haar beleidsvoorstellen inzake het industriebeleid globaal budgettair neutraal moeten zijn. Een uitzondering wordt gemaakt voor het technologiebeleid. D 66 is van mening dat de Nederlandse uitgaven aan onderzoek (overheid en bedrijfsleven samen) moet worden opgetrokken naar een niveau van globaal 2½% van het BNP, d.w.z. het niveau van uitgaven van onderzoek zoals in de landen Frankrijk, de Duitse Bondsrepubliek, Zweden, Japan en de Verenigde Staten. Binnen het onderzoekgebied in zijn geheel zou een grotere nadruk moeten worden gelegd op technologisch onderzoek. D 66 meent dat deze impuls voor het technologiebeleid noodzakelijk is om de stagnerende vernieuwing van de Nederlandse industrie, maar ook het bedrijfsleven in brede zin, meer kracht bij te zetten en mee te kunnen komen met de initiatieven van andere belangrijke Europese landen.

3.5.5 Kleinschaligheid en grootschaligheid

D 66 wil kleinschaligheid bevorderen en is van mening dat kleinschaligheid binnen en in aanvulling op grootschaligheid gewenst en steeds meer mogelijk is. Van kleinere bedrijven gaan veel impulsen uit tot produkt- en procesvernieuwing. Bovendien hebben de kleinere bedrijven veelal een grotere flexibiliteit - hetgeen van groot belang is in tijden van recessie. Tenslotte zijn kleinere bedrijven gemiddeld minder kapitaalintensief en leveren dan ook een grotere bijdrage aan de werkgelegenheid.

D 66 bepleit kleinschaligheid ook als middel tot spreiding van vakmanschap. Ook biedt het lokaal en regionaal meer differentiatie. Tenslotte kan het kleine bedrijf ook dichter naar zijn eigen werknemers worden gebracht, waardoor medezeggenschap van werknemers bij technologische veranderingen beter realiseerbaar is. Grotere produktiespreiding betekent ook spreiding van welvaart.

D 66 meent dat in het verleden door de overheid bij stimuleringsmaatregelen teveel de nadruk is gelegd op grootschalige bedrijvigheid en de bijdrage van de kleinere bedrijven aan de gewenste groei van welvaart en welzijn schromelijk is onderschat.

D 66 realiseert zich echter dat vele industrieën, zoals de basismetaleen-, voedings- en genotmiddelenindustrie, bulkchemie, alleen denkbaar zijn bij een grootschalige produktiewijze in internationaal verband en op Europese schaal.

D 66 is van mening dat het door middel van goed overleg, bijvoorbeeld via de te vormen NIR, mogelijk moet zijn het midden- en kleinbedrijf meer en meer te betrekken bij de produktie van de groten als toeleverancier. Daarnaast zou het MKB, door middel van goed overleg, ook veel beter kunnen profiteren van de onderzoekcapaciteit bij de grote bedrijven. Dit proces, dat zich ten dele reeds om een aantal factoren autonoom voltrekt, zou moeten worden gestimuleerd. Verder zou het MKB in veel grotere mate kunnen profiteren van de bij de grote bedrijven aanwezige kennis en opgebouwde internationale contacten.

3.5.6 Mededingingsbeleid

In de bestaande gemengde economie functioneert het deel dat zich bezig houdt met de ondernemingswijze vrije produktie alleen dan goed als het de bedrijven onmogelijk wordt gemaakt het beginsel van vrije economische mededinging te schenden door hun omvang of door afspraken met andere bedrijven. Om een eerlijke mededinging te garanderen bestaat in Nederland de Wet Economische Mededinging alsmede de EG-wetgeving.

D66 is van mening, dat de overheid een actiever beleid moet gaan voeren ter stimulering van de economische mededinging. In de eerste plaats door strenger toe te zien op naleving van de bestaande wetgeving en in bepaalde gevallen door zelf deel te gaan nemen aan het economisch proces, bijvoorbeeld door de oprichting van een volwaardige Postbank.

In de tweede plaats door grotere openheid te betrachten door over te gaan tot het openstellen van het Kartelregister, alsmede tot publicatie van de adviezen van de Commissie Economische Mededinging aan de Minister voor Economische Zaken.

Omgekeerd is D66 van mening dat zoveel mogelijk produkten en diensten, die door overheidsinstanties worden geleverd of waarin de mededinging door overheidsregels wordt beperkt, zoveel mogelijk in open mededinging moeten worden gebracht.

3.6 ENERGIE

De politieke belangstelling voor het energiebeleid is pas in 1974 door de eerste energiecrisis gewekt. De nadruk lag toen op de beschikbaarheid van energie. Door de tweede energiecrisis van 1979/80 kwam de prijs van energie op de voorgrond te staan; als concurrentiefactor in de industrie en als woonlast voor de consument is dat zo gebleven.

Door het aantrekken van de economie neemt het conjuncturele energiegebruik toe, maar de structurele trend blijft: vermindering van energieverbruik.

De Nederlandse economie is energie-intensief. Toepassing van hoogwaardige technologie in bestaande

sectoren en de opkomst van nieuwe op informatica gebaseerde economische activiteiten hebben tot gevolg, dat de economische groei steeds minder extra inzet van energie zal vragen. Nederland beschikt over voldoende aardgas voor eigen gebruik. Er is zelfs voldoende om de uitvoer, die in de 90er jaren zou worden beëindigd, voort te zetten op het huidige niveau

Een ander geeft ons, samen met energiebesparing en uitgaande van de bestaande overcapaciteit, voldoende ademruimte om ons weloverwogen voor te bereiden op de 90er jaren. Warmtekrachtkoppeling, duurzame energiebronnen, nieuwe kolentooktechnieken e.d. moeten binnenkort of in de toekomst belangrijke bijdragen leveren aan de energievoorziening.

3.6.1. Politieke uitgangspunten en doelstellingen

D'66 pleit voor:

- energiebesparing;
- doelmatig gebruik van energie;
- terugdringen van energieverbruikende activiteiten;
- geen heffingen of subsidies op het energieverbruik;
- een actief voorlichtingsbeleid;
- vergroting van de doelmatigheid van isolatiesubsidies;
- vergroting betrokkenheid openbare energiebedrijven in energiebesparing;

De doelmatigheid van de subsidies op energie-investeringen via de energietoelage moet worden vergroot. De bedrijfsvreemdheid van dit soort investeringen, de gebrekkige mogelijkheden tot teruglevering van electriciteit aan het openbare net, het ontbreken van mogelijkheden van het doorleveren aan derden en de kunstmatig laag gehouden electriciteitstarieven voor grote afnemers belemmeren een optimale energiebesparing. De grootste invloed op het energieverbruik heeft de overheid via eigen investeringen in energieproduktie. Optimale mogelijkheden voor warmtekrachtkoppeling en het terugleveren van electriciteit maken nieuwe centrales overbodig. De Nederlandse apparatenindustrie kan worden gesteund en gestimuleerd door aankooporders voor windmolens, wervelbedverbrandingsinstallaties e.d. Overheidsinvesteringen in energie en milieu zijn op die manier een impuls voor innovatie, werkgelegenheid en betalingsbalans.

Doelstellingen van het energiebeleid zijn:

- een goed verzekerde, milieuvriendelijke, doelmatige energievoorziening;
- het afwijzen van energiekostensubsidies.

3.6.2 Doelmatig energiegebruik

Een innovatief beleid moet in de chemie en de staalindustrie de doelmatigheid verbeteren en de milieuhinder beperken. De industriële energiebesparing moet worden bevorderd door het oprichten van een systeem van energieconsulenten in overheids- of semi-overheidsdienst. Al naar gelang de situatie in de bedrijfstak kunnen deze consulenten worden aangesteld bij SVEN of een branche-organisatie.

Hoge prioriteit moet worden gegeven aan de stimulering van warmtekrachtkoppeling, warmte-terugwinning en warmtepompen. De belemmeringen bij het terugleveren van electriciteit moeten daartoe worden opgeheven, electriciteit moet kunnen worden doorgeleverd aan derden en deelname van nutsbedrijven aan warmtekrachtprojecten op industrieterreinen moet worden gestimuleerd.

Nieuwe isolatienormen zijn noodzakelijk in de vorm van doelvoorschriften (bv. aantal m³ gas per m³ woning per jaar) in plaats van middelvoorschriften (bijv. spouw-

dikte, dubbel glas). Voor de verkoop van woningen moet een energie-index worden opgesteld. De scheiding tussen bouw- en exploitatiekosten, die isolatie tegenwerkt, moet verdwijnen. De nutsbedrijven moeten in de gebouwen-sector, naast hun voorlichtende taak, het beheer van verwarmings- en lichtsystemen op zich nemen. De beschikbaarheid van aardgas maakt de toepassing van warmtepompen goed mogelijk. Gezien deze mogelijkheid is een stimulerend beleid vereist.

In de transportsector denkt D 66 aan de volgende mogelijkheden:

- in het kader van het technologiebeleid, in sommige gevallen in Europees verband, het ontwikkelen van doelmatiger vervoertechniek (bijv. zuiniger motoren, gewichtsverlaging, vliegwielen);
- geheel of gedeeltelijk inbrengen van de wegenbelasting in de benzineprijs;
- in Europees verband;
- handhaving van de verhouding diesel/benzine.

3.6.3 Conventionele energie

Bij steenkool moet alle aandacht worden gericht op onderzoek en ontwikkeling om in de loop van de jaren '90 op een zo schoon mogelijke manier het gebruik van steenkool uit te breiden. Dit onderzoek richt zich op (middel)lange termijn en moet dus breed zijn georiënteerd (bijv. ook op exportmogelijkheden voor de apparatenindustrie en scheepsvootstuwijng).

Het onderzoeksprogramma moet ook ruime aandacht geven aan het probleem van reststoffen. Tenslotte moet de mogelijkheid van ondergrondse vergassing van de Nederlandse kolenvoorraden worden onderzocht.

Voor aardolie zit in het afgeven van vergunningen voor exploratie en exploitatie enige beleidsruimte, die moet worden gebruikt om een hoog niveau van exploratie te handhaven onder zo gunstig mogelijke voorwaarden voor de staat.

Voor aardgas is een samenhangend, consistent en voorspelbaar beleid noodzakelijk, met name voor bedrijven en huishoudens. In het kader van het woonlastenbeleid moet de prijs van het aardgas worden gekoppeld aan de stookolieprijs.

D 66 houdt vast aan een selectief aardgas-afzetbeleid, gericht op een doelmatig energiegebruik. Een deel van de aardgaswinsten moet worden gebruikt voor financiering van energiebesparende investeringen.

De Nederlandse staat heeft nauwelijks instrumenten om adequaat op te treden tegen een te geringe inspanning van Shell en Esso (herenakkoord betreffende investeringen) voor de energievoorziening.

Bij gebruik van conventionele energie komen enorme hoeveelheden kooldioxide vrij. D 66 pleit voor een diepgaand onderzoek naar de gevolgen hiervan (broeikas-effect) en naar eventuele maatregelen, die moeten worden genomen.

3.6.4 Kernenergie

D66 is tegen nieuwe kerncentrales voordat het afvalprobleem is opgelost. D66 is vóór openhouden van bestaande kerncentrales. D66 is vóór onderzoek naar een veilige oplossing voor het afvalprobleem en vóór onderzoek naar veilige vormen van produktie van kernenergie. D66 is vóór een vergelijkend onderzoek naar schadelijke effecten van alle energiedragers, op zodanige wijze dat alle relevante factoren in de besluitvorming om te

komen tot keuzes voor toekomstige vormen van energievoorziening kunnen worden betrokken.

De energiepolitiek in Nederland moet worden omgebogen in de richting van een democratischer en efficiëntere decentrale electriciteitsopwekking. Allereerst betekent dit eindelijk een sterke bevordering van de warmtekrachtkoppeling via aardgas. Dit zal tevens een belangrijke vermindering van de zure regen opleveren.

De energiepolitiek in Nederland moet worden omgebogen in de richting van een democratischer en efficiëntere decentrale electriciteitsopwekking. Allereerst betekent dit eindelijk een sterke bevordering van de warmtekrachtkoppeling via aardgas door middel van hogere teruglevertarieven, subsidiëring en plaatsing ook door provinciale en gemeentelijke energiebedrijven. Dit zal tevens een sterke vermindering in brandstofgebruik en zure regen opleveren.

Opwerking van radioactief afval wordt door D 66 afgevoerd, om de gevaren van het proces zelf en om de problematiek rond de verspreiding van kernwapens. Als elders toch radioactief afval wordt opgewerkt, dan moet dat slechts gebeuren in multinationale samenwerkingsverbanden. Het afgezonderde plutonium moet internationaal worden beheerd onder toezicht van het IAEA.

Tenslotte wijst D 66 de toepassing van snelle kweekreactoren af, met name omdat plutonium daarbij een rol speelt. Daarom moet Nederland zich terugtrekken uit het Kalkar-project en Super-Phenix.

3.6.5 Duurzame energie

D 66 heeft grote verwachtingen van windenergie, zowel voor de toepassing daarvan in Nederland als voor de export van windturbines. Knelpunt is de prijs van de turbines. De noodzakelijke kostprijsverlaging met 40% (t.o.v. niveau 1983) is alleen mogelijk op grond van nieuwe technologieën. Daarom moet het Nationaal Onderzoeksprogramma Windenergie worden voortgezet. Proefprojecten met windturbineparken zijn noodzakelijk, op land en op zee. De procedures voor toestemming voor plaatsing en gebruik van kleinschalige windturbines moeten worden verkort.

De knelpunten bij het gebruik van passieve (door onwetendheid) en actieve (prijs) zonne-energie moeten worden weggenomen, o.a. door betere voorlichting aan het grote publiek en aan de betrokken beroepsgroepen. De overheid moet door aankoop een stimulerend beleid voeren.

Winning van energie uit biomassa blijkt voor grote hoeveelheden energie rendabel. In de provinciale afvalstoffenplannen moet prioriteit aan de benutting van de energie uit biomassa worden gegeven. Een krachtige inspanning voor de verwerking van alerhande afvalstoffen is noodzakelijk en maakt een kostendekkende opbrengst van een miljard m³ aardgasequivalent per jaar binnen vijftien jaar mogelijk.

Studies naar de toepasbaarheid van waterkracht in grote rivieren zijn zeer gewenst. D 66 ziet grote mogelijkheden in het Plan Lievense. De mogelijkheden van ondergrondse pompaccumulatie-centrales moeten verder worden uitgewerkt. Spoedige uitvoering van het 7MW-proefproject in het Westland (aardwarmte) is vereist.

3.6.6 Organisatie

D 66 pleit voor totstandkoming van één landelijk electriciteitsbedrijf en van één landelijk gasbedrijf voor de grootschalige voorziening. Zo'n bedrijf moet

de vorm van een NV hebben voor een onafhankelijke bedrijfsvoering. Maar deze moet voor zijn beleid afhankelijk zijn van de Minister voor Economische Zaken. Dit garandeert de democratische controle en maakt een gericht landelijk beleid mogelijk. Het uitkeren van winsten aan aandeelhouders werkt belemmerend op de energiebesparing en moet worden afgeschaft.

Aan de andere kant moeten er sterke distributiebedrijven worden gevormd, die zowel gas als electriciteit en warmte leveren. Deze moeten zich ook bezig houden met advisering aan en investeringen bij de klant. Deze investeringen moeten via het Isotheek-systeem aan het nutsbedrijf worden terugbetaald. De regionale bedrijven moeten van louter energie-aanleverende bedrijven worden omgevormd tot ondernemers in energiediensten. Dat wil zeggen geen levering van kilowatturen en kubieke meters, maar van energie volgens de wensen van de klant.

3.6.7 Wetgeving

Gezien de diversiteit aan sectoren en betrokkenen is één energiewet niet doelmatig. Er moet een samenhangend geheel van energiewetten komen.

3.6.8. Lagere overheden

Energiebesparing en de integratie van energievoorziening en -gebruik vereisen een actieve betrokkenheid van gemeente en provincie. De gemeente dient het energieverbruik te beïnvloeden:

- door het geven van voorlichting;
- bij de woningbouw;
- via ruimtelijke ordening;
- via het nutsbedrijf.

Naarmate het gebruik van lokale energiebronnen toeneemt, neemt de behoefte aan afstemming tussen het gebruik van deze bronnen en de warmtebenutting ervan toe. Ook de noodzaak tot dwarsverbinding met andere beleidsvelden (bijv. afvalverwerking, milieubeleid en ruimtelijke ordening) neemt toe. De provincie en de grote gemeenten vormen hiervoor het juiste bestuursniveau. Voor het bereiken van deze afstemming moeten zij wettelijke bevoegdheden krijgen.

3.7 LANDBOUW, VISSERIJ EN VOEDSELVOORZIENING

3.7.1 Inleiding

Door het naoorlogse landbouwbeleid en om bedrijfs-economische redenen is er sprake van een voortdurende toename van de bedrijfsoppervlakte en een vergroting van de factor kapitaal ten koste van werkgelegenheid. Bij de visserij is er een overeenkomstige ontwikkeling. De bedrijfsvoering in de Nederlandse landbouw is zeer intensief, mede hierdoor oefent de landbouw een sterke invloed uit op het milieu. Intensiteit en economische hoogwaardigheid zijn ook kenmerken van het grootste deel van de Nederlandse visserij.

De oprichting van de Europese Gemeenschap heeft een sterke impuls gegeven tot een versnelde ontwikkeling van de landbouw.

Verscheidene doelstellingen (Verdrag van Rome) van het gemeenschappelijk landbouwbeleid zijn in hoge mate verwezenlijkt, zoals het veilig stellen van de voedselvoorziening, stabiele voedselprijzen op een voor de consument redelijk prijsniveau en een voortdurende verhoging van de produktiviteit.

De grote stijging van de produktiviteit en de ver doorgevoerde rationalisatie hebben een verlies van arbeidsplaatsen tot gevolg gehad, terwijl er tegelijkertijd in een aantal sectoren zeer grote en kostbare overschotten zijn ontstaan. Een hervorming van het gemeenschappelijk landbouwbeleid is thans meer dan ooit noodzakelijk, te meer omdat het met name de volledig uit de hand gelopen financiering van het gemeenschappelijk landbouwbeleid is, die de EG in een financiële crisis heeft gestort. De daartoe onlangs genomen maatregelen zijn een eerste aanzet tot deze gewenste hervorming.

Daarnaast ontwikkelde zich de bio-industrie en ontstond er een vaak vergaande afhankelijkheid van de landbouwers van de toeleverende en verwerkende industrie, naast een verarming van natuur en landschap.

3.7.2 Doelstellingen van het landbouwbeleid in Nederland

In het landbouwbeleid van de Nederlandse overheid past een veelheid van op elkaar af te stemmen doelstellingen. De volgende kunnen, in willekeurige volgorde, met name worden genoemd:

- het verzekeren van voldoende inkomen onder sociaal aanvaardbare omstandigheden en van een zo groot mogelijke werkgelegenheid;
- het beheren van natuur en landschap;
- het bevorderen van de leefbaarheid van het platteland;
- het leveren van een positieve bijdrage aan het nationaal produkt en de handelsbalans;
- het beheren van het voorzieningenniveau en van de prijzen van landbouwprodukten.

Ter verwezenlijking van deze doelstellingen moeten met name de volgende voorwaarden in acht worden genomen:

- het gebruik van energiebesparende produktietechnieken en alternatieve energiebronnen;
- het terugdringen van het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen en de vervanging daarvan door natuurlijke bestrijdingsmethoden;
- het behoud van een zo breed mogelijke genetische basis;
- het tegengaan van overmatig gebruik van hulpstoffen (meststoffen, bestrijdingsmiddelen, veevoeder);
- het beschermen van het milieu;
- het voeren van een kwaliteitszorg, die niet slechts betrekking heeft op zaken als uniformiteit en voedingswaarde, maar ook op aspecten van teeltwijze, milieu en nut of schade voor de gezondheid. In dit kader dient er een wettelijke bescherming van milieuvriendelijk gekweekte produkten te komen;
- het scheppen van ruimte voor experimenten met alternatieve landbouwmethoden en extensieve beheersvormen;
- het terugdringen van subsidies die overproductie in bepaalde sectoren veroorzaken.

3.7.3 Het Europese landbouwbeleid

De voortzetting van een gemeenschappelijk Europees beleid met als onderdeel een gemeenschappelijke landbouwpolitiek is voor de Nederlandse landbouw van vitaal belang. Beperkingen van het vrije handelsverkeer binnen de EG, stoelend op verkapt of openlijk nationalisme, moeten met kracht worden tegengegaan.

Bepaalde aanpassingen, die met name alle betrekking hebben op het herstel van het marktevenwicht, zijn echter dringend nodig. Ook in het licht van de gewenste toekomstige uitbreiding van de EG zijn wijzigingen nodig van de EG-landbouwpolitiek. De daartoe onlangs genomen maatregelen zijn een eerste aanzet voor het gewenste herstel. Een optimale afstemming van inzet van hulpstoffen en de verlaagde produktie moet ervoor zorgen dat de inkomens niet al te veel dalen.

Bepaalde aanpassingen, die niet alleen betrekking hebben op het handhaven van het marktevenwicht, zijn echter nodig. Met name de in het Verdrag van Rome genoemde doelstelling betreffende het verhogen van de arbeidsproductiviteit, dient een minder centrale plaats te krijgen. Daartegenover dient het streven naar een redelijke inkomensontwikkeling onder sociaal aanvaardbare voorwaarden in de landbouw centraal te staan. De inkomensdoelstelling mag niet meer uitsluitend afhankelijk worden gemaakt van de verwerkelijking van een voortdurende verhoging van de arbeidsproductiviteit.

De bestaande doelstelling met betrekking tot de regionale specialisatie behoudt zijn geldigheid, maar dient op een zodanige wijze te worden nagestreefd, dat de daaraan verbonden economische voordelen niet worden overschaduwd door de mogelijke negatieve gevolgen, zoals eenzijdige produktiestructuren en verstarring. Een soepel inspelen op gewijzigde omstandigheden en doelstellingen moet mogelijk blijven. Het streven naar specialisatie moet zoveel mogelijk samengaan met het behoud van diversiteit en wendbaarheid.

3.7.4 Relatie tot de Derde Wereld

De belangrijke bijdrage die de landbouw heeft geleverd aan de Nederlandse en Europese export dient ook voor de toekomst te worden veilig gesteld. Dat neemt niet weg dat het streven naar een behoorlijke wereldvoedselvoorziening meer aspecten omvat die een brede aanpak noodzakelijk maken en waaraan de EG een wezenlijke bijdrage dient te leveren. Europees protectionisme is daarom in principe strijdig met dat streven naar een nieuwe internationale economische orde, waarbij juist de ontwikkeling van de landbouw een centrale plaats inneemt. Dit houdt in dat de gemeenschap naar vermogen zijn grenzen openstelt voor de landbouwproducten uit de Derde Wereld. Zowel de voedselvoorziening als de ontwikkeling van de eigen landbouw in de Derde Wereld worden vergaand gestuurd door het feit dat de landbouwmarkten van deze landen in een ongunstige concurrentiepositie verkeren ten opzichte van die in de ontwikkelde landen. Aan de ene kant zijn de ontwikkelingslanden blootgesteld aan de werking van de wereldmarkt: zowel plotselinge prijsfluctuaties als structureel lage produktieprijsen ondermijnen de eigen productie, terwijl ook geen weerstand kan worden geboden aan de afzet van dumpproducten uit landen met overschotten, zoals de EG en de Verenigde Staten. Daarom moeten deze landen hun exportsubsidiebeleid herzien en dienen GATT-regels meer dan thans het geval is van toepassing te worden op landbouwproducten.

Aan de andere kant worden de Derde-Wereldlanden bedreigd door de agressieve verkoop van produkten waaraan weinig behoefte bestaat. Meer nadruk zal moeten worden gelegd op internationale regeling van de handel in grondstoffen en eindprodukten en op bescherming van de markten van Derde-Wereldlanden. Hierdoor zal de desintegrerende werking van de vrije wereldmarkt op de eigen thuishanden worden teruggedrongen.

Hoewel het beleid gericht moet worden op de ontwikkeling van een eigen landbouw in de Derde Wereld en op het streven naar zelfvoorziening op voedingsgebied, blijft het nodig buffervoorraden van voedsel op te bouwen voor het opvangen van calamiteiten in deze landen. Dat betekent dat in het kader van internationaal overleg produktiedoelstellingen op wereldschaal moeten worden vastgelegd. Daarbij dient vanuit de ontwikkelde rijke wereld de bereidheid te worden getoond de minder ontwikkelde landen de middelen te verschaffen, die hen in staat stellen de structurele aanpassingen door te voeren die een drastische uitbreiding van hun voedselproductie mogelijk maken.

De thans waar te nemen tendens dat de rassenkwekerij van vele voedselvoorten steeds meer in handen komt van multi-nationale ondernemingen en gericht wordt op eenzijdige doelstellingen als produktiviteit in monocultures, moet worden tegengaan, zowel wat de organisatie als wat de doelstelling betreft.

3.7.5 Sociaal-economisch en structuurbeleid

Onder de huidige omstandigheden dient het landbouwbeleid van de EG en dus ook het Nederlandse niet in de eerste plaats gericht te zijn op verdere verhoging van de produktiviteit van grond en arbeid, maar veeleer op een beheerste, doeltreffende produktie.

Het gemeenschappelijk markt- en prijsbeleid moet de grondslag blijven vormen voor het totstandbrengen van een beter marktevenwicht en zal tevens als belangrijkste argument moeten blijven gelden voor de verwezenlijking van de noodzakelijke inkomensverbetering in de landbouw.

Beide doelstellingen behoeven niet met elkaar in strijd te zijn, maar roepen wel een zekere spanning op, zoals dat in wezen evenzeer het geval is in de andere sectoren van de economie, waarin immers evenzo moet worden getracht de rentabiliteit te verzekeren met behoud van de werkgelegenheid.

Met name om een sociaal verantwoorde ontwikkeling van de inkomens mogelijk te maken dient meer aandacht te worden besteed aan het structuurbeleid in de landbouw. Er dient op dat gebied een beleid voor landbouw en platteland te worden gevoerd, gericht op het behoud van zoveel mogelijk werkgelegenheid. Op het behoud van kleine bedrijven, door het de boer mogelijk te maken neveninkomsten te verwerven. Zo de boer dit wenst moet zijn kleine bedrijf, dat geen volledige dagtaak kan bieden, goed begeleid worden naar de omzetting in een grondgebonden extensief nevenbedrijf. Bij doelgericht beleid kan er zo werkgelegenheid in de agrarische sfeer behouden blijven, bijvoorbeeld bedrijfsverzorgingsdiensten en machine-ringen. De overheid kan dit stimuleren.

De landbouw biedt niet alleen in de sfeer van de directe produktie werkgelegenheid. Deze wordt ook geboden via de toeleverende en verwerkende industrie. Deze industrieën zijn veelal goed georganiseerd, vaak in de vorm van boerencoöperaties (en hetzelfde geldt voor het financieringscircuit). Hun belangen zijn soms strijdig met die van de individuele boeren.

Indien industrieën in de landbouwsector in moeilijkheden komen, dan dient rekening te worden gehouden met de gevolgen die dit kan hebben voor het voortbestaan van landbouwbedrijven. Zijn de moeilijkheden van conjunctuurele aard, dan dient de overheid te helpen bij het overbruggen van deze problemen door financiële steunverlening. Zijn de moeilijkheden echter van structurele aard, dan moet de overheid de helpende hand bieden bij het zoeken naar structurele oplossingen, ook voor de betrokken landbouwbedrijven.

De manier waarop en de mate waarin de overheid ingrijpt dienen mede bepaald te worden door de uitgangspunten van het regionale beleid.

Andere industrieën beschikken over een multinationale machtspositie, die soms strijdig is met de belangen van zowel de producenten als de consumenten, hier en in de Derde Wereld. De voedselvoorziening mag niet door deze ondernemingen worden gedomineerd. De contractuele bin-

ding van de landbouwers aan toeleverende en verwerkende industrieën dient via wetgeving zodanig te worden beheerst, dat de zelfstandigheid van de agrariërs veilig wordt gesteld.

In feite moeten we vaststellen dat het prijsmechanisme niet altijd naar behoren is gehanteerd. In een aantal sectoren is het gewenste marktevenwicht verstoord en bovendien zijn de inkomens van veel landbouwers achtergebleven bij die van vergelijkbare andere beroepsgroepen.

In geval van structurele overproductie dient het gevoerde markt- en prijsbeleid te worden aangepast, teneinde zowel de inkomens- als de marktfunctie optimaal te kunnen vervullen. Dit zal onmogelijk blijken zonder de aanvaarding van produktiebeheersende maatregelen, die naar gelang de aard van de betrokken sector zullen moeten worden vastgesteld.

In de produktiesectoren met structurele overschotten binnen de EG behoren geen subsidies te worden verstrekt voor produktieverhogende investeringen. De subsidiëring zal vooral moeten worden gericht op het bevorderen van de werkgelegenheid, op verlichting van de arbeid, innovatie en kwaliteitsverbetering, op het beheer van natuur en landschap en op voorzieningen ten bate van het milieu.

3.7.6 Fiscaal beleid

Inkomen en vermogen staan bij kleine zelfstandigen sterk ten dienste van het bedrijf. In het fiscaal beleid wordt daarmee thans rekening gehouden. Toch zijn de huidige maatregelen niet voldoende te achten voor het verzekeren van het voortbestaan van tal van (landbouw)bedrijven. Daarvoor zijn verdergaande aanpassingen nodig op het terrein van de inkomens- en vermogensbelasting, alsmede in het successierecht. Tevens moet de fiscale positie van in het bedrijf meewerkende gezinsleden worden verbeterd.

Specifiek voor de landbouw noodzakelijke maatregelen zijn:

- hetzienting van de belasting op het zgn. pachtersvoordeel bij overname van bedrijven,
- extern te beheren reserveringen voor niet verzekerbare klimatologische risico's.

Daarnaast zijn aanpassingen van de WIR nodig, voor zover niet strijdig met EG-regels, ten gunste van:

- kleinschalige bedrijven, waartoe de agrarische gezinsbedrijven te rekenen zijn;
- investeringen die zijn gericht op verbetering van kwaliteit, arbeidsomstandigheden, leefomstandigheden van dieren en beheer van natuur en landschap.

Tenslotte moet de WIR worden afgeschaft in sectoren van landbouw, waar investeringen leiden tot overproductie in de EG.

3.7.7 Grondbeleid

Het grondbeleid moet gericht zijn op de beheersing van de markt in en de prijzen van landbouwgrond en op de instandhouding van het instituut pacht.

Grond is schaars. Beheersing van de grondmarkt is noodzakelijk om te voorkomen dat alleen de financieel meest draagkrachtigen nog grond in handen krijgen. De Wet Agrarisch Grondverkeer is hiervoor ontoereikend. Er zal slechts sprake kunnen zijn van een werkelijke beheersing, als er geen directe band tussen verkoper en koper is. Om dat te bereiken zullen vrijkomende gronden door een onafhankelijke instantie moeten worden toegevoerd. Daarbij zal voorrang moeten worden verleend

aan die landbouwbedrijven, die vrijkomende gronden voor hun voortbestaan het dringendst nodig hebben. Dit zullen als regel de relatief kleinere bedrijven zijn. Zowel toewijzingsnormen als prijsvaststelling dienen te berusten op objectieve en controleerbare criteria.

3.7.8 Akkerbouw

In de Nederlandse akkerbouw is de laatste decennia een verontrustende bouwplanvernaauwing opgetreden: een grote variatie aan gewassen heeft plaatsgemaakt voor enkele hoofdgewassen. Dit heeft een sterk vergroot risico voor de inkomens in deze sector veroorzaakt. Via onderzoek, voorlichting en door de overheid gestimuleerde en gesteunde marktanalyse moet worden gestreefd naar gewassenspreiding.

Het beleid met betrekking tot het bodemgebruik dient gericht te blijven op het instandhouden en zo mogelijk verbeteren van het produktief vermogen van de grond. De ontwikkeling van vernauwende bouwplannen en de daarmee gepaard gaande achteruitgang van de bodemkwaliteit in meerdere opzichten, moet worden teruggedrongen. Toediening van organische mest uit overschotgebieden, het aanwenden van geschikte methoden bij de verwerking van zuiverings- en rioolslib, dient bevorderd te worden. Er moet een aanvang worden gemaakt met een integraal beleid voor bodembescherming en behoud van grondproduktiewaarde.

3.7.9 Tuinbouw en fruitteelt

Door de uitbreiding van de Europese Gemeenschap en de stijging van de energieprijzen is de concurrentiepositie van de Nederlandse tuinbouw onder druk komen te staan. Om de producenten in de gelegenheid te stellen de produktiewijzen aan de veranderde energieomstandigheden aan te passen, dient de prijsaanpassing van het aardgas in de tuinbouw geleidelijk plaats te vinden. Een en ander mag er niet toe leiden, dat de concurrentieverhoudingen binnen de EG worden verstoord, hetgeen immers op termijn zou leiden tot een feitelijke afbraak van de fundamenten van de Europese landbouwpolitiek, te weten het vrije verkeer van landbouwgoederen.

Energiebesparende innovatie (onder meer door rassenonderzoek) moet door de overheid worden aangemoedigd en gesubsidieerd.

Chemische grondontsmetting moet worden vervangen door andere methoden (stomen, vruchtwisseling). De hiertoe noodzakelijke investeringen moeten voor subsidie in aanmerking komen.

3.7.10 Veeteelt

3.7.10.1 Melkveehouderij

Vanwege de structurele overproductie in deze sector in Nederland, maar ook in de meeste andere EG-landen, zijn onlangs produktiebeheersende maatregelen genomen door de invoer van de superheffing. De superheffing zal op een sociaal verantwoorde wijze dienen te worden uitgevoerd, hetgeen onder meer betekent dat bij de invoering daarvan rekening dient te worden gehouden met de negatieve gevolgen voor de inkomensontwikkeling van de melkveehouders. De huidige EG-medeverantwoordelijkheidsheffing dient te worden afgeschaft, omdat die niet effectief is ten aanzien van het herstel van het marktevenwicht en bedreigend werkt voor de inkomenspositie van de niet-grootschalige melkveehouders.

3.7.10.2 Bio-industrie

Alle soorten veehouderij in Nederland worden intensief bedreven. De laatste decennia heeft zich een extreme vorm ontwikkeld, de zogenaamde bio-industrie. Met behulp van deze produktiewijze worden op grote schaal dierlijke produkten voortgebracht in gebouwen op een klein oppervlak en met van buiten aangevoerde voedingsmiddelen. Deze bedrijfstak geeft aan tienduizenden mensen werkgelegenheid, levert veelgevraagde voedingsmiddelen tegen een lage prijs en draagt in belangrijke mate bij aan de export.

Er kleven grote bezwaren aan de bio-industrie. Voor het verkrijgen van een zo groot mogelijke opbrengst worden kopersulfaat, anti-biotica en hormoonpreparaten aan de dieren verstrekt. Het gebruik van groeibevorderende hormonen moet in de gehele EG worden verboden. De verstreking van antibiotica is ongewenst wegens het gevaar dat stammen van resistente pathogene bacteriën ontstaan. Het met de mest uitgescheiden kopersulfaat is schadelijk voor het milieu. Deze verstrekkingen dienen, zo dit niet reeds is geschied, te worden verboden. Effectieve controle op de naleving van verbodsbepalingen is in alle lidstaten van de EG geboden.

Elke vorm van veehouderij houdt in dat de normale leefomstandigheden van het dier worden gewijzigd en beperkt. In de bio-industrie gebeurt dit in extremis. Het is in dit verband noodzakelijk dat in de EG regels worden ingevoerd, die zijn gegrond op art.3 van de "European convention for the protection of animals kept for farming purposes".

Voorts zullen onnodige chirurgische ingrepen moeten worden verboden. Lukt dit niet spoedig in EG-verband, dan moet er op nationale schaal reeds mee worden begonnen.

De bio-industrie kan mede door de grote spreiding tot visuele vervuiling van het landschap leiden en stankoverlast veroorzaken. Het is daarom geboden de vestiging van deze bedrijven aan strikte bepalingen te onderwerpen. Ook de grote mestproduktie van de bio-industrie vormt een ernstig probleem. Door plaatselijke overbemesting met deze organische mest treden ernstige verontreiniging van de bodem en eutrofiëring van grond- en oppervlaktewater op. In Nederland is de bio-industrie een belangrijke oorzaak van het afsterven van onze bossen door bodemverzuring. Het huidige onderzoek naar oplossing van de mestproblematiek dient te worden uitgebreid. De subsidiëring van de mestbanken in de huidige vorm moet in een periode van vijf jaar worden afgebroken.

In het algemeen werkt de intensieve veehouderij met een relatief hoog energieverbruik en grote hoeveelheden veevoerders, waarvan vele componenten in enorme hoeveelheden worden ingevoerd. Verscheidene van deze componenten zijn zonder verdere omzetting geschikt voor menselijke consumptie.

Betugeling van de intensieve veehouderij in de EG zal, gerelateerd aan de omvang van de opgelegde beperkingen, tot hogere prijzen van de produkten leiden. Dit moet worden aanvaard.

3.7.11 Dierenbescherming

De bescherming van het dier is in de wet onvoldoende geregeld. Dit dient met spoed te veranderen. Ook dient het toezicht op de naleving van deze wetgeving te worden versterkt.

De wet op de uitoefening van de diergeneeskunde moet spoedig tot stand komen. Verstrekking van medicamenten - al dan niet door toevoeging aan het voedsel - dient uit-

sluitend op diergeneeskundige indicatie te geschieden.

Harmonisatie van gezondheidsmaatregelen voor dieren in de EG is een voorwaarde voor een in- en uitvoerbeleid, waarbij belemmeringen op grond van afwijkende nationale bepalingen zijn uitgesloten. In het gebied van de EG is een doeltreffende bestrijding van de verspreiding van ziektekiemen alleen mogelijk als één orgaan van de EG verantwoordelijk is voor het opstellen van regels en het houden van toezicht op de uitvoering en de naleving ervan.

3.7.12 Voorlichting, onderwijs en onderzoek

De ruime aandacht voor voorlichting, onderwijs en onderzoek dient gecontinueerd te worden, zodat deze eenheden in goed samenspel hun innoverende taak ook in de toekomst naar behoren kunnen vervullen. Het wetenschappelijk onderzoek en -onderwijs dient mede in te spelen op nieuwe opvattingen over landbouwprodukten en gebruik van het platteland in Nederland (alternatieve landbouw, extensieve beheersvormen, energieschaarste enz.).

De mobiliteit van de onderzoekers dient dan ook te worden versterkt. Onderwijs en onderzoek dienen zich ook in aanzienlijke mate te richten op de behoeften van de internationale ontwikkelingssamenwerking, zowel bilateraal als multilateraal (wereldvoedselproduktie, plattelandontwikkeling, milieubescherming). Passende en flexibele organisatieverbanden en samenwerkingsstructuren dienen te worden ontwikkeld, in goed overleg met het Directoraat van Ontwikkelingssamenwerking, om de aanzienlijke Nederlandse technische en organisatorische kennis en vaardigheden op landbouwgebied meer en beter voor de Derde Wereld in te zetten.

Aanvullende opleidingsvormen moeten worden ontwikkeld, gericht op effectieve toepassing van wetgevingen en verordeningen, met name op het gebied van milieubescherming en energieopwekking en -gebruik. De voorlichtingsinstellingen moeten nauwe contacten onderhouden met de in stellingen van onderwijs en onderzoek. Grote aandacht vereist het soepel doorspelen van nieuwe inzichten en methoden naar de praktijk van de voorlichting. De wensen van individuele land- en tuinbouwers zijn daarbij echter de voornaamste leidraad, de voorlichting mag niet op directe wijze het landbouwbeleid uitvoeren.

3.7.13 Ruimtelijke ordening

3.7.13.1 Landinrichting

Een belangrijk beginsel bij de landinrichting dient te zijn, dat zorg wordt gedragen voor een zo groot mogelijke samenhang tussen de agrarische, natuurwetenschappelijke, landschappelijke en recreatieve functies van de landelijke ruimte.

Ten aanzien van grootschalige, cultuurtechnische maatregelen is grote terughoudendheid geboden; het wegwerken van enkele knelpunten (bijv. door herindelings- of kavelfruil) is vaak al voldoende doeltreffend. De administratieve ruilverkaveling moet wettelijk mogelijk worden. De geboden terughoudendheid geldt met name ook voor het wijzigen van het grondwaterpeil. Ook in de landbouw zal het gebruik van diep grondwater slechts in uiterste gevallen worden toegestaan.

Landinrichting dient plaats te vinden op basis van provinciale streekplannen. In de voorbereidende commissies dienen alle voorkomende belangen vertegenwoordigd te zijn. Aan het uiteindelijke besluit moet een zogenaamde "multicriteria-analyse" ten grondslag liggen, waarvan een milieueffectrapportage en een rentabiliteitsberekening deel uitmaken.

3.7.13.2 Beheer landelijke gebieden

Een kaderwet "beheer landelijke gebieden" is snel nodig. De beleidsvoornemens van de overheid, als vastgesteld in de drie zogenaamde "groene nota's", waaronder de Relatienota, en in de strekking van de nota Landelijke gebieden, dienen onverwijld te worden uitgevoerd.

De financiën voor de uitvoering van de Relatienota (200.000 ha), alsook die ten behoeve van de uitvoering van art.49 WRO, dienen onverkort ter beschikking te komen.

De direct betrokkenen bij de uitvoering van de Relatienota moeten eerder bij het vervaardigen van beheersplannen betrokken worden en een zwaardere stem krijgen bij de besluitvorming daaromtrent. Ook moet in de Adviescommissie Beheersregelingen de natuurbescherming een sterkere stem krijgen.

3.7.13.3 Schaderegeling

Vergoeding van schade, geleden ten gevolge van beperking van gebruiks- en eigendomsrechten door ruimtelijke-orderingsmaatregelen, dient een betere wettelijke grondslag te krijgen; art.49 WRO biedt hiertoe nog onvoldoende mogelijkheden. De vergoeding moet daarbij worden gericht op het bereiken van de landschapsdoelstellingen, zowel als op het nalaten van activiteiten.

3.7.14 Bosbouw

Voor het totale Nederlandse bosareaal dient een meer-voudige functie vervulling uitgangspunt te zijn. Een optimale vervulling van de verschillende functies binnen een afzonderlijke beheerseenheid is echter niet altijd mogelijk.

Het te voeren beleid heeft de volgende hoofddoelstellingen:

- houtteelt
Gezien de grote import van hout en van houtmaterialen in Nederland, alsook gezien de situatie op de wereldmarkt, is een vergroting van de houtwinning in Nederland noodzakelijk en dienen recycling of hergebruik van hout en houtprodukten en onderzoek naar celluloseproductie met kracht te worden bevorderd.
- welzijn
Deze hoofddoelstelling is vooral gericht op de openlucht recreatie en de inrichting van het landschap. Bestaande plannen, zoals uitbreiding van bosgebieden rond de grote bevolkingscentra en aanleg van beplanting langs autowegen (speciaal bij kruisingen), moeten snel worden uitgevoerd.
- natuurlijke waarden
Gestreefd moet worden naar een groter areaal aan meer natuurlijk (en uiteindelijk zelfregulerend) bos, met de daarbij behorende fauna. De beheersvormen dienen van dien aard te zijn, dat een optimale vervulling van deze drie hoofddoelstellingen, waar mogelijk, gewaarborgd is. Tevens dienen er beheersvormen ontwikkeld te worden, die een verwevenheid met deze doelstellingen, zowel met elkaar als met omringende gebieden, mogelijk maken.
Door de EG dient een gezamenlijk bosbouwbeleid te worden ontwikkeld. De bosbouw zou onder het Verdrag van Rome gebracht kunnen worden. Zo'n bosbouwbeleid moet geïntegreerd worden in het algemene landbouwbeleid.

3.7.15 Visserij

3.7.15.1 Zeevisserij

Internationaal beheer van de visstand in het Noordoosten van de Atlantische oceaan, waartoe ook de Noordzee behoort, is noodzakelijk. Dit vereist de samenwerking van alle staten, waarvan de vissers in dit gebied hun bedrijf uitoefenen, zoals voorheen geschiedde in de North East Atlantic Fisheries Commission. De beheersmaatregelen in het door de EG-lidstaten beheerde gebied zullen mede daarop afgestemd moeten zijn. Beperkende maatregelen zoals quoteringen of gesloten tijden en gebieden, zullen vaak onontbeerlijk zijn voor een deugdelijk beheer. Zij zijn gericht op de instandhouding van de visstand en dienen daarmee de sociaal-economische belangen van de visserij. Het toezicht op de naleving van de beheersmaatregelen, met name in het EG-gebied, moet aanzienlijk worden verbeterd. Het is in het algemeen ongewenst dat vissoorten, die geschikt zijn voor directe consumptie, worden geëxploiteerd voor de bereiding van vismeel.

Bij de verdeling van de toegestane vangsthoeveelheden tussen de lidstaten van de EG, zal het aandeel van de Nederlandse visserij overeen moeten stemmen met het aandeel in de vangst, dat bestond vóór het totstandkomen van een gemeenschappelijk beleid. Door het zo spoedig mogelijk nemen van stimulerende maatregelen, kan de overheid bevorderen, dat de visserijvloot zich naar een omvang en capaciteit ontwikkelt, die is afgestemd op de in grote lijnen al wel vaststaande vangstmogelijkheden. Daarbij zou onder meer veel aandacht moeten worden geschonken aan brandstofbesparende vistechnieken en scheepsuitrustingen. Samenwerking van Denemarken, Duitsland en Nederland bij het beheer van de Waddenzee is ook voor de visserij van belang. De bewaking van de kwaliteit van het water in deze ondiepe zee moet een onderdeel van het EG-beleid worden.

3.7.16.2 Binnenvisserij en viskweek

Naar omvang is de beroepsvisserij in de binnenwateren van geringe betekenis. De hoge geldelijke opbrengsten van aal, baars en snoekbaars, soorten die grotendeels worden geëxporteerd, maken deze tak van visserij toch belangrijk. De belangen van de beroepsvissers in de vangstgebieden van deze soorten verdienen de volle aandacht. Er zijn misschien mogelijkheden tot het rendabel kweken van enkele dure vissoorten, zoals aal. Vooralsnog zijn er echter geen aanwijzingen, die hoge verwachtingen rechtvaardigen omtrent het op grote schaal kweken van consumptievis in Nederland. Het onderzoek, gericht op het kweken van vis in geloosd koelwater, verdient enige steun.

Het Nederlandse landbouwbeleid is vooral wat de politiek-economische kant betreft ondergeschikt aan en ingepast in het EG-landbouwbeleid. Daarom zij tevens verwezen naar het landbouwhoofdstuk in het Europees Programma van D 66.

3.8 VERKEER, VERVOER EN WATERSTAAT

3.8.1 Verkeer en vervoer te land

3.8.1.1 Inleiding

Verkeer en vervoer zijn geen doel op zichzelf, slechts een middel tot communicatie, tot verplaatsing. Verkeer en vervoer zijn als beleidsterrein nauw verbonden met ruimtelijke ordening, met de ruimtelijke spreiding van wonen en werken.

D 66 wil de maatschappij zo inrichten, dat de behoefte aan mobiliteit zoveel mogelijk wordt teruggedrongen door de voorzieningen, het werk enz., dichterbij de mensen te brengen. Door sturing en door integrale benadering van het totale stelsel van verkeers- en vervoersvoorzieningen kan de ontwikkeling van ongewenste vormen van:

- beslag op schaarse ruimte,
- energieverbruik,
- schade aan het milieu,
- verslechtering van het woon- en leefklimaat,
- beslag op gemeenschapsgeld vermeden worden.

3.8.1.2 Personenvervoer

3.8.1.2.1 Algemeen

Het personenverkeer vindt plaats uit hoofde van drie motieven:

- het woon-werkverkeer, met problemen in ochtend- en avondspits;
- het zakelijk verkeer, gedurende de hele dag plaats vindend;
- het sociaal-recreatief verkeer, dat voornamelijk plaats vindt buiten de werktijden.

In het woon-werkverkeer wordt van alle vervoerswijzen gebruik gemaakt. Het feit, dat deze verplaatsingen zich in een kort tijdsbestek afspelen, zorgt voor problemen met betrekking tot doorstroming en verkeersveiligheid. Op langere termijn zal moeten worden gestreefd naar het terugdringen van het forensisme door in het ruimtelijk-orderingsbeleid te streven naar integratie van wonen (en milieuvriendelijk) werken.

Op middellange termijn zal het uitbreiden van glijdende c.q. variabele werktijden bijdragen aan een betere verdeling van het verkeersaanbod over de tijd. Verder is door het benutten van bouwlocaties dicht in de buurt van aanwezige railvoorzieningen concentratie van vervoersstromen beter te bereiken.

Op korte termijn is het noodzakelijk dat de keuze van vervoerswijze meer wordt verplaatst van de auto naar openbaar vervoer en fiets, door te zorgen voor voldoende vervoerscapaciteit bij het openbaar vervoer, een flexibel tariefsysteem en het scheppen van voldoende veilige en comfortabele fietsmogelijkheden.

Voor het sociaal-recreatief verkeer zijn comfort en prijs doorslaggevende factoren bij de keuze van de vervoerswijze. Het aantal verplaatsingen kan worden teruggedrongen door te zorgen voor voldoende voorzieningen in de directe woonomgeving. Goede openbaarvervoersmogelijkheden en veilige, korte fietsroutes moeten een goed alternatief bieden voor de auto.

Het personenvervoer valt uiteen in:

- particulier vervoer (voeten, fiets, auto);
- openbaar vervoer (bus, tram, trein, taxi).

3.8.1.2.2 Particulier vervoer

De auto valt niet meer weg te denken uit ons verkeer. Door selectief gebruik van de auto kan een gedeelte van de overlast beperkt worden. Anderzijds kan door het treffen van voorzieningen (aan motorvoertuigen en maatregelen ter bescherming van de voetgangers) het nemen van maatregelen (beperking van maximum snelheid) of een gerichte planning (geen doorgaande autowegen door woonwijken) de overlast worden beperkt.

Het fietsverkeer moet krachtig worden gestimuleerd, voornamelijk door het wegnemen van de negatieve kanten

van het fietsen, zoals de afstandsgevoeligheid en het gebrek aan comfort. Hiervoor zijn nodig:

- korte doorsteekmogelijkheden voor fietsers;
- scheiden van verkeerssoorten;
- aanleggen van goede fietspaden.

Voor voetgangers is de bereikbaarheid van voorzieningen en de verkeersveiligheid erg belangrijk. Wat betreft de bereikbaarheid moet bij de ruimtelijke ordening hiermee rekening worden gehouden bij de situering van bejaardenwoningen en scholen. De verkeersveiligheid voor voetgangers kan in de meeste gevallen worden verhoogd door op gevaarlijke punten een afwerend beleid te voeren tegenover andere vervoersmiddelen door aanpassing van wegprofiel, snelheidsremmers e.d. en door meer oversteekmogelijkheden voor voetgangers te creëren.

3.8.1.2.3 Openbaar vervoer

D 66 wenst een krachtige bevordering van het gebruik van het openbaar vervoer. Om een reëel alternatief te vormen tegenover het gemak en de snelheid van de auto, moet het openbaar vervoer beter worden afgestemd op de behoefte. Het aanpassen van de bestaande rail-infrastructuur en materieel aan deze behoefte heeft voor D'66 hoge prioriteit. In dit kader wordt gepleit voor de aanleg van de Zuiderzeespoorlijn. Tevens moet aandacht worden gegeven aan de toegankelijkheid van het openbaar vervoer voor gehandicapten.

Er zal met prioriteit moeten worden gewerkt aan het toegankelijk maken van alle NS-stations.

Bij het bepalen van de omvang van uitbreidingen moeten ook de (on)mogelijkheden van het openbaar tram- en/of busnet worden meegerekend. Voor de langere termijn moet worden gestreefd naar een netwerk van op elkaar en op fietsvoorzieningen aansluitende openbaar-vervoersvoorzieningen.

Experimenten met individualisering van openbaar vervoer (beibus, taxi) dienen, met name in landelijke gebieden, krachtig te worden gestimuleerd. De status van de taxi als individueel openbaar vervoer moet - in dat kader - worden bezien.

3.8.1.3 Goederenvervoer

Het goederenvervoer op de weg heeft gedeeltelijk te maken met dezelfde problemen als personen-, zakelijk en woon-werkverkeer, met name wat betreft de doorstroming. Vermindering van het privé-verkeer zal slechts gedeeltelijk de ruimteproblemen van het goederenvervoer oplossen. Bij het railverkeer speelt dit facet evenzeer. Bij een zeer dicht treinennet ten behoeve van het personenvervoer nemen de mogelijkheden voor het goederen-railvervoer om dezelfde infrastructuur te benutten, af. Dit heeft consequenties voor de flexibiliteit van het goederenvervoer per spoor.

Om tot een integrale aanpak van de problemen te komen is een meerjarenplan goederenvervoer nodig. Op internationaal niveau moet worden gestreefd naar afstemming en harmonisatie van het vervoersbeleid.

Uitgangspunt voor het meerjarenplan is, dat de bestaande en de toekomstige vervoerscapaciteit in haar geheel, per vervoerstak en per onderneming, zo efficiënt mogelijk wordt benut, waarbij de vrijheid van de verlader bij de keuze van vervoerswijze gewaarborgd dient te blijven. Om een reële prijsstelling te verkrijgen is het dan noodzakelijk, dat de financiering van de infrastructuur voor de drie vervoerstakken (weg, rail, water) wordt gelijkgetrokken.

3.8.1.4 Concrete beleidsmaatregelen

3.8.1.4.1 Verkeersveiligheid

Vergroten van verkeersveiligheid door:

- scheiding van de diverse verkeerssoorten; aparte routes voor het langzaam verkeer, meer oversteekmogelijkheden voor voetgangers;
- verbeteren van het verkeersonderwijs, de rijopleiding en verkeersvoorlichting. Het verkeersonderwijs zal zich moeten uitstrekken over de hele schoolperiode. De overheid moet een ondersteunende taak hebben, met name ten aanzien van verkeersveiligheid, ten aanzien van het particulier initiatief op dit terrein;
- stichting van zogenaamde verkeersveiligheidsraden, waarin zowel overheid, justitie en belangengroeperingen op dit terrein zitting hebben;
- zorgen voor een rustiger verloop van het verkeer, onder meer door het beter op inrichting en overzichtelijkheid van wegen afstemmen van maximumsnelheden en een verbeterde voorlichting hierover.
- een wekelijkse veilig-verkeersrubriek op de TV;
- nagaan of de Nederlandse verkeerswetgeving beleids-ondersteunend of -belemmerend werkt.
- aanzienlijke vergroting van pakkans bij alcoholgebruik door verkeersdeelnemers, zonodig vergezeld van intrekking c.q. ongeldigverklaring van het rijbewijs.

3.8.1.4.2 Openbaar vervoer

Verbeteren door:

- verruiming van stallingsmogelijkheden voor fietsen bij stations en haltes van bus, tram en trein.
- experimenten met (meer) mogelijkheden om de fiets mee te nemen op trein en bus;
- het scheppen van meer P-en R-voorzieningen bij stations;
- bevordering van een flexibel tariefsysteem;
- experimenten met andere aansluitingen (bijv. oproep-taxi's, buurtbussen);
- bevoordeling bij kruispunten (busbanen);
- opheffen van bekende knelpunten in het bestaande railnet;
- aanleggen van de Zuiderzeespoorlijn.

3.8.1.4.3 Stimuleren van selectief autogebruik

- stimulering car-pooling door voorlichting en het creëren van instapmogelijkheden bij snelwegen, waar auto's geparkeerd en fietsen kunnen worden gestald;
- bij de keuze van het wegdek op wegen in de nabijheid van woningen moet aandacht worden geschonken aan de mate van geluidsoverlast, die door autoverkeer wordt veroorzaakt;
- het voeren van een terughoudend beleid in binnensteden met betrekking tot verkeersaantrekkende objecten; parkeervoorzieningen moeten aan de rand van de binnenstad liggen en niet in het hart;
- verschuiving van de verhouding tussen vaste auto-kosten (wegenbelasting) en variabele (benzine-accijns) naar een groter aandeel variabele kosten;
- het creëren van verkeersluwe gebieden.

3.8.1.4.4 Fiets

- scheiden van verkeerssoorten (beveiligde fietsroutes);
- korte doorsteekmogelijkheden, speciaal voor fietsers;
- bij verkeerslichten voorrang geven aan fietsers en aparte regelingen voor fietsers mogelijk maken (rechtsaf langs rood);
- stichten van voldoende stallingsmogelijkheden bij sociale en culturele voorzieningen, die bovendien bewaakt moeten zijn;
- stimulering van fietsinnovatie.

3.8.1.4.5 Goederenvervoer

- stimuleren van gecombineerd vervoer, zo nodig met aanloopsubsidies;
- samenwerkingsprojecten die een efficiënter gebruik van vrachtwagens beogen moeten worden gestimuleerd en indien nodig worden gesteund;
- plaatselijke overheden moeten zorgdragen voor aangepaste laad- en losmogelijkheden in binnensteden in het algemeen en in voetgangersdomeinen in het bijzonder;
- de overheid moet initiatieven voor een hechtere samenwerking tussen spoorwegbedrijven steunen en indien nodig ook zelf initiatieven ondernemen;
- harmonisatie door gelijktrekken van tarieven, (voorwaarden voor) vergunningen, maten van voertuigen en -koppelingen.

3.8.2 Verkeer en vervoer te water

3.8.2.1 Maritiem beleid

3.8.2.1.1 Situatieschets

De vervlechting van economische, maatschappelijke en milieuproblemen staat niet langer toe, zeker in een land als Nederland, het gebruik van de zee en de binnenwateren voor o.a. het watertransport gescheiden te benaderen. Het maritiem beleid van D'66 omvat daarom het totale complex van maatregelen en voorzieningen ten behoeve van het nationale en internationale transport te water en de ontwikkeling, het gebruik en de bescherming van het maritieme milieu. D'66 kiest een beleid, dat gericht is op een veilige afwikkeling van het scheepvaartverkeer voor de Nederlandse kust en de maritieme toegangswegen.

3.8.2.1.2 Nationaal beleid

De maritieme sector is door zijn hoge technologische peil een bedrijfstak, die van grote betekenis kan zijn, zowel voor de Nederlandse exportpositie als voor de ontwikkeling van hoogwaardige werkgelegenheid. D'66 staat een offensief maritiem beleid voor, dat er niet op gericht is het bestaande tot elke prijs te behouden, maar dat vooral nieuwe activiteiten (bijvoorbeeld offshore) stimuleert. Daarbij moet de overheid zich beperken tot het scheppen van randvoorwaarden.

D'66 erkent het belang van de beschikbaarheid van een vloot van redelijke omvang onder Nederlandse vlag in verband met de werkgelegenheid in de scheepvaart en de aanverwante bedrijfstakken, als bijdrage aan de betalingsbalans en op grond van strategische overwegingen. De overheid dient hiertoe een voorwaardenscheppend beleid te voeren.

De zeescheepvaart is lang gekenmerkt door een traditionele bedrijfsuitoefening en bedrijfsstructuur. Wil de Nederlandse maritieme bedrijfstak ook op lange termijn levensvatbaar blijken, dan dienen thans een aantal structuurverbeterende maatregelen te worden getroffen. Gedacht wordt daarbij aan de volgende elementen:

- nieuwe markten, vooral die op het gebied van hoogwaardig en gespecialiseerd vervoer, moeten worden verkend;
- waar mogelijk moet samenwerking worden gezocht met ondernemingen in ontwikkelingslanden;
- het maritieme onderzoek dient te worden opgevoerd;
- een volledige herziening van de bemannings- en diplomawetgeving is dringend gewenst. Daarbij dient rekening te worden gehouden met de moderne operationele bedrijfsvoering aan boord;

- rederijen dienen te worden gestimuleerd tot het opzetten van gerichte wervings- en carrière programma's teneinde de toekomstige personeelsbezetting zeker te stellen. Bezien kan worden of een koppeling naar walfuncties, bijvoorbeeld die van loods, mogelijk is.

3.8.2.1.3 Internationale samenwerking

EG

Een van de hoekstenen van de internationale beleidsvisie van D 66 is de EG. Ook voor de maritieme sector dient te worden gestreefd naar een gemeenschappelijk beleid. Dit is van betekenis voor de effectiviteit van beleidsmaatregelen, voor het voorkomen van verstoringen in de Nederlandse concurrentiepositie en voor het optreden van de EG-landen naar buiten toe.

Betrekkingen met ontwikkelingslanden

D 66 wijst met nadruk op de enorme hoeveelheid technische kennis die op maritiem gebied voorhanden is. Kennis, die voor vele minder ontwikkelde landen met een zeescheepvaart in opbouw van groot nut kan zijn. De overheid dient onder meer in het kader van de ontwikkelingsamenwerking een beleid te voeren, waarbij deze kennis ook daadwerkelijk kan worden ingezet.

Ten aanzien van de ordening van de internationale zeevervoersmarkt aanvaardt D 66 voor de lijnvaart de uitgangspunten van de zogenaamde UNCTAD-code. Zij meent, dat daarmee een goede basis is geschapen voor de invulling van het rechtmatige verlangen van de ontwikkelingslanden van een redelijk aandeel in de zeevervoersmarkt. Voor zover mogelijk en onverlet de aanspraken van de ontwikkelingslanden moet worden gestreefd naar een zo vrij mogelijke zeevervoersmarkt voor het vervoer tussen de geïndustrialiseerde landen onderling. Daarmee is de concurrentie, de efficiency en uiteindelijk de door de gebruiker te betalen vervoersprijs gediend.

Ten aanzien van het bulkvervoer over zee staat D 66 een voorwaardenscheppend beleid voor. Eerder dan rigide vrachtverdeling zal een goede basis van een bedrijfstak zeescheepvaart in een ontwikkelingsland de voorwaarde tot toegang tot de markt vormen. Nederland kan daarbij met de grote hoeveelheid kennis en ervaring die hier voorhanden is een belangrijke rol spelen. De overheid dient de juridische en financiële randvoorwaarden te scheppen die het Nederlandse ondernemingen mogelijk maken joint ventures aan te gaan met scheepvaartondernemingen in ontwikkelingslanden.

Veiligheid en milieubeheer op zee

Uitbreiding van het nationale en internationale scheepvaartverkeer en ander gebruik van de zee en de maritieme toegangswegen mag niet ten koste gaan van de leefbaarheid en de veiligheid van mens en milieu. D 66 accepteert de internationale arbeidsverdeling, waardoor er een geografisch verschil optreedt tussen plaats van productie en consumptie. Het daaruit voortvloeiende vervoer, met name dat van gevaarlijke stoffen, dient met het laagst mogelijke risico te geschieden. Het wettelijk instrumentarium dat de overheden op dit gebied ten dienst staat, behoeft dringend verbetering. Met kracht dient zowel op nationaal als op internationaal vlak het verschijnsel van de zogenaamde substandard schepen en opleiding te worden aangepakt. Overwogen moet worden dan een internationaal fonds (mogelijk volgestort door de verzekeringmaatschappijen) wordt ingesteld, waaruit de opruimingskosten van bij scheepsrampen vrijgekomen olie en olieproducten kunnen worden betaald, voordat is uitgemaakt wie de schade moet dragen.

3.8.2.2 Zeehavenbeleid

3.8.2.2.1 Algemeen

D 66 onderschrijft de noodzaak tot het instandhouden van twee multi-purpose-havens in Nederland, te weten Rotterdam en Amsterdam, om een monopoliepositie van welke haven dan ook tegen te gaan. De maatschappelijke kosten om dergelijke havens in stand te houden dienen mede gezien te worden in het kader van het functioneren van de gehele (belangrijke) maritieme industrie en het totaal van de dienstverleningsaspecten in het Rijnmond- en Noordzeekanaalgebied.

De huidige situatie ten aanzien van het beheer van de zeehavens in Nederland (voornamelijk door gemeenten en havenschappen), dient voornamelijk gehandhaafd te blijven. Vanuit een nationaal zeehavenoverleg moet worden gezien of de bestuurlijke situatie per regio gelijkwaardig is, teneinde oneigenlijke concurrentie en/of verspilling tegen te gaan.

Als gevolg van de vele maatschappelijke effecten (waaronder belangrijke economische) verbonden aan de activiteiten in zeehavens, is een geïntegreerd bestuur en beleid per haven vereist. Hierin dienen de betrokken overheden, afhankelijk van de wettelijke bevoegdheden terzake, te participeren.

Op nationaal niveau dient een evenwichtig en overkoepelend zeehavenbeleid te worden geformuleerd, waarbij aan de functies en het karakter van de diverse havens, alsmede aan de (potentiële) internationale, nationale of regionale betekenis recht wordt gedaan.

Bij de kostenverdeling van maritieme toegangswegen, waarvan de kosten per project moeten worden gedragen, dient in beginsel als uitgangspunt de verdeelsleutel 80% rijk - 20% havenbeheerder te worden gehanteerd. De partner die zijn aandeel verkleind wil zien dient daarvoor de bewijslast aan te dragen.

Alvorens men tot verdere invulling van gereserveerde gebieden wil overgaan in een bepaalde regio, zal er een toetsing moeten plaats vinden via het Nationaal Zeehavenoverleg, waarbij de volgende criteria moeten worden gehanteerd:

- a. afweging van kosten en baten;
- b. absolute noodzaak voor deze regio of ten koste van een andere regio;
- c. een milieu-effectrapportage;
- d. het effect op de infrastructuur in verband met voor- en natransport.

Binnen het nationaal zeehavenbeleid, dat een Nederlandse en liefst nog Westeuropese beleidslijn aangeeft, moet het plaatselijk havenbestuur meer als nu haar taak kunnen vervullen. Deze door ons bepleitte decentralisatie mag echter geen financiële beperking betekenen. Het plaatselijk bestuur moet zich kunnen ontplooiën, zodat verworven kennis niet verloren gaat en de plaatselijke besturen niet vanuit de centrale overheid worden betuteld.

3.8.2.2.2 Europees zeehavenbeleid

Het is gewenst om binnen de EEG te streven naar één zeehavenbeleid. Dit beleid dient gebaseerd te zijn op een redelijke mate van zuivere mededinging. Men kan van zuivere mededinging in dit verband spreken, indien bij alle zeehavens de kosten, die de verschillende overheden maken ten bate van deze havens, worden betaald door de gebruiker. Uitzonderingen op dit idee moeten mogelijk blijven in het kader van het Europese regionale beleid.

Om de voorkomen dat te veel onrendabele investeringen in zeehavenstructuur worden gedaan en om te vermijden dat particuliere bedrijven de havens tegen elkaar uitspelen, lijkt het gewenst om het zeehavenoverleg op Europees niveau te institutionaliseren, met als eerste doelen de harmonisering van taken van de haven- (beheerder), financiering in ruime zin en informatieverschaffing. Vooruitlopend hierop lijkt het gewenst om in dit verband aan verdere samenwerking op Benelux-niveau te realiseren. In dit kader is een oprichting van een Benelux-instituut op zijn plaats, welke een informatieve, een beleidsanalyserende en beleidsvoorbereidende taak zou kunnen bezitten.

Zolang van een Europees zeehavenbeleid nog geen sprake is, wil D 66 geen medewerking verlenen aan grote maritieme uitbreidingen van nabuurlanden, teneinde concurrentievervalsing tussen de Westeuropese zeehavens te vermijden.

Binnen Europa zijn nog veel verschillen in het gebruik, de exploitatie en veiligheidsbeheersing van vaarwegen en havens. D 66 dringt aan op technische gelijkstelling van de diverse havens en te streven naar uniformiteit van de veiligheidsvoorschriften, zoals dat in de luchtvaart reeds langer geldt. Ratificatie van internationale overeenkomsten op dit gebied dienen ook door Nederland voortvarender te worden uitgevoerd.

D 66 staat een krachtig beleid voor om de aansluitende infrastructuur binnen randvoorwaarden meer om te buigen in de richting van buisleiding, spoor en binnenvaart.

3.8.2.2.3 Ruimtebeslag

Alvorens men tot grote uitbreiding zeewaarts overgaat dient te worden gezien of oudere havenbekkens niet geschikt kunnen worden gemaakt voor meer moderne ladingbehandeling. Hierdoor kan men bestaande infrastructuur blijven benutten en verlengt men het woon-werkverkeer niet.

Als men spreekt over optimaal gebruik van haventerreinen, o.a. in het Structuurschema Zeehavens, dan komt uitsluitend industrie, verbonden aan chemie en brandstofaanlanding ten behoeve van energievoorziening aan de orde. D'66 wil deze gebieden ook benutten voor andere sectoren, die op grote schaal van grondstoffen-invoer via de zeehavens gebruik maken. Zoals assemblagefabrieken en de industrie, die granen, derivaten, zaden enz. als basisgrondstof gebruikt.

Voor de aanlanding van gas en olie vanuit de Noordzee, evenals voor off-shore activiteiten, dienen de bestaande havengebieden te worden ingeschakeld.

3.8.2.2.4 Sociaal aspect

Vanwege de overcapaciteit in de stukgoedsector worden regelingen vastgesteld om het vervroegd uittreden te bevorderen. Dit dient niet per haven te geschieden, maar voor de gehele sector, zodat alle havens op gelijke wijze kunnen profiteren.

In deze tijd van economische teruggang staan de tarieven nogal onder druk en hiermee ook het volgens de arbeidsvoorwaarden uitvoeren van de werkzaamheden. Het "zwart werken" berooft andere stuwadoors van klanten en levert gevaar op voor de gezondheid van de werknemers, vanwege de overschrijding van de werktijden en overtreding van de veiligheidsvoorschriften. De centrale overheid dient er op toe te zien, dat de havenarbeidsinspecties meer dan nu de kans krijgen om tegen deze uitwassen op te treden.

De havenbeheerders zullen in de toekomst beter rekening moeten houden met de behoeften van de binnenvaart en welzijnsaspecten, zoals bereikbaarheid van de ligplaatsen voor haven- en varende personeel.

Volgens de Stuwadoorswet worden vrouwen nog steeds van havenarbeid uitgesloten. Deze misstand dient te worden opgeheven.

3.8.2.2.5 Opleiding en voorlichting

Door de terugloop van het aantal werknemers staan ook de opleidingen onder druk. Havenbeheerders en werkgevers/werknemersorganisaties dienen steun te blijven krijgen om de havenopleidingen te kunnen blijven voortzetten. Dit vanwege de veilige ladingbehandeling, verder gaande mechanisatie en meer kennis die nodig is in de administratieve sector.

De impopulariteit van het havenwerk, dat veelal nog als "vuil werk" wordt betiteld, dient te worden bestreden door overheidsvoorlichting.

Het voorgaande past volgens D'66 in een beleidslijn, waarin geen overcapaciteit mag voorkomen en aan de andere kant ruimte laat (binnen randvoorwaarden) aan de lokale/regionale besturen tot goede commerciële initiatieven. De economische situatie vraagt volgens D'66 beperkingen, maar niet afgedwongen door de centrale overheid, doch zoals verwoord in art.1.6, gedragen door een krachtig plaatselijk havenbestuur.

3.8.2.2.6 Per regio

Delfzijl/Eemshaven

Door een planologische vergissing en de voortgaande economische recessie ligt hier een complete haven, die slechts invulling behoeft en nimmer uitbreiding. Overheidsmaatregelen dienen er op gericht te zijn, dat vooral meer agrarisch vervoer vanuit de regio via deze havens kan plaats vinden. Binnen randvoorwaarden kan industrie aan deze haven gevestigd worden, waarbij in het geval van aanlanding van energiedragers dit gezien moet worden in relatie tot de veiligheid en de gevolgen voor de omgeving.

Harlingen

De aanwezige infrastructuur van Friesland laat verbreding van activiteiten in de off-shore en stukgoedsector in de Harlingerhaven toe. In het geval van concretisering van de reeds in ontwikkeling zijnde plannen voor aanlanding van energiedragers in Harlingen, zal D'66 deze plannen bezien in relatie tot milieu (Waddenzee), veiligheid en werkgelegenheidsaspecten.

Den Helder

Na afronding van de marinefaciliteiten dient gezien te worden of de aanwezige infrastructuur kan worden verbeterd ten behoeve van off-shore en visserij. Uitbreidingen om Den Helder meer stukgoedfaciliteiten te geven zijn ongewenst.

Noordzeekanaalgebied

Amsterdam dient zijn plaats als tweede nationale multipurposehaven in Nederland te behouden. Hiervoor is nodig een gegarandeerde veilige toegang via een tweede grote zeesluis en de ontwikkeling van het Pilotplan binnen randvoorwaarden om de continuïteit van de erts/kolentrafiek veilig te stellen. Het Westelijk havengebied dient optimaal te worden ingevuld, waarbij niet alleen aan diepzeehavenindustrie

wordt gedacht. Verouderde bestaande havenbekkens kunnen indien nodig worden veranderd ten behoeve van moderne ladingbehandeling alvorens men nieuw ruimtebeslag nodig heeft. In dit kader wordt de geprojecteerde Afrikahaven nabij Ruigoord afgewezen. Een gunstige ontwikkeling is de vestiging van nieuwe off-shore bedrijven in de IJmond op bestaande terreinen, de mogelijkheid tot vestiging van meer constructiebedrijven ten behoeve van booreilanden moet worden gesteund, mede vanwege het werkgelegenheidsaspect.

Rijnmondgebied

Voor Rotterdam geldt nog meer dat bestaande havenbekkens voor moderne ladingbehandeling geschikt kunnen worden gemaakt. Nieuwe ontwikkelingen na een afronding van de Maasvlakte zijn niet meer nodig, een eventuele Rijnspoorhaven in het Westland moet zeer zeker uit de ruimtereserveringen worden geschrapt. Hoewel Rotterdam zijn concurrentiepositie in West-Europa in de gaten moet houden, mag dit niet leiden tot ongehoorde subsidies aan het bedrijfsleven, die dan de positie van andere Nederlandse zeehavens bedreigen.

Moerdijk

Met het teruglopen van de investeringen in de petrochemische industrie is ook hier een afronding van de ontwikkelingen op zijn plaats. In verband met veranderingen van het gebruik van energiedragers in de elektrische centrales moet binnen de bestaande ruimte aanpassing mogelijk zijn.

Vlissingen

Verdere uitbreidingen in overslagsfeer zijn niet nodig, wel kan de regionale functie worden verbeterd. Hierbij dient zeer sceptisch te worden gestaan ten opzichte van nieuwe havenindustrie, die afhankelijk is van de nabijgelegen kerncentrale.

Terneuzen

De positie van deze haven als voorhaven van Vlaanderen kan enige uitbreiding verdragen, die echter niet zo groot hoeft te zijn als de Axelse vlakte. De bestaande verbinding met Gent dient in veiligheidsopzicht te worden verbeterd, doch geen vergroting van de capaciteit. Volgens D 66 kan Terneuzen en in zekere mate ook Vlissingen een grotere rol vervullen bij het vervoer van en naar België; dit lijkt ons op den duur een goedkopere oplossing dan het meewerken aan allerlei grote infrastructuurwerken ten behoeve van Antwerpen en Gent.

3.8.3 Verkeer en vervoer door de lucht

De capaciteit van de thans in Nederland aanwezige luchthaveninfrastructuur dient in het luchtvaartbeleid als randvoorwaarde te worden beschouwd. Het optreden van capaciteitsknelpunten, bijvoorbeeld tijdens piekuren, dient niet door de bouw van nieuwe luchthavens te worden opgelost, maar door spreiding van vluchten en betere logistiek.

Vanwege het grote belang van een goede internationale ontsluiting voor de Nederlandse samenleving als geheel en voor de economische speerpuntactiviteiten in het bijzonder, dient de Nederlandse overheid via haar meerderheidsbelang in de nationale luchtvaartmaatschappij te streven naar een voorzieningsniveau, dat zo goed mogelijk ondersteunend werkt voor de economische bedrijvigheid.

Er moet worden gestreefd naar een hechtere Europese samenwerking. Deze samenwerking mag echter niet leiden tot het versterken van het bestaande luchtvaarttarievenkartel en dient zich te richten op het scheppen van uniforme mededingingsvoorwaarden.

De tariefstelling in de luchtvaart is thans zo gecompliceerd, dat individuele consumenten niet zonder hulp een verantwoorde keuze kunnen maken. De Nederlandse overheid dient de totstandkoming van een overzichtelijker tarievenstructuur na te streven, waarbij de relatie tarief/hoogte/afstand zoveel mogelijk moet worden hersteld.

Bij de eerste fase van opleiding tot verkeersvlieger moet in Europees verband worden gewerkt. Een verdere specialisatie van de opleiding moet voor een groot deel in handen van de luchtvaartmaatschappijen komen. De luchtvaartmaatschappijen zullen een belangrijk deel van de kosten in de opleiding tot verkeersvlieger moeten dragen. Dit geldt met name voor de specialisatiefase.

De Nederlandse overheid dient er op toe te zien dat Nederlandse luchtvaartmaatschappijen toewerken naar een geluidarme vloot. Voorstellen tot vloottuitbreiding en -vernieuwing dienen met nadruk hieraan te worden getoetst.

De geluidscontouren (geluidsbelastinggrenzen), die in het zoneringsproces rond de luchthavens worden vastgesteld (en die worden geacht de slechtst denkbare situatie aan te geven) dienen, als gevolg van het geluidarmer worden van de luchtvloot, zo mogelijk te worden ingekrompen, teneinde andere ontwikkelingen mogelijk te maken, bijvoorbeeld woningbouw.

De ontwikkeling van de kleine luchtvaart moet, in verband met geluidhinderaspecten, bij voortduring kritisch worden bekeken.

Het systeem van beperkt gebruik van banen gedurende de nachturen dient (tenminste) onverkort te worden gehandhaafd. De gevolgen van de komende vlootvernieuwing mogen geen aanleiding geven tot versoepeling van de restricties.

Voor alle luchthavens moeten op korte termijn medezeggenschapsorganen voor de bevolking inzake geluidhinder worden ingesteld.

3.8.4 Waterstaat

Het Nederlandse beleid inzake Waterstaat heeft de afgelopen jaren vooral in het teken gestaan van de vergroting van de veiligheid (deltawerken e.d.).

Naarmate dit beleid zijn afronding nadert, moet het accent geleidelijk meer verschuiven naar de noodzaak van een adequaat milieu- en landschapsbeheer.

D 66 hanteert in het bijzonder de volgende beleidsuitgangspunten:

dijkverzwaring/-verhoging

Dijkverzwarringsprogramma's moeten alleen worden doorgezet als dit werkelijk essentieel is voor de veiligheid. Hierbij moeten milieu- en landschapsaspecten worden afgewogen tegen de risicoverkleining door verhoging. Als dijkverzwaring onvermijdelijk is moet de schade aan het landschap zoveel mogelijk worden hersteld. De kosten daarvan dienen in beginsel aan de dijkverzwarringsprogramma's te worden toegerekend.

Oosterschelde

De Oosterscheldewerken moeten worden afgerond. Over de dam kan ook een verkeersweg worden aangelegd ten behoeve van de verbetering van de infrastructuur en ontsluiting naar Noord-Beveland en Walcheren, voorzover de financiële middelen dat toelaten.

onderhoud vaarwegen

Na de afronding van de Oosterscheldewerken moet het tot nu toe uitgestelde onderhoud van vaarwegen met kracht ter hand worden genomen (bijvoorbeeld Zuid-Willemsvaart).

vaargeuldiepten / vaarwegverbetering

Bij de voorbereiding van de uitvoering van baggerwerken ter geulverdieping dient zo goed mogelijk te worden vastgesteld wat de nautische vereisten ten aanzien van aanleg- en onderhoudsdiepte zijn, teneinde onnodige kosten bij baggerwerken (te ruime veiligheidsmarges) te vermijden.

bediening sluisen en bruggen

Nagegaan zou kunnen worden met welke middelen bepaalde sluisen en bruggen qua bediening kunnen worden geautomatiseerd; te denken valt bijvoorbeeld aan die objecten, waar zo weinig scheepvaartverkeer is, dat nauwelijks kan worden gesproken van een zinvolle taakinhoud van de sluis-/brugwachter.

beheer van het oppervlaktewater

Bij het beheer van het oppervlaktewater moet het kwalitatieve (milieu)beheer en het kwantitatieve beheer zoveel mogelijk worden geïntegreerd, zodat een goede afweging van alle belangen mogelijk is.

3.9 REGIONAAL BELEID

3.9.1 Situatieschets

De economische activiteiten zijn niet gelijkmatig gespreid over ons land. Zij zijn voor een groot deel geconcentreerd in de Randstad. De regio's bevinden zich daardoor in een nadelige positie. Zij onderkennen als eersten de nadelen van de economische teruggang. Een economische opleving is in de regio's het laatste merkbaar. Blijvende steun is daarom, vanwege die permanente achterstandssituatie, noodzakelijk.

Bij de huidige recessie zijn de grote steden zelf ook probleemgebieden geworden, met een aantal werklozen dat, absoluut gezien, hoger ligt dan in de traditionele probleemgebieden. Het aantal werklozen in de regio's ligt, procentueel gezien, echter hoger, met alle maatschappelijke en sociale gevolgen van dien.

3.9.2 Uitgangspunten

D 66 bepleit zowel welvaartsverhoging door versterking van daartoe kansgebende bedrijfstakken als een rechtvaardiger verdeling van werk en welvaart over ons land.

Regionaal sociaal-economisch beleid moet enerzijds gebaseerd zijn op economische uitgangspunten. Het gaat daarbij om de vraag, op welke wijze de regionale produktiemilieus het beste kunnen worden aangepast, teneinde achterstanden in inkomen en werkgelegenheid weg te werken. Het gaat primair om een bijdrage aan de regionale economische ontwikkeling met als gevolg een bijdrage aan de nationale economische ontwikkeling.

Zo'n beleid moet offensief zijn, dat wil zeggen gericht zijn op het stimuleren van de meest kansrijke bedrijfstakken in elke regio. Steun aan ten dode opgeschreven bedrijven of bedrijfstakken is zinloos.

Anderzijds dient het beleid op sociale uitgangspunten te worden gebaseerd. Immers, ook als dat economische beleid slaagt, zal, vanwege technische ontwikkelingen en groei van de beroepsbevolking de werkloosheid hoog blijven, vooral in twee soorten gebieden: de grote steden en de traditionele probleemregio's.

Om hier een oplossing een stap dichterbij te brengen dient de sociale component van het regionaal beleid verder te worden ontwikkeld. Hierbij moet, uitgaande van de absolute en procentuele aantallen werklozen per GAB-rayon, het accent niet zozeer liggen op maximalisatie van de toegevoegde waarde in de marktsector, maar op maximalisatie van de werkgelegenheid waar mogelijk, ook in de "informele sector". (GAB = Gewestelijk Arbeidsbureau).

Het regionale karakter moet blijken uit de grote ruimte voor ideeën en initiatieven vanuit de diverse regio's zelf en uit de grote differentiatie van het beleid, al naar gelang de regionale situatie.

Vanwege de sociale component dient het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid bij het beleid te worden betrokken.

3.9.3 Beleid

Het regionaal-economisch beleid valt uiteen in twee delen, namelijk de rechtstreekse investeringssteun (premies) en het voorwaardenscheppend beleid. Rechtstreekse investeringssteun moet gereserveerd blijven voor een beperkt aantal - qua economische structuur en werkgelegenheidssituatie - echt zwakke regio's, zoals het huidige ISP- en PNL-gebied. (ISP = Integraal Structuurplan Noorden des Lands, PNL = Perspectieven Nota Limburg.) Blijvende financiële steun voor ISP- en PNL-plannen is noodzakelijk. Invulling van deze plannen dient aan de regio's te worden overgelaten.

D 66 streeft naar een doorzichtig en duidelijk pakket steunmaatregelen voor een beperkt aantal regio's, zodat geen versnippering ontstaat. Criteria hiervoor zijn niet alleen de werkloosheid, maar ook de toekomstverwachtingen in regionaal-economisch opzicht.

Het accent willen wij echter leggen bij het voorwaardenscheppend beleid, waarbij D 66 denkt aan voorwaarden in ruimere zin, voorzover dienend ter verbetering van een regionaal produktiemilieu, zoals (tele)communicatie, herstructurering van bedrijfsruimten, onderzoek en ontwikkeling, aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt (afstemming opleidingsaanbod en behoeften bedrijfsleven), betekenis onderwijs voor ontwikkeling werkgelegenheid (de TH-Twente heeft bijvoorbeeld veel bijgedragen aan deze ontwikkeling in Twente), wegwerken exportachterstanden (ontstaan door de geografische ligging van diverse regio's). Hierbij moet meer dan tot dusver sprake zijn van samenwerking tussen overheid, bedrijfsleven en onderwijs. Daar de economische potenties en de knelpunten bij het uitbuiten daarvan in de diverse regio's zo uiteenlopen, moet het voorwaardenscheppend instrumentarium zo decentraal mogelijk worden ingezet, zodat het kan worden toegesneden op de karakteristieken van elke regio. Wel moet het instrumentarium werkbaar blijven en mag geen doorkruising van het op rijksniveau te voeren sectorbeleid plaatsvinden.

Bij zowel directe investeringssteun als voorwaarden-scheppend beleid moeten de volgende punten worden be-trokken:

- regionaal-economisch beleid is tot nu toe teveel alleen op de industrie gericht, terwijl ook landbouw, toerisme en commerciële dienstverlening zeker in bepaalde regio's van minstens evenveel belang zijn;
- het instrumentarium van het regionaal-economisch beleid moet aansluiten bij dat van de ruimtelijke ordening en stadsvernieuwing. Tijdig inbrengen van het regionaal-economisch aspect bij plannen op die terreinen is een vorm van voorwaardenscheppend be-leid, die weinig kost en veel oplevert;
- betere internationale afstemming is nodig van regio-naal-economisch beleid in grensregio's;
- voorzover deze doelmatig is kan spreiding van nieuwe (takken van) rijksdiensten plaatsvinden over struc-tureel zwakke regio's - waaronder de grote steden in de Randstad;
- D66 verlangt wel nakoming van reeds gemaakte afspra-ken met de structureel zwakke regio's naar aantallen arbeidsplaatsen. Wanneer de regering meent dat de toegezegde afspraken niet kunnen worden verwezenlijkt, dan verlangt D66 dat de regering andere, wel op af-zienbare termijn uitvoerbare maatregelen voorstelt om het doel - verbetering van de werkgelegenheids-structuur - te bevorderen;
- D66 is tegen nieuwe plannen voor spreiding van be-staande rijksdiensten.

3.10 HANDELSPOLITIEK

Het open wereldhandelsstelsel, zoals dat in de na-oorlogse jaren is opgebouwd, is in de jaren zeventig formeel weliswaar nog verder ontwikkeld (o.a. door invoertariefverlagingen), maar informeel zijn er een groot aantal nieuwe handelsbarrières van non-tarifaire aard, buiten het multilaterale kader om, opgeworpen. De economische crisis en de opkomst van nieuwe handels-partners zoals Japan en de nieuwe industrielanden (NIC, newly industrialising countries) in Zuid-Oost Azië en Latijns Amerika, leidden juist de afgelopen jaren in de Verenigde Staten en in West-Europa tot nieuwe vormen van protectionisme. Daarvan zijn niet alleen de gevestigde handelsrelaties, maar meer en meer ook de ontwikkelingslanden de dupe. Allereerst de lan-den die met hoge schulden te kampen hebben, maar ook de minst ontwikkelde landen, die geen kans krijgen om hun uitvoer te verbreden in de richting van eenvoudige industrieproducten.

D66 is een krachtig voorstander van een open multi-lateraal handelssysteem. Niet alleen economische over-wegingen spelen hier een rol - de beschikbare produktie-middelen kunnen op deze manier internationaal gezien de beste aanwending krijgen -, maar ook politieke over-wegingen: gemeenschappelijke belangen en beginselen kunnen worden veiliggesteld. Daarom ook is het van belang, dat alle deelnemers aan het handelsverkeer een gelijkwaardige positie kunnen innemen. Ook de inter-nationale integratie is gediend met een stabiel handels-patroon, waarin niet lichtvaardig moet worden ingegrepen. Zwakkere partners moeten een voorkeursbehandeling krijgen, in het bijzonder de minst ontwikkelde landen (preferentieel toegangsstelsel voor westerse landen), opdat daarmee hun industriële produktie kan worden ge-stimuleerd. Pas wanneer sprake is van voldoende con-currerend vermogen kan van deze landen worden gevraagd ook verplichtingen van het internationale economische stelsel op zich te nemen.

Ook ten opzichte van het oostblok, met zijn eigen, centraal geleide, economische stelsel, moet het

handelsbeleid zo open mogelijk zijn, juist vanwege de relatie die kan worden gelegd met het veiligheids-beleid. Daarbij behoeft de onderhandelingspositie van het Nederlandse bedrijfsleven (zoveel mogelijk) onder-steuning.

Vanuit veiligheidsoogpunt zijn echter bepaalde beper-kingen onvermijdelijk. Een geforceerde afscherming van de handel in technologisch hoogwaardige produkten, bijvoorbeeld door extra-territoriale wetgeving, is echter ongewenst. Handelsboycots zullen slechts in laatste instantie als maatregel mogen worden overwogen.

Tenslotte is een verdere integratie van de wereld-economie ook zeer gebaat bij een nauwere samenwerking tussen bedrijven uit westerse landen en die uit ont-wikkelingslanden.

De keuze voor een open multilateraal handelsstelsel moet ook gevolgen hebben voor de industriepolitiek en het landbouwbeleid dat Nederland en de andere EG-lid-staten voeren. Subsidiëring van economische activitei-ten geeft gauw aanleiding tot concurrentieverstoring over de grenzen heen en frustreert een optimale inter-nationale arbeidsverdeling.

Een open handelsstelsel is alleen bereikbaar, wanneer alle landen daaraan meewerken in gezamenlijk inter-nationaal overleg. Het mag niet zo zijn, dat de twee belangrijkste fora voor internationale handel, UNCTAD (Conferentie van de Verenigde Naties voor Handel en Ontwikkeling) en GATT (Algemeen Akkoord over Tarieven en Handel), verschillende doelstellingen gaan nastreven. Daarnaast acht D66 het wenselijk, dat alle Oost-Europese landen en alle ontwikkelingslanden tot het GATT toetreden.

D66 erkent dat in bepaalde gevallen beschermende handelspolitieke maatregelen of steunmaatregelen nodig zijn. Deze zijn echter alleen dan te verdedigen, wanneer levensvatbare bedrijfstukken aantoonbaar en tijdelijk in ernstige moeilijkheden komen door een te plotselinge wijziging in de internationale markt-omstandigheden en comparatieve kostenverhoudingen. Beschermende maatregelen zullen in dergelijke gevallen tijdelijk, aflopend en niet-discriminerend mogen zijn. Indien de veranderingen in de internationale markt-omstandigheden van een meer duurzaam karakter zijn, dan zullen de (beschermende) steunmaatregelen bovendien moeten zijn gekoppeld aan een concreet herstructure-ringsprogramma. Het Multivezelakkoord voldoet niet aan deze criteria en dient na 1986 niet te worden verlengd. In dit verband is het met name aan de Europese Gemeen-schap om initiatieven te nemen die zijn gericht op een beëindiging van protectionistische maatregelen, in het bijzonder de niet-tarifaire handelsbarrières.

4. INFORMATIE EN COMMUNICATIE

4.1 INLEIDING

D 66 ziet zichzelf als een vernieuwingspartij. Als politieke partij ziet zij het meer dan wie ook als haar taak de tekenen van onze tijd goed te verstaan. Alleen van daaruit zal het mogelijk zijn de toekomst van onze samenleving verantwoord uit te tekenen.

De maatschappij van de toekomst zal er een zijn van informatie en communicatie. De revolutie die hierdoor wordt teweeggebracht zal zich op alle gebieden van de samenleving doen voelen. Deze nieuwe samenleving zal er komen, ook wanneer wij niet ingrijpen. D 66 wil niet afwachten, maar aan de toekomst nu al zo goed mogelijk trachten gestalte te geven.

In dit beleidsprogramma is reeds aangegeven hoe ons welvaartscheppend vermogen afhankelijk is van wat wij - liefst zoveel mogelijk in Europees verband - op het gebied van informatie en communicatie tot stand weten te brengen. In dit hoofdstuk wordt dit nog eens onderstreept, maar wordt ook aangegeven hoe heel onze cultuur erdoor veranderd zal worden.

De ontwikkelingen op het gebied van informatie en communicatie zullen de gebruikelijke grenzen tussen een werkmaatschappij en een vrijetijdsmaatschappij doen vervagen. De niet-materiële culturele waarden zullen zo meer ruimte kunnen krijgen. Als wij er in slagen goed gebruik te maken van de mogelijkheden en ze naar onze hand zullen weten te zetten, dan zal de democratie, waar D'66 zich altijd zo expliciet voor heeft ingezet, pas goed tot haar recht kunnen komen, zowel staatsrechtelijk als in de praktijk van iedere dag; dan zullen ongerechtvaardigde verschillen, die historisch zijn voortgekomen uit de rollen die de verschillende sexen zijn toegewezen, overstegen kunnen worden. Dan zal informatie - die immers macht betekent - ieders deel kunnen zijn.

In de media zal degene, die informatie wenst van welke aard dan ook, deze kunnen krijgen op de tijd en in de vorm die hij/zij wenst. Dan zullen ook kunst en cultuur in engere zin zich vrijelijk kunnen ontplooiën.

Daartoe zal echter nog veel wetenschappelijk onderzoek nodig zijn, niet alleen naar de technologische kanten van de informatie en communicatie: ons materiële, zowel als ons culturele overleven zijn afhankelijk van wat wij nu daarin wensen te investeren.

Het onderwijs in al zijn facetten, voor jeugdigen en volwassenen, is momenteel nog lang niet het adequate instrument om allen die dat wensen (en nog meer: allen die dat zouden wensen als zij de mogelijkheden konden doorzien voor henzelf als persoon en als staatsburger) de opleiding te geven die nodig zal zijn om mede vorm te geven aan eigen leven en aan de maatschappij in deze nieuwe context.

D 66 beseft dat wat in dit hoofdstuk staat aangegeven nog maar het (overigens vastberaden) begin kan zijn van wat geen lange weg meer mag zijn.

4.2 INFORMATIEBELEID, TELECOMMUNICATIE

Onze samenleving ontwikkelt zich van een industriële maatschappij naar een steeds meer op informatie gebaseerde samenleving. Informatie duidt daarbij zowel op kennis die voor overdracht beschikbaar is, als op alle overdracht van die kennis. De motor van die maatschappelijke verandering is de moderne informatietechnologie

met zijn koppeling van informatieverwerkende apparatuur (waaronder computers) aan telecommunicatienetwerken.

Eeuwenlang heeft de techniek gediend als verlengstuk van het menselijk lichaam; nu hebben wij de informatietechnologie als verlenging van het menselijk brein. Wij kunnen daardoor veel meer (gaan) bewerkestelligen. Het grootste deel van de werkende bevolking vindt reeds een bestaan in de een of andere vorm van produceren, veredelen of doorgeven van informatie: journalist, secretaris, boekhouder, ambtenaar, onderwijsgevende, programmeur, micro-electronicus, informatiemakelaar, enz. enz.. Dit zal nog verder toenemen.

De informatisering van de samenleving zal deze ingrijpend en in een betrekkelijk hoog tempo veranderen, waarbij nauwelijks een sector van onze maatschappij onaangeroerd zal blijven. Wij zullen veel basisstructuren van onze samenleving opnieuw moeten bepalen. Nieuwe instrumenten zullen moeten worden ontwikkeld om met de nieuwe mogelijkheden en problemen te kunnen omgaan. Een nieuwe vorm van besluitvorming is nodig en nieuwe procedures daarvoor zijn vereist. De uitdagingen van die nieuwe samenleving moeten worden aangenomen.

Informatiebeleid heeft betrekking op in principe alle situaties, waarin sprake is van vergaren, verwerken en/of distribueren van informatie.

D 66 streeft naar samenhang in informatiebeleid. Dat wil zeggen een beleid ten aanzien van de vele, economische en maatschappelijke activiteiten, die in toenemende mate vanuit het informatie-aspect kunnen en moeten worden benaderd. D 66 meent dat het zeer urgent is, dat aan alle aspecten van het informatiebeleid in hun samenhang meer aandacht wordt besteed. Thans worden nog maar al te vaak produkties hier te lande beëindigd, omdat de directe arbeid te duur werd. Maar op de lange duur verdwijnt dan ook het indirecte werk voor die sector en is het verarmingsproces begonnen. Met krachtige automatisering kan men juist aan die sectoren nieuwe impulsen geven.

Ook in een informatiemaatschappij moeten die zaken, die wezenlijk zijn voor een democratie, kunnen worden zeker gesteld. Het informatiebeleid moet zich daarom toespitsen op onder meer openbaarheid, rechtsbescherming ten aanzien van vertrouwelijke informatie, democratische controle op de informatiekanaalen, het voorkomen van monopolievorming, het beschermen van rechten van de minderheden, het scheppen van beroeps- en arbitragemogelijkheden en het verzekeren van de toegankelijkheid van de informatiekanaalen voor iedereen, zowel aan de verzend- als aan de ontvangstkant.

Wie technische ontwikkelingen op zijn beloop laat, beperkt de keuzemogelijkheden in de toekomst. Daarin alleen al schuilt een reden om nu te gaan werken aan bewust, doelgericht informatiebeleid. Beleid ten aanzien van deelproblemen moet vanuit dit inzicht worden gevoerd.

De informatisering van de samenleving met behulp van de technologische mogelijkheden beïnvloedt elk aspect in en van de samenleving. Als zodanig is het van belang de beleidsaspecten langs twee wegen te bezien.

Enerzijds als een op zichzelf staand onderwerp: de technologie, de administratieve, proces- en robot-automatisering, de overname-automatisering (van specialisten en experts) en de kunstmatige intelligentie-systemen (vijfde generatie, spraak-beeldherkenning, zelfanalyserende systemen).

En de consequenties van deze aspecten op verschillende terreinen als onderwijs, staatsbestel, samenleving in haar verscheidene vormen, arbeid, vrije tijd, macht, vrede en veiligheid enz.

Anderzijds is het van belang de informatisering als integraal onderdeel van de verschillende aspecten te onderkennen, met andere woorden informatisering en automatisering is niet een op zichzelf staande discipline, maar een instrument om de verschillende aspecten te bezien, benaderen, veranderen enz.

Om tot uitdrukking te brengen hoezeer de verschillende aspecten van de informatiemaatschappij onze hele samenleving doordringen, wordt in elk hoofdstuk van dit beleidsprogramma juist daar aandacht aan besteed.

Wij zullen ons bewust moeten zijn dat de rijkdom in afnemende mate bepaald wordt door grondstoffenbezit, maar dat de mens zelf bepalend is voor zijn rijkdom. Het gaat hierbij om kennis, opleiding, research e.d., de basis en uiting van vernuft en creativiteit. Wij zullen in Nederland de kansen moeten grijpen om optimaal gebruik te maken van de ontwikkelingen in de technologie. Een catch-up, een grote inhaalmanoeuvre, is nodig om de achterstand in Nederland en West-Europa wat betreft de gebruikmaking van de technologische mogelijkheden te realiseren. Dit vraagt een grotere mentale bereidheid tot kennisname, kennisverkrijging, commerciële en intellectuele competitie van de burger. Maar ook een Europese marktpolitiek van integratie, standaarden en bereidheid tot samenwerking, samengaan met behoud van culturele identiteit.

Het is nodig, dat de overheid een voorwaardenscheppend beleid creëert ter stimulering van de informatica. Hierbij valt te denken aan coördinatie vanuit de overheid in plaats van vele departementen met ieder hun eigen belangen en aan de instelling van een niet-ambtelijke projectgroep van het informatiebeleid. Daarnaast moet de instelling van een Raad voor het Informatiebeleid worden bevorderd, waarin overheid, bedrijfsleven, onderwijs en onderzoek een platform hebben voor overleg. Alleen op deze wijze wordt een samenhangend informatiebeleid gecreëerd, zonder slechts de technologische invalshoek te bezien, maar met name ook de maatschappelijke consequenties. Beleidsinitiatief en voorwaardenscheppend, zodat creativiteit, initiatief en experiment bevorderd wordt en niet belemmerd.

D'66 beschouwt het als één van haar primaire taken voortdurend de maatschappelijke gevolgen te bezien van de informatiemaatschappij. Sommige gevolgen zijn zichtbaar, sommige zullen schattenderwijs en experimenteel moeten worden bezien. Maar het inschatten van die gevolgen, desnoods in verschillende scenario's, is een eis. Verkeerde beslissingen nu kunnen immers grote consequenties op langere termijn hebben. Met name D'66 wil gezien haar traditie vooruitzien wat betreft de informatiemaatschappij: welke consequenties zijn er voor werkgelegenheid, werkvormen, werkplekfunctie, woningbouw, wegen- en recreatiebouw e.d. Welke gevolgen zijn er voor de staatsrechtelijke democratie?

De nieuwe telecommunicatie en automatiseringstechnologie kan de bureaucratie ten dienste stellen van de burgers in plaats van zoals het nu lijkt te verworden tot een apart machtsinstituut. De decentralisatie kan in hoge mate worden bevorderd en informatie en besluitvorming kunnen dichter naar de burgers worden toegebracht. Een snellere verspreiding en toegankelijkheid van informatie is mogelijk. We kunnen dan ook vaststellen wat decentrale organen met hun bevoegdheden doen. Dat de hierbij

behorende koppelingen in communicatie negatieve effecten van machtscentralisatie kunnen oproepen, mag ons er niet van weerhouden die koppelingen te gebruiken in positieve zin. De mogelijke bezwaren moeten worden onderkend, bestuurd en geleid.

De grote maatschappelijke veranderingen die ontstaan onder invloed van de technologische vernieuwingen vragen met name beïnvloeding door het parlement. In principe moet ieder van de nieuwe mogelijkheden in de informatiemaatschappij op gelijke wijze kunnen gebruik maken. Op deze wijze werkt kennis en kennis-exploitatie democratiserend. Maar de kennis die hiervoor benodigd is, moet dan ook gelijklijk beschikbaar zijn. En het is op dit punt, dat onze maatschappij nu verstek laat gaan met name op terreinen van onderwijs, regelgeving, standaardisatie (zie ook de betreffende beleids hoofdstukken).

Maar ook door de werkgelegenheidseffecten ontstaat dit beeld. Indien de menselijke arbeidsfactor alleen wordt vervangen door apparatuur, komt een groot deel van de bevolking buiten de kennis van de informatiemaatschappij en haar mogelijkheden te staan. Wij zullen ervoor moeten zorgen dat ook de niet-werkers deze kennis kunnen verkrijgen. Zo zullen zij in staat worden gesteld weer werkers te worden en kunnen zij ook de nieuwe functies vervullen ten behoeve van de vele vragen op dit terrein in de vrijetijdssamenleving. We zullen mogelijkheden moeten bieden aan mensen voor om- en her-scholing. Volwasseneneducatie zal hierbij essentieel zijn en wel gedecentraliseerd, zoveel mogelijk naar de afnemer toegebracht op zijn of haar niveau.

Indien wij de vrijetijdssamenleving als een gelijke beschouwen van de werkerssamenleving, zullen we moeten accepteren dat extreem verhoogde arbeidsproductiviteit met steeds minder werkenden voor dezelfde eenheid produktiegoed consequenties heeft voor de financiële stromen, de winstvaststelling en belastingaanspraak. Immers, een goed florerend bedrijfsleven met minder werkenden heeft desastreuze gevolgen voor de sociale verzorgingsstaat, zowel qua volume (geen perspectief hebben als je wilt werken) als financieel. Delen van de winst (of nog beter: de toegevoegde waarde) ontstaan door produktiviteitsstijging zullen moeten worden besteed om een erkende vrijetijdssamenleving te ontwikkelen met haar eigen (nieuwe) beroepen en gebruikers. Alleen door op deze wijze keuzes te maken en elke politieke keuze te toetsen aan de denkbeelden welke mogelijk zijn in de post-industriële informatiseringsamenleving, zijn voorwaarden te creëren voor een redelijk leefbare gemeenschap.

Technology assessment (aspectenonderzoek) is een noodzakelijke voorwaarde om tot een lange-termijn beleid te komen, dat de kwaliteit van onze democratie moet veiligstellen. Het voeren van een krachtig informatiebeleid is een kwestie van durven. In het denken over de maatschappelijke gevolgen van de informatisering van de samenleving wordt nogal eens stil gestaan bij de negatieve gevolgen. Die zijn er en zullen er ook in de komende jaren nog zijn. Wat wij ons echter moeten realiseren is dat het altijd eenvoudiger is aan te geven wat van het bestaande zal veranderen of zelfs verdwijnen, dan erop te durven vertrouwen dat de nieuwe ontwikkelingen ook op het informatiegebied veel nieuwe dingen en mogelijkheden zullen brengen. Toch is dat laatste het belangrijkste. Daarin kunnen menselijk vernuft en maatschappelijke betrokkenheid elkaar ontmoeten en tot wezenlijke vernieuwingen van onze samenleving leiden.

4.3 ONDERWIJS EN WETENSCHAPPEN

4.3.1 Situatieschets

Het beleid ten aanzien van Onderwijs en Wetenschappen verkeert in een ernstige impasse. Al zijn de doelstellingen ongewijzigd (bevordering van de individuele ontplooiing; voorbereiding op en toerusting tot het functioneren in de maatschappij, verbreding, verdieping en vernieuwing van de cultuur), de concrete invulling stuit op meer en meer problemen: de daling van het leerlingenaantal veroorzaakt planings- en financiële moeilijkheden; ingrijpende meningsverschillen over de wegen tot onderwijskundige vernieuwing verlammen en demotiveren; de maatschappij (met name het bedrijfsleven) reageert kritischer dan voorheen op het onderwijs.

Het wordt tijd idealisme en bekwaamheid op een nieuwe manier te mobiliseren. Daartoe dienen twee veranderingen plaats te vinden:

- onderwijs en samenleving moeten weer dichter tot elkaar worden gebracht;
- de rol van de centrale overheid dient hierbij te worden teruggebracht.

Die samenleving is heftig in beweging, zowel op sociaal-cultureel gebied (emancipatie; andere relatie arbeid/vrije tijd; groei naar een multiculturele samenleving; veranderingen op media-gebied; éducation permanente; de informatisering) als op sociaal-economisch gebied (grote werkloosheid, met name onder jongeren; herverdeling van arbeid; industriële en sociale innovatie; bezinning op de relatie onderwijs/arbeid/inkomen). Kan het onderwijs het op het eerste gebied nog wel enigszins bijbenen, op het sociaal-economische vlak moet een grote kloof worden geconstateerd.

4.3.2 Politieke uitgangspunten

4.3.2.1 Algemeen

Om te beginnen dient derhalve het economische belang van een goed onderwijsstelsel te worden onderkend en dient het onderwijs niet langer tot de "welzijns"-sfeer te worden beperkt. En verder dient afscheid te worden genomen van de illusie, dat bij de huidige veelheid en veelvormigheid van veranderingen, de centrale overheid het wel voor ons zal doen. Dat kan zij niet. Dat mag zij ook niet. Bij het beheersbaar maken van bovengenoemde veranderingen dient de eigen verantwoordelijkheid van de individuele mensen en van de organisaties die hen vertegenwoordigen, voorop te staan.

4.3.2.2 Ruimte voor eigen verantwoordelijkheid

Allereerst dient daarom ruimte te worden gecreëerd voor de eigen verantwoordelijkheid. Het moet afgelopen zijn met het onoverzichtelijke web van nota's en circulaires. Samenhangende (kader-)wetgeving dient het richtsnoer te vormen. De overheid behoudt wel haar taak te stimuleren, daar waar landelijk gewenste ontwikkelingen zonder deze stimulans onvoldoende van de grond zouden komen. Tevens behoudt zij de opdracht te voorzien in onderwijs, daar waar de burgers zelf daartoe in onvoldoende mate komen. Op deze wijze zal ook de onderwijs-bureaucratie kunnen worden teruggedrongen.

4.3.2.3 Decentralisatie

Met zorg dient te worden bepaald wat nog wel en wat niet meer centraal mag worden geregeld. Met betrekking tot deugdelijkheidseisen en andere bekostigingsvoorwaarden beperkt de centrale regelgeving zich tot het

formuleren van minima, waarboven het bevoegde gezag van onderwijsinstellingen vrijheid van handelen heeft, mits voldoende gemotiveerd. Te denken valt aan formatieregelingen en bevoegdheidseisen (bij voorbeeld om de instroom van ervaren en vakbekwame mensen uit het bedrijfsleven in het onderwijs zonder grote problemen mogelijk te maken.

Daarbij moet worden gewaakt tegen verkokering: meervoudig gebruik van onderwijsvoorzieningen moet worden bevorderd. Niet alleen kwantitatieve, ook kwalitatieve criteria moeten tot gelding kunnen komen: bijvoorbeeld bij de sociaal-culturele betekenis van de laatste school in een vergrijzende wijk of in een kleine kern. Behalve op planningsgebied (financieel en personeelsbeleid) dient ook onderwijskundige en organisatorische ruimte te worden gecreëerd.

4.3.2.4 Democratisering

Het terugtreden van de overheid en het ruimte scheppen voor de eigen verantwoordelijkheid hebben alleen maar zin, als de nieuwe onderwijsvrijheid zinvol wordt gebruikt door de onderwijsvragers en onderwijsaanbieders, d.w.z. door ouders/leerlingen (afhankelijk van leeftijd) en door het personeel van de onderwijsinstelling. Want hen ziet D 66 als de dragers van de vrijheid van onderwijs, waarvan art.23 van de Grondwet spreekt. Zij maken de identiteit van een onderwijsinstelling. Zo'n identiteit is geen verstard fossiel, maar een dynamisch teken van gemeenschappelijkheid en tevens een garantie voor een levend, veelvormig onderwijsstelsel. Democratisering is daarom een dwingende eis, zowel intern als extern:

- intern: vóórdat iemand namens een onderwijsinstelling mag spreken als bevoegd gezag, moet vastgesteld zijn, dat hij of zij dat doet ná via een democratische procedure binnen die onderwijsinstelling daartoe te zijn aangewezen; hierbij zijn dus alle ouders/leerlingen en personeelsleden binnen de instelling van de partij. De identiteit van zo'n instelling wordt niet langer alleen bepaald door de al dan niet confessionele grondslag, maar ook door bijvoorbeeld de pedagogisch-didactische overtuiging van de betrokkenen;
- extern: kennis (en vaardigheid) is macht, ook en juist in de maatschappij van morgen. Onderwijs, d.w.z. het overdragen van kennis en vaardigheden, heeft dus alles met verdeling van macht te maken.

Het voorgaande heeft ook consequenties voor het openbaar onderwijs: in het algemeen is de afstand tussen bestuur (wethouder/gemeenteraad) en individuele scholen te groot. Deze afstand zou kunnen worden verkleind door de instelling van bestuurscommissies ex art. 61 e.v. van de Gemeentewet, waarin dan leerkrachten en ouders/leerlingen vertegenwoordigd zijn.

4.3.2.5 Accent op de vraag naar onderwijs

De D 66-doelstelling dat macht dient te worden gespreid, heeft dus vergaande consequenties voor het onderwijsbeleid. Waar het beleid tot nu toe zich voornamelijk richtte op (de regulering van) het aanbod, dient het accent thans te worden verschoven naar de vraag. Die onderscheidt zich in drie componenten:

- de individuele ontplooiingsvraag;
- de sociaal-culturele vraag en
- de sociaal-economische vraag.

Alle drie horen zij in het beleid hun eigen plaats te krijgen, doch de grote omvang van de jeugdwerkloosheid en de hoge eisen die de informatiemaatschappij zal stellen aan de kwaliteit van de arbeid, maakt het onontkoombaar dat aan de laatste categorie (de sociaal-economische vraag) in de komende jaren prioriteit

wordt gegeven. Met name de opkomst van de zogenaamde intelligente of 5de generatie computersystemen vereist een extra inspanning om ervoor te zorgen dat de mens de machine onder alle omstandigheden kan blijven beheersen en daarvoor voor zijn denkvermogen niet afhankelijk wordt. Dit streven moet niet alleen zijn plaats krijgen in het centrale overheidsbeleid, maar ook in bestuurlijke maatregelen, die decentraal worden genomen. Daarbij valt te denken aan bijvoorbeeld een vaststelling van het onderwijsprogramma van de instelling die voor een deel centraal wordt bepaald, voor een deel door de instelling als geheel en voor een laatste deel als resultaat van de wensen van de onderwijsverlangers.

Extra aandacht dienen - in dit licht vanzelfsprekend die groepen mensen te krijgen, die door gebrek aan onderwijs in de samenleving minder kansen blijken te hebben en daardoor in achterstandsituaties verkeren, zoals culturele minderheden, gehandicapten, de sociaal zwakkere groepen.

De toegankelijkheid van het onderwijs mag niet worden beperkt door financiële drempels. Dit is ook van groot belang voor het door D 66 zeer gewenste "wederkerend onderwijs" (éducation permanente), dat de voor een deel 'nog latente onderwijsvraag van volwassenen zal moeten opvangen. Het technisch hoger onderwijs dient te worden afgestemd op het Nederlandse en Europese technologiebeleid, dat voorziet in de oprichting van Europese "centres of excellence".

De minister voor Economische Zaken dient in het kader van zijn coördinerende verantwoordelijkheid voor het technologiebeleid tevens verantwoordelijk te worden voor het beleid t.a.v. het technisch onderwijs.

4.3.2.6 Leerplicht en leerrecht

De leerplicht beschermt het nog weinig zelfstandige individu tegen beperking van zijn kansen. Maar zodra het op een leeftijd komt dicht bij de volwassenheid, is het nemen van zelfstandige beslissingen gewenst. Dan kan de leerplicht terecht als dwang worden ervaren en contraproductief worden. Juist omdat de "zelfstandige beslisleeftijd" dalende is, moet - naar de mening van D 66 - niet worden gedacht aan een verhoging van de leerplichtige leeftijd, maar aan de invoering van een leerrecht. Dit dient in het onderwijsbeleid vorm te krijgen door:

- beëindiging volledige leerplicht met 16 jaar en invoering van leerrecht voor daarboven;
- een overgangsregeling na het basisonderwijs met een mengvorm van leerrecht-leerplicht;
- uitwerking van een leerrecht voor volwassenen in een stelsel van volwasseneneducatie;
- toekenning aan iedereen van het recht om telkens na een aantal jaren van (betaalde of onbetaalde) arbeid weer onderwijs te genieten;
- een eigen-bijdragerегeling voor leerlingen die van het leerrecht gebruik maken. (N.B.: gedurende de leerplicht is geen bijdrage verplicht!) Deze bijdrage is redelijk, waar leerlingen over een eigen inkomen beschikken en moet worden gekoppeld aan stelsel van studiefinanciering, in samenhang met opleidingskosten en latere opbrengsten.

4.3.2.7 Informatisering van de samenleving

De explosieve ontwikkeling van de informatietechnologie zal de komende jaren ingrijpende gevolgen hebben op het sociaal-economische en het sociaal-culturele vlak, alsmede op het individuele leven van mensen. Als gevolg hiervan zal zich een onderwijsvraag manifesteren (en doet dit nu al) in alle drie genoemde componenten.

Voor het onderwijs dienen derhalve de volgende maatregelen te worden getroffen:

- op de korte termijn: prioriteit voor het beroepsonderwijs, dat de benodigde technische deskundigheid moet leveren voor de scholing van leerkrachten en voor het onderzoek, zowel het fundamentele, het strategische (wat is de vraag) en het toegepaste;
- op de korte termijn: introductie van informatiekunde in het hele VO (beroepsonderwijs en AVO/VWO);
- op de middellange termijn: de invoering van informatietechnologie in basis- en speciaal onderwijs, wat waarschijnlijk een totale herziening van het onderwijsstelsel zal betekenen.

4.3.2.8 Financiering

Eerder is al gesteld, dat de gestage daling van het leerlingenaantal in het jeugdonderwijs voor niet geringe plannings- en financieringsproblemen zorgt. Gaten in de O&W-begrotingen van de afgelopen jaren, alsmede ongewenste dekkingsvoorstellen (schoolgeld voor leerplichtigen) vormen daar de voorbeelden van. Na aanvaarding van de nota Herziening Onderwijssalarissen (HOS) is de rek voor verdere bezuinigingen op de salarissen er wat D 66 betreft uit. Door horizontaal begroten moet het "dubbel pakken" van onderwijsgeveden uit de wereld worden geholpen.

Er is aanleiding voor het O & W-deel van de rijksbegroting meer ruimte te vragen voor (het nu nog latente deel van) de vraag naar volwassenenederwijs. De activiteiten van de Open Universiteit en ook onderwijsprogramma's op de tv, verdienen daarbij bijzondere aandacht.

4.3.2.9 Werkgelegenheid en werkklimaat

In het onderwijs met zijn grote werkloosheid is de herverdeling van arbeid onontkoombaar. Om dit probleem goed aan te vatten dienen diverse structurele maatregelen te worden genomen. Te denken valt o.a. aan arbeidstijdverkorting, bevorderen van deeltijdbanen door het wegnemen van belemmerende factoren, educatief verlof, mogelijkheden verruimen om zowel binnen als buiten het onderwijs werkzaam te zijn. Oudere docenten zullen op een vroegere leeftijd gebruik moeten kunnen maken van de VUT-regeling, bijvoorbeeld bij 57 jaar. D 66 is zich ervan bewust dat het geven van onderwijs in deze tijd er niet gemakkelijker op geworden is. Een veranderende instelling van de leerlingen, de toenemende maatschappelijke en onderwijskundige eisen aan het onderwijs en de vele door de overheid opgelegde herstructureringen leiden tot een toenemende taakverzwaring van de onderwijsgevede. Dit blijkt vooral uit een veront-rustende stijging van het ziekteverzuim en vervroegde pensionering op medische indicatie bij de oudere docent. Er zullen mogelijkheden voor sociaal-medische begeleiding tijdens de loopbaan in het onderwijs moeten komen. Bij herstructureringen dient het onderwijspersoneel een grotere inspraak te krijgen dan nu het geval is.

De afname van het aantal leerlingen is niet de enige oorzaak geweest van het grote verlies aan banen in basisonderwijs en voortgezet onderwijs gedurende de laatste jaren. De invoering van de basisschool en vooral de bezuinigingen (klassevergroting, vermindering faciliteiten en taakuren, verhoging opheffingsnormen) hebben veel ontslagen veroorzaakt. Het als naar bijverschijnsel dat veel jonge leerkrachten zijn ontslagen.

D'66 meent dat, gezien de grote veranderingen die de komende jaren in het onderwijs worden doorgevoerd, de bewaking van de kwaliteit van het onderwijs en het enorme belang dat het onderwijs voor de maatschappij heeft, het alleszins gerechtvaardigd is om te pleiten voor uitbreiding van het aantal arbeidsplaatsen in basis- en voortgezet onderwijs (investeren in de toekomst).

4.3.3 Beleid

4.3.3.1 Basisonderwijs

Basisonderwijs omvat voor D 66 onderwijsactiviteiten voor leerlingen tot de leeftijd van 11 à 12 jaar. Peuteropvang wordt niet als onderwijs beschouwd, maar zal deel uitmaken van een na te streven integraal kinderopvangsysteem.

In hun ontwikkeling belemmerde kinderen worden thans veelal opgevangen in het speciale onderwijs. Het basisonderwijs zal uiteindelijk een zo brede opzet moeten hebben, dat ook vele van deze kinderen daar een plaats kunnen vinden. Dit alles zal een zorgvuldig proces door middel van experimenten en projecten vergen, waarbij het belang van alle betrokken kinderen centraal staat.

Het integratieproces van basisonderwijs (kleuter- en lager onderwijs) en speciaal onderwijs zal een proces van lange adem zijn. Inhoudelijke vernieuwing en schoolontwikkeling dienen daarbij hand in hand te gaan. Te grote vernieuwingsdrang vanuit landelijk niveau en teveel claims voor allerlei nieuwe vakken kunnen in dit verband averechts werken. Er dient voldoende speelruimte aan de basis te zijn en voldoende faciliteiten om het vernieuwingsproces in de praktijk van alledag te kunnen integreren.

Hiervoor is een adequate ondersteuning (vanuit de verzorgingsstructuur) nodig en voorts een goede taakverdeling binnen het schoolteam, gerichte bouwkundige maatregelen (flexibele indeling van gebouwen en toegankelijkheid voor gehandicapten) en functionele overlegmogelijkheden voor scholen.

Plannen en stichten van scholen: D 66 wil de mogelijkheden vergroten voor het realiseren van zogeheten samenwerkingsscholen. Dit zijn samenwerkingsverbanden tussen openbare en bijzondere onderwijsvormen onderling. Mede uit recent onderzoek van het Sociaal-Cultureel Planbureau blijkt dat er voor dit type school grote belangstelling bestaat. Dit feitelijke gegeven dient in het planningsstelsel van scholen tot uitdrukking te komen. Meer in het algemeen pleit D'66 voor het meer ruimte scheppen voor de wensen van ouders en onderwijsgebruikers.

4.3.3.2 Voortgezet onderwijs

Eerste fase

De experimenten met de middenschool zijn bedoeld om kinderen uit de sociaal zwakkere milieus een betere kans te geven in het voortgezet onderwijs. Ook wordt de definitieve keuze voor het vervolgonderwijs uitgesteld. Daarnaast komen in de middenschool sociale en maatschappelijke vorming meer aan bod dan in het traditionele onderwijs.

Daartegenover staat dat het risico bestaat dat het niveau van het onderwijs in gedrang komt. Voorts is door de voortdurende veranderingen in het onderwijs in de laatste jaren, met name ook door de bezuinigingen, de positie van het onderwijzend personeel zeer in het gedrang gekomen en zijn de klassen vergroot.

D66 is voor het geleidelijk naar elkaar toegroeien van het Voortgezet Basisonderwijs en de eerste fase Cateqo-

raal Onderwijs. Gedurende deze periode wordt een beleid gevoerd, dat enerzijds aan beide vormen eisen stelt in verband met de uiteindelijke éénsporigheid en anderzijds grotere vrijheid per school toelaat bij de vaststelling van hun programma's. Gedacht wordt aan 30 à 50%.

Uitbreiding van experimenten met het Voortgezet Basis-onderwijs is daarvoor noodzakelijk. Aan het einde van deze periode wordt beslist over de definitieve vormgeving van een éénsporige, maar pluriforme eerste fase van het Voortgezet Onderwijs.

D66 staat ten aanzien van de mogelijke invoering van de Middenschool een tweesporenbeleid voor ogen, waarbij zowel vanuit de huidige als vanuit de experimentele onderwijssituatie wordt gewerkt. Vernieuwing in het huidige onderwijs moet doorgang vinden. De middelen hiervoor moeten beschikbaar worden gesteld.

Tweede fase

Na de eerste cyclus van tenminste drie jaar volgt de tweede fase met een duur van tenminste twee en maximaal vier jaar. In de komende jaren zal pas duidelijk worden hoe de structuur met aan de ene kant het algemeen vormend onderwijs en aan de andere kant het beroepsonderwijs er het beste uit kan zien.

Met kracht streeft D'66 naar één schooltype Voorbereidend Hoger Onderwijs (VHO), bestaande uit een samensmelting van HAVO en VWO. Hierbij heeft de programmavernieuwing hoge prioriteit om de leerling meer te motiveren en beter voor te bereiden op het Hoger Onderwijs (HBO en WO) of zijn intrede in de maatschappij.

Per regio dient een evenwichtig opleidingsaanbod te komen. Dit behoeft voor het beroepsonderwijs niet persé binnen afzonderlijke sectorscholen te gebeuren. Sectorale samenwerkingsverbanden liggen vaak meer voor de hand. De opbouw van de opleidingen dient voldoende mogelijkheden voor tussentijdse overstap naar andere studierichtingen in te houden.

D66 gaat ervan uit dat binnen de gekozen structuur een onderwijstype blijft gehandhaafd met de kenmerken van het huidige gymnasium.

Een scheiding tussen de beroepsopleidingen en de sector van het algemeen vormend onderwijs moet zoveel mogelijk worden voorkomen. Mogelijkheden hiertoe zijn: het invoeren van beroepsoriënterende keuzeprogramma's in het VHO met het oog op een specifieke studie in het HBO of WO, het stimuleren van intersectorale samenwerking tussen het middelbaar beroepsonderwijs en het HAVO/VWO (aangrijpingspunt op korte termijn, de HAVO-toppen aan MBO-scholen).

Binnen het beroepsonderwijs dient een flexibel systeem van korte en lange opleidingen, in volle tijd en deeltijd, te ontstaan. Uiteindelijk zullen de KMBO-opleidingen structureel moeten worden opgenomen in het vernieuwde MBO. De opleidingen via het KMBO en het leerlingenstelsel worden in beginsel als gelijkwaardige leerwegen gezien. De voordelen van beide mogelijkheden dienen evenwel beter te worden benut. Daarbij dienen het aantal plaatsen in het leerlingenstelsel aanzienlijk te worden uitgebreid, de opleidingsmogelijkheden voor meisjes te worden vergroot, betere regelingen te worden getroffen voor voldoende en kwalitatief goede opleidingsplaatsen en meer te worden afgestemd op het volwassenenonderwijs (als tweede-kans- en als tweede-wegonderwijs).

Urgent vindt D 66 een ander planningsstelsel in het voortgezet onderwijs. Scholen worden gesticht of uitgebreid op basis van de keuze naar levensbeschouwelijke richting in het basisonderwijs. Dit automatisme is achterhaald. D 66 wil bijvoorbeeld door middel van enquêtes de stichting of herschikking van scholen nauw

laten aansluiten bij de voorkeur van de ouders. Daarbij gaat het niet alleen om de levensbeschouwelijke richting. In de komende Planningswet Voorzieningen Voortgezet Onderwijs dient dit uitgangspunt zijn uitwerking te vinden.

4.3.3.3 De opleiding van onderwijsgeevenden

D 66 beschouwt de opleiding van onderwijsgeevenden als een instrument voor onderwijsvernieuwing. De kwaliteit van het onderwijs is sterk afhankelijk van de opleiding voor onderwijsgeevenden en de aangereikte nascholingsmogelijkheden. D'66 vindt dat deze scholing en nascholing een samenhang inhoudt van onderwijskundige en vakinhoudelijke inzichten en vaardigheden. Nauwe banden dienen er te zijn met de vernieuwingspraktijk en de andere instellingen in de verzorgingsstructuur.

D 66 zal een beleid voeren, gericht op het terugdringen van de te grote verscheidenheid van de afzonderlijke opleidingsinstellingen en -instanties. Daarnaast zal met voortvarendheid worden gewerkt aan de uitbouw van opleidingen voor het volwassenenonderwijs en die op het terrein van het beroepsonderwijs. Veel aandacht zal worden gegeven aan de verdere uitbouw van de opleiding voor het basisonderwijs (PABO). Praktijkervaring en theoretische verdieping zullen nauw op elkaar moeten aansluiten. Algemene inzetbaarheid en specifieke deskundigheid zijn beide nodig. Pedagogisch-didactische kennis naast inzicht in management- en organisatievraagstukken vragen de aandacht.

Een onderwerp van bijzondere zorg is de opleiding voor onderwijsgeevenden in het voortgezet onderwijs. D 66 vindt de opbouw en verdeling van taken tussen de eerste (universiteiten en sommige HBO-instellingen) en de tweede-graads-opleidingen (NLO's) problematisch. D 66 streeft naar een geïnstitutionaliseerde samenhang van beide opleidingen.

4.3.3.4 Onderwijsverzorging

Er is in de afgelopen jaren een omvangrijk en verbrekend service-apparaat ten dienst van het onderwijs opgebouwd. Steeds duidelijker wordt dat deze verzorgingsstructuur om verschillende redenen niet goed werkt. Zo functioneren de instanties op het terrein van onderzoek ontwikkelingswerk, begeleiding en (na)scholing veelal los van elkaar. Bovendien bestaat er onduidelijkheid over onderlinge taken en verantwoordelijkheden. Ook schakelt de centrale overheid de verzorgingsinstanties steeds meer in bij het uitvoeren van landelijke vernieuwingen ten koste van de door de praktijk verlangde dienstverlening. Zo spoedig mogelijk dient er een wet te komen op de verzorgingsstructuur. De basis wordt gevormd door de volgende beleidspunten:

- de onderwijsverzorging dient te worden gestroomlijnd en afgeslankt;
- de wetgeving biedt voldoende mogelijkheden om de bestaande structuur geleidelijk aan om te bouwen om doelmatiger verzorgingseenheden in het leven te roepen. Te beginnen is met het fuseren van de toetsontwikkeling en de leerplanontwikkeling, die nu afzonderlijk bij het Cito en de SLO zijn ondergebracht. Daarnaast zal er een Raad voor de Onderwijsverzorging moeten komen als overkoepelend orgaan met regelende bevoegdheden. Hierin heeft het onderwijs een zwaarwegende stem;
- de onderwijsverzorging is in eerste instantie van en voor de scholen. Hieruit vloeit onder meer voort, dat de landelijke overheid maximaal 20% van de beschikbare middelen kan claimen voor haar landelijk vernieuwingsbeleid. Een grotere inzet vereist extra (tijdelijke) middelen;
- de onderwijsverzorging dient binnen de bestaande financiële grenzen naast de landelijke structuur een

regionale uitwerking te kennen. Dit kan worden bereikt door decentralisatie. De onderwijsbegeleidingsdiensten vervullen daarbij een centrale rol. Uiteindelijk zullen er regionale onderwijscentra moeten komen. Deze centra zijn dienstverlenend voor alle onderwijsvoorzieningen in een bepaald gebied en vervullen zowel onderzoeks-, ontwikkelings-, begeleidings-, nascholings- als voorlichtingsactiviteiten; - de effectiviteit van de externe ondersteuning van de schoolpraktijk is sterk afhankelijk van de interne ondersteuningsmogelijkheden van de school of een groep van scholen. Structurele voorzieningen zullen voor de wisselwerking tussen externe en interne ondersteuning moeten worden getroffen. Te denken valt aan het hanteren van minimale verhoudingsnormen.

4.3.3.5 Volwasseneneducatie

Hierboven is reeds duidelijk gemaakt, dat D 66 groot belang hecht aan het beginsel van wederkerend onderwijs (éducation permanente). Het is onze overtuiging dat de vraag naar onderwijsvoorzieningen voor volwassenen, zoals die zich nu reeds manifesteert, nog maar het topje van de ijsberg is. Prioriteit moeten diegenen krijgen die eerder geen of onvoldoende kansen in het onderwijs hebben gehad, met speciale aandacht voor vrouwen die willen (her)intreden in het arbeidsproces. De informatisering van de samenleving dwingt daarbij tot het ontplooiën van nieuwe initiatieven. Het niet-reguliere onderwijs vervult hier een voorbeeldfunctie. Samenwerking tussen regulier en niet-regulier onderwijs is daarom nodig, opdat kwaliteitsbewaking en een goede taakverdeling worden bereikt.

Hier moet door (kader)wetgeving orde worden geschapen, samenhang en overzichtelijkheid worden bewerkstelligd en onderwijskundige kwaliteitsgaranties worden verkregen. Zorg moet worden besteed aan de noodzaak van een eigensoortige benadering van de doelgroep (volwassenen) en van emancipatoire aspecten (bijvoorbeeld roldoorbreking). Het overheidsbeleid, thans versnipperd over O&W, WVC en SoZalle, hoort in één hand te worden gebracht, bij voorkeur door middel van een directoraat-generaal op O&W. Een studiefinancieringsstelsel hoort een eigen paragraaf volwasseneneducatie te hebben. Hierbij wordt het leerrecht met voorrang voor diegenen geconcretiseerd, wier vraag naar onderwijs hierboven reeds als prioriteit is aangemerkt.

4.3.3.6 Hoger onderwijs en onderzoek

4.3.3.6.1 Hoofdlijnen

De eerder aangeduide hoofdlijnen - ruimte voor de eigen verantwoordelijkheid van de instelling; terugtreden van de overheid - zijn voor het hoger onderwijs aan snelle concretisering toe. Door profilering van elke afzonderlijke instelling kan een gezonde concurrentie ontstaan. De bestaande wet- en regelgeving moet daartoe nauwgezet op de dereguleringsmogelijkheden worden onderzocht. Daarbij hoeft niet meteen voor alle sectoren van het hoger onderwijs tegelijk te worden ingegrepen. Met name in het HBO moeten de mogelijkheden van de kersverse HBO-wet zorgvuldig worden uitgeprobeerd. In het algemeen moet - anders dan nu het geval is - goed bestuur van een instelling worden beloofd, in plaats van beboet. Op die manier wordt de verhouding tussen rijksoverheid en de instellingen weer interessant, krijgt het overleg inhoud en stijgen de kansen op een echt wetenschapsbeleid.

Naast de traditionele instellingstaken van onderwijs en wetenschapsbeoefening - die goeddeels worden gedicteerd door het aanbod - wordt de maatschappelijke dienstverlening door de instellingen van hoger onderwijs steeds belangrijker. Dit taakveld houdt de leve-

ring van diensten in (al dan niet tegen betaling) op het gebied van onderwijs en onderzoek als reactie op de vraag vanuit de samenleving. Het is duidelijk dat vooral hier pluriformiteit, samenhang en flexibiliteit in het organisatie-model nodig is. Met name de informatisering van de maatschappij is ondenkbaar zonder de actieve inbreng van WO en HBO.

4.3.3.6.2 HBO

Het Hoger Beroeps Onderwijs is in menig opzicht financieel achtergesteld bij het Wetenschappelijk Onderwijs: voorbeelden hiervan zijn de studietoelagen, de bestuurlijke ondersteuning, de docenten-beloningsniveaus, de voorzieningen, enz.

Illustratief daarvoor is het feit, dat de rijksbijdragen aan het WO ongeveer f 4 mld en aan het HBO ongeveer f 1 miljard bedragen, terwijl het HBO meer studenten telt.

Alhoewel het WO naast de onderwijstaak ook nog de belangrijke onderzoektaak heeft, is deze middelentoeleif wel erg onevenwichtig, zeker als men bedenkt, dat de gewenste flexibilisering van de eerste fase van het WO (d.w.z. een veelvoudig onderwijsaanbod van kortere en langere cursussen, met mogelijkheden van externe medefinanciering) een zorgvuldige afstemming op het HBO vereist, teneinde onnodige (en dure) doublures te voorkomen.

De nieuwe HBO-wet heeft overigens ruimere kaders geschapen, waarbinnen het HBO tot een gelijkwaardige rol ten opzichte van het WO kan groeien. De aparte plaats die de docentenopleidingen in deze wet hebben gekregen is daarentegen een element van verstarring en past absoluut niet in de dynamische ontwikkeling die het HBO kent. Zo is de wettelijk beschermde positie van de 67 (!) PABO's in dit land tot 1988 niet alleen financieel onaanvaardbaar, zij belemmert ook de inpassing van de docentenopleidingen in de landelijke operatie van schaalvergroting, taakverdeling en concentratie (STC) in het HBO, die beoogt de huidige versnippering over een kleine 400 instellingen te decimeren, teneinde een bestuurlijke en financiële stroomlijning te bewerkstelligen en de eerder genoemde gelijkwaardige rol t.o.v. van het WO te realiseren

Bij deze operatie moet overigens de volgende opmerking worden gemaakt: net als bij de TVC-operatie in het WO, moet worden voorkomen, dat financiële en bestuurlijke argumenten al te zeer prevaleren boven de onderwijskundige.

4.3.3.6.3 Wetenschappelijk Onderwijs

In het licht van het voorgaande dringen zich voor het WO een aantal urgente zaken op. Daarbij moet worden bedacht dat de bestuurlijke spankracht van de instellingen reeds zwaar wordt belast met lopende vernieuwingsprocessen (twee-fasenstructuur, BUWP, voorwaardelijke financiering, voorbereiding WWO'84) en met de TVC (taakverdeling en concentratie).

De deregulering van de wet- en regelgeving voor het WO doet zich het meest als noodzaak voelen op het raakvlak tussen onderwijs/onderzoek en de maatschappij: een spoedige uitbouw van de mogelijkheid van gemengde financiering van onderwijs en onderzoek is dringend gewenst. Afstemming op vergelijkbare ontwikkelingen in het HBO is daarbij noodzakelijk. Het ligt voor de hand daarbij te beginnen bij stormachtige ontwikkelingsgebieden, zoals informatica en de biotechnologie.

Ons pleidooi voor de afschaffing van het bijzondere deel van het Academisch Statuut past zo mogelijk nog beter op de situatie van vandaag dan vier jaar geleden. Dit maakt flexibilisering van de eerste fase gemakkelijker.

Binnen globale door de rijksoverheid te stellen randvoorwaarden stelt elke instelling haar eigen onderwijs-capaciteit vast (inclusief propaedeuse). De hieruit voortvloeiende gevolgen voor de propaedeuse (voorlichting studenten, prognose studiesucces en civiel effect, verwijzingsmogelijkheden) dienen met zorg in kaart te worden gebracht. Overgangsmatregelen zullen onvermijdelijk zijn.

Het personeelsbeleid wordt gestoeld op een nieuw rechtspositiereglement WO. Onderzocht moet worden of het wetenschappelijk personeel niet beter voor een periode van bijvoorbeeld 10 jaar kan worden aangesteld (maar dan ook met grote vrijheid ten aanzien van de inrichting van onderwijs en onderzoek). Het beloningsniveau moet meer op de markt worden afgesteld, waarbij verschillen (binnen grenzen) tussen de instellingen en binnen de instellingen mogelijk worden.

Het in gang gezette stelsel van voorwaardelijke onderzoekfinanciering moet worden doorgelicht, teneinde een mogelijke bureaucratisering te voorkomen.

In het licht van de voorgenomen verzelfstandiging van de onderzoektaak binnen de instellingen, verliest het zijn zin de buitenuniversitaire onderzoeksinstituten buiten de instellingen te laten blijven: zij behoren daar binnen.

De deregulering moet niet alleen de verhouding departement/instellingen betreffen, maar ook de verhoudingen binnen de instellingen.

Voor de tweede-faseopleidingen geldt het leerrecht in principe niet: naar de beschikbare plaatsen wordt gesolliciteerd.

4.3.3.7 Wetenschapsbeleid

Ruw geschat besteedt Nederland circa 2% van zijn BNP aan onderzoek en ontwikkeling. De helft hiervan komt voor rekening van de overheid en daarvan wordt weer meer dan de helft gefourneerd door O & W. Dit beeld steekt ongunstig af bij andere westerse landen. De grote veranderingen op sociaal, cultureel en economisch gebied rechtvaardigen een grotere inspanning op onderzoeksgebied. Bovendien zijn structurele maatregelen nodig, teneinde de schaarse middelen efficiënter te besteden (zie par. 3.5.4.1)

4.4 MEDIA

4.4.1 Inleiding

a) Grondslag van ieder mediabeleid behoort te zijn het waarborgen van het grondrecht van de vrijheid van expressie en informatie. Dit is de vrijheid om ook onwelkome gedachten en gevoelens te uiten en om van dergelijke uitingen van anderen kennis te nemen. Vrijheid van expressie mag alleen worden beperkt, wanneer de verdraagzaamheid zelf op stelselmatige en grove wijze wordt aangevallen.

Hiernaast bestaat er voor de overheid de plicht om de vrijheid van expressie en informatie actief te beschermen en te bevorderen. Ook hieraan zijn echter grenzen te stellen. Uitsluitend voorwaardenscheppende activiteiten van de overheid zijn toelaatbaar, zoals subsidies voor minderheidspublicaties en lage post- en andere tarieven, zoals BTW, voor drukwerk en andere goederen en diensten in de mediasector. Dergelijke maatregelen mogen geen bemoeienis meebrengen met de boodschap die door de te beschermen media wordt overgebracht.

b) In het mediabeleid dient altijd rekening te worden gehouden met de primaire rol van de uiteindelijke makers van de doorgegeven boodschap. Hun ideële en materiële belangen dienen te worden beschermd door de auteursrechtwetgeving, die aanpassing behoeft aan de zich snel ontwikkelende informatiemaatschappij.

4.4.2 Omroep (algemeen)

a) Mediabeleid moet onderdeel zijn van informatiebeleid. Bij het bepalen van mediabeleid dienen culturele factoren mede een rol te spelen.

b) Een nader te bepalen minimum-percentages van de totale zendtijd van iedere zendgemachtigde dient besteed te zijn aan Nederlandse programma's.

c) De huidige zeer grote verschillen in zendtijd tussen A-, B- en C-omroepen werken een smakeloze kijkcijferjacht in de hand. D66 streeft ernaar de verschillen geleidelijk op te heffen.

Behoudens het onder punt b gestelde staat het een omroepvereniging vrij te beslissen welke invulling zij geeft aan haar zendtijd. Aan een volledig programma voorschrift bestaat geen enkele behoefte.

d) De belangen van de gezamenlijke zendgemachtigden dienen onafhankelijk van het geprojecteerde Commissariaat voor de media te worden behartigd. Er komt een zelfstandig samenwerkingsorgaan van alle zendgemachtigden. Zendmachtigingen kunnen worden afgegeven voor radio en televisie beide, dan wel voor hetzij radio, hetzij televisie.

e) Het auteursrecht op omroepprogrammegevens wordt afgeschaft. Koppeling van een lidmaatschap op een omroepvereniging aan een abonnement op een omroepblad wordt eveneens afgeschaft.

f) Om voor een machtiging voor zendtijd in aanmerking te komen, hoeft een omroepvereniging uitsluitend een minimum aantal leden te hebben, die een bepaald contributie betalen. Na een overgangstermijn moet dit minimum aantal zonodig opnieuw worden vastgesteld, teneinde te grote versnippering van zendtijd te voorkomen. Gedurende deze termijn zal ook een nieuw (verlaagd) minimum ledental van kracht zijn voor nieuwe omroepverenigingen.

g) Nieuwe omroepverenigingen moeten tenminste de helft hebben van het aantal leden dat als minimum is voorgeschreven voor het verkrijgen van een volledige zendmachtiging. Om hen in staat te stellen zich afdoende te profileren, krijgen zij gedurende een aspiranten-termijn een machtiging voor beperkte zendtijd. Ook een omroepvereniging wier ledental onder het wettelijk minimum daalt, komt voor een dergelijke zendmachtiging in aanmerking.

h) Vanwege de toenemende invloed van de media op de samenleving en de geringe verspreiding van kennis op dit terrein, is in het onderwijs meer aandacht nodig voor het media-gebeuren.

4.4.2.1 Landelijke radio-omroep

Het is in het belang van de luisteraar, dat iedere landelijke radiozender beschikt over een herkenbaar profiel, dat door een zenderredactie wordt bewaakt. Geen zendgemachtigde is verplicht zendtijd te vullen op iedere gekleurde radiozender. De kwaliteit van de geluidsoverdracht dient aan hogere eisen te voldoen dan thans het geval is.

4.4.2.2 Landelijke televisie-omroep

Het landelijk televisiebestel dient drie netten te tellen: een geprofileerd, een commercieel en een cultureel/educatief net. De oprichting is derhalve gewenst van een binnenlands commercieel net, als "antwoord" op de commerciële programma's, die ons (per satelliet) vanuit andere landen bereiken. Voor toegang tot dit commerciële net zullen vergoedingen moeten worden betaald. De opbrengst hiervan is een van de bronnen, waaruit de beide andere netten worden betaald. Verder dient er een afzonderlijk open net te komen voor culturele, educatieve en doelgroepprogramma's. De omroepverenigingen hebben geen toegang tot dit net en derhalve generlei zeggenschap over de programmering. De geprojecteerde programmastichting zal dan ook worden onttrokken aan de bestuurlijke invloed van de omroepverenigingen.

4.4.2.3 Lokale omroep

a) Verdere ontwikkeling van lokale omroep (die zonodig meerdere gemeenten kan omvatten) verdient steun, omdat de lokale omroep:

- als extra informatie-verschaffer de pluriformiteit van de berichtgeving vergroot;
- meer burgers actief betreft bij het communicatieproces dan grootschalige omroep;
- het functioneren van lokale democratie kan verbeteren;
- het deelhebben aan kunst en cultuur op lokaal niveau ten goede kan komen.

b) Lokale omroep is een activiteit voor en door de lokale bevolking. Medewerking van lokale vrijwilligers is daarvoor noodzakelijk.

c) Mogelijke financieringsbronnen voor lokale omroep zijn:

- donaties, opbrengsten van een programmablad en andere "eigen" inkomsten;
- bescheiden startsubsidie en incidentele projectsubsidies van gemeentelijke en regionale overheden;
- opbrengsten uit omroepreclame en sponsoring;
- bijdrage van centrale overheid in kosten van apparatuur;
- kleine verhoging van tarief voor kabelabonnement;
- heffingen op tarieven die in rekening worden gebracht bij commerciële kabel-exploitatie.

d) Omdat de situatie van gemeente tot gemeente sterk kan verschillen, is een strak uniform model voor lokale omroep ongewenst. Wel moet iedere gegadigde voor een lokale zendmachtiging aan zekere basis-eisen voldoen.

Ook dag- en nieuwsbladen komen voor toelating tot lokale omroep in aanmerking. Regelmatig dient inventarisatie van initiatieven voor programma-invulling plaats te vinden.

e) Ook in gebieden waar een kabelnet voorhanden is, zal de lokale radio-omroep haar programma's, gezien het relatief grote aantal mobiele ontvangers (portables, autoradio's) via etherzenders verspreiden. De hiervoor benodigde apparatuur zal, onder toezicht van PTT, in particulier bezit komen. Met kracht zal worden gestreefd naar het ontginnen van nieuwe frequenties (gigahertz), om ook in toekomstige behoeften te kunnen voorzien. Voor lokale televisie lijkt kabeldistributie vooralsnog het meest aangewezen.

f) Verruiming van toelatingsnormen voor legale omroep behoort hand in hand te gaan met verscherpte bestrijding van zenders die geen frequentie toegewezen hebben gekregen.

g) De journalistieke en programmatische onafhankelijkheid mag niet in gevaar komen. Verlening van lokale machtigingen zal door een landelijk orgaan moeten plaatsvinden. Deze machtigingen dienen niet te worden verleend aan overheidslichamen, landelijke zendgemachtigden of daaraan ondergeschikte instituten, noch aan beheerders van infrastructures (zoals kabelexploitanten).

4.4.2.4 Regionale omroep

In het mogelijk maken van één omroep per provincie wordt geen heil gezien. Mochten de technische faciliteiten en financiële prioriteiten dat mogelijk maken, dan hoeft er geen bezwaar tegen te bestaan om naast regionale etherradio regionale televisie mogelijk te maken. Regionale omroep zal worden verzorgd door onafhankelijke representatieve instellingen, die hun zendmachtiging ontvangen van een landelijk orgaan, na advies van Provinciale Staten of gewest- of gemeenteraden, al naar gelang het te bestrijken gebied.

4.4.2.5 Wereldomroep

a) Het voortbestaan van Radio Nederland Wereldomroep wordt door D 66 van groot belang gevonden.

b) Een fundamentele herbezinning is echter gewenst naar de plaats van de Wereldomroep. Vergelijking is gewenst met het dienstenpakket van andere internationale omroepen als de World Service van de BBC en dergelijke. Door samenwerking met deze omroepen kunnen doublures worden vermeden.

c) Het presenteren van betrouwbare informatie ten aanzien van met name internationale ontwikkelingen aan bevolkingen in landen die daarover anders niet kunnen beschikken, dient prioriteit te krijgen, naast het onderhouden en versterken van de band met (gewezen) Nederlanders en het ongericht presenteren van Nederland.

d) Onderdelen van herbezinning zijn o.a.:

- financiering via een op te richten omroepfonds, dat continuïteit en onafhankelijkheid garandeert;
- programmatische en technische samenwerking met de NOS;
- keuze van talen, landen en golf lengten.

e) Het accepteren van internationale reclame-uitzendingen is bevorderlijk voor de onafhankelijke positie en status van de Wereldomroep. Uit de opbrengst daarvan en van "aangeboden" programma's kunnen de kosten van de Wereldomroep gedeeltelijk worden gedekt.

f) De Wereldomroep moet in Nederland goed op te vangen

zijn. Beperkingen in de informatievrijheid van de Nederlandse bevolking zijn niet aanvaardbaar. Niet-Nederlandstalige programma's van de Wereldomroep kunnen ook van belang zijn voor buitenlanders in Nederland en behoren, minstens via de kabelradio, ook binnen Nederland te worden verspreid.

4.4.2.6 Financiering van de omroep

a) De kosten van het omroepbestel worden bestreden uit een op te richten omroepfonds en uit eigen middelen van de zendgemachtigden. Dit fonds wordt gevoed uit de omroepbijdragen, de opbrengsten van reclame-uitzendingen, de opbrengsten van "aangeboden" programma's (sponsoring) en van "tweede gebruik" (merchandising en verkoop) van programma's en uit de opbrengsten van zendtijd op het commerciële net.

b) Mede gezien het belang van de adverteerders en mits de dag- en nieuwsbladen kunnen participeren in de exploitatie van de commerciële landelijke en lokale omroepmedia, dient de omroepreclame geleidelijk te worden uitgebreid.

c) Een nader te bepalen percentage van het totaal van de omroepmiddelen wordt overgedragen aan een fonds ter stimulering van de produktie van speciale programma's, bijvoorbeeld van kunstzinnige aard, andere cultureel waardevolle programma's en kinderprogramma's. Ook radiodrama behoort daartoe.

4.4.2.7 Overige

Binnen de technische en financiële mogelijkheden die zich voordoen, dient kleinschalige omroep, zoals huisonroep (ziekenomroep e.d.) zich onbelemmerd te kunnen ontwikkelen. Dit proces kan worden bevorderd door aan niet-commerciële kleinschalige omroep (lokale omroep, ziekenomroep e.d.) een professioneel platform te bieden voor scholing, studie, voorlichting en promotie.

4.4.3 Gedrukte media (algemeen)

De opmars van de nieuwe media zal ontegenzeggelijk deels ten koste gaan van de gedrukte. Deze zullen dan ook zoveel mogelijk moeten worden toegelaten tot de nieuwe media.

4.4.3.1 Dag-, nieuws- en opinie(week)bladen

De overheid heeft een taak bij het scheppen van een infrastructuur, waarbinnen een veelvormige pers kan gedijen. Het Bedrijfsfonds voor de Pers kan daarbij een rol spelen.

4.4.3.2 Vakliteratuur

De oplagen van zowel wetenschappelijke als professionele boeken en tijdschriften zijn soms te gering om als uitgeversprojecten rendabel te kunnen zijn. Voorzover het vakgebied van dergelijke publicaties samenvalt met het beleidsterrein van een bepaald ministerie, ligt het op de weg van de desbetreffende bewindspersoon, uiteraard onder waarborgen voor vrijheid van meningsuiting, het verschijnen en voortbestaan van deze publicaties te bevorderen. Dit geldt niet, indien er reeds op andere wijze adequaat wordt voorzien in de informatiebehoefte en de betrokken wetenschappers c.q. beroepsbeoefenaren daartoe onbelemmerd toegang hebben.

4.4.3.3 Boeken

Het boek als verspreidingsmiddel van literaire ver-

beelding (fiction) en opinies (non fiction) verdient in stand te worden gehouden, ook wanneer het zich laat aanzien dat daarvoor slechts bij een relatieve minderheid belangstelling zou bestaan. De overheid kan hieraan bijdragen, onder meer door het beter regelen van leen- en repurchase.

4.4.3.4 Distributie

In plaatsen, waar door de commerciële distributiestructuur geen veelvormig aanbod van boeken en tijdschriften aanwezig is, zullen openbare bibliotheken in nauwe samenwerking met de vakboekhandel, in staat worden gesteld die functie te vervullen.

4.4.4 Nieuwe media (algemeen)

De hardware-leveranciers zijn voortdurend op zoek naar nieuwe afzetmogelijkheden. Het bedrijfsleven dient dit streven naar vernieuwing uit eigen middelen te financieren. Alleen wanneer, parallel aan dit streven, een aantoonbaar algemeen belang wordt gediend, is een bijdrage in de vernieuwingskosten ten laste van de algemene middelen gerechtvaardigd. De toepassingen die beoogd worden in het informatie- en communicatie-experiment Zuid-Limburg dienen in de Randstad te worden gerealiseerd.

4.4.4.1 Abonnee-omroep

- a) De voorkeur dient te worden gegeven aan individuele boven collectieve abonnee-omroep, al dan niet per kabel.
- b) Behoudens algemene, voor iedereen geldende beperkingen, stelt de overheid met betrekking tot de inhoud van programma's geen voorwaarden. Het doorgeven van een abonnee-programma als gerichte programma-verspreiding is gebaseerd op een overeenkomst tussen een aanbieder en een consument. Een machtigingsstelsel is daarvoor overbodig.
- c) Reclame als methode om tarieven voor abonnee-omroep te verlagen dient experimenteel te worden beproefd.
- d) Het doorgeven op abonnementsbasis van bepaalde buitenlandse zenders verdient te worden bevorderd.

4.4.4.2 Satelliet-omroep

Het gebruik van omroepsatellieten, ook voor binnenlandse radioprogramma's, dient te worden bevorderd. Ook exploitanten van buitenlandse commerciële televisie, die gebruik wensen te maken van Nederlandse kabelnetten, zijn daarvoor een vergoeding verschuldigd. Tegen Nederlandse ondertiteling van buitenlandse programma's, die tot Nederlandse kabelnetten worden toegelaten, bestaat geen bezwaar.

4.4.4.3 Kabelexploitatie en -programmering

- a) Bij aanleg van nieuwe kabelnetten en bij vernieuwing van bestaande netten dienen vergaande segmentering en tweerichtingverkeer mogelijk te worden gemaakt. Het aantal TV-kanalen dient dan minimaal 30 te bedragen.
- b) Iedere kabelabonnee ontvangt een basispakket. Dit pakket bestaat uit alle Nederlandstalige radio- en TV-programma's (landelijke en lokale radio- en televisieprogramma's en de integrale vergaderingen van Tweede Kamer, Provinciale Staten en Gemeenteraad), alsmede de radioprogramma's van de Wereldomroep. Per kabelnet kan de desbetreffende kabelraad over uitbreiding van dit basispakket en derhalve ook over de daarmee gemoeide

extra-offers beslissen.

c) Over toelating tot het kabelnet van andere gegadigden dan onder b) bedoeld beslist, ongeacht of de al dan niet beperkte capaciteit noopt tot een afweging tussen gegadigden, een gemeentelijke kabelraad in de vorm van een commissie ex art.61 van de Gemeentewet. Op deze manier kan tevens worden voorkomen dat bij een dergelijke afweging minderheidsprogramma's "vanzelf" ten offer zouden vallen aan de "dictatuur van de meerderheid".

d) Tegen het koppelen van kabelnetten bestaat geen bezwaar.

4.4.4.4 Nieuwe diensten

- a) Zowel de omroep als anderen komen in aanmerking voor het aanbieden van teletekstdiensten, met name full channel teletekst. Teletekst is van belang voor ondertiteling en voor snelle, actuele en beknopte informatie voor iedereen.
- b) Het doorgeven van kabelkrant en kabeltekst is gebaseerd op een overeenkomst tussen de aanbieder en de kabelexploitant. De overheid stelt geen voorwaarden met betrekking tot de inhoud. Een machtigingsstelsel is overbodig. Het doorgeven van reclame dient experimenteel te worden beproefd. Het moet de aanbieders vrij staan om hun diensten ook na de proefperiode gratis via de kabel te verspreiden.

c) Viditel is een beeldscherm-communicatie en -informatiesysteem, dat zich bedient van het telefoonnet. Iedere aanbieder heeft toegang tot dit systeem. De exploitant van het telefoonnet kan niet tevens verantwoordelijk zijn voor de exploitatie van deze informatiedienst (exploitatiescheiding - hardware/software).

4.4.5 Audiovisuele media

4.4.5.1 Film

Nederlandstalig drama en Nederlandse documentaires zijn onmisbaar voor het behoud van de Nederlandse identiteit, ongeacht hoe de distributie geschiedt. Voor een optimaal rendement van het beschikbare talent dient de overheid voorwaarden te scheppen. Met name de kinderfilm verdient aanzienlijk meer ontplooiingskansen dan deze momenteel nog krijgt.

4.4.5.2 Fotografie

De positie van de beroepsfotograaf dient te worden versterkt door betere wettelijke regeling van het auteursrecht, toezicht op naleving daarvan en incasso.

4.4.5.3 Video

Massaal bezit van videorecorders is op zichzelf een gunstige ontwikkeling te noemen, die kan bijdragen tot het verspreiden van kennis en inzicht onder brede lagen van de bevolking. Bij verkoop en verhuur van bespelde videocassettes dient de auteur te delen in de opbrengst. Deze vergoeding omvat mede een compensatieregeling voor thuishopiëren.

4.4.5.4 Geluidsdragers

Grammofonplaten en bespelde audiocassettes dienen in voldoende diversiteit en pluriformiteit en bij voldoende verkooppunten verkrijgbaar te zijn. Een reeks maatregelen is hiertoe vereist, o.a.:

- a) thuishopiëren compenseren door bestemmingsheffingen;
- b) verstrekken van projectgaranties aan kleinschalige producties van minderheidsplaten;

c) krachtadiger justitieel optreden tegen producenten en handelaren van roofofnamen en verbetering van de wetgeving terzake.

4.4.6 Geschiktheidsaanduiding

Bij iedere speelfilm en daarmee gelijk te stellen produkt dient de aanbieder (bioscoop, televisie, videotheek enz.) in de aankondiging te vermelden, wat voor soort werk het betreft en voor welke leeftijdscategorie hij de film geschikt acht.

4.4.7 Overheidsvoorlichting

Het is een primaire taak van de overheid om de burgers in de voorbereidingsfase maximaal te betrekken bij het beleid. Voorlichting is daarbij een onmisbaar element. De overheid bedient zich bij haar voorlichtingstaak primair van onafhankelijke media. Gezien de "vertrouwensvoorsprong" waar de overheid over beschikt, is het niet aanvaardbaar, dat zij eigen media exploiteert. Anders zou zij strijdig handelen met de informatie-vrijheid en deze feitelijk beperken.

4.5 PTT

Het belang dat D 66 hecht aan een goed informatie- en communicatiebeleid brengt met zich mee dat ten aanzien van de PTT een duidelijk beleid moet worden gevoerd. De PTT is immers een belangrijke factor in het informatie- en communicatiegebeuren in Nederland.

Bij de formulering van het D 66-standpunt ten aanzien van de PTT gelden de volgende uitgangspunten:

- de PTT moet bijdragen aan de gewenste versnelde ontwikkeling van informatie en communicatiediensten;
- het PTT-monopolie voor het beheer van de telecommunicatie-infrastructuur in Nederland dient te worden gehandhaafd;
- het PTT-monopolie ten aanzien van aanbidding van nieuwe telecommunicatiediensten en ten aanzien van de levering van randapparatuur voor het net dient stapsgewijs te worden opgeheven. Deze liberalisatie moet in EG-verband gestalte krijgen teneinde de totstandkoming van een gemeenschappelijke markt voor telecommunicatie te realiseren.

4.6 KUNSTEN EN CULTUUR

4.6.1 Uitgangspunten

1) Kunst is van grote waarde voor de samenleving. Vrijheid van expressie is hierbij van essentieel belang.

2) Het is zaak dat de samenleving een zodanig kader schiept, dat kunstvorming optimaal tot stand kan komen en tevens dat elk individu daarvan maximaal kan profiteren. Het is de visie van D 66 dat de overheid een taak heeft daar, waar aanbod van en vraag naar kunst onvoldoende aansluiting vinden. Zo kan de overheid het aanbod van kunst stimuleren (financiële instrumenten, aankoopbeleid), terwijl anderzijds de overheid kan voorkomen dat de toegang tot kunst wordt geblokkeerd door barrières van bijvoorbeeld economische en sociale aard.

4.6.2 Kunst op de markt

3) Veel kunst zou zich beter op de markt kunnen handhaven, indien bepaalde specifieke kwetsbaarheden zouden worden weggenomen. De belangrijkste hiervan is de gebrekkige bescherming van geestelijk eigendom. Het gel-

dende auteursrecht, toch al niet ideaal in dit opzicht, is volstrekt niet opgewassen tegen de technische ontwikkelingen op mediagebied. Er dient een sluitende, praktisch uitvoerbare regeling te komen voor het heffen van auteursrechten in de nieuwe media. Invoering van een heffing op beeld- en geluidsopname-apparatuur en/of beeld- en geluidsdragers ten bate van de auteurs is nodig. De auteur van bespeelde audio- en videocassettes behoort bij exploitatie daarvan in de opbrengst te delen. De toeneming van het fotokopiëren maakt de snelle invoering en handhaving van reprorecht noodzakelijk. Door invoering van een volgrecht voor beeldende kunstenaars kunnen deze enigermate meeprofiteren van de waardestijging van vroeger werk. Er moet een leenrecht komen, niet alleen voor uitleningen in bibliotheken, maar ook voor die in artotheken en alle soorten mediatheken. Voor dit alles zullen ook veelal internationale regelingen nodig zijn. Daarbij moet aansluiting worden gezocht bij het harmonisatiestreven binnen de EG, zodanig dat steeds de in enige lidstaat aanwezige beste regeling als uitgangspunt wordt genomen.

4) Andere maatregelen kunnen eveneens dienen tot versterking van de kwetsbare marktpositie van bepaalde kunstvormen. Zo bepleit D 66 handhaving van de vaste boekenprijs, teneinde een breed aanbod van literatuur en van boeken in het algemeen blijvend mogelijk te maken. Kunstaankopen zullen tot op zekere hoogte en onder bepaalde voorwaarden fiscaal aftrekbaar moeten worden. Ook sponsoring van kunst door het bedrijfsleven, mits de onafhankelijkheid van de kunst is gewaarborgd, moet worden aangemoedigd. Zij zal echter niet de zorg van de overheid kunnen vervangen.

5) Daarnaast is het van belang, dat rechtstreeks aandacht wordt gegeven aan de uitzonderlijke sociaal-economische kwetsbaarheid van de individuele kunstenaar. Voor een deel zijn kunstenaars - met name de uitvoerende podiumkunstenaars - werknemers in kunstbedrijven en als zodanig te vergelijken met andere kunstenaars, met dien verstande dat ze behoren tot een uitermate conjunctuurgevoelige en van rechtstreekse overheidssteun afhankelijke bedrijfstak. Scheppende kunstenaars zijn over het algemeen kleine zelfstandigen. Zolang er geen algemene regelingen voor kleine zelfstandigen zijn, bepleiten wij, ter vervanging van de BKR, invoering van een sociaal statuut voor zelfstandige kunstenaars, waardoor zij onder de werking komen van de sociale regelingen. Op zijn minst dient er een basisregeling te komen, die naast de ABW-uitkering een bepaalde vergoeding van beroepskosten omvat, en waar kunstvakonderwijs-verlaters maximaal vijf jaar gebruik van moeten kunnen maken om beroepservaring op te doen. Voor een beperkt aantal anderen zou de regeling voor één, hoogstens twee aaneengesloten perioden van niet langer dan drie jaar toegankelijk moeten zijn. Toelating tot deze regeling zou moeten openstaan voor diegenen, van wie de kunstzinnige prestaties door een toetsingscommissie zijn erkend.

4.6.3 Werven voor kunst

6) De overheid heeft een taak in het stimuleren van belangstelling voor kunst. Zij moet voorkomen dat hoge financiële of sociale barrières die belangstelling in de weg staan. Ook verdienen kunstzinnige vorming en amateuristische kunstbeoefening krachtige steun van de overheid; het zijn hoofdwegen naar de waardering van kunst. Contacten tussen beroeps- en amateurkunst en tussen kunstenaar en het publiek moeten worden versterkt.

7) De zorg voor voldoende goede podia, bibliotheken, artotheken enz. is van groot belang. Na de afschaffing van het koppelsubsidiesysteem ligt hier o.i. een belangrijke taak voor de lagere overheden. Zij kunnen die echter alleen naar behoren uitvoeren als ze daartoe de middelen krijgen; ook zal de centrale overheid door haar subsidie- en opdrachtenbeleid een kwalitatief aantrekkelijk kunstaanbod moeten bevorderen.

8) Voor de doeltreffende verspreiding van kunst zijn de media en is met name de televisie onmisbaar. Het brede terrein van de kunsten dient in een evenwichtige dosering zijn weerspiegeling te vinden op het Nederlandse televisiescherm.

9) Het buitenlands beleid dient meer aandacht te schenken aan het stimuleren van de belangstelling voor Nederlandse cultuur en kunst. De buitenlandse dienst moet voor die taak beter worden toegerust. De Nederlandse culturele instituten in het buitenland moeten worden versterkt en hun aantal vergroot.

4.6.4 Kunst boven markt

10) D 66 is voorstander van een kunstenbeleid, dat het ook mogelijk maakt dat waardevolle kunst die zich niet kan bedruipen op de vrije markt, zich kan handhaven. Omdat het niet op de weg van de overheid ligt vast te stellen wat waardevolle kunst is en wat niet, dient zij deze kwalitatieve beoordeling aan deskundigen, zowel van kunstenaars- als van consumentenzijde, over te laten. Een belangrijke rol is in het kunstenbeleid weggelegd voor instanties als de Raad voor de Kunst, de besturen van fondsen voor verschillen de scheppende kunsten en diverse jury's. Wel dient ervoor te worden gezorgd dat door middel van doorstroming, regels voor openbare verantwoording e.d. eventueel misbruik van deskundigenmacht wordt tegengegaan.

11) Na afschaffing van de koppelsubsidies komt de verantwoordelijkheid voor de instandhouding van de kunstinstellingen op het gebied van de podiumkunsten (theater, muziek e.d.) in de eerste plaats te liggen bij de centrale overheid. Dit sluit niet uit, dat de lagere overheden op dit gebied een belangrijke rol kunnen vervullen naast de zorg voor de outillage, vooral in het mogelijk maken van nieuwe lokale initiatieven die voor een bloeiend kunstleven van groot belang zijn. In het algemeen zal de wijze waarop de podiumkunsten worden gesubsidieerd, rekening moeten houden met zowel de wenselijkheid van regionale spreiding en vernieuwing als lage drempels.

12) Voor de scheppende kunsten streeft D 66 naar een systeem van autonome fondsen naar analogie van het Fonds voor de Letteren. Kunstenaars van kwaliteit - uiteraard voorzover die door kenners wordt geconstateerd - moeten in die fondsen de financiële ruimte vinden om initiatieven te kunnen ontplooiën, bij voorkeur door opdrachten en aankopen, desnoods door werkbeurzen en stipendia. Uiteraard blijft het wenselijk dat ook lagere overheden hun bijdrage leveren in de aankoop van kunst.

4.6.5 Een kader voor kunstbeleid

13) D 66 staat een afzonderlijke wettelijke regeling van de hoofdlijnen van het kunstenbeleid voor. Het karakter van de kunst en haar maatschappelijke verschijningsvorm onderscheiden zich zo wezenlijk van wat over het algemeen op het welzijnsterrein geldt, dat een regeling in het welzijnskader tot gewrongenheid zal leiden.

14) De versnippering van het kunstenbeleid over verschillende departementen is nadelig en dient te worden opgeheven. Bovendien is, om de hierboven genoemde reden, de koppeling van het kunstenbeleid aan het welzijnsbeleid in de departementale indeling minder gelukkig; behalve met het mediabeleid zijn er meer raakvlakken met beleidsterreinen als onderwijs, wetenschappen en informatie. Bij departementale herindeling dient daarmee rekening te worden gehouden.

5. WELZIJN

5.1. INLEIDING

De afgelopen decennia is het in toenemende mate duidelijk geworden dat een uitbreiding van de produktie niet noodzakelijkerwijs leidt tot een groter welzijnsbeleven van de mens. Een besef van de aanwezigheid van nieuwe schaarsten is ontstaan. Economische groeiprocessen moeten daarom worden afgestemd op het streven de veiligheid en gezondheid van de mens en het leefmilieu te beschermen en zo nodig te herstellen. De nadruk moet daarbij komen te liggen op het voorkomen van schade meer dan op het herstel. Schade kan onherstelbaar blijken en bovendien zijn kosten van herstel veel hoger dan die van de preventie.

In de visie van D 66 mag de noodzaak om van overheidswege bij te sturen niet leiden tot de verwachting dat de overheid ten principale verantwoordelijk is voor het individueel welzijnsbeleven. De mens is en blijft op dit punt primair verantwoordelijk. Beperking van de individuele vrijheid en verantwoordelijkheid moet zoveel mogelijk worden vermeden en kan slechts worden aanvaard als er sprake is van een dwingend algemeen belang en wanneer het erom gaat solidariteit te betrachten met maatschappelijk zwakkere groepen. Ook dan moet echter worden bedacht dat de overheid niet het monopolie bezit van het vormgeven aan de solidariteitsgedachte en dat vaak een kwalitatief hoger welzijnsniveau kan worden bereikt als mensen individueel voor elkaar opkomen.

5.2 MILIEU

5.2.1 Heden en toekomst

Door gebrek aan inzicht en door zijn materiële verlangens heeft de mens de aarde onnoemlijke en deels onherstelbare schade toegebracht. Ons land is verzuurde bossen en vergiftigde bodems 'rijk'. Steeds meer wordt algemeen aanvaard, dat preventieve maatregelen niet kostenverhogend maar juist kostenverlagend werken voor de samenleving. Voorkomen blijkt voordeliger dan herstellen. Het milieubewustzijn moet worden vergroot, technische voorzieningen moeten worden aangebracht om belasting van het milieu te beperken of te voorkómen, de levensstijl moet milieuvriendelijker en energiezuiniger worden. De industrie kan hieraan met schonere technologieën een forse bijdrage leveren. D 66 onderstreept het grote belang van de nieuwe communicatie- en informatie-technologieën bij het ontdekken, beheersen of beëindigen van vervuilende processen. Omdat het om de volgende generaties gaat, moet het milieubeleid uitgaan van een lange-termijnvisie.

5.2.2 Uitgangspunten

Het staat voor D 66 voorop, dat het menselijk handelen geen schade mag toebrengen aan het milieu. Voorkómen van het ontstaan van belasting van het milieu - een preventief beleid - heeft de hoogste prioriteit. Het terugdringen van schaarste dient zich uit te breiden tot de absolute schaarste aan grond- en hulpstoffen en aan natuur. Zuiverheid van water, lucht en bodem moeten worden beschouwd als kostenfactor. Bij de financiering van het milieubeleid staat voorop, dat de vervuiler betaalt.

5.2.3 Middelen

D 66 bepleit een integraal milieubeleid, dat meer is dan bescherming van water, lucht en bodem. Het omvat ook zuinig zijn met grondstoffen en energie, natuurbehoud en landschapsbescherming. D 66 bepleit decentralisatie van milieutaken over meerdere departementen, waarbij een

sterk departement voor milieubeheer zorgt voor normstelling en coördinatie. Provincies en gemeenten voeren de regelgeving uit aan de hand van de centrale normering en richtlijnen. Van een effectief toezicht op de milieuwetgeving kan nog nauwelijks worden gesproken. Hierin moet ten spoedigste verandering komen.

Wat betreft de verlening van vergunningen bepleit D 66 dat voor elke inrichting moet worden volstaan met één integrale vergunning (inclusief afvalwater), waarin alle milieubelastende elementen zijn gewogen en tot beheersbare en aanvaardbare proporties zijn teruggebracht. De veroorzakers van milieuschade kunnen ook zelf maatregelen nemen. Daarbij is milieueducatie door voorlichting van grote waarde. De betrokkenheid van de burgers moet worden vergroot. Invoering van schonere technologieën in de industrie is noodzakelijk, terwijl ook de consumptieve kanten kritisch moeten worden bekeken. Milieugroepen hebben bewezen kritische beschouwers van overheidsbeleid en bedrijfsmatig handelen te zijn.

5.2.4 Internationale aspecten

Nationale belangen moeten, waar nodig, plaats maken voor een internationaal streven naar verantwoord grondstoffenbeheer, bescherming van oceanen, natuurgebieden en cultuurgrond. Ook het terugdringen van vervuiling van ons ecosysteem moet in internationaal verband plaatsvinden. Grensoverschrijdende vervuiling moet in Europees verband worden bestreden. Er moet een Europees milieubeleid komen. Daarom moet bescherming van het milieu een volwaardige doelstelling in het EG-verdrag worden. Nederland dient zich in EG-verband in te zetten voor een sterkere positie van de commissie, voor verscherping van de juridische middelen, voor een milieu-orgaan voor grensoverschrijdende milieuproblemen en voor scherpe normen voor de voornaamste milieubelastende activiteiten. Ten aanzien van economische activiteiten in grensgebieden moeten afspraken over gezamenlijk beheer worden gemaakt, als die activiteiten het milieu bedreigen (natuurgebieden, landschappen, rivieren en watergebieden).

5.2.5 Bodem

De vele meldingen van bodemverontreiniging door chemische stoffen maken een lange-termijnactieplan noodzakelijk. Volledige reiniging staat voorop, waarbij de kosten, waar mogelijk, moeten worden verhaald op de producenten van de stoffen, waarmee de bodem is vergiftigd.

Toekomstige bodemsaneringen moeten worden voorkómen door een krachtadig bodembeschermingsbeleid. De wet Bodembescherming is daarvoor het overkoepelend kader. Afvalbeleid en luchtbeschermingsbeleid leveren een belangrijke bijdrage aan een schone bodem. In de landbouw moet de 'verrijking' van de landbouwgebieden met milieubelastende componenten in de mest worden teruggebracht tot ecologisch aanvaardbare hoeveelheden. Het gebruik van giftige bestrijdingsmiddelen moet worden teruggedrongen. Aan de toepassing van zuiveringsslib, vliegias, slakken e.d. als grondstof voor bijvoorbeeld zwarte grond, wegdek, moet normering worden verbonden. Voor het grondwater geldt: geen diepwell-lozingen. Onomkeerbare ondergrondse opslag van chemische afvalstoffen wordt afgewezen, evenals iedere vorm van ondergrondse opslag van radio-actief afval. Het onschadelijk maken van buiten gebruik gestelde olietanks van CV-installaties die anders geleidelijk vergaan, zodat restanten drab en olie in de bodem terechtkomen, dient te geschieden volgens landelijk vast te stellen richtlijnen.

5.2.6 Water

Het kwalitatieve waterbeheer wordt op rijksniveau ge-

integreerd in het milieubeleid. De uitvoering van dit beleid geschiedt door de provincies.

D 66 bepleit een verbod van fosfaathoudende wasmiddelen, verbetering van de opslag van mest en maatregelen tegen zogenaamde verspreide lozingen.

Er moeten goede faciliteiten zijn voor de afgifte van ladingsrestanten en bilge-olie. Mede ter bescherming van de Noordzee dienen in alle belangrijke havens havenontvangstinstallaties te worden opgericht. Nederland moet zijn verplichtingen op dit punt met voortvarendheid nakomen. Lozingen op zee moeten worden verboden, controle is noodzakelijk en verbranding op zee van schadelijk afval moet worden teruggedrongen. Ten aanzien van Rijn en Maas moet een saneringsbeleid worden gevoerd in samenwerking met buurlanden. Lozingen vanaf het land moeten sterk worden gereduceerd.

In kwantitatieve zin moet het beleid zich richten op beperking van het waterverbruik. Selectieve toepassing van water staat voorop.

De toenemende verontreiniging van het grondwater en de langzame sanering van de kwaliteit van oppervlaktewater geven reden tot toenemende zorg voor de kwaliteit van ons drinkwater. Zuivering aan de bron heeft prioriteit. D 66 wijst op de gunstige invloed van een goede kwaliteit van het (grond)water op de kwaliteit van de bodem. De meest waardevolle watermilieus vinden we hoofdzakelijk nog in kleine wateren, waar nog een relatief goede waterkwaliteit is dankzij factoren als kwel, geïsoleerde ligging ten opzichte van vuil inlaatwater en een niet te zware bemestingsdruk. Instandhouding van deze factoren is essentieel.

5.2.7 Lucht

D 66 bepleit ingrijpende maatregelen tegen het verzuringsproces (zure depositie). Daarbij zijn we afhankelijk van een Europese aanpak. De rookgassen van kolengestookte centrales, verbrandingsovens e.d. moeten volgens de beste technische methoden worden gezuiverd. Daarnaast denken wij aan verscherpte normering van het zwavelgehalte voor brandstoffen. Ten aanzien van het verkeer zullen betere verbrandingstechnieken, reiniging van uitlaatgassen, een grote bijdrage leveren aan het reduceren van het verzuringsproces.

Bij gebruik van conventionele energie komen enorme hoeveelheden kooldioxide vrij. D 66 pleit voor een diepgaand onderzoek naar de gevolgen (broeikas effect o.d.) en naar eventuele maatregelen die moeten worden genomen. Ook moet aandacht worden besteed aan luchtverontreiniging in gesloten ruimten. Toepassing van gezondheidsbedreigende materialen moet worden teruggedrongen. Mede door de groei van de bio-industrie neemt de stankhinder nog steeds toe. D 66 acht een toestand van vrijwel permanente stankhinder, ook op het platteland, onaanvaardbaar.

5.2.8 Afval

Integraal milieubeleid moet voorkomen dat afvalbeleid een sluitpost wordt door:

- een drastische beperking van de toepassing van stoffen die in het afvalstadium een ernstige milieubedreiging vormen (bv. cadmium);
- stofgerichte of doelgroepgerichte programma's ten aanzien van niet verwerkbare afvalstoffen ter voorkoming van het ontstaan of om verwerking mogelijk te maken;
- in beginsel geen export meer van afvalstoffen;
- een verbod op wegwerpverpakkingen voor dranken (frisdranken, bier, wijn e.d.);
- een heffing op milieubelastend (verpakkings)materiaal;
- bevordering kringloopprocessen en statiegeldregelingen

5.2.9 Geluid

Het bestrijden van geluidsoverlast, zowel aan de bron

als door geluidwerende maatregelen aan de geluidsontvangstkant moet blijvende aandacht krijgen.

De in de Wet Geluidhinder vastgelegde normen dienen te worden gerespecteerd, maar mogen de ruimte voor noodzakelijk geachte wijzigingen in bestemmingsplannen niet tot een minimum beperken.

De sanering van situaties waarin een te hoog geluidsniveau heerst, verloopt te langzaam. In het bijzonder verdient de sanering van het wegverkeerslawaai de aandacht. Het tijdvak van 25 jaar dat hiervoor is uitgetrokken is onaanvaardbaar lang.

Een normstelling voor geluidhinder op de arbeidsplaats wordt node gemist. De norm moet gehoorschade als gevolg van lawaai vermijden.

Meer en meer zal het accent van de lawaai bestrijding verlegd moeten worden naar de geluidsbronnen.

5.2.10 Natuurbehoud en openluchtrecreatie

De huidige natuurlijke leefgemeenschappen in het cultuurland zijn reeds in hoge mate aangetast. Het gaat dan ook niet alleen om bescherming van natuurgebieden, maar ook om bescherming en herstel van natuur- en landschapswaarden in het cultuurland. Dat moet één van de doelstellingen van landbouwbeleid zijn. Dit betekent: extra aandacht voor de ecologische inpasbaarheid van landbouw en geen produktievergroting ten koste van alles.

De nog resterende natuurgebieden moeten worden behouden. Er bestaat zelfs behoefte aan referentiegebieden voor het volgen van ontwikkelingen in de natuur. Een toereikende onderhoudssubsidieregeling is vereist.

Ter ontlasting van andere gebieden dienen er meer mogelijkheden te komen voor openluchtrecreatie in de directe omgeving van grote bevolkingscentra. In kwetsbare gebieden kan de recreatie in goede banen worden geleid door zonering en waar nodig een recreatieverbod. De explosieve ontwikkeling van het plankzeilen is een bedreiging voor watervogels. D'66 pleit voor zonering in ruimte (pleisterplaatsen) en tijd (broedperiode, trektijd).

Een verhoging van het IJsselmeerpeil (Nota Waterhuishouding) mag niet ten koste van de vogelrijke buitendijkse gebieden gaan.

Door zuinig gebruik van grondstoffen en toepassing van alternatieve materialen moeten ontgrondingen tot het uiterste worden beperkt. Waar hoge landschappelijke of natuurwetenschappelijke waarden aanwezig zijn (b.v. Margraten) worden ontgrondingen niet toegestaan.

5.2.11 Welzijn dier

De bescherming van het welzijn en de gezondheid van dieren moet snel een effectieve wettelijke regeling krijgen. Ons land moet initiatieven nemen om te komen tot Europese produktievoorschriften ter verbetering van de leefomstandigheden van dieren in de intensieve veehouderij. Verder is D 66 tegen bevordering van intensieve veehouderij en tegen het opzetten van nieuwe takken van intensieve veehouderij (bv. pelsdieren, damherten enz.).

Het gebruik van proefdieren moet aanzienlijk worden beperkt. Bij gezelschapsdieren moet de controle op verminkingen sterk worden uitgebreid. Tenslotte moet de uitvoering van de Wet op de bescherming van uitheemse diersoorten worden geïntensiveerd.

5.2.12 Samenhangend beleid

In de volgende paragrafen wordt nader ingegaan op de relatie tussen milieubeleid en andere terreinen van overheidsbeleid. Milieubeleid is een facetbeleid, dat dwars door alle departementale inliggingen moet heengaan. In de laatste paragraaf komt de integrale aanpak aan de orde.

5.2.13 Milieu-educatie

Milieu-educatie moet een plaats krijgen in ons onderwijssysteem. De milieukundige opleidingen in het HBO en op academisch niveau moeten worden versterkt. Particuliere natuurbeschermingsorganisaties spelen een belangrijke rol in de milieu-educatie. Hun activiteiten verdienen een betere financiële ondersteuning.

5.2.14 Economie en werkgelegenheid

Uitgangspunt is het gegeven dat preventief milieu-beheer kostenverlagend werkt voor de gemeenschap, omdat de kosten van herstel zo enorm hoog zijn. Preventief milieubeheer met bestrijding van schade aan de bron heeft voor D 66 de hoogste prioriteit. Schadelijke activiteiten, die (nog) niet kunnen worden gestaakt, mogen alleen worden voortgezet, als de aan te richten schade wordt hersteld en er met prioriteit wordt gezocht naar minder schadelijke alternatieven. Er is geen reden om in een periode van recessie noodzakelijke milieu-eisen te versoepelen. Het industriebeleid moet zo worden gestuurd, dat vaker (milieu-vriendelijke) grondstof- en energiezuinige technieken worden toegepast.

5.2.15 Energiebeleid

Zie 3.6. Energie.

5.2.16 Landbouw

D66 pleit voor:

- tegengaan van overbemesting, waarbij rekening wordt gehouden met de grondwaterstand en het bodemgebruik;
- terugdringen van het gebruik van giftige bestrijdingsmiddelen;
- een conserverend waterbeheer (bv. spaarzame beregening);
- meer aandacht voor de leefomstandigheden van dieren in de intensieve veehouderij;
- versterking van het relatienotabeleid;
- afsluiten van onderhoudsovereenkomsten op een groter areaal.

5.2.17 Ruimtelijke ordening

Bij de besluitvorming op het gebied van de ruimtelijke ordening dienen bescherming en verbetering van het leefmilieu zwaarder te wegen dan nu. Dit betekent zeker het respecteren van natuurgebieden.

Ten aanzien van de natte gebieden stelt D66 voor:

- geen inpoldering van het Markermeer en
- spoedige invoering van een Waddenwet en dito regeling voor het Dollardgebied.

5.2.18 Verkeer en vervoer

Het gebruik van openbaar vervoer moet worden gestimuleerd, woon-werk-verkeer en woon-recreatie-verkeer moeten worden beperkt. De maximum-snelheid op rijkswegen moet worden gehandhaafd. Het autogebruik moet worden beperkt door vrije tram- en/of busbanen en vrije voet- en fietspaden.

De capaciteit van Schiphol is voldoende, dus geen tweede nationale luchthaven.

5.2.19 Consumptiebeleid

De kringloop van de materie moet zoveel mogelijk worden hersteld en in stand gehouden. Dat vraagt om een ingrijpende wijziging van onze consumptie- en productie-gewoonten en herwaardering van immateriële waarden. Dit kan door voorlichting, beperking van reclame voor

en verkoop van milieu- of energieonvriendelijke producten en diensten. Er moeten verplichte teksten over milieugevaarlijkheid op verpakkingen komen, een gedifferentieerd BTW-tarief, heffingen e.d.

Er dient voortdurend onderzoek te worden gedaan naar het mogelijk kankerverwekkend zijn van bepaalde stoffen. Eventuele maatregelen moeten bij voorkeur in EG-verband worden genomen.

De mens als consument van schone lucht, schoon water en fraaie natuur heeft zelf de taak deze in stand te houden. Het aanbevelen van aandacht voor het milieu is primair een taak van de nationale overheid.

5.2.20 Welzijn, sport en recreatie

De besteding van de steeds toenemende vrije tijd vindt in belangrijke mate buitenshuis plaats. Bepaalde natuurgebieden en wateren moeten worden verboden voor recreatieve doeleinden. In wel ontsloten bossen moeten motorvoertuigen worden geweerd. Geen motorcrosses of autorally's in of in de buurt van natuurgebieden.

5.2.21 Wetgeving en handhaving milieubeleid

Drie nieuwe instrumenten zijn van belang: de Wet Milieugevaarlijke stoffen, de Wet Milieu-effectrapportage en de Wet Bodembescherming. De invulling van deze wetten, die naar mag worden aangenomen binnenkort rechtskracht zullen krijgen, moet de effectiviteit van de wetten garanderen.

Terecht krijgt de handhaving van de milieuwetgeving steeds meer aandacht. Op dit terrein is nog veel verbetering mogelijk: verlenging van verjaringstermijnen, verscherping van sancties en intensivering van toezicht zijn daar voorbeelden van.

In een aantal gevallen belemmeren wettelijke voorschriften de democratisering en openbaarheid van adviesraden en beperken zij op ongewenste wijze inspraakprocedures. De betreffende bepalingen moeten worden gewijzigd.

5.2.22 Bestuur(sorganisatie)

De noodzakelijke integratie en coördinatie van milieubeleid moet uitgaan van een sterk departement voor milieubeheer. Dit departement moet een milieuplan opstellen als kader, waarbinnen milieubeleid wordt uitgevoerd door provincies, gemeenten en gedecentraliseerde diensten.

Het milieuplan moet een integrale benadering van onze invloed op het ecosysteem geven, normen aan emissies stellen en de uitvoering en handhaving decentraliseren. De kwaliteit van bodem, lucht en water moet aan normen worden gebonden.

De uitvoering door de lagere overheden (op basis van provinciale of lokale milieuplannen) moet in de gekozen lichamen worden getoetst aan het landelijke milieuplan en aan de resultaten. De lagere overheden moeten daartoe jaarlijks een evaluatierapport met financiële verantwoording opmaken, dat tevens beleidsonderbouwend is voor een volgend plan.

De positie van de regionale inspecties moet verschuiven naar volstrekt onafhankelijke inspectietaken. Tenslotte pleit D 66 voor instelling van een landelijke milieu-inlichtingen- en opsporingsdienst (MIOD).

5.3 GEZONDHEIDSZORG

5.3.1 Situatieschets

Het stelsel van planning, tarifiering en financiering van de gezondheidszorg is te complex geworden. De kosten zijn in het huidige stelsel niet beheersbaar gebleken, ondanks een overvloed aan regelingen. Deelbelangen doorkruisen voortdurend het beleid en er

zijn te veel participanten om de verschillende verantwoordelijkheden duidelijk te kunnen afbakenen. Drie jaar na het van kracht worden van de Wet Voorzieningen Gezondheidszorg laten de uitvoeringsbesluiten nog steeds op zich wachten. De voorgenomen decentralisatie blijft steken in het opbouwen van een omvangrijk ambtenarenapparaat bij de overheden, het scheppen van bureaucratie en het twisten over taakafbakening. Geheel in strijd met eerdere beleidsvoornemens vinden bezuinigingen daar plaats, waar het geld het gemakkelijkst te halen is, namelijk in de eerste lijn (basisvoorzieningen). Nog steeds komen veel patiënten in ziekenhuizen terecht, die het eigenlijk kunnen stellen met een eenvoudiger onderzoek en behandeling. De trend is echter nog steeds dat de nadruk op verdergaande technische en wetenschappelijke ontwikkeling komt te liggen, terwijl de kosten daarvan steeds verder oplopen. Oorzaak hiervan is dat de politiek niet de vraag aandurft waar de grenzen van de gezondheidszorg moeten liggen, onder meer door de grote invloed van belangenorganisaties. Tegelijkertijd wordt er onvoldoende vooruitgang geboekt met betrekking tot het mondig maken van de patiënt en het leggen van een groter accent op de primaire eigen verantwoordelijkheid voor de gezondheid.

5.3.2 Uitgangspunten

- Gezondheidszorg moet meer zijn dan het bestrijden van ziekten en moet tot eerste doel hebben het voorkomen van ziekten en daarnaast het bevorderen, handhaven of herkrijgen van de gezondheid. Dit is allereerst een individuele verantwoordelijkheid. De 66-grondslag is dat alleen het individu uiteindelijk kan en moet bepalen wat 'gezondheid' voor hem inhoudt. Een aanpak dus, waarbij de patiënt niet wordt gezien als een geval, waaraan een onderdeel moet worden gerepareerd, maar als een volwaardig mens dat optimaal vooruit geholpen kan worden, waarbij zowel de emotionele als de fysieke aspecten van zijn gezondheid aandacht krijgen. De patiënt behoort mondig te kunnen zijn. Moet minder vragend en afhankelijk kunnen zijn.
- De collectieve verantwoordelijkheid komt aan de orde wanneer het gaat om omstandigheden die de gezondheid beïnvloeden (bestrijding besmettelijke ziekten, waren-, milieu- en verkeerswetgeving e.d.) en wanneer het gaat om het vormgeven aan de solidariteitsgedachte. Dit betekent dat de gemeenschap een verantwoordelijkheid heeft voor goede en betaalbare gezondheidsvoorzieningen en gezondheidsverzekeringen. Dit heeft tot gevolg dat de gemeenschap wordt geconfronteerd met de gevolgen - waaronder de kosten - van de keuzen van het individu en de hulpverleners. Vanwege de snelle kostenstijging wordt prioriteitenstelling echter onvermijdelijk. De politiek zal moeten erkennen, dat ook aan bepaalde vormen van gezondheidszorg grenzen moeten kunnen worden gesteld.
- Bij de afweging tussen individuele en collectieve verantwoordelijkheden in de gezondheidszorg kiest D 66 voor een systeem van collectieve basisvoorzieningen die voor iedereen toegankelijk zijn met daarnaast een mogelijkheid om individueel bij te verzekeren op basis van persoonlijke voorkeuren en verantwoordelijkheid. Daarbij moet ernaar worden gestreefd ook het basispakket flexibel samen te stellen, zodat er ruimte ontstaat voor persoonlijke keuzes ten aanzien van bijvoorbeeld de hoogte van het eigen risico, wél of geen tandartskosten in het pakket e.d.
- Niet alleen van de samenleving, ook van de professionele hulpverleners wordt dus een mentaliteitsverandering gevraagd. Het stimuleren van zelfzorg en zorg met ondersteuning door vrijwilligers (zgn. mantelzorg) zou het belangrijkste uitgangspunt van het professionele handelen moeten zijn.

Professionele hulpverlening die goed aansluit bij de mogelijkheden van de hulpvrager dienen we te vinden op het niveau van de eerste lijn. Deze eerstelijnszorg is het meest geschikt om de zelfverzorging tot haar recht te doen komen.

- Voorzieningen in de gezondheidszorg dienen meer en beter toegankelijk te zijn voor uit het buitenland afkomstige mensen.

5.3.3 Vrouw en gezondheidszorg

De gezondheidszorg is niet voldoende ingesteld op de speciale gezondheidsproblemen van vrouwen en er zijn te weinig artsen en hulpverleners en te weinig vrouwen op beleidsfuncties om genoeg invloed uit te oefenen om van binnen uit de nodige veranderingen aan te brengen, dus:

- onderzoek naar speciale gezondheidsproblemen van vrouwen;
- opleidingen van artsen en andere hulpverleners aanvullen met meer informatie over vrouwenziekten/-klachten en de mogelijke behandelingen daarvan (ook aandacht voor mishandeling en/of verkrachting binnen het gezin);
- voorlichting aan buitenlandse vrouwen;
- inspecties van de volksgezondheid dienen actiever beleid te voeren bij het behandelen van klachten van vrouwen; eventueel ombudsvrouw; meer vrouwelijke inspecteurs;
- maatregelen ter bevordering van meer vrouwelijke specialisten;
- meer vrouwen in besturen, beleids- en adviescolleges.

5.3.4 Management en Kostenbeheersing

- In de overheidsbemoeiing met de gezondheidszorg bestaat een centraal spanningsveld: de financiering en de beleidsbepaling is in de gezondheidszorgwetgeving niet in één hand gelegd. Als de overheden zich tezamen met de financiers sterk maken voor beheersing van de uitgaven in de gezondheidszorg, dan zullen de overheden zowel de financiering als de beleidsbepaling diepgaand moeten kunnen beïnvloeden.
- De financiering van de gezondheidszorg is uiterst ingewikkeld. Ziekenfondswet, AWBZ, particuliere ziektekostenverzekeringen, eigen bijdragen, begrotingsgelden. Deze financiering staat gewenste verschuivingen in de zorg in de weg. Volledige herstructurering van de financiering is vereist (zie 5.3.4.1).
- D 66 pleit voor sterkere concentratie van de topklinische zorg. Hooggespecialiseerde gezondheidszorg moet slechts door enkele ziekenhuizen worden geboden.

5.3.5 Financiering

5.3.5.1 Algemeen

Het is dringend noodzakelijk de financieringsbronnen van de publieke gezondheidszorg te beperken tot:

- a. een volksverzekering tegen ziektekosten. Alle aparte regelingen ZFW, AWBZ e.d. worden afgeschaft en ondergebracht in één volksgezondheidsfonds;
- b. een eigen bijdrage, in combinatie met een beperkt eigen risico.

De gezondheidszorg dient in beginsel zelffinancierend te zijn. In een Gezondheidswet moet het recht op de bereikbaarheid van een basispakket van gezondheidszorg voor elke Nederlander worden gegarandeerd. In het kader van een democratische besluitvorming is het van het grootste belang dat de financiering van dit basispakket wordt geregeld door één centraal Volksgezondheidsfonds, waarvoor de Minister van Volksgezondheid politiek

verantwoordelijk is. Daartoe staan een volksverzekering tegen ziektekosten met een geïndividualiseerde premie naar draagkracht open. De financieringsstructuur van de volksgezondheid dient zodanig te worden aangepast, dat gebruik van goedkopere zelf- en eerste-lijnszorg wordt vergoed, opdat gebruik van kostbare tweede-lijnsvoorzieningen zoveel mogelijk kan worden vermeden.

5.3.5.2 Eigen bijdrage

Via één algemene premieheffing en gebruikersheffingen wordt het basispakket van dienstverlening ten behoeve van de gezondheidszorg gefinancierd. Boven dit basispakket is het mogelijk een aantal extra voorzieningen te verkrijgen door middel van een aanvullende verzekering met een kostendekkende premie.

Acceptatieplicht door verzekeringsinstellingen sluit aan bij de solidariteit, die ook in de gezondheidszorg moet gelden.

5.3.6 Patiëntenrecht, medisch tuchtrecht en klachtrecht

De volgende grondrechten zullen in de visie van D 66 voor de hulpvrager moeten worden gewaarborgd:

- recht op informatie;
- recht op zelfbeschikking;
- recht op privacy;
- recht op vrije keuze van de hulpverleners;
- recht op klachtenbehandeling;
- recht op bescherming bij research.

Deze rechten zijn deelrechten van het basisrecht op goede continue zorgverlening. Erkenning van deze rechten maakt de hulpvragers mondig en gezondheidsbewust. Dit is nodig om tot gelijkwaardiger verhoudingen te komen in de hulpverleningsrelatie.

Er dient wetgeving te komen, waarin de rechtspositie zowel van proefpersonen als van medewerkers aan een medisch onderzoek wordt geregeld, waarbij voor personen in een onvrije situatie, zoals gedetineerden, extra waarborgen dienen te worden geschapen.

Het belang van de samenleving eist een hoog peil van de medische beroepsuitoefening. Dat belang wordt door het Medisch Tuchtrecht gediend. Het criterium dient te zijn het tekortschieten in de zorg voor de patiënt en niet, zoals nu het geval is, het ondermijnen van het vertrouwen in de stand der geneeskundigen.

Eisen te stellen aan het Medisch Tuchtrecht zijn:

1. onafhankelijke rechtspraak, waarbij deskundigen niet als rechters maar als adviseurs optreden;
2. grotere openbaarheid dan momenteel het geval is;
3. snelle rechtspraak;
4. een ruimere mogelijkheid tot vooronderzoek van klachten;
5. mogelijkheden tot seponeren van klachten naar analogie van het strafrecht, met beroepsmogelijkheid.

Bij dit alles zal evenwel steeds bedacht moeten worden dat de toepassing van het Medisch Tuchtrecht geen overdreven vorm moet aannemen, zodanig dat aan de bereidheid van de medische stand om zich persoonlijk in te zetten voor de gezondheid van de patiënten afbreuk wordt gedaan.

Voorts is het de mening van D 66 dat de preventie van nalatigheid in het medisch handelen, alsmede grove onkunde gestalte kan worden gegeven door een verplichting van deze beroepsgroep tot het volgen van post-academisch onderwijs.

In de gezondheidszorg doen zich veelvuldig situaties voor, waarbij patiënten ongenoegen ondervinden tijdens of in verband met een medische behandeling, maar met betrekking tot niet-medische zaken zoals de verpleegkundige verzorging, de kwaliteit van het voedsel in een ziekenhuis, lange wachttijden voor een consult, enz.

Dergelijke klachten, indien ingebracht, worden door de verantwoordelijke personen of instanties niet altijd correct afgewerkt. In feite heeft de patiënt weinig mogelijkheden om de verwerking van de klacht te volgen en veelal wordt ook het resultaat niet bekend gemaakt aan de patiënt.

Het is de visie van D 66 dat het recht van een patiënt om een klacht in te dienen aangaande het niet-medisch handelen moet worden geregeld. Enerzijds wordt het daardoor voor patiënten eenvoudiger om een klacht in te dienen, anderzijds kunnen instellingen voor gezondheidszorg a l é é n maar baat hebben bij het correct afwickelen van een klacht door op basis van de klacht (indien gegrond) verbeteringen aan te brengen.

Kernpunten uit dit klachtrecht zijn:

1. de klacht wordt schriftelijk vastgelegd;
2. de klacht wordt grondig nagetrokken;
3. vastgesteld moet worden of de patiënt benadeeld is door de aard van de klacht;
4. is dit het geval, dan wordt dit in een reactie aan de patiënt bekend gemaakt;
5. is de klacht van een algemene aard, dan moeten aanbevelingen worden opgesteld om soortgelijke klachten in de toekomst te voorkomen;
- *6. deze aanbevelingen worden voorgelegd aan de personen of instanties die over het invoeren van verbeteringen moeten beslissen.

Klachten moeten kunnen worden gedeponereerd bij een vaste commissie, waarvan de leden door een onafhankelijke opstelling ten opzichte van de instelling van gezondheidszorg en de patiënten in staat zijn om een objectief beeld van de klacht te verkrijgen.

5.3.7 Preventie, gezondheidsvoorlichting en -opvoeding

Activiteiten, gericht op collectieve preventie, dienen alle mogelijke aandacht te krijgen. Gezondheidsvoorlichting en -opvoeding is daartoe een belangrijk middel. Alle gezondheidszorgsectoren dienen van de preventiegedachte te worden doordrongen en deze waar mogelijk in hun werk in te bedden.

Gezien het belang dat D66 hecht aan preventie en eigen verantwoordelijkheid voor de gezondheid, verdient het aanbeveling de mogelijkheden te onderzoeken om de preventieve zorg en de eerstelijnsgezondheidszorg te integreren. Uitgaande van het idee dat zoveel mogelijk bij de directe omgeving van de hulpvrager moet worden aangesloten, kunnen bij deze integratie ook de relatief eenvoudige handelingen uit de tweede lijn worden betrokken. Aldus ontstaat een situatie waarin op plaats- of wijkniveau een aantal activiteiten gecombineerd wordt uitgevoerd. Deze constructie biedt de beste kansen voor een optimale betrokkenheid van de hulpvrager.

Roken is een activiteit die zowel de roker als de niet-roker aangaat. In voor het openbaar verkeer toegankelijke ruimten heeft de niet-roker het recht om gevrijwaard te zijn van overlast, zodat niet-roken daar de norm dient te worden. Uitzonderingen op deze gedragsregel kunnen worden aangegeven door een bordje "Roken toegestaan".

5.3.8 Eerste-lijnsgezondheidszorg

5.3.8.1 Algemeen

Ook in de eerste lijn moeten mogelijkheden worden geschapen voor voorlichtingsactiviteiten: het bieden van inzicht in gezondheid en ziekte en het leren hanteren van eigen mogelijkheden zijn van groot belang voor het herstel van de zelfverzorging. De discussie over de niet-erkende geneeswijzen moet in dit licht niet uit de weg worden gegaan. Een versterking van de

eerste lijn moet beginnen aan de basis, vanuit het 'veld' gedacht: met een betere opleiding.

Voor de beroepsopleiding tot huisarts is een extra-murale opleiding in 'het veld', die wat betreft faciliteiten gelijkwaardig is aan de specialistenopleidingen, wenselijk.

Ook de opleiding van andere eerste-lijns werkers - maatschappelijk werkenden, wijkverpleegkundigen - moet meer worden toegespitst op de (toekomstige) behoeften van de eerste lijn.

Samenwerkingsverbanden in de eerste lijn moeten worden gestimuleerd. Bij alle samenwerkingsvormen dient de hulpvrager een betere toegang tot de besluitvorming te hebben.

5.3.8.2 Vestigingsbeleid huisartsen en tandartsen

Een evenwichtige spreiding van huisartsen en tandartsen rekening houdend met de vraag naar gezondheidszorg, is noodzakelijk. D 66 meent dat een goed vestigingsbeleid tenminste aan de volgende voorwaarden moet voldoen:

1. er dient een goede gereguleerde waarnemingsregeling te zijn;
2. goodwill-betalingen dienen te worden afgeschaft;
3. overname van onroerend goed met verkapte goodwill-betaling dient te worden tegengegaan.

Binnen deze grenzen dient de vestiging zo vrij mogelijk te zijn en dient afscherming van de markt te worden voorkomen. De overheid heeft een taak bij het voldoen aan bovengenoemde voorwaarden. Het ligt voor de hand met name gemeenten met deze taak te belasten. Voorts heeft de rijksoverheid de taak met de opleidingscapaciteit voor medici rekening te houden met een evenwichtig aanbod. In de vestigingssituatie van tandartsen is recent nogal wat veranderd.

Daarom kan de tandheelkundige zorg nog meer worden verbeterd, indien ook de instroom van nieuwe tandartsen beter wordt gereguleerd. Zowel ziekenfondsen als gevestigde tandartsen (middels hun beroepsorganisatie) houden evenwel nog te vaak nieuwe vestigingen tegen. Daaraan moet door een vestigingsbeleid een einde worden gemaakt.

Om het kwaliteitsniveau van de tandheelkundige beroepsgroep te verbeteren en om een goed niveau te handhaven, dient het volgen van post-academisch onderwijs verplicht te worden gesteld.

5.3.9 Tweedelijnsgezondheidszorg

De tweede-lijnsgezondheidszorg heeft niet alleen tot taak de zorg over te nemen indien de eerste lijn daartoe niet in staat is. Zij dient tevens een taak te vervullen ten behoeve van de eerste lijn. Daarbij dient niet zozeer de tendens tot consultatieve verwijzing naar het tweede echelon beperkt te worden, maar wel de tendens tot terugverwijzing voor behandeling in het eerste echelon versterkt te worden.

In de tweede-lijns gezondheidszorg is regionale samenwerking van het grootste belang. De toenemende ingewikkeldheid van de tweede-lijns gezondheidszorg (infrastructuur, instrumentatie, teamwork), draagt het risico in zich van een steeds onpersoonlijker wordende behandeling. Ook dreigt soms het onderzoek en de behandeling erger te worden dan de kwaal. Deze situatie vraagt om een voortdurende evaluatie van het maatschappelijk rendement van medisch handelen, m.a.w. een effectiviteits- en kwaliteitscontrole, die zich niet uitsluitend beperkt tot medisch-technische aspecten. Protocolaire geneeskunde (geneeskunde volgens vastgelegde patronen over behandeling, ligduur e.d.) is een belangrijk instrument voor kwaliteitsbewaking en kostenbeheersing. Het ontwikkelen van behandelingsprotocollen vindt D 66 van groot belang om te komen tot een duidelijker en meer inzichtelijke hulpverlening. Het ontwikkelen van deze protocollen moet plaatsvinden in geza-

menlijk overleg tussen de beroepsgroepen en de financiers.

5.3.10 Geneesmiddelenvoorziening

Het toelatingsbeleid van geneesmiddelen dient volgens D 66, vanwege de bijdrage die een homogene gemeenschappelijke EG-markt kan leveren aan de concurrentie en aan lagere prijzen voor de consument, in EG-verband te worden geregeld en niet nationaal. Het toelatingsbeleid is tot nu toe nog nationaal en berust op dit ogenblik op de pijlers veiligheid en werkzaamheid van het middel.

Nieuwe geneesmiddelen dienen uitsluitend een voorlopige registratie te krijgen; op die manier kan een middel na enkele jaren praktijk nogmaals op zijn bijwerkingen en doelmatigheid worden beoordeeld.

De farmaceutische industrie is internationaal zeer ver-takt. Sommige ongewenste situaties - met name wat betreft de prijsstelling - dienen dan ook allereerst in EG-verband te worden aangepakt. Het is voorts gewenst de overheid door aanpassing van het octrooi- en het merkenrecht meer invloed te geven op de beschikbaarheid van geneesmiddelen tegen redelijke prijzen. Het is begrijpelijk dat de farmaceutische industrie door reclame te maken haar afzet probeert te bevorderen. Het is een taak van de overheid onjuiste en laakbare aanprijzingen die niets met het middel van doen hebben - zowel naar de gebruiker als naar de voorschrijver toe - te voorkomen, d.w.z. te verbieden.

Door hun keuze bepalen de voorschrijvers van het geneesmiddel een groot deel van de kosten van de geneesmiddelenvoorziening. De huidige vrijheid bij het voorschrijven van geneesmiddelen dient met dat oogmerk te worden verminderd. De voorschrijver van het geneesmiddel is er als eerste verantwoordelijk voor dat de gebruiker/patiënt uitleg krijgt over doel en zin van de te geven behandeling. Alleen op die manier kan de gebruiker/patiënt werkelijk bij de therapie worden betrokken.

Het is noodzakelijk dat er vanuit de apotheek maatregelen worden getroffen, die het juiste gebruik van geneesmiddelen zullen bevorderen; dit kan enerzijds geschieden door middel van bewaking van de receptuur, anderzijds door het verstrekken van betere schriftelijke gebruikersinformatie.

Ter bevordering van een goede beroepsuitoefening dient er een systeem van intercollegiale toetsing te worden ingevoerd, als eerste aanzet tot een toetsing, waarbij inspraak van de consument en democratische controle mogelijk zijn.

Het is noodzakelijk de belangen bij het voorschrijven van geneesmiddelen en de belangen bij het afleveren ervan gescheiden te houden. Wij menen dat ziekenfondsen geen eigen voorzieningen moeten exploiteren en dat evenzo het instituut van de apotheekhoudende huisarts slechts in beperkte mate mag blijven bestaan. Wel dient ervoor te worden gezorgd dat de geneesmiddelenverstrekking op het platteland ook dicht bij huis kan plaatsvinden. De drogist voorziet bij zelfmedicatie aantoonbaar in een behoefte. Er dienen waarborgen te zijn dat de gebruiker, die geneesmiddelen betreft van de drogist, een duidelijke en goede gebruiksaanwijzing krijgt.

5.3.11 Abortus

Naar de opvatting van D 66 is abortus toelaatbaar. Bij de afweging met betrekking tot het al of niet laten verrichten van abortus beslist de vrouw. Deze beslissing van de vrouw dient door de arts gerespecteerd te worden. Abortus is een medische ingreep en dient dan ook uit de strafwet te verdwijnen. Hierbij moet worden bedacht:

- a. dat er een duidelijke behoefte is aan liberalisering;
- b. dat strafrechtelijke aspecten een bedreiging zijn voor goede hulpverlening.

Evenmin dient wettelijk voorgeschreven te worden dat de ingreep uitsluitend in een algemeen ziekenhuis plaats mag vinden, aangezien vast staat, dat behandeling in een speciale kliniek een uitstekende mogelijkheid is. De taak van de overheid is geen andere dan er voor zorg te dragen dat de vrouw die hulp en raad kan krijgen die zij wenst.

Abortus dient in het ziekenfondspakket te worden opgenomen. Daarvoor is het noodzakelijk dat abortusklinieken onder een stelsel van erkenningen gebracht worden, waarbij de criteria formeel en niet-repressief dienen te zijn.

Artsen en verpleegkundigen dienen het recht te behouden een ingreep te weigeren, maar zijn dan wel verplicht voor doorverwijzing zorg te dragen: in geen geval mag de vrouw 'in de kou' blijven staan.

Minderjarigen dienen een eigen beslissingsrecht te hebben, buitenlandse hulpvragers mogen noch geweerd, noch geweigerd worden.

Aan de verwekker dient geen vetorecht toegekend te worden. Dit laatste wil natuurlijk niet zeggen, dat er in normale omstandigheden tussen vrouw en verwekker geen overleg zal plaatsvinden.

5.3.12 Euthanasie

D 66 gaat uit van het principe dat een ieder zijn leven mag inrichten op basis van zijn eigen levensovertuiging. In dat licht gezien dient ook ieders recht op een eigen keuze ten aanzien van zijn sterven volledig gerespecteerd te worden. De erkenning van dit zelfbeschikkingsrecht van de patiënt houdt ook in dat hem de vrijheid toekomt de hulp van anderen in te roepen, d.w.z. het recht om euthanasie te vragen. Euthanasie is een opzettelijke levensverkortende handeling of een opzettelijk nalaten van levensverlengend handelen bij een ongeneeslijke patiënt, in diens belang.

Vrijwillige euthanasie is het toepassen van euthanasie met uitdrukkelijke en geldige instemming van de betrokkene.

De beschikkingsbevoegdheid van de zieke of stervende mens mag hem bij zijn eigen naderende einde niet ontnomen worden en voorkomen dient te worden dat dit recht door hulpverleners ontkracht of ontkend wordt.

Het toekennen van het recht op zelfbeschikking aan de patiënt impliceert een recht. Voor wat betreft de strafbaarheid van Euthanasie zij verwezen naar hoofdstuk 1.4 (Vrijheid en Zekerheid).

Artsen en verpleegkundigen, die gewetensbezwaren hebben tegen medewerking aan euthanasie, moeten die medewerking zonder verdere consequenties kunnen weigeren, maar zijn dan wel verplicht zich door anderen te laten vervangen.

5.3.13 Alternatieve geneeswijzen

Het is een feit dat, bij de maatschappelijke ontwikkelingen van de laatste jaren, de discussie rond de alternatieve geneeswijzen een belangrijke plaats inneemt. Tevens is het een feit dat op dit moment een duidelijk beleid ten aanzien van deze alternatieve geneeswijzen ontbreekt.

Uitgangspunten voor D 66 zijn:

- ieder individu heeft het recht de hulpverlening daar te zoeken, waar men denkt de juiste hulpverlening te kunnen vinden;
- recht op informatie over de kwalificatie van de hulpverlener, men denke hierbij o.a. aan door het rijk erkende opleidingen.

Door het stellen van deze kwalificatie-eisen komt vanzelfsprekend mogelijke opname in de sociale verzekeringsystemen aan de orde.

5.3.14. Geestelijke gezondheidszorg

Er zal naar worden gestreefd om de aard en werkwijze van de geestelijke gezondheidszorg beter af te stemmen op de

situatie van de hulpvragers en hun wensen: boven alles aandacht voor de individu en leefomstandigheden. In concreto betekent dit het versterken van de (multi-disciplinaire) samenwerking tussen de eerste lijn en de ambulante, omgevings-gerichte zorg, het uitbouwen van de ambulante zorg tot volwaardige 24-uurs diensten, inclusief crisis-interventie, het opbouwen van een gedifferentieerd stelsel van 'beschermend wonen', het aanpassen van de klinische zorg (psychiatrische ziekenhuizen) aan 'de menselijke maat', d.w.z. het vormen van kleine, overzichtelijke werkeenheden, en vooral het versterken van de rol van de patiënt zelf.

Overmatig toepassen van dwangmiddelen en dwangmaatregelen vervult met grote zorg. Vaak komt het voor dat het institutionele onmacht betreft, waarbij in ieder geval geen antwoord wordt gegeven op de hulpvraag van de patiënt. De rol van deze middelen, vooral die van de isoleercel, dient krachtig te worden teruggedrongen.

5.3.15 Harddrugs

Het drugsvraagstuk benadert D66 vanuit drie samenhangende punten:

- het staat ieder mens vrij te beschikken over eigen lichaam en geest;
- gebruik van drugs kan schadelijk zijn voor de gezondheid;
- zelfbeschikkingsrecht dat leidt tot overlast voor anderen moet kunnen worden ingeperkt.

Het toegenomen gebruik van harddrugs is een groot probleem geworden. De oorzaken zijn van maatschappelijke en psychologische aard. D66 is van mening dat bij het vaststellen van dit probleem twee zaken nadrukkelijk dienen te worden onderscheiden, namelijk die van de volksgezondheid en die van de openbare orde. Over wat te doen, bestaat nergens een eensluidende mening. Er gaan stemmen op die zeggen dat het openbare orde-aspect onder controle is te krijgen als harddrugs tegen vergoeding dan wel gratis zouden worden verstrekt. Daarmee wordt het probleem van de volksgezondheid uit de weg gegaan. Amsterdam heeft voorstellen gedaan om op beperkte schaal een proef te mogen starten om heroïne gratis te verstrekken aan zwaar verslaafden. De regering heeft zich hiertegen verzet en in algemene zin bestaat er bij velen, nationaal, maar zeker internationaal, verzet tegen gratis verstrekking. D66 stelt zich ten aanzien van verstrekking van harddrugs terughoudend op. Aan verslaafde prostituees dient hulp te worden geboden.

5.4 VOLKSHUISVESTING

5.4.1. Algemeen.

Volkshuisvesting kenmerkt zich door het feit dat er nog altijd sprake is van woningnood. Hoewel deze in mindere mate kwantitatief van aard is kan men nog steeds van een grote kwalitatieve woningnood spreken. Met name de stadsvernieuwing heeft voor D 66 prioriteit in het volkshuisvestingsbeleid.

Volkshuisvesting kenmerkt zich de laatste jaren meer en meer door de verwevenheid met andere beleidsterreinen als loon- en inkomstenpolitiek, energiebeleid en werkgelegenheidsbeleid.

D 66 meent dat deze zich bij de volkshuisvesting in elkaar grijpende beleidsterreinen in eerste instantie gescheiden beoordeeld moeten worden. Wanneer zaken als huisvesting, werkgelegenheid en inkomstenpolitiek eerst op zichzelf beschouwd worden, kan daarna pas rationeel, op grond van feiten, tot een samenhangend beleid gekomen worden. Een voorbeeld moge dit verduidelijken. Het kan niet zo zijn dat er jaarlijks 100.000 gesubsidieerde woningen bijgebouwd moeten worden om alleen de werkloosheid in de bouw te bestrijden. Er

moet gebouwd worden om in de behoefte aan woonruimte te voorzien. De zorg voor werknelemen dient voor- eerst vanuit sociaal-economische hoek gezien te wor- den.

Een ander voorbeeld: De huur van een woning moet niet worden bepaald op grond van inkomensgegevens, maar op grond van de stichtingskosten van de woning. Indien blijkt dat die prijs te hoog is voor de doelgroep, moet een individuele subsidieregeling uitkomst bieden (zie 5.4.7.2. Subsidies).

Het onderscheid tussen de diverse beleidsterreinen moet eerst duidelijk zijn. Maken we dit onderscheid niet dan zal de aanpak van de volkshuisvesting zich in troebel water blijven bevinden.

De woonkwaliteit heeft twee aspecten die dienen te worden onderscheiden:

- het objectieve kwaliteitsaspect (m³ inhoud, sanitaire voorzieningen enz.);
- het subjectieve kwaliteitsaspect (de mate waarin de objectieve kwaliteit aansluit bij de persoonlijke woonbehoefte en woonbeleving van de bewoners).

Daarom moeten de woonconsumenten een sterke invloed krijgen bij de planvorming, opdrachtverlening en uitvoering.

D66 is van oordeel dat op het gebied van volkshuisvesting op dit ogenblik nogal wat zaken fundamenteel fout zijn en dan noemen we:

1. de invloed van de bewoner op beheer van de woning en de inrichting van de woonomgeving is te gering (democratisering);
2. de kwaliteit van een groot deel van de woningvoorraad is niet aan de huidige eisen aangepast en wordt bovendien door onvoldoende onderhoud bedreigd;
3. het aanbod van de huidige woningvoorraad is onvoldoende afgestemd op de vraagsituatie van woningzoekenden (gezinswoningen versus andere woningen, grootte woning versus grootte huishouden);
4. de verhouding tussen woonlasten, woonkwaliteit, grootte van het huishouden en hoogte van het inkomen van het huishouden is veelal zoek;
5. de bouwproductie is moeilijk aan te passen aan de nieuwe woonwensen;
6. de financiering van de woningbouw werkt marktontwrichtend; van een samenhangend woonlastenbeleid is geen sprake;
7. er is sprake van een ondoorzichtige en verbrokkelde wetgeving; betutteling door regelgeving moet worden bestreden.

Op de volgende wijze wil D'66 deze fouten herstellen:

5.4.2 Democratisering.

D 66 is van oordeel dat een mens de woning beter beheert naarmate de verantwoordelijkheid die hij/zij ervoor heeft toeneemt. D 66 heeft daarom de voorkeur aan eigen-individueel dan wel eigen-collectief woningbezit boven het huren van een woning. Overigens pleiten wij ervoor dat de bewoner van een gehuurde of collectief in eigendom zijnde woning zoveel mogelijk zeggenschap krijgt over beleid, beheer en onderhoud van de woning. Concreet betekent dit voor D66:

- een sterke invloed van de bewoner t.o.v. de beheerder door verdere democratisering van rechtspersonen die woningen beheren. Deze plicht tot verdere democratisering moet wettelijk worden vastgelegd;
- stimulering van coöperatieve verenigingen van eigenaar/bewoners of andere vormen van maatschappelijk gebonden eigendom moet geschieden door:

- (gemeente)garanties;
- geschiktere bouwproducties;
- adequate fiscale behandeling;
- de lokale inspraakverordeningen dienen ook de woonomgeving te omvatten.

5.4.3 De kwaliteit van onze woningvoorraad.

De kwaliteit van onze woningvoorraad laat nogal te wensen over, niet omdat we niet voldoende regels zouden hebben die onze woningen voor verval moeten behoeden, maar omdat de financiering van (achterstallig) onderhoud in relatie tot de opbrengst (huur of koop) niet tot slecht geregeld is.

We worden geconfronteerd met slecht gebouwde of met slecht materiaal gebouwde huizen. De druk op de bouw- prijs leidt vaak tot hoge kosten op een later tijdstip. Bestrijding van verkrotting vraagt behoud en nieuwbouw van voldoende betaalbare huizen in de oude wijken, maar zeker ook een snelle uitvoering van plannen voor bij- zonder onderhoud (d.w.z. achterstallig groot onderhoud met een beperkte geriefverbetering). Het gaat daarbij om sobere maar kwalitatief goede bouw, waarbij rekening wordt gehouden met de woonwensen van de bewoners.

Naast stadsvernieuwing in het kader van herstel van vooroorlogse woningen vindt D66 dat nu ook een voort- varende start moet worden gemaakt met behoud en her- stel van de na-oorlogse woningvoorraad. Doen we dit niet, dan worden we binnen enkele jaren opnieuw met enorme volkshuisvestelijke en financiële problemen geconfronteerd. Zowel de overheid als de grote woning- beheerder- en de particuliere eigenaren moeten in staat worden gesteld en/of worden gestimuleerd om de uitvoe- ring ter hand te nemen.

Regelgeving mag niet belemmerend werken op activiteiten van zelfwerkzaamheid. De bouwverordening moet binnen randvoorwaarden soepel worden toegepast. D 66 is voorstander van de invoering van een Rijks- bouwbesluit.

5.4.3.1. Kwaliteit woningen en woonomgeving in buurten met woon- en leefklimaat-achterstand

Het voor stadsvernieuwing beschikbare bedrag dient te worden verhoogd teneinde woon- en leefklimaat in de buurten met achterstand in dit opzicht op peil te bren- gen. Groenvoorzieningen en wilde (nog niet ingerichte) speelplaatsen maken hiervan een belangrijk onderdeel uit.

5.4.4 Bouwproductie.

D 66 vindt dat de bouwproductie afhankelijk moet worden gesteld van de woningbehoefte. De bouwproductie mag niet primair afhankelijk zijn van de financieel-econo- mische situatie of van het werkgelegenheidsvraagstuk. Het is noodzakelijk dat er regelmatig een goede analyse plaatsvindt van de woningmarkt-situatie. Analyse leert ons dat er relatief veel gezinswoningen zijn, terwijl er te weinig woningen voor 1- en 2-persoonshuishoudens voor 18 t/m 65+ gebouwd worden. Dit gegeven valt alleen te veranderen als het bouwbeleid zich meer zou richten op deze groepen. Hierbij dient te worden opgemerkt dat D 66 er dan geen voorstander van is om alleen maar complexen voor deze soorten huishoudens te bouwen (bij- voorbeeld alleen bejaardenwoningen), maar dat voor alle leeftijdscategorieën geïntegreerd gebouwd moet worden, zodat een sociaal minder grote vervreemding tussen leeftijdsfasen behoeft te ontstaan.

De in dit soort complexen te bouwen gezinswoningen dienen dan voor opvang van de vervangingsvraag en de oplopende vraag naar woningen t.g.v. de demografische ontwikkeling (o.a. gezinsverdunding). Ook dient meer geteet te worden op de wensen voor Cen- traal Wonen-projecten en de wensen voor extra grote

woningen (bijvoorbeeld voor huisvesting van gezinnen van minderheden).

Het is wenselijk zoveel mogelijk flexibele bouwsystemen toe te passen waardoor op eenvoudige wijze aanpassing aan toekomstige woonwensen mogelijk wordt (bijvoorbeeld via scheiding drager-casco en inbouwpakket).

D 66 is voor het behoud van een zo groot mogelijke keuze voor woonwagewoners ten aanzien van de standplaatsen. De standplaatsen opgenomen in streekplannen dienen te worden gerealiseerd.

5.4.5 Woonruimteverdeling

De verhouding tussen de waarde van (oudere) woningen en de kosten (huur) staan vaak in geen verhouding met de prijzen van nieuwbouw.

De verhouding kosten woning versus inkomen is in Nederland zeer grillig. De verhouding gewenste grootte woning versus grootte huishouden is vaak niet in balans.

Al deze verhoudingen zouden ten gunste van een rechtvaardiger volkshuisvestingsbeleid moeten worden bijgesteld, zodanig dat er een betere verdeling van woningen ontstaat, maar ook een eerlijker verdeling van lasten. De instrumenten die D66 hiervoor wil hanteren zijn:

- doorzetten van de huurharmonisatie;
- het invoeren van doorstromingspremies;
- het integreren van de woonruimtetwet, delen van de woningwet, de leegstandswet alsmede de in te voeren wettelijke regeling voor de horizontale woningsplitsing tot een Huisvestingswet met decentrale uitvoering.

Daar waar een grote discrepantie bestaat tussen het aanbod van woningen en het aantal woningzoekenden dient een doelmatig en rechtvaardig woonruimteverdelingsbeleid te worden gevoerd. De woonruimtetwet biedt hiervoor de mogelijkheid.

In die gevallen, waar ondoorzichtige en/of oneerlijke distributie wordt geconstateerd, dient de gemeentelijke overheid corrigerend te kunnen optreden. D66 is tegenstander van zowel een actief spreidings- als een concentratiebeleid.

5.4.5.1 Huurrecht voor kamerbewoners

Tijdelijke huurcontracten met huurbescherming van beperkte aard (bijvoorbeeld één jaar) zijn een waardevolle aanvulling op het systeem van woonruimteverdeling. De termijn van inschrijving voor definitieve woonruimte dient hierbij gewoon door te lopen.

5.4.5.2 Voorkeursrecht bij verkoop huurwoning

Bij verkoop van een huurwoning dient de huurder/bewoner een voorkeursrecht op de koop te krijgen. Dit recht moet goed worden ingebed in een onafhankelijke waardebeoordeling middels een taxatiecommissie. Wanneer de huurder van het voorkeursrecht afziet, gaat dit over op de gemeente. Maakt ook deze daarvan geen gebruik, dan kan de woning vrij worden verkocht.

5.4.6 Monumentenbeleid

De zorg voor monumenten en cultureel erfgoed wordt het best gediend met een zo groot mogelijke betrokkenheid van de bevolking, temeer daar woonhuismonumenten het grootste deel van het monumentenbestand uitmaken. Daarom moet de daarop betrekking hebbende regelgeving bij voorkeur worden neergelegd bij het bestuurlijk laagst mogelijke niveau. Uitzondering hierop vormen algemeen geldende regels voor de aanwijzing van monumenten, alsmede voor vermindering of beëindiging van bescherming. Ook zullen uniforme beroepsprocedures met betrekking tot monumentenaangelegenheden moeten gelden. Indien gemeenten niet bereid of in staat zijn taken op dit terrein te

vervullen, dienen die provincies, die zich al jaren aanzienlijke organisatorische en financiële inspanningen getroosten en die dientengevolge veel ervaring en deskundigheid bezitten, in beeld te komen. De gelden van het Ministerie van WVC en van Economische Zaken, die voor Monumentenzorg op basis van culturele toeristische en werkgelegenheidsaspecten in de toekomst onverminderd beschikbaar dienen te blijven, worden gedecentraliseerd, zoals dit ook met de VROM-gelden gebeurt. Er dient in dat geval wel enige garantie te bestaan dat de gelden inderdaad voor de beoogde doelen worden aangewend. Fiscale aftrekmogelijkheden voor onderhoudskosten behoeven verbetering; ook voor door gemeenten en provincies beschermde monumenten dienen deze faciliteiten te worden gecreëerd. De planmatige inventarisatie van de jongere bouwkunst moet met kracht worden voortgezet. Wil werkelijk inhoud worden gegeven aan een grotere betrokkenheid van het in deze sector belangrijke particuliere initiatief, dan zullen de betrokken overheden de landelijke en plaatselijke organisaties beter in staat moeten stellen hun werkzaamheden met betrekking tot restauratie, beheer, onderzoek en inventarisatie te verrichten.

5.4.7 Subsiëring en belastingheffing

Uitgangspunt voor D 66 bij de subsidiëring door de overheid alsmede bij het belastingbeleid t.a.v. woningbouw is om op lange termijn een situatie te scheppen waarin een op de vrije markt gebaseerde prijs/kwaliteits-verhouding ontstaat, zowel in de koop- als in de huursector. Daar waar een financiële bijdrage nodig is van de Gemeenschap voor het overbruggen van nijpende verschillen tussen koopkracht en woonbehoefte moet het accent geleidelijk worden verlegd van het volkshuisvestingsbeleid naar de inkomensvorming. Dit heeft uiteraard gevolgen voor het te voeren inkomensverdelingsbeleid.

Ook is het van groot belang dat er een einde komt aan de tegenstrijdige situatie waarbij de overheid eerst belastingen heft over woningen (overdrachtsbelasting, B.T.W.) en dan vervolgens allerlei subsidies uitkeert om woningen betaalbaar te houden. Een verregaande rationalisatie van het systeem van subsidiëring van de volkshuisvesting, alsmede van het fiscale stelsel terzake, is dringend noodzakelijk. Dit draagt bij tot deregulering, decentralisatie en aan de bestrijding van bureaucratie.

5.4.7.1 Woonlasten

Met name de problematiek van de woonlasten (huur c.q. aflossing, stookkosten, servicekosten en belastingen) dreigt de volkshuisvestingsproblemen te versluieren. D66 is van mening dat de overheid, naast het volkshuisvestingsbeleid, een samenhangend woonlastenbeleid dient te ontwikkelen, welke de verantwoordelijkheid van de Minister voor Volkshuisvesting overstijgt. Waar financiële bijsturing nodig is, dient de oplossing daar te worden gezocht waar ze thuishoort: dus niet altijd, zoals thans nog het geval is, in de volkshuisvestingsbegroting. Tevens dienen de promotie van energiebesparende maatregelen en de financiële ondersteuningsmaatregelen voor isolatie te worden geïntensiveerd.

5.4.7.2. Subsidievormen

D 66 is in het huidige systeem voorstander van:

1. locatiesubsidie, daar waar gronden moeten worden verworven voor sociale woningbouw, teneinde via de grondprijs een evenwichtige prijsopbouw mogelijk te maken;
2. objectsubsidie voor huurwoningen om een samenhangend huurpatroon te handhaven;
3. individuele huursubsidie, waarbij grootte van de woning, grootte van het huishouden en het inkomen maatgevend zijn en niet de leeftijd;

4. een premiekoopsysteem, dat ook voor de lagere inkomens een vorm van eigen woningbezit mogelijk maakt;
5. verbeter subsidies voor onderhoud;
6. een fiscale regeling, die eigenaar-bewoners beter aanzet tot wegwerken van achterstallig onderhoud.
7. bovendien acht D66 een studie gewenst naar een systeem van renteaftrek, waarbij de aftrek plaatsvindt op het te betalen belastingbedrag in plaats van een aftrek op het belastbaar inkomen (tax credit-systeem);
8. D 66 beschouwt wonen als een eerste levensbehoefte die ten onrechte te zwaar wordt belast. Daarom is D 66 voorstander van afschaffing van de zogenaamde overdrachtsbelasting bij aan- en verkoop van een huis. Daarnaast zal binnen het kader van de EG-regels inzake BTW moeten worden gestreefd naar een uitsluiting van heffing van BTW over stichtingskosten tot een bepaald bedrag. Zolang dit nog niet is gerealiseerd, moet een systeem van automatische BTW-teruggaaf worden ingesteld voor de gehele nieuwbouw over een bedrag van maximaal f 100.000,- (geïndexeerd) van de stichtingskosten, en voor woningverbetering en -onderhoud. De desbetreffende bedragen moeten in mindering worden gebracht op bestaande subsidieregelingen, zodanig dat een en ander budgettair neutraal uitwerkt.

5.4.7.3 Bouwkosten.

Terugdringen van initiële bouwkosten als besparend middel zonder de kwaliteit aan te tasten kan geschieden door:

- kostenbesparende bouwmethoden toepassen;
- sobere nieuwbouw en vernieuwbouw met de nodige ruimte voor het aanbrengen van voorzieningen in fasen en voor zelfwerkzaamheid (b.v. cascobouw) zowel voor kopers als voor huurders;
- bouwvoorschriften kritisch dereguleren;
- ruimere toepassingsmogelijkheden voor welvarende woningbouwverenigingen en institutionele beleggers voor "sociale woningbouw" in de vrije sector.

5.5 MAATSCHAPPELIJKE DIENSTVERLENING

5.5.1 Situatieschets en uitgangspunten

Het stelsel van maatschappelijke dienstverlening is de laatste jaren steeds meer onder kritiek komen te staan, terwijl vragen over de gewenste bestuurlijke vormgeving langdurig op een definitief antwoord moesten wachten. De doorgevoerde bezuinigingen op dit beleidsterrein bedreigen intussen essentiële onderdelen. Weliswaar zijn aanzetten gegeven tot een vernieuwende prioriteitstelling, maar de middelen die voor de omvorming van het beleid noodzakelijk zijn, zijn niet beschikbaar.

De onzekerheid over eigen taak en toekomst en een toenemende machteloosheid om tot vernieuwing te komen verlammen het stelsel zelf en de mensen die daarin werkzaam zijn, waardoor ook de kwaliteit van de dienstverlening steeds meer onder druk komt te staan. D 66 blijft er van uitgaan dat de individu in eerste instantie zelf verantwoordelijk is voor het eigen welzijn. Collectief dient de samenleving het welzijn van medeburgers te bevorderen, in beginsel door te zorgen voor voldoende werkgelegenheid en inkomensvoorzieningen, voor goede geestelijke en lichamelijke gezondheidszorg, voor voldoende onderwijs- en recreatiemogelijkheden, voor adequate huisvesting. Tegen deze achtergrond heeft de maatschappelijke dienstverlening in ieder geval twee essentiële taken.

De eerste is om praktische hulp te bieden en diensten te verlenen daar waar knelsituaties ontstaan door bijzondere omstandigheden. De tweede is om

groepen mensen bij te staan, die door achterstelling of opgedrongen leefwijzen in de knel zitten en hen te ondersteunen bij het oplossen van hun problemen. In het verlengde van deze twee taken heeft de maatschappelijke dienstverlening als bijzondere opdracht om problemen die zich op grotere schaal voordoen en structurele achtergronden hebben tijdig te signaleren aan maatschappij en politiek.

Beide hoofdtaken van de maatschappelijke dienstverlening dienen naar de mening van D 66 de eigen verantwoordelijkheid en de eigen percepties van individuen centraal te stellen.

Wel zal in zoverre een onderscheid moeten worden gemaakt in de beide taken, dat de eerste taak een meer aanvullend karakter heeft, waarvoor zo nodig een financiële bijdrage kan worden gevraagd aan de gebruiker indien deze financieel voldoende draagkrachtig is. Voor de tweede taak, die een meer emancipatorisch karakter heeft, kan naar de mening van D'66 geen of slechts een kleine bijdrage aan de cliënt worden gevraagd.

Ook in ander opzicht is het onderscheid tussen beide hoofdtaken van belang, nl. wat betreft de bestuurlijke vormgeving. Daar de meest praktische hulpverlening een structurele voorziening zal moeten zijn, zijn continuïteit en goede samenwerking van groot belang. Bestuurlijk dient dit te worden vertaald in een deugdelijke financiering en in meerjarenplanningen. Financiële garanties van de rijksoverheid zijn daarbij onvermijdelijk.

De tweede taak richt zich op wisselende groepen en problemen, terwijl tevoren niet steeds duidelijk zal zijn op welk beleidsterrein. Dit vraagt een flexibiliteit, welke het beste kan worden gegeven vanuit het bestuurlijk niveau dat het dichtst bij de burgers staat. Er is slechts ruimte voor de rijksoverheid waar het gaat om financiële ondersteuning van experimenten.

Het veld van maatschappelijke dienstverlening omvat een groot aantal instellingen en voorzieningen, waarbij sprake is van gelijksoortige activiteiten. Hierdoor ontstaan overlappings, maar tevens leemten. Ordening is daarom noodzakelijk, met als algemeen uitgangspunt dat, waar sprake is van algemeen beleid ten aanzien van de gehele bevolking, een aparte, categorale dienstverlening als zodanig niet gewenst is. Indien voor bijzondere situaties of groepen specialistische hulpverlening noodzakelijk is, bijvoorbeeld voor gehandicapten en langdurig hulpbehoevenden, dient deze zoveel mogelijk geïntegreerd in de algemene diensten te worden verstrekt.

Tenslotte is uitgangspunt voor D'66 dat de besluitvorming ten aanzien van (prioriteiten in) de maatschappelijke dienstverlening zo dicht mogelijk bij de burger dient plaats te vinden. Dit houdt in, dat gemeenten de eerste verantwoordelijkheid dragen, dat (landelijke en grootstedelijke) organisaties van maatschappelijke dienstverlening een grote mate van vrijheid van prioriteitskeuze overlaten aan de dienstverlening ter plekke, en dat de relaties tussen cliënten en hulpverleners moeten worden gedemocratiseerd.

5.5.2 Bijzondere knelsituaties

Bijzondere knelsituaties kunnen zich zowel kortdurend als over een langere periode voordoen. In het laatste geval gaat het veelal om dienstverlening aan geestelijk of lichamelijk gehandicapten of aan sommige categorieën ouderen. Hier dienen gezondheidszorg en andere vormen van dienstverlening hand in hand te gaan, dat wil zeggen gecoördineerd en zoveel mogelijk in samenwerking met elkaar.

Knelsituaties van meer tijdelijke aard hebben vaak verbanden met nog andere beleidsterreinen, zoals werkgelegenheid en inkomensvoorzieningen, opleidingsmogelijkheden e.d. Een samenspel van de betrokken hulpverleners en instanties is ook hier van essentieel belang, maar dit vraagt tevens om een breder overleg. D'66 acht integratie van organisaties op het terrein van deze vorm van maatschappelijke dienstverlening met in ieder geval de eerstelijnsgezondheidszorg, rechtshulpverlening en instanties die ombudstaken vervullen een hoge prioriteit. Alleen door intensieve samenwerking in de vorm van geïntegreerde hulpverleningsbureaus, bij voorkeur per wijk, kan een doelmatige hulpverlening voldoende worden gewaarborgd.

Extra aandacht is voorts nodig voor ambulante voorzieningen ten behoeve van personen die slechts lichte ondersteuning behoeven in een overigens zelfstandig bestaan, bijvoorbeeld het verschaffen van dagelijkse maaltijden, huishoudelijke hulp en sociale contacten. Deze ambulante voorzieningen dienen zoveel mogelijk per wijk te worden georganiseerd, waarbij bijvoorbeeld bejaardentehuizen een goede centrale rol kunnen vervullen.

Tenslotte: ook voor jongeren die soms nog ten onrechte in jeugdinternaten worden opgenomen, is goede maatschappelijke hulp in de directe woonomgeving vaak een beter alternatief. Deze hulpverlening dient echter in samenhang met overige vormen van jeugdhulpverlening te worden uitgevoerd.

5.5.3 Maatschappelijke dienstverlening als instrument van emancipatie

In de maatschappelijke dienstverlening gaat het niet alleen om de hulp zelf, maar ook en vooral om de manier waarop deze wordt gegeven.

De laatste jaren is het inzicht toegenomen dat veel van de problemen waarmee individuen te kampen hebben, niet alleen terug te voeren zijn op hun individuele situatie, maar zeker ook op de omstandigheden waaronder zij in de samenleving moeten functioneren. Dit geldt bijvoorbeeld de jongeren die het ouderlijk huis hebben verlaten, alleenstaande ouders, vrouwen die tegen de opvattingen van haar omgeving in willen emanciperen, ethnisch culturele minderheden enz.

De maatschappelijke dienstverlening heeft in deze vooral tot taak de cliënten inzicht te verschaffen in het oerwoud van regelingen en instanties, met hen vaardigheden te oefenen die zij in dat kader nodig hebben en in te spelen op zelfhulpgroepen en -organisaties.

Daar hier veelal sprake is van een veelheid van problemen die tegelijkertijd acuut zijn, kan de maatschappelijke dienstverlening vaak slechts een beperkte rol spelen. De signalerende taak is daarom hier van extra gewicht: juist de hulpverleners zijn in staat om vroegtijdig structurele elementen op te sporen en onder de aandacht van maatschappij en politiek te brengen.

5.5.4 Maatschappelijke dienstverlening en bezuinigingen

D 66 is weliswaar van mening dat de huidige maatschappelijke dienstverlening zich zal moeten reorganiseren en moeten heroriënteren op de eigen taak en doelstellingen, voorlopig moet zij constateren dat de aangebrachte bezuinigingen veeleer tot een afbraak van essentiële voorzieningen dreigen te leiden.

Met name de gezinsverzorging en de bejaardenzorg kunnen onder het minimaal niveau raken. Tevens dreigt het gevaar dat de hulpvraag onzichtbaar(der) wordt daar velen deze niet meer durven te

stellen, omdat zij ervan uitgaan dat geen reëel hulp-aanbod beschikbaar is.

Daar juist de groeiende behoefte aan persoonlijke en maatschappelijke zelfstandigheid voor D 66 een essentieel richtsnoer voor de toekomst is, zal de maatschappelijke dienstverlening prioriteit moeten kunnen blijven geven aan met name ouderen en andere groepen die ondersteuning behoeven om zelfstandig te wonen en te leven.

Vrijwilligers kunnen slechts ten dele voldoende continuïteit garanderen, professionele hulp blijft onontbeerlijk.

Tegen deze achtergrond acht D 66 verdergaande bezuinigingen op dit beleidsterrein in hoge mate ongewenst.

5.5.5 Sport

5.5.5.1 Doelstelling sportbeleid

Sportbeoefening en ook de passieve recreatie die samenhangt met het kijken naar sportontmoetingen zijn belangrijke vormen van tijdsbesteding.

Tevens zijn de meeste vormen van sport goed voor de gezondheid en voor de geestelijke ontwikkeling van de sporter. Daarnaast vinden de meeste mensen sportbeoefening gewoon leuk. De sport levert voorts een waardevolle bijdrage aan het samenbindend verenigingsleven en speelt een grote rol in de "informele sector". Immers, het bestuur- en sporttechnische kader bestaat grotendeels uit vrijwilligers.

5.5.5.2 Overheid en sport in Nederland

Nederland is het land met het grootste aantal georganiseerde sporters per 1000 inwoners. Dit wijst er reeds op, dat de sport in Nederland en de ongeveer 4,5 miljoen geregistreerde sporters goed zijn georganiseerd door het particulier initiatief. Het daarbij actieve vrijwillige kader functioneert uiteraard het best, indien het zelf verantwoordelijk blijft voor vorming en uitvoering van het sportbeleid. Wel zijn in een aantal gevallen beroepskrachten nodig ter ondersteuning van het vrijwillige kader.

In grote lijnen beperkt de overheid zich momenteel tot een zogenaamd voorwaardenscheppend beleid, d.w.z. dat zij zich beperkt tot een beleid dat zodanige voorwaarden schept, dat de sportorganisaties een verantwoord sportbeleid kunnen voeren.

Niettemin poogt de overheid dat beleid soms te beïnvloeden, soms om achterstandsgroepen zoals gehandicapten en ethnische minderheden tot doelgroep van de sportorganisaties te maken, hetgeen nog onder dat voorwaardenscheppend beleid valt. Dit is echter veel minder het geval met de directe steun aan de exploitatie van het betaalde voetbal of met de structurele steun aan organisaties die bereid zijn om een andere invulling van het overheidsbeleid gestalte te geven.

Om diverse redenen, waar onder de kosten van de gezondheidszorg, legt de overheid in toenemende mate het accent op gezondheidsaspecten van sportbeoefening. Tenslotte is de overheid sinds vele jaren betrokken bij een aantal internationale aspecten van de sport. Dit heeft enerzijds betrekking op internationaal overleg over blessurepreventie, geweldsbestrijding en andere vormen van grensoverschrijdend gedrag in en in relatie tot de sportbeoefening, anderzijds op toenemend politiek gebruik van de sport.

5.5.5.3 Uitgangspunten voor een D 66-sportbeleid

Het uitgangspunt voor een D 66-sportbeleid is uiteraard de bevordering van de doelstelling, dat alle inwoners van Nederland desgewenst en in overeenstemming met de

eigen voorkeur sport kunnen beoefenen. De overheid kan zich daarbij beperken tot een voorwaardenscheppend beleid, aangezien de georganiseerde sport en haar vrijwillig kader voldoende bereid zijn die doelstelling waar te maken.

De essentie van dat voorwaardenscheppend beleid is:

- aanleg en onderhoud van voldoende sportvelden, sporthallen en andere accommodaties (voornamelijk door de gemeenten, doch voor specifieke topsportaccommodaties ook wel door de provinciale en rijksoverheid,
- ter beschikkingstelling van deze accommodaties aan de georganiseerde sport tegen redelijke vergoedingen (daarbij ook rekening houdend met de maatschappelijke belangen bij sportbeoefening) en op voor de sport aantrekkelijke tijdstippen;
- stimulering van sportdeelname, met name van achterstandsgroepen, zoals gehandicapten, bejaarden, etnische minderheden en hun gezinsleden, vooral via de bestaande sportorganisaties;
- versterking van de bestaande sportinfrastructuur en van de nationale sportorganisaties door (voortzetting van) financiering van een deel van de beroepskrachten die het vrijwillig kader ondersteunen en door (voortzetting van) financiering van het opleidingswezen in die organisaties teneinde over een kwalitatief geschikte groep trainers te kunnen beschikken.

In beginsel moet de overheid geen taken op zich nemen die buiten de termen van een voorwaardenscheppend beleid vallen. Uiteraard houdt dit niet in dat de overheid zich geen oordeel mag vormen over diverse soms negatieve bijverschijnselen in de sport, zoals geweld in en rondom sportaccommodaties, inhumane sportbeoefening, e.d. De overheid en de georganiseerde sport zullen terzake open overleg moeten voeren ter bespreking van deze bijverschijnselen, waarbij rekening moet worden gehouden met elkaars taken, mogelijkheden en verplichtingen. Essentieel is een evenwichtige aandacht voor topsport, wedstrijdsport en recreatiesport, zowel bij de overheden als de georganiseerde sport. Deze drie samenhangende vormen van sportbeoefening moeten elkaar zodanig aanvullen, dat een onevenredige aandacht schade aan een of twee van deze sportvormen toebrengt.

5.5.5.4 Beleidsvoornemens

Aangezien het beleidsinitiatief vooral bij de georganiseerde sport zelf ligt, moet de overheid veelal een reagerend beleid voeren. Niettemin kan D'66 de klemtoon bij de volgende beleidsvoornemens leggen (niet per se in prioriteitsvolgorde):

5.5.5.4.1 Accommodaties

D66 streeft naar een actief accommodatiebeleid, dat erop is gericht elke gemeente te voorzien van voldoende sportaccommodaties, in overleg met de lokale sportverenigingen. Op provinciaal en nationaal niveau kan de aanleg voor bijzondere accommodaties voor topsportactiviteiten in uitzonderingsgevallen worden ondersteund. Een verstandige regionale spreiding van accommodaties voor specifieke sporten is daarbij noodzaak.

5.5.5.4.2 Steun landelijke organisaties

Gezien het grote belang voor de sportbeoefening in Nederland van de landelijke sportorganisaties, dient de overheid haar steun te versterken door financiering van die beroepskrachten in de sport die het vrijwillig kader moeten ondersteunen teneinde die organisaties effectief te leiden. Dit geldt in beginsel zowel voor het landelijke niveau, door de rijksoverheid, als voor

het regionale niveau, door de provinciale overheid. Deze beroepskrachten hebben recht op dezelfde rechtspositie als werknemers in de sociaal-culturele sector. Voorts moet de steun van de rijksoverheid worden voortgezet voor de opbouw en instandhouding van een adequaat trainersaanbod in elke sportorganisatie, opdat de sporters technisch adequaat kunnen worden opgevangen en begeleid.

5.5.5.4.3 Verenigingen

De sportverenigingen vormen de kern van het sportgebeuren in Nederland. Daar heeft het samenbindend verenigingsleven plaats, vrijwel altijd onder leiding van vrijwilligers zonder beroepsmatige ondersteuning. Het is maatschappelijk van groot belang dat de sociale en opvoedkundige rol van de sportvereniging in stand blijft. De overheid kan daartoe bijdragen door een beleid te voeren, dat het vrijwillig kader in staat stelt op deze wijze leiding aan de verenigingen te blijven geven. Dit houdt een terughoudend beleid in met betrekking tot formele verplichtingen (deregulering en ontbureaucratisering) alsmede een voldoende rekening houden met de financiële draagkracht van de vereniging en haar leden, bij b.v. huurprijzen van accommodaties. D66 streeft daarom naar vereenvoudiging van fiscale vereisten aan verenigingen en vermindering van fiscale verplichtingen voor werkelijke vrijwilligers met handhaving van hun recht op een reële onkostenvergoeding.

5.5.5.4.4 Directe steun van de overheid

De overheid heeft geen eigen taak bij de exploitatie van sport en behoort derhalve de financiële steun aan de exploitatie van het betaalde voetbal te beëindigen. Deze steun is noch economisch noch sporttechnisch gerechtvaardigd. Directe steun van de overheid ter stimulering van een grotere sportdeelname is verantwoord voorzover die essentieel is om die groepen tot sportbeoefening aan te zetten die dat nu in relatief geringe mate doen. Ter vermindering van structurele steun en om een goede opvang mogelijk te maken, dient de georganiseerde sport nauw bij deze activiteiten te worden betrokken. Deze steun zal vooral zijn gericht op bevordering van sportdeelname door gehandicapten, etnische minderheden en andere achterstandsgroepen.

5.5.5.4.5 Grenzen aan sportbeoefening

De overheid kan een stimulerende rol spelen in de discussie over grenzen aan sportbeoefening. Daarbij moet worden voorkomen dat de sport de het welzijn bedreigende grenzen overschrijdt, bij voorbeeld bij het gebruik van ongewenste stimulerende middelen, op het gebied van eenzijdige lichamelijke ontwikkeling, ongewenste mentale druk en verouderde arbeidsverhoudingen. Ook andere negatieve bijverschijnselen, zoals geweld in en rondom de sportaccommodaties moeten bij dit overleg worden betrokken, teneinde in onderling overleg tussen overheid en georganiseerde sport deze verschijnselen zoveel mogelijk in te dammen.

5.5.5.4.6 Internationale aspecten

D66 gaat ervan uit, dat de sport niet mag worden misbruikt voor politieke doeleinden. Anderzijds dient de georganiseerde sport dit misbruik door andere landen (b.v. Zuid Afrika) af te wijzen. D66 blijft daartoe de mede op haar initiatief tot standgekomen "Uitgangspunten Sport en Politiek" steunen.

5.5.5.4.7 Sportfinanciering en mediabeleid

De overheid kan, afgezien van de accommodatievoorzieningen, slechts marginaal bijdragen aan de financiering van de

sport. De sport heeft er dan recht op zelf deze financiering veilig te stellen, onder meer door sponsoring vanuit het bedrijfsleven en door medeverantwoordelijkheid voor de organisatie van de Sport-totalisator (SNS). Het is de eigen taak van de georganiseerde sport om er voor te zorgen dat de invloed van de commercie binnen sportieve grenzen blijft. De overheid moet deze bron van financiering niet sterker beperken dan internationaal overeengekomen (EBU) door het tegengaan van radio- en t.v. - uitzendingen, waarin die sponsoring tot uiting komt. Het overheidstoezicht, het zogenaamde vaststellingsrecht, op de besteding van de middelen van de SNS kan eveneens worden beëindigd, mits deze stichting zich binnen de wettelijk vastgestelde grenzen blijft begeven.

5.5.5.4.8 Lichamelijke opvoeding

Het is in de huidige tijd met veel vrije tijd essentieel dat iedereen een goede lichamelijke opvoeding krijgt. Beperking daarvan of vermindering in kwaliteit van het onderwijs daarin op scholen dient te worden tegengegaan. In verband hiermee wijst D 66 het uit bezuinigingsoverweging afschaffen of beperken van regelingen voor schoolzwemmen af.

TREFWOORDENREGISTER

aardgas, aardolie	59,62	bruggen en sluizen	70
aardwarmte	59	BTW	52,86,92
abonnee-omroep	81	buitenlands beleid	23
abortus	89	bureaucratie	92
academisch statuut	78	burgemeester, gekozen	8
acceptatieplicht	88	burgerlijke ongehoorzaamheid	3
accijnzen	52	burgerpersoneel krijgsmacht	37
administratieve rechtspraak	11	burgerwachten	9
adviesorganen	7,8, 18	bijscholing	44
Afrika	27	Canada	31
afstammingsrecht	13	Charta '77	27
afvalstoffen	85	chemisch afval	84
akkerbouw	62	chemische wapens	33
alimentatie	10	concurrentie	55,58
alleenstaande ouders	26,94	congressen	3
alternatieve geneeswijzen	88,90	conjunctuurbeleid	40
alternatieve landbouw	60	consumentenrecht, consumptiebeleid	10,86
alternatieve straffen	12	contingentering	25
ambtelijke besluitvorming	6,7	cooptatie	37
Antarctica	23	courtage, dubbele	10
Antillen, Nederlandse	22,29	criminaliteit	9,11
AOW	47	cultuur	82
arbeid	5,16,21,24,40,57	dag-, nieuws- en opinie(week)bladen	80
arbeid, onbetaalde	5,16,24	decentralisatie	8,74
arbeidsbemiddeling	44	deelgemeenten	9
arbeidsdagverkortung	42	deeltijdarbeid	16,43,75
arbeidsdemocratie	48	diepwell-lozingen	84
arbeidsduurverkortung	16,41, 75	defensie	23,31
arbeidsmarkt	43	Delfzijl	68
arbeidsmobiliteit	43,44	democratisering	3,6,18,48,74,91
arbeidsomstandigheden	44,68	Derde Wereld	29,54,61
arbeidsongeschiktheid	45	deregulering	9
arbeidsplaats, kwaliteit van de	44	dienstplicht	38
artotheken	82	dierenbescherming/-welzijn	63,85
ASEAN	25	differentiatie	8
audiocassettes	81	discriminatie	9,12,14,25,41
audiovisuele media	81	districtenstelsel	6
auteursrecht	79	Dollardgebied	86
autogebruik, selectief	65,66,86	drogist	89
automatisering	72	drugs	12,90
autorally	86	dijkverzwaring/-verhoging	69
bacteriologische wapens	33	echtscheiding	10
basisonderwijs	76	economisch beleid	48,50,86
bedrijfsverzorgingsdiensten	61	educatief verlof	75
bejaardenzorg	94,95	Eems/Dollardgebied	68,86
belangenvertegenwoordiging	4,6	eigen bijdrage	88
belastingen	51,62,92	Europees landbouwbeleid	60
beregening	86	Europese Gemeenschap/ samenwerking	5,17,23,39,54,55,64,67,84
bestrijdingsmiddelen	84,86	emancipatie	14,24,25,39,94
bestuur, inrichting centraal	7	energie	58
betalingsbalans	50	enquêterecht	6
bevolkingsvraagstukken	26	EPS	25,32
bibliotheken	83	EPU	23
bilge-olie	85	Esprit	24,54
binnenlands bestuur	6	euthanasie	9,90
bio-energie	59	export	53
bio-industrie	63,85	externe advisering	7
bio-technologie	54,56	F 16	35
biologische wapens	33	faillissement	10
BKR	82	fiets	21,66
bodemverontreiniging	62,84	film	81
bodemverzekering	63,84	filmkeuring	82
boeken	80	financieringstekort	40
bosbouw	64	fiscaal beleid	51,62,92
bouwkosten	91,93	flexible response	31
bouwproductie	91		
bouwwerordeningen	91		
boycot	27,71		
broeikaseffect	59,85		

flora en fauna	25,64,85	kabelexploitatie en -programming	79,81
forensen	65	kabelkrant, kabeltekst	81
fotografie	81	kabelraad, gemeentelijke -	81
fotokopiëren	82	Kamer van Koophandel	53
fraude	47,51,52	kamerbewoners	92
Freeze-beweging	34	kankerverwekkende stoffen	86
Fries	9	kartelregister	58
fruitteelt	62	kerkelijke organisatie	13
gehandicapten	19,44,93,95	kernenergie	59
geluidshinder	37,69,85	kernwapens	33,34
gelijke behandeling	12,14,25,46	kiesrecht	17
gelijkwaardigheid	4	kiesstelsel	6,7
gemeenschappelijke regelingen	9	kinderbescherming	13
gemeentelijke belastingen	52	kinderbijslag	47
gemeentelijke herindeling	9	kinderopvang	16,52
gemeentepolitie	11	klachtrecht en klachtenbehandeling	10,19,88
gemeenten/gemeenteraden	7,8,12,17,60,84	kleinschaligheid	5,57
gemeenteraadscommissies, niet-gekozen leden in	6	koninkrijkszaken	22
genesmiddelenvoorziening	89	kooldioxyde	59
geneswijzen, niet-erkende/alternatieve	88,90	koopkracht	50
geweld	11,13,94	koppelbazen	47
gewetensbezwaarden	38	kostwinnerschap	46
gezin	12,13,14,15,16,39	kringloopprocessen	85
gezinsverdunding	91	kunsten	82
gezinsverzorging	19,94	landbouw	22,24,25,60,86
gezondheidszorg	19,86,94	landelijke gebieden	21,64
goederenvervoer	65,66	landinrichting	22,63
goodwill-betalingen	85	laserwapens	34
grammofonplaten	81	Latijns Amerika	29
grensformaliteiten	24	leefvormen	15,17,46,47
groenvoorzieningen	91	leenrecht	82
grondbeleid	62	leerlingplaatsen	42
grondstoffen	29,84	leerplicht/-recht	75,78
grondwater	63,84	levensbeschouwing	12,38,76
Grondwet	6,8	lichamelijke opvoeding	96
grote steden	8,21	literatuur	82
handelspolitiek	71	lokale omroep	79
harddrugs	90	Lomé-conventie	27
Harlingen	68	lonen	50
HBO	77,78	luchthavens	69,86
Helder, Den	68	luchtvaart/-vervoer	69
hoger onderwijs	77	luchtverontreiniging	85
huisarts	89	lijstverbindingen	6
huisvesting	18,19,90	Maas	85
hulpverlening	18,94	maatschappelijke dienstverlening	20,93
huur	92	maatschappelijke ordening	6
huwelijkse staat	14,17	macht, controle op de /structuren van de -	4,6
ideologie	3	macro-economisch beleid	42
IMF	24,30	Margraten	85
individualisering	5,14,15,20,39,40,41,46,52,65	maritiem beleid	66
Indonesië	28	Markermeer	86
industrie	54	materieelbeleid (Defensie)	37
inflatie	50	maximum snelheid	86
informatie en communicatie	39,72,75,81,84	medebewindsgeving	8
informatie en openbaarheid	7	mededingingsbeleid	55,58
informatisering van de samenleving	75	medezeggenschap	3,5
informele economie	21	media	79,95
inkomensdervingsregeling	45	mediatheken	82
inkomensverdeling	42,49,62	medisch tuchtrecht	88
inspraak	4,6,37,44	mensenrechten	26
intimiteiten, ongewenste	16	mest	63,85,86
investeringen	50	midden- en kleinbedrijf	52
isolatie	58,92	Midden-Oosten	28
Japan	40	middenschool	76
jeugdhulpverlening	94	milieu	24,25,37,59,60,67,84
jeugdinternaten	94	milieu-educatie	84,86
jeugdwerkloosheid	24,45	milieu-effectrapportage	63,67
jongeren	45,94	militaire oefenterreinen	22,37
justitie	12	minderheden, culturele -	5,9,12,13,17,21,25,45,87,94,95
		minderheden, politieke -	6
		minderjarigen	10
		minima	43,46

Ministerraad	7	pornografie	10
MIOD	86	postbank	58
mobiliteit	16,44	premier, gekozen -	6
Moerdijk	69	prestatie	3,5
mondigheid	3,87	preventie	11,12,88
monetair beleid	50	privacy	11,13,20,40,41,46,88
monumentenbeleid	21,92	productiecoöperatie	49
motorcrosses	86	proefpersonen	88
multinationals	48,61	prostitutie	10
		protectionisme	71
naamrecht	13	protocollaire geneeskunde	89
Namibië	27	provincie / Provinciale Staten	17,52,60
natuurbehoud / natuurgebieden	20,22,37,64,85,86	provincievrije steden	8
NAVO	31,33,36	prijzen	50
netto-nettokoppeling	43,46	PTT	82
NIR	55		
no first use	34	quoteringsstelsel	16
non-refoulementbeginsel	26		
Noordzee	67,85	racisme (zie discriminatie)	13,27
Noordzeekanaal	68	radio	79,81
nucleaire proliferatie	33	radio-actief afval	59,84
nucleaire wapens	33	Randstad	81
		rechtsbescherming	37
oceanen	84	rechtshandhaving	9,11
octrooi	53,56	rechtshulp	10
offshore	79	rechtspraak	10
omroep	79	rechtszekerheid	9
omroepblad, abonnement op -	79	reclame	75,81
omscholing	42	recreatie	20,21,22,63,85,86,95
onderwijs	15,56,63,74,77,86,96	referendum	7,9
onderwijsverzorging	77	regeerakkoorden	6
onderzoek	56,59,63,88	regionaal beleid	70
ongewenste intimiteiten	16	regionale omroep	80
ontgrondingen	85	relatie-nota	21,64,86
ontwapening, eenzijdige -	33	remigratie	18,25
ontwikkelingslanden/-samenwerking	17,22,25,29,30,67,71	rendementen	50
Oosterschelde	70	renovatie	91
Oost-Westbetrekkingen	27,31,32	rente-aftrek	52
openluchtrecreatie	85	reprorecht	82
open school /- universiteit	16,75	RER - ruimtelijke effectrapportage	21
openbaarheid bestuur	4,6,7	restzetels	6
openbaar onderwijs	74	research	88
openbaar vervoer	65,86	roken	88
openbaar ministerie	12	ruilverkaveling	63
oppervlaktewater	70,85	ruimtelijke ordening en inrichting	13,15,19,20,37,63,86
ouderen	18,45,93	rijksdienst, organisatie -	7
ouderenraden	18	Rijn	85
ouderschapsverlof	16	Rijnmond	69
overbemesting	63,84,86		
overheid, rol van de -	4,5,39,43,49	samenwerkingsverbanden	8
overheidsaankoopbeleid	57	satellietomroep	81
overheidsorganisatie	6,7	scheepvaart	67
overheidsvoorlichting	82	Schiphol	86
overwerk	16,42	scholing en vorming	17,41,43,53,68
		schoolzwemmen	96
pacht	62	schulden Derde Wereld	29
parkeren	21,65	seksualiteit	20
parlement	7	seksueel geweld	9,13,15
participatiemaatschappijen, particuliere -	53	sluizen en bruggen	70
particulier initiatief	4,39,41,57,95	sociaal beleid	25
passende arbeid	44	sociaal contract	49
patiëntenrecht	88	sociaal-cultureel werk	15
pensioenen	42,48	sociaal-economisch beleid	39,48,61
pensionering, flexibele -	42,48	sociaal-fiscaal nummer	11
pers, bedrijfsfonds voor de -	80	sociale controle	9,11
personeelbeleid defensie	37	sociale innovatie	41
personenvervoer	65	sociale partners	43
persoonsbewijs	11	sociale zekerheid	40,45,47
persoonsregistratie	11	solidariteit	4,5
piraatzenders	80	Solidarnosc	27
plutonium	59	sollicitatieplicht	47
Polen	27	Spinelliplan	25
politie	11	sponsoring	79,82,96
politieke cultuur	6	spoorwegen	65,66,68
pompaccumulatiecentrales	59	sport	19,86,94

stadsvernieuwing	21	voortgezet onderwijs	76
stakingsrecht	10,37	vrede en veiligheid	31
startende ondernemers	21,41,53	vredebeweging	34
statiegeld	85	vreemdelingenbeleid	13
stedelijke gebieden	21	vrouwen	14,25,37,45,53,65,87,94
steenkool	59	vrije tijd	41,73
steun aan bedrijven/bedrijfstakingen	70	vrijheid	3,9
studiefinanciering	77	vrijwilligerswerk	16,21
subsidies	92,93	VTO	20
Suriname	29	VUT	45,75
tandarts	87,89	waddegebied	86
tax credit	52	wapenbeheersing	29,32
technologie	31,39,54,56	wapenhandel	29
technology assessment	55,73	warmtekracht	58
telecommunicatie	72	Warschaupact	32,34
teletekst	81	wasmiddelen, fosfaathoudende -	85
televisie	79,81,83	waterbeheer	22
Terneuzen	69	waterkracht	59
toerisme	22	waterstaat	69
toetsingscommissie	47	wederkerend onderwijs	75
tolerantie	3	wegwerpverpakking	85
topsport	94	welvaartscheppend vermogen	39
totaalweigering	38	welzijn	19,84
tuchtrecht	88	wereldbank	30
tuinbouw	62	wereldomroep	27,80,81
Turkije	27	werkgelegenheid (zie arbeid)	5,16,21,24,40,57
tweeverdieners	15,44,48,51	werkorganisatie	49
uitgangspunten	3	werktijden, glijdende of variabele -	15
uitkering, werken met behoud van -	46	werknemerszeggenschap	49
uitkeringen	45	werving- en selectieprocedures	17
uitkeringsgerechtigden, vertegenwoordiging van -	47	West-Irian	29
uitzendbureau	44	wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling	37,63
vaarwegen	70	wetenschappelijk onderwijs	78
vakliteratuur	80	wetenschapsbeleid	78
veeteelt	62	WEU	24
veiligheid	67	windenergie	59
verantwoordelijkheid, eigen -	3,4,5,74,87	winke sluiting	15
verblijfstitels	13	WIR	62
Verenigde Naties	23,32	woonlasten	58,91,92
Verenigde Staten	31	woonruimteverdeling	92
vergadertijden	16	woonwagewoners	92
vergrijzing	20,43	woon-werkverkeer	86
verkeer en vervoer	21,64,86	wijkhoven	19
verkeer en vervoer te water	66	IJsselmeer	85
verkeersveiligheid	66	zedelijkheidswetgeving	10,15
verkrachting	10	zee	23,64
Verre Oosten	28	zeehavens	66,67
verstedelijking	21	zelfbestuur	6
vervoer	64	zelfstandigen	43,49,53,82
verzorgingsstaat	4,5,41	zelfzorg	88
vetorecht	24	zendtijdmachtiging	79
video	81	ziekenfondsen	87
viditel	81	ziekenhuizen	89
viskweek	64	ziekenomroep	80
visserij	64	ziektekostenverzekering	87
vliegass	84	zonne-energie	59
Vlissingen	69	Zuid(elijk)-Afrika	27,95
vluchtelingenbeleid	13,26	Zuid-Limburg	81
voedselvoorziening	60	zuiveringssslib	84
voetbal, betaald -	94	zure regen	25,85
voetganger	66	zwangerschapsverlof	16
volgrecht	82	zwart circuit	47,52,68
volkshuisvesting	18,19,90		
volksverzekeringen	47		
volwasseneneducatie	77		
Vonhoff, Commissie -	6		
voordeurdelers	46		
voorkeursbehandeling, tijdelijke -	16		
voorkeursrecht	46,92		
voorkeursstemmen	6		
voorlichting	18,86,88		

53
1987